

Alapító: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka,
József Attila u. 26., tel./fax: 024/555-032
Kiadó: Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság
Elnök: Szabó Lajos
Szerkesztőség és levélcím: Grafoprodukt Kft.,
24000 Szabadka, József Attila u. 26.,
tel./fax: 024/555-032
e-mail: bacsorszag@open.telekom.rs, bacsorszag@gmail.com
www.bacsorszag.rs
Szerkesztőbizottság:
Besnyi Károly, Dr. Czékus Géza, Fábíán Borbála PhD,
Dr. Mészáros Zoltán, Dr. Németh Ferenc, Ricz Péter, Özvegy Károly
Főszerkesztő: Ricz Péter
Olvasószerkesztő: Fábíán Borbála
Számítógépes tördelés: Göncöl Róbert
Korrektor: Huszka Márta
Tagsági díj egy évre: 1000 dinár
Számlaszám: 160-135364-26
Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka
Igazgató: Özvegy Károly
Minden jog fenntartva!

*A szerkesztőség beleegyezése nélkül a Bácsországban
megjelent cikkek nem közölhetők!*

A fedőlapon: Székelykevei képek (fotó: Illés Kádek
Katalin) és első világháborús dokumentumok a Kispici
Tájház gyűjteményéből (Adamov Julianna gyűjtése)
A belső borítón: Mathias Hanisch: Szent Péter és Pál
megdicsozása (fotó: Hevér Miklós)
A hátsó és a hátsó belső borítón: A Csekonicsok
júliamajori gabonarakta (fotó: Szilágyi Mária)

CIP - Katalógizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad
930.85(497.113)

„BÁCSORSZÁG”: vajdasági honismereti szemle /
főszerkesztő Ricz Péter. - 1995, 1- . - Szabadka
Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, 1995. - 30 cm
Tromesečno
ISSN 1450-6831
COBISS.SR-ID 135176711

Készült a

támogatásával.

TARTALOM

- Ricz Péter**
20 éves a Bácsország 2
- Pejin Attila**
A városházépítő Zenta 3
- Németh Ferenc**
Székelykeve az első világháború előtti
években 8
- Kovács Mária**
Dokumentumok az első világháborúból 12
- Pecze Rózsa**
Két emlék, egy könyv
és az olvasó gondolatai 18
- Valastyán Balázs**
Haszonbérletek, haszonbérbe adások
a visszacsatolt Délvidéken (1941–1944) .. 20
- Fábíán Borbála**
Bácsradkai 1941 nyarán 27
- Tari László**
A zentai vérengzés 1849-ben 33
- Szabó József**
A Komlóssy festőtestvérek,
Irma és Ede 36
- Szlávics Károly**
Szabadka szabad királyi város
gyümölcsfaiskolája 44
- Virág Gábor**
Egy elfelejtett iskolatípus 54
- Csúszó Dezső**
Egy megsemmisített és egy átalakított
kápolna Szabadkán 63
- Weissenbeck József**
A földvári felderítőcsapat történetéből
II. rész 69
- Mojzes Antal**
Szántó István, a naiv festő 75
- Szedlár Rudolf**
Jancsó Terézia csantavéri síremléke 78
- KÖNYVESPOLC**
Mészáros Zoltán
A Szabadkai Történelmi Levéltár
Levéltári kalauza (I. kötet) 80
- VISSZATEKINTŐ**
Szmik Antal
Az alduinai csángók 81
- Illés Kádek Katalin**
Szent István király napja Székelykevéen ... 84
- Wicker Erika**
Nagyurak és vezérek –
Híres avar leletek a Kiskunságból 85
- Gerlovics Szilveszter**
Egy évezred magyar pénzén
Kálmán (1095–1116)..... 91
- KÖNYVESPOLC**
Ricz Péter
Raffai Judit:
MEGKOMPONÁLT FÉNYKÉPEK – Szabadkai
fényképészek 1860 és 1941 között 94
- KÖNYVESPOLC**
Kunkin Zsuzsanna
Németh Ferenc: A bánáti tipográfus,
Pleitcz Ferenc Pál (1804–1884) 95
- KÖNYVESPOLC**
Raffai Judit
Ágoston Pribilla Valéria, Hicsik Dóra,
Korhecz Papp Zsuzsanna, Ninkov K. Olga:
SÉTA KOSZTOLÁNYIVAL 96
- KÖNYVESPOLC**
Silling István
Bellosics Bálint poéziséről 96
- Korhecz Papp Zsuzsanna**
Ördögfiókákból újra angyalok –
a monostorszegi főoltárkép restaurálása .. 98
- KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGÜNK**
Szilágyi Mária
A Csekonicsok júliamajori
gabonarakta 104

20 éves a Bácsország

Ricz Péter, főszerkesztő

Kerek évfordulóhoz érkezett a Bácsország, azonban előrebocsátom, ez a megemlékezés nem lesz „hurra” hangulatú, annál az egyszerű oknál fogva, mert mint majd az alábbiakban látni fogjuk, a tények ismeretében csak magunkat csapnánk be álszent módon, ha most dicshimnuszokról áradoznánk. 20 év még történelmi távlatokban is jelentős intervallum, hisz számos, elsősorban személyi diktatúrán alapuló világbirodalom felemelkedésére és hanyatlására volt elegendő. A legjelentősebbek közül néhány: Macedóniai Nagy Sándor három kontinenst felölelő világbirodalma, Attila a hunok Nagykirálya hatalmas nomád, ill. részben késő-római mintájú állama, Bonaparte Napóleon császársága, vagy a múlt század egyik legfanatikusabb, ugyanakkor legbrutálisabb eszméit ápoló német-náci Harmadik Birodalom.

Az elmúlt két évtizedben magáról a Bácsországról többen, többféleképpen emlékeztek meg. Jómagam nemkülönben. Ez alkalommal önkéntelenül felvetődött bennem a gondolat, vajon mivel lehetne kezdeni egy ilyen vezércikket, megadva ezáltal a kellő tiszteletet, alázatot, egyrészt az olvasókat, másrészt a munkatársakat illetően. Úgy érzem, nem járok messze az igazságtól, ha legelőször az egykori harcostársak emlékét idézem fel. Sajnos ez az időszak nem csak birodalmak bukására volt elegendő, hanem az egykori barátok, munkatársak elvesztésére is. Ildomos tehát megemlékezni azokról, akik már nincsenek közöttünk. Talán csak egy látnok, vagy maga a Mindenható tudná megmondani, miért olyan hosszú ez a gyászos lista. Az elmúlt években sokszor elgondolkodtam azon, hogy netán valamilyen átokféléség lebegi-e körül a valamikori történelmi Délvidék területén megjelenő egyetlen honismereti témával foglalkozó szemlét. Ám ezt felejtjük el! Mivel meglehetősen hosszú a lista, kénytelenek vagyunk a teljesség igénye nélkül csak a legfontosabb személyek neveit említeni. Mindenekelőtt Szekeres László régészt, a Bácsország első főszerkesztőjét, Magyar László főlevéltárost, akit nevezhetünk a mostani lap „szülőatyjának”, továbbá Lalia Gábor főlevéltárost, valamint Szabó József újságíró-lektort, akik tagjai voltak az első szerkesztőbizottságnak. Az ő elvesztésük bizony olyan úrt hagyott maga után, amit soha senki sem lesz képes bepótolni, ugyanakkor ezáltal mindannyian szegényebbek lettünk bizonyos ismeretekkel kapcsolatosan.

Következik most egy röpké visszapillantás a kezdetek kezdetére. Magyar László levéltári kutatásai közben figyelt fel egy múlt század (XX.) elején megjelent Bácsország című szabadkai irodalmi és politikai jellegű folyóiratra. Az Aczél Henrik szecessziós stílusú grafikájával díszített eredeti Bácsország a kishegyesi születésű, szabadkai ügyvéd, Csillag Károly nevéhez kötődik. A lap 1904. október 2-án jelent meg, s így lett Bács-Bodrog vármegye első politikai és szépirodalmi témájú képes újsága. A kezdetben vasárnaponként, később havonta kétszer megjelenő újság (utolsó száma 1906. január 14-én) kiadójának és szerkesztőjének gondolatai magyarázzák a kiadvány céljait és címét: „A mi Bácskánknak meg van a maga területi egységessége, de egyúttal népviselet, szokások és sajátosságok folytán a maga különleges jellege is, úgyhogy mindezek indokoltá teszik a „BÁCSORSZÁG” címet, amely nem elkülönítést, hanem önállóságot fog jelenteni.”

A maroknyi szerkesztőség, Szekeres László főszerkesztővel az élen, ennek az idézetnek a szellemiségét tűzte ki célul 1995 tavaszán a Bácsország újraindításakor, ami a következőként fogalmazódott meg: „Legyen sokoldalú és változatos honismereti szemléje a vajda-

sági (délvidéki) magyarságnak, emlékeztetve őket gazdag múltjukra és történelmükre, egyben frissítse fel, mélyítse el és tudatosítsa bennük ezeket az értékeket.”

1995. június 8-án (egy májusi próbaszámot követően) A4-es méretben, 16 oldalon havonkénti megjelenéssel, a Szabad Hét Nap mellékleteként indult másodsor újtára a Bácsország, az anyaujságnak köszönhetően igen magas példányszámban. Immáron két évtized távlatából még mindig élénken a szemem előtt lebeg az a bizonyos FÉLSZ: mi lesz, ha a rendőrség betiltja a kiadványt, esetleg személyes felelősségre vonásra is sor kerül. Mert akkortájt olyan időket éltünk. Ám szerencsére nem történt semmi, a melléklet három éven keresztül rendszeresen megjelent, és mind nagyobb népszerűsége tett szert. Ma már tudjuk, a miloševići rezsim az egykori jugoszláv állam teljes szétzüllésével volt elfoglalva, ami sajnos a Bácsországot sem kerülte el. A pénzforrások kiapadásával az utolsó melléklet/szám 1998. március idusán hagyta el a nyomdát.

A remény azonban nem veszett el. Új tagokkal bővült a szerkesztőség, és döntés született, hogy a nehézségek ellenére a Bácsországnak, ha ritkábban is, de meg kell jelennie, újra eljutni az olvasóhoz, most már önálló lapként, nagyobb terjedelemmel, bizonyos formai változásokkal. Ez alkalommal a sors kegyes volt, mert Özvegy Károly, a Grafoprodukt Kiadó és Nyomda Kft. tulajdonosa személyében igazi mecénásra talált a szerkesztőség. Az ő hathatós segítségével 1998-ban sikerült harmadszor újtára indítani a Bácsországot, immáron önálló vajdasági honismereti szemléként, amely mai arculatát a millennium évében nyerte el véglegesen. Az eredményes megjelentést nagyban segítette a 2004-ben megalapított Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság független civil szervezet Horváth József ny. mérnök vezetésével.

Az elmúlt húsz év alatt jóval több mint száz szerző (sajnos a pontos számot repertórium hiányában nem tudjuk, de dolgozunk rajta) jelentetett meg kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányt, írásokat, amelyek bizonyos szempontból kötődtek a történelmi Délvidékhez. Csak elenyésző a száma azoknak, amelyek nem. Ezt az elvet a szerkesztőség igyekszik szigorúan szem előtt tartani, nemkülönben az időszakos tematikus számok megjelentetését. Maga a szerkesztőség folyamatosan változik, a főszerkesztő személye úgyszintén.

Végezetül, mint főszerkesztő, egy olyan gondolatsorral zárom megemlékezésemet, melyet sok évvel ezelőtt már leírtam, és akkor bejött. A már kicsit elcsépeltnek tűnő filmbéli idézet, miszerint „az erő velünk van” ma is aktuális és egyáltalán nem elhanyagolható tényező. A kérdés, de ugyanakkor a válasz nemkülönben csupán abban rejlik, vajon képesek vagyunk-e (leszünk-e) élni a még adott anyagi, illetve erkölcsi lehetőségekkel és lépéseket tenni a honismereti szemléletben tartására (megjelentetésére). Ennek egyik módja a közönség, ill. olvasó csalogató Bácsország bemutatók újraindítása, mint ahogyan a közelmúltban Csantavéren (Ricz Péter, Szedlár Rudolf), Becksereken (Németh Ferenc) vagy Bácskossuthfalván (Besnyi Károly, Móricz Árpád, Ricz Péter, Szabó Lajos) ez megtörtént. Mert azt se feledjük, Damoklész láthatatlan kardja itt lebeg a fejünk felett, hisz ha nem fogunk össze és teszünk meg mindent a pillanatnyi negatív „trendek” ellen, igen rövid időn belül már azzal szembesülhetünk, hogy nem lesz kinek a kezébe eljuttatni a Bácsországot. Mint mindig, most is nagy kihívás előtt áll a szerkesztőség, valamint a mindenkori főszerkesztő, mert csak odaadó, kemény, tartalmas munkával lehet a lapot a jövőben megjelentetni. ♦

A városházépítő ZENTA

Pejin Attila, Zenta

Nem túlzás, ha azt állítjuk: az 1914-ben felavatott zentai városháza ma a település legjelentősebb ikonjának számít, a lokális identitás egyfajta egyedülálló képi kifejezési formája. Megtestesíti, szimbolizálja mindazokat a törekvéseket, amelyek a századfordulót követően tetten érhetők a városban, a helybeliek mentalitásának sajátos összetevőjeként pedig kitapintható napjainkban is. Az ilyen tudatformáló épületek felépítésének persze megvannak a történelmi előzményei, mint ahogyan kell hozzá az a lokális társadalmi-gazdasági közeg is, amely által „befogadásra” talál. Csak ennek megismerése által vonatkoztathatjuk a százéves épületre, amelyre joggal illik a sablonos, másra-másokra is használt megállapítás: egyeseknek tetszik, egyeseknek pedig nem, de senki sem közömbös iránta.

Amennyiben a százéves városháza szolgál kiindulópontul történelmi sétára, akkor nyilvánvaló, hogy olyan épületről van szó, amely tipikusan Zenta társadalmi elitjének felfogását tükrözi, reprezentálja, mint ahogyan a földbirtokosok, kereske-

dők földszintes vagy emeletes magánháza, ügyvédek irodái, orvosok magánrendelői a főterre sugarasan befutó utcákon (itt tehát az elit tágabb fogalom: a politikai eliten túl másokra is kiterjed).

A korabeli képes levelezőlapokról kitűnően leolvasható, milyennek látták magukat a zentaiak, mi volt számukra fontos: a régi (majd új) városháza mellett a Tisza, az angolparkként telepített Népkert, a szállodák, a templomok, a takaros belvárosi utcák (ahogy mondani szoktuk: akkor a Szép utca még valóban szép volt!), a Lajta Béla tervezte tűzoltóaktanya, a gimnázium, egyszerűen: a polgári, városias külső.

A kiegyezést követő konjunkturális gazdasági-társadalmi fellendülés természetesen Zentán is érezteti hatását, vele párhuzamosan azonban negatív folyamatok is megfigyelhetők: az újabb társadalmi-vagyoni rétegződés következtében a lakosság jelentős része szegényedik el, másrészt viszont vitathatatlan, hogy Zenta is ebben a sokak által aranykornak nevezett időszakban vált igazán várossá, bár mentalitásában mindmáig kicsit mezővárosias-falusias maradt.

A sokszínű – multietnikus és -konfessionális – közösség

Zenta multietnikus lakossága a 18. század második felében alakult ki, s a 19. században jól szerveződő katolikus, pravoszláv, illetve zsidó hitközségek működtek a városban, s ezek a hitélet mellett a felekezeti népiszkolák megszervezésével is foglalkoztak. A 19. század második felében a politikai közeg vezetői arra törekedtek, hogy e sajátos, három az egyben közösségből homogén közösséget szervezzenek, összhangban az országos trenddel, ti. a mindenkori hatalom nemzetállamban gondolkodott, ahol az egyetlen politikai nemzet a magyar, ezen belül viszont elismerték a nemzeti kisebbségek bizonyos jogait. A zsidóság egyenjogúsításával viszont az az elgondolás vált uralkodóvá a nem zsidóknál, illetve a zsidóság egy részénél, hogy a zsidók Magyarországon izraelita felekezetű magyarok, tehát nem számítanak nemzeti kisebbségnek.

Bár a századforduló körüli években a 29 000 lakosból mindössze 2000 volt szerb s 1200 zsidó, mégis tekintélyes helyet foglaltak el a város elitjében.

A város területe

A Tiszai koronakerület végleges felszámolása után megkötött örökváltásági szerződés értelmében – 281 322 Ft. „váltásdíj” lefizetése fejében – végleg hozzájutott a 60 000 holdnyi birtokhatárhoz, amin addig a lakosság testületileg osztozott. Az új jogállás következtében azonban a közbirtokosok kezdeményezték a közlegelő felosztását, s ennek következtében a város birtokában „csak” mintegy 10 000 hold föld maradt, míg 18 000 holdnyi közlegelő szétosztásra került, mégpedig botrányosan igazságtalan módon („föld kapja földet” elv szerint). Ennek következtében nagyfokú birtokkoncentráció következett be. Egy 1890-ből származó kimutatás szerint a legtehetősebb gazdák – 334-en – mintegy 33 500 holdat birtokoltak, közülük 700 holdas 2, 600 holdas 3, 500 holdas 2, 400 holdas 2, 300 holdas 15, 200 holdas 50, 100 holdas pedig 260 gazda volt. A hátramaradt területeken mintegy 4000 birtokos osztozott, fejenként átlag 12 hold földdel. A lakosság többi része iparral, kereskedelemmel, szolgáltatással foglalkozott, esetleg értelmiségi volt (orvos, jogász, hivatalnok, tanító), akiknek pedig se földjük, se iskolai végzettségük, se mesterségük nem volt, mezőgazdasági bérmunkából éltek. Bár a lakosság egy részére továbbra is jellemző volt a kétlakosság (tanya a külterületen, ház a városban), a századfordulóra mind fokozottabbá vált a tanyavilág elfalvasodása (Felsőhegy, majd Tornynos és Kevi), amit nagyban segítettek a város templom- és iskolaépítő akciói. Ezért 1900 körül a lakosságnak csupán 56%-a élt a város belterületén, 6% a külterületen, 5% Felsőhegyen, 33% pedig a szállásokon.

1911-ben a Munkástelep kiépítésével Zenta átlépte a régi városhatárnak számító nagycsatornát és a vasútvonalat. Erre akkor nyílt lehetőség, amikor döntés született a Középső-kertek (szérűskertek) felszámolásáról. Válasz volt ez ugyanakkor arra az országos felhívásra, hogy ahol erre lehetőség van, építsenek munkás- és cselédházakat. Az agrárproletariátus elszegényedése itt is érezhető volt, hiszen 1897-ben már véres összetűzésbe torkolló aratósztrájkra került sor, amelynek egy halálos áldozata is volt. Elmondható, hogy ebben az időben a város amúgy is fogékony volt a szociális problémákra, s a kérdés egyedül csak az volt, hogy – leszámítva az elvi huzavonákat – milyen pénzügyi konstrukcióval kerüljenek kivitelezésre az építkezések. Végül úgy döntöttek, hogy 20 holdnyi területen 455 munkásházat építenek, s e célból 200 négyzetméteres telkeket osztanak ki, négy-

szögölenként másfél koronáért, majd ezekre építik a házakat, egyenként 500 koronáért 25 évi törlesztésre. A nagyszabású vállalkozást a város önerőből nem tudta volna kivitelezni, ezért a Földművelési Minisztériumtól 500 000 korona hitelt vett fel 50 évi törlesztésre.

A Munkástelep az első városrendezési terv szerint kiépült negyed volt. Tervrajzát Berzenczey Domokos városi mérnök készítette el Szövényi Károly segédmérnök közreműködésével 1909-ben, majd ugyanő (Szabó Mátyással egyetemben) a házak típusterveit is, a helyi népi építészet példáit követve. Az alaprajzukban egyforma, háromszatú házak 1909 és 1910 között készültek el. Bár a Munkástelep építészetiileg jóval szerényebb volt, mint a hasonló célból épült budapesti Wekerle-telep, az első egyike volt vidékünkön, s külön dicséretes, hogy míg Szabadkán, Palicson vagy Horgoson pompás villák, nyaralók épültek, addig Zenta a szociális építkezéseket részesítette előnyben. A munkálatok megkoronázásaként 1913-ban megnyílt a hat tantermes, egyemeletes Eötvös-iskola is, amelyet szintén Berzenczey tervezett, a telepre álmódott templom azonban a háború kitörése miatt már nem készülhetett el.

A közlekedési feltételek

A város a századforduló utáni években is igen sokat tett az utcák, utak járhatóságának javítása érdekében: a fontosabbakat kikövezték, a királylátogatás alkalmával pedig a belvárosi utcákat kiaszfaltolták. Tennyel azonban továbbra is bőven akad, hiszen a mindenkori kormányzat korábban elsősorban a vasúthálózat kiépítését támogatta nemcsak a teher-, hanem az utasszállítás tekintetében is, s igazi fejlődést majd a gépkocsiforgalom elterjedése

hoz; addig azonban szekerek, postakocsik küzdenek az országutak porával, kátyúival.

A 19. század második felében létkérdéssé vált, hogy sikerül-e egy településnek rákapcsolódnia az országos vasúthálózatra. A zentai állomásra 1889. november 12-én futott be az első vonat. Ez sajnos elég későn történt, s a város nem vált csomóponttá, a szárnyvonal kiépítése sem történt idejekorán. Többek között ez volt az egyik ok, hogy Zenta más városokhoz (pl. Szabadkához) képest is lemaradt a fejlődésben, ha nem is fejlődött vissza, mint sok mezőváros szerte Magyarországon, főleg azért is, mert az 1902-ben leszakadt fahíd helyén felépült vashídon már áthaladhatott a vonat is, a város szerepe tehát újra felértékelődött, a lehetőségek is kibővültek.

A 19. század ötvenes éveiben sor került a pánai és bátkai Tisza-kanyarok átvágására, majd a jelentősebb védtöltések megépítésére. A város ennek következtében mintegy 4000 kat. holdnyi védett területhez jutott, a belvizek levezetésére azonban csak 1867 után kezdtek komolyabban gondot fordítani. Az árvízvédelem mellett a Tisza szabályozása a folyó hajózhatóvá tételét volt hivatott szolgáltni. Az árterületek csökkenése azonban kétélű kardnak bizonyult: bár növekedett a művelhető területek nagysága, eltűntek az időszakos tavak, ezért a halászok száma a századforduló után drasztikusan lecsökkent. A hajóforgalom se a tervek szerint alakult: eredetileg csatornák ásásával remélték az olcsó hajóforgalmat felfejleszteni, ezek a munkák azonban abbamaradtak, mert kiderült, hogy a Tiszának nincs olyan mértékű állandó vízhozama, ami ezt gazdaságossá tenné. Ennek ellenére elmondható, hogy a vasúthálózatra való csatlakozásig a hajóforgalom sokat lendített a város fejlődésén; már az 1860-as években rendszeres

gőzhajójarat volt Szeged és Zimony között, de ettől jóval több hasznot hozott ezekben az években a teherforgalom: szinte naponként indultak gabonával megrakott uszályok Zentáról, 1890-ben pedig a gabonakereskedelem jelentős része már kivitelre irányult – évente 125 hajó átlagosan 345 000 métermázsát (főleg búzát, illetve kukoricát, kisebb mennyiségben pedig árpát, zabot) rakodott. Ennek előfeltétele volt a kiépített rakpart is, hiszen hiánya miatt korábban a hajók Szanádnál rakodtak, ami a kereskedelmet egy ideig elvonta Zentától.

Az 1873-ban felépült fahíd 1902-ben roskadt a Tiszába, eközben 34 méter hosszan magával rántva a rakpartot is, ezt követően pedig a hídfő is a folyóba csúszott a vámházzal együtt. Rossz ómen volt ez a zentaiaknak, rosszul kezdődött a 20. század. Az új, vasból készült hidat 1908-ban adták át a forgalomnak. A régi helytől 200 méterrel északabbra építették a vasút Torontál felé vezető nyomvonalát, a sínpar lefektetésére azonban csak 1915-ben került sor. Egyidejűleg hozzáálltak az új, vasbeton rakpart kiépítéséhez is, ezek a munkálatok már 1906-ban befejeződtek. Az új rakpart minden funkciójának jobban megfelelt, mint a régi: az áru ki- és berakodása is könnyebbé vált, másrészt a Tisza hullámai sem tudták egykönnyen alámosni, emellett a Tisza-part is csinosabb külsőt kapott.

Az agora

Ha a város ütőerét keressük, mindenképpen a főtéren, illetve a közeli utcákban találjuk meg. Itt volt a mindenkori városháza, a templomok, a piac, a két szálloda, nyomdák, üzletek, vendéglők, ügyvédi irodák, s a tér száz évvel ezelőtt valóban fontos társadalmi funkciót töltött be, hiszen a felsoroltak mind hozzájárultak ahhoz, hogy a lakosság egy része itt találkozzon, akár a templomba menet, akár hivatali ügyintézés, akár piacozás vagy vásárlás ürügyén, akár pedig célirányosan, csak a találkozás és szórakozás kedvéért, egy-egy vendéglőben vagy színházi előadáson töltsék el az időt. Az 1912 és 1914 között felépült új városháza utolsóként illeszkedett bele a tér körbefutó épületgalériájába, teljesen az új idők szellemében, amit csak kiemelt a vele épülő, nagyvárosi miliőt idéző vásárcsarnok. A tér déli oldalán helyezkedett el a Eugen Herceg Szálloda, amely a hajdani Nagyvendéglő rekonstrukciójából született 1883-ban, s később is átalakításokon ment keresztül. A legutolsó, 1902–1903-ban elvégzett rekonstrukció folyamán állandó színpaddal ellátott új díszterem

épült, s bevezették a villanyvilágítást is. A szálloda kezdetétől fogva helyet adott több egyesületnek, színelőadásoknak, jótékony célú rendezvényeknek; itt mutatták be először a mosógépet, a fonográfot és a technika egyéb vívmányait. A tér északi oldalán, a Magyar Király Szálló helyén épült fel 1911-ben a Royal Szálló Magyar Ede tervei szerint, a müncheni szecesszió jegyeit hordozva, s szintén „multifunkcionális” épületként működött; itt nyílt meg 1912-ben Zenta második mozija, a Royal mozgó, külön erre a célra épített teremben.

Tőle nem messze épült 1907 és 1909 között a Plébániapalota Berzenczey Domokos tervei alapján neobarokk és neoreneszánsz stílusban. Az új építmények természetesen mind emeletre épültek, mégpedig a századfordulón bekövetkezett építészeti léptékváltás jegyében.

Nagypolitika és önkormányzatiság

Az 1871-ben meghozott, községekről szóló törvény értelmében Zenta 1873-ban rendezett tanácsú várossá vált, s mint ilyen, rangban és önkormányzatiságban a községek fölött, illetve a törvényhatósági jogú városok alatt állt. A hatalomgyakorlásban a képviselői közgyűlés, a városi tanács, a városi árvaszék, a polgármester, a rendőrkapitány és a községi bíró osztozott, ki-ki a hatáskörén belül működve, amit az erről kiadott szabályrendelet irt elő. A közgyűlés egy részét virilista képviselők alkották, akik vagyoni besorolásuk folytán automatikusan váltak tagokká, míg a többiek a rendes választások útján kerültek a testületbe. A polgármestert a közgyűlés választotta a képviselők sorából.

Ezért nyilvánvaló, hogy szavazáskor többnyire a város vagyonosabb rétegének érdekei érvényesültek. A nyolcvanas évektől az országos pártpolitizálás mind erőteljesebben jelen volt a közgyűlési teremben is, s a szabadelvűek, illetve a függetlenségek között húzódó országos törésvonal mentén megosztotta a helybeli politikusokat. Ebben a helyzetben a polgármesternek különösen nagy felelőssége volt, s nem volt mindegy, mekkora tekintélye van a többiek előtt. Ilyen szempontból a nyolcvanas években meghatározó szerepet kapott a fiatal Gombos Gábor (1881–1888), akinek kezdeményezései, erőteljes fellépése kedvezően befolyásolták az évtizedben bekövetkező változásokat. Ennek nyomán az építkezési, városszépítési munkálatoknak köszönhetően Zenta mindinkább városias külsőt kapott, ugyanakkor a helybeli

vállalkozók kedve is megnőtt, hogy újabb, nagyszabású vállalkozásokba kezdjenek.

A következő évtizedet (1889-től) viszont Boromisza János neve fémjelzi, hiszen az ő hivatali ideje alatt csatlakozott Zenta a vasúti hálózathoz, épületet (épületrészt) kapott a járásbírószék és a posta a városháza-komplexumon belül, ekkor látogatott Zentára a király (s gyűltak ki a villanylámpák a belvárosi utcákon), ugyanakkor az ő nevéhez köthető az Eugen-szobor fiaskója is. Szárich Géza ténylegesen 1908-ban foglalta el hivatalát, de elődje, Dudás Lajos betegeskedése miatt helyettes polgármesterként már egy évvel korábban betöltötte a posztot, s 1920-ig megszakitás nélkül (a leghosszabb ideig) volt Zenta polgármestere. Az ő idejében épült fel az új híd, a városháza, a Plébániapalota, a Royal Szálloda, s nevéhez köthető a Munkástelep is.

Az építészeti (és városrendezési) léptékváltás nagy korszaka ez, ekkor vált Zenta igazán várossá.

Közoktatás

Az 1870-es népszámlálási adatok szerint a lakosság 71%-a nem tudott írni-olvasni, írni-olvasni 24% tudott, csak olvasni 5%; ugyanakkor a 6–12 éves tankötelesek 46%-a nem járt iskolába, még a várható pénzbírság terhe mellett sem. Az iskolák túlszűfoltak voltak, s jelentkezett az igény a szállási iskolák megnyitására is. Ezért a következő évtizedekben nagy iskolaépítési akciók folytak. A községi iskolákon kívül pravoszláv, illetve zsidó felekezeti iskola is működött. Az elemi iskolák mellett azonban 1870-ben megnyílt a hatosztályos polgári fiúiskola (1875-ben a gimnázium megnyitásával megszüntették), 1873-ban a kétszályos polgári leányiskola, amely később négyosztályosra bővült, 1883-ban a négyosztályos ipariskola, majd a kereskedőtanonc-iskola, a századforduló után pedig Endrei Soma városi mérnök felesége leánynevelő magánintézetet vezetett. Az 1870-ben megnyílt polgári fiúiskola nem sokáig működhetett: 1876-ban megszüntették, s át kellett adnia a helyét (vele az épületet) az éppen megnyíló négyosztályos algimnáziumnak. 1883-ban a város már új helyet jelölt ki, ahol felépült az új, egyemeletes épület. Az átköltözésre 1885-ben került sor. A következő években felvetődött annak gondolata is, hogy a gimnáziumot nyolcosztályosra bővítsék ki, amire azonban csak 1897-ben kerülhetett sor. Mind a kor követelményei, mind pedig a tanulók megnövekedett létszáma miatt a századfordulón határozat született egy új iskolaépület építéséről. A pályázatot 1904-ben írták ki,

amit Lajta Béla, a tűzoltóaktanya tervezője nyert meg, ám a hosszadalmas telekviták miatt végül elálltak az eredeti szándéktól, s a kibővítés mellett döntöttek. A bővítési munkálatok terveit Berzenczey Domokos városi mérnök készítette Lajta Béla pályamunkájának figyelembevételével.

A zentai gimnáziumba nemcsak helybeli diákok jártak, hanem máshonnan is jöttek ide tanulni, ezért regionális jelentőséggel is bírt, s általában jó hírnévnek örvendett.

A gimnáziumi taníttatás nem volt olcsó, ezért a szegényebb tanulókat a város is segítette, emellett magánalapítványok is támogatták továbbtanulásukat.

Közegészségügy, Népkert, sport

A polgárias környezet egyik ismérve a szervezett közegészségügy. A folyószabályozásnak, valamint a lecsapolási munkálatoknak köszönhetően a 19. század második felére sikerült a maláriát fokozatosan visszaszorítani, a kolera azonban továbbra is komoly gondot jelentett, ha nem is tört

ki már olyan méretű járvány, mint 1832-ben, kisebb azonban még 1892–1893-ban is előfordult. Leküzdésében nagy szerepet játszottak a kilencvenes években fúrt artézi kutak. A rendszeres himlőoltással viszont csupán a nyolcvanas évek végére sikerült a halálos megbetegedések számát kielégítő mértékben lecsökkenteni. A diftéria (torokgyík) továbbra is problémát okozott, s bár 1895-ben már használták Zentán is az ellenszérumot, igen drága volt, ezért alkalmazása csak lassan terjedt el. A tbc, a tífusz, valamint a vörheny mellett gyakori volt még a trachomás megbetegedések száma. Járványok kitörésekor ideiglenes elkülönítést alkalmaztak, mivel a járványkórház felállítására 1912-ig nem került sor, s az akkor megnyitott barakképület sem felelt meg minden követelménynek. A századfordulón egyre aktuálisabb kérdésként vetődött fel az új kórház építése, ám ennek a tervnek a megvalósítása rendre elmaradt, s csupán bővítésre került sor. Kuriózumként kell viszont megemlíteni, hogy 1914-ben röntgengépet szereztek be. A 19. század nyolcvanas éveitől kezdve egyre többen választották az orvosi pályát, s ennek köszönhetően több szakorvosi rendelő is megnyílt, emellett feljavult az általános orvosi ellátás is. A századfordulóiig állandósult a városi tisztiorvosok száma (3). 1912-ben megnyílt a városban a negyedik gyógyszertár, Bánffy Gyula patikája. Másrészt a közállapotok javulása (csatornázás, kútúrás, utak kövezése és aszfaltozása) nagyban hozzájárult a betegségek megelőzéséhez, a tiszai fürdőházak megnyitása viszont már a megelőzés aktívabb formáját szolgálta, az egyes sportágak elterjedéséhez hasonlóan. Mindennek ellenére a 19. század kilencvenes éveiben a lakosság nagyobbik hányada még mindig szívesebben fordult

kuruzslókhoz, mint a képzett orvosokhoz vagy gyógyszerészekhez.

A 19. század elején az Epreskert, később a Keresztes vált a zentaiak kedvelt kirándulóhelyévé.

A Népkertet 1867-től kezdték tervezett módon kialakítani a Bánomkert helyén, kezdetben virágágyak nélkül, csak rendezett gyepel és utakkal ellátva. Bár évről-évre harcot folytattak a feltörő vízzel, a sétálni vágyók nagyon gyorsan birtokba vették, s népszerűségéhez hozzájárult az 1876-ban felállított kioszk is. Gombos Gábor polgármester idejében a Szent János-szobortól a népkerti csatornahídig téglajárdát építettek a jobb megközelíthetőség végett. A nyolcvanas évektől már sporteseményeknek is helyt adott: futó-, gyalogló-, kerékpár- és tekeversenyeket is tartottak itt. A fásítás fokozatosan, tervszerűen történt, miközben 1900-ban a régi kioszk helyén egy új épült, s a tenispályákat is ekkor létesítették. 1907-ben Gallé Viktor városi kertesszé váló megválasztása új fejezetet nyitott a Népkert életében, kezei között egy valódi angol park kezdett kibontakozni, különféle fajtájú fáival, virágrondelláival. 1912-ben az akkori kioszkból nyolc villanylámpát állított fel, egy évvel később pedig elkészültek a népkerti kapuk és kerítések is.

A zentai csata félresikerült évfordulója

Arra a kérdésre, hogy egy reprezentatív városháza mellett ma Zenta miért nem tud dicsekedni egy ehhez méltó köztéri szoborral is, amely az itt egykor lejátszó nagy csatának állít emléket, mindmáig többféle válasz is kínálkozik, a legkézenfekvőbb azonban az, hogy a város 1895-ben, Ferenc József ittjártakor kiköltekezett. Amikor ezután felvetődött az ötlet, hogy monumentális szobrot emeljenek a közelgő bicentenárium tiszteletére, a városatyák

Fábián Borbála gyűjteményéből

eleve elzárkóztak ennek anyagi támogatása elől, s *ad hoc* szoborbizottság alakult, hogy összegyűjtse a szoborra szánt pénzt. Miután Róna József már elkészítette remekbe szabott, monumentális Savoyai lovas szobrát, kiderült, hogy nem jött össze a kalkulált ár, ezért Ferenc József vásárolta meg s állíttatta fel a budai várban. Hogy mennyire szorult helyzetben volt ezekben az években a város, mi sem tanúsítja jobban, mint az a tény, hogy a millennium tiszteletére sem tudott valamirevaló emléket állítani: míg másutt turulmadarakat helyeztek el, nagyméretű történeti témájú képeket festettek, városmonográfiákat adtak ki, addig itt még a város szülőltének kéziratát – Zenta monográfiájának első kötetét – sem adták ki (a sértett szerző nem is folytatta annak írását).

A városcímer-pecsét (újbóli) használatba vétele

Nem maradt ránk olyan okirat, amelyen az 1506-ban elnyert városi ranggal járó pecsét szerepelne. Csupán a másolatban megőrzött leírásra támaszkodhattak a városatyák a 19. század végén, amikor kérték az uralkodótól a középkori pecsét használatát. A leírás alapján

készült el aztán a rekonstrukció, s ennek használatát engedélyezte Ferenc József is, amelyet 1900-tól kezdtek el használni. (S ezt használja ma is a város reprezentatív célokra.) Ez a kezdeményezés talán komolyabb szemléletváltásról is tanúskodik; a helyi elit talán elszégyellte magát, hogy úgy leszerepelt a század utolsó éveiben, városi elithez teljesen méltatlan módon. Hiszen a fentebb felsorolt teljesítményekből ítélve mintha megrázták volna magukat a zentaiak, s – bár a gimnázium itt némileg ellenpélda – kisvárosához képest nagy dolgokat vittek végbe viszonylag rövid idő alatt.

A katasztrófák ideje

Így utólag, a mából visszanezve valaki mondhatná, hogy baljós jelek jövendölték Zenta 20. századi megpróbáltatásait (is): 1902-ben leszakadt a fahíd, 1911-ben pedig leégett a régi városháza és a főterei katolikus templom. Az új vashíd azonban a lehetőségekhez mérten gyorsan felépült, sőt vasúti híd lett belőle, s két év alatt felhúzták az új városházát is, ami már méreteinél fogva is nagy teljesítmény volt. Az új templom azonban – bár azt is elkezdték építeni – soha nem készült el, hiszen építése belenyúlt a nagy háborúba (még egy évforduló!), s Trianon, az újabb háború, majd 1945 után a templomépítéseket éppenséggel nem támogató új hatalom végül is foghíjasan hagyta a főteret, amelyet ma szuverén módon ural a százéves városháza, egy letűnt, napjainkban is sokak által visszaálmódott-sírt kornak most is itt magasodó megtestesítője, szimbóluma, s ilyenként a jövőre vonatkozóan is talán erőt meríthetünk belőle. ♦

Irodalom

Dobos János et al: Zenta monográfiája I. Zenta, 2000
Valkay Zoltán: Zenta építészete. Zenta–Újvidék, 2002

Képek

a Zentai Városi Múzeum képes levelezőlap gyűjteményéből

A Bácsország gyűjteményéből

Székelykeve

az első világháború előtti években

Az al-dunai székely telepes község rendeződő életéről 1912–1913-ban

Németh Ferenc, Újvidék

Azt, amit Székelykeve múltjáról tudunk, jórészt a pancsovai és kevevárai lapoknak köszönhetjük, amelyek kezdetől fogva fokozott figyelemmel kísérték és tudósítottak is az al-dunai székely telepes község életéről, gondjairól, örömeiről. Ezúttal a temeskubini, azaz kevevárai *Kevevára* című lap¹ tudósításai nyomán szólunk Székelykeve hétköznapijairól, törekvéseiről, kevésbé ismert, vagy ez idáig ismeretlen eseményeiről meg annak szereplőiről.

1912–13-ban, azaz az első világháborút megelőző években már egy igyekvő telepes község kibontakozó életére nyerrünk rálátást az említett lap cikkei, hírei és tudósításai nyomán, amely érdekes mozaikkockákat szolgáltat a falu múltjának összképehez.

Székelykevének, harminc évvel a letelepedést követően, és huszonöt évvel a helységalapítás után, 1913-ban 4600 lakosa volt, s lélekszáma évente 230-240-nel növekedett.² Színmagyar, rendezett község volt, amely elindult a biztos fejlődés útján, noha még akadtak megoldatlan problémák. Egy korabeli értékelés szerint „nincs határvidéki privilégiumos réti földje, de van a kincstártól vett és súlyosan ármentesített és két éven át Istenvert vizes földje. Megmunkálja mégis, hangya szorgalommal, törleszti amortizációit, fizeti adóit – és nem óvatolják váltóit! Vannak már 25 év óta százezres gazdái is!”³

A rosszmájú kívülállók, akkortájt, három dolgot tudtak csak a falu szeméretvenni: az ifjúság gyakori verekedéseit, a sok törvénytelen gyereket és a káromkodást.⁴ Egy dolgot azonban mindenképpen elismertek neki, nevezetesen, hogy az al-dunai székelyek letelepedésével a közeli Kevevára is magyarosodásnak indult, mert a termények adásvétele révén „reálkényszerítettek mindenkit, akivel érintkezésbe lépnek, hogy megtanulja (...) az édes magyar nyelvet.”⁵

Székely viselet

Községi tisztújítás – verekedéssel

1912 januárjában tisztújítás volt a kevevárai járásban, többek között Székelykevéen is.⁶ Ez így is volt rendjén, s a választási eredmény szerint Fénya Károly lett a bíró, Molnár Márton a törvénybíró, Lázár János a közgyám és Vaszilcsin Miklós a pénztáros.⁷ Mindemellett négy esküdtet is választottak: Bíró Lázárt, Szofrán Balázst, Jung Györgyöt és Vámos Mátyást.⁸ A választásoknak azonban kellemetlen epilógusa is volt: Kató István és Szitás György „többet találtak beszédni a szőlő levéből”, összekülönböztek, s annak sajnos szomorú vége lett.⁹ Hogy pontosan mi is történt, azt a *Kevevára* című lap így ecsetelte: „Szitás vasvillát ragadott és fejbekölíntotta vele Katót. És mert Katónak sem folyt víz az ereiben, kirohant az udvarra, vasvillát kerített ő is, hogy megtorolja a rajta esett súlyos sérelmet. Amikor ezt felesége és anyósa, Ambrus Mária meglátták, odarohantak s hogy a lovagias elégtételvévésnek elejét vegyék, megfogták Kató vasvilláját. Csakhogy, Kató erősebb volt ám! Kicsavarta anyósa kezéből a villát, s hogy az asszonynépség illetéktelen

beleavatkozását megtorolja, fejbe sújtotta anyósát. A sérülésből orbánc keletkezett, minek következtében Ambrus Mária január 24-én meghalt. El is temették. Mindezeket azonban a hozzátartozók eltitkolták s csak lassankint derült ki, hogy mi történt. A feljelentés megtéetett, mire a büntető járásbíró a helyszínre kiszállt. Ambrus Máriát exhumáltatta és felboncoltatta.”¹⁰

Hogy az ügy végül is hogyan zárult, arról már nincs tudomásunk.

Március 15-e, Szent István-napi búcsú, tűzoltó ünnepség, országos vásár...

A falu rendeződő életéhez tartozott bizonyos szokásrend betartása is, elsősorban a jelesebb egyházi és világi ünnepekről való megemlékezés. Az egyik legfényesebb és legtömegesebb ünnep minden évben március 15-e volt, amelyre rendszerint gazdag műsorral készültek a székelykeveiek.

1912-ben az ünneplés már március 14-én este kezdetét vette, fáklyás körmenettel, tűzijátékkal és amatőr színi előadással.¹¹ Az alkalmi színdarabban fellépett Tőry Dezsóné, Bucsi Jenő, Bálinth Ödön, Noszágh Emmi, Bohn György, Fehér Sándor, Dietz Tivadar, Galambos Leó, Nagy János és Frey János.¹² Másnap, 15-én hajnalban a falu mozsárlövésekre ébredt, majd nem sokra rá a tűzoltózenekar ébresztőjét hallgathatta. Dél előtt 9-kor ünnepi szentmise volt a római katolikus templomban, melyre a székelykevei testületek szervezetten, „saját zászlóik alatt” vonultak fel.¹³ A szentmise alatt „Schelling József plébános hazafiságtól telített, mély hatású egyházi beszédben méltatta az 1848-ik évi márciusi nagy nap jelentőségét.”¹⁴

A szentmise után a tanulóifjúság ünnepélye következett, délután három óraker pedig az ünnep hivatalos részének kezdetét a templom tornyából tárogtató jelezte.¹⁵ A népi ünnepélyt, a község csaknem teljes lakosságának részvételével, a Templom téren rendezték meg.¹⁶ Az ünnepi műsorban a Himnuszt

a székelykevei Dalkör énekelte, megnyitó beszédet pedig Fénya Károly községi bíró mondott. A *Talpra magyart* Barabás Ferenc szavalta, ünnepi beszédet Szabadka Gyula, állami elemi népiskolai igazgató tartott.¹⁷ A továbbiakban énekek, szavlatok hangzottak el, végül a rendezvény Lázár János záróbeszédével és a *Szózat* éneklésével ért véget.¹⁸ Este társas vacsora volt.¹⁹

Egy évvel később, 1913 márciusában is hasonlóan tömeges és pazar volt Székelykeven március 15-e megünneplése.²⁰ Azzal a különbséggel, hogy az ünnepi műsor végén „általános óhajra még Gyulai László polgári iskolai tanító és Berkes József kevevárai róm kath. káplán beszéltek, lelkesen és tüzesen.”²¹

A másik legtömegesebb ünnep, minden bizonnyal, Szent István napja volt, azaz a székelykevei templombúcsú ünnepe.²² 1912-ben a búcsú napján „szónoklatos istentisztelet volt, melyet Schelling lelkész celebrált.”²³ Az ünnepi beszédet Berkes József hitoktató tartotta, délben meg Schelling lelkésznel volt ünnepi lakoma, amelyre a község előljárósága is hivatalos volt.²⁴ Este a székelykevei fiatalság hajnalig tartó mulatságot rendezett.²⁵ 1913-ban is nagy pompával ülték meg a templombúcsú ünnepét, amelynek egyik újdonsága volt – mint azt a *Kevevára* előzőleg beharangoz-

ta –, hogy „egynéhány vállalkozó szellemű legény még ökörsütést is akart rendezni.”²⁶

Az első világháború előtti években Székelykeven igen aktív volt az önkéntes tűzoltó egyesület, amely a falu művelődési életének is egyik fontos tartópillére volt. Évente rendeztek tanfolyamokat és versenyeket, s az egyik emlékezetes, egész napos rendezvényükre 1913. március 24-én került sor.²⁷ Az „elméleti és gyakorlati szakismeretek köréből szivattyúsi, mászói és őrparancsnoki vizsgákat tartottak” egy háromtagú bizottság előtt.²⁸ A vizsga „nyilvános volt, jelen volt a polgárság színe-java, a testület alapító- és pártoló tagjai, a községi előljáróság. A vizsgáról vizsgálati igazolványok lettek kiadva. (...) Az ünnepély után tánc volt melynek erkölcsi és anyagi sikere fényes volt.”²⁹

Ugyancsak eseményszámba mentek az egykori székelykevei vásárok is. Ám az 1912. szeptember 28-án³⁰ megtartott országos őszi állatvásár kivételesen gyenge volt, és igen kevés látogatót vonzott. Mint a korabeli újsághírben olvassuk „a vásár egy kevevárai jó hetipiac képét mutatta.”³¹

A születéstől a halálig: sorsok, esetek

A *Kevevára* több érdekes, adomaszerű, de hiteles történetet közöl a székelykeveiekről,

melyek közül néhányat az alábbiakban ismertetünk.

Az egyik arról szól, hogy 1913 februárjában miként szült meg szerencsésen, hó és hideg közepette az országu-ton egy többgyerekes székelykevei asszony.³² „Egy szegény várandós csángó asszony ballagott nehézkes lépésekkel Keveváráról Székelykeve felé! Dühösen fújt a hideg szél. Egyszerre rosszszul lett a szegény áldott állapotú asszony, akit szíve alatt hordott a világra óhajtozott. Egy fa alá vonszolta magát a jövendő beteg anya, s ott jött a világra gyermeke. Didergett, fázott a gyermek és az anya is, és egy lélek sem akadt a hóval befűtött országu-ton. Az anya elvesztette eszméletét, majd magához tért, de gyengeségében nem tudott egy segélyt kiáltó hangot sem kiejteni. Ott fagyott volna meg újszülöttjével együtt.

Egy-két kocsi már el is halad mellette, de az asszony nem tudja baját elmondani. Csak takargatja didergő magzatát. Végre azonban megérkezett a várva várt, Égtől küldött segítség. Az asszonyhoz ér Tolovics gyógyszerész kocsija. A gyógyszerészné jött a szőlőből. Okos kutyájuk futott az asszonyhoz és nem mozdult el tőle. Erre figyelmes lett Tolovicsné, s leszállva a kocsiról odafutott a félig elalélthoz. Segítségért kiáltott, odavezette a legközelebbi házla-

A Kevevára című lap

II. évfolyam.		Kevevára, 1913. augusztus 10-én.		32. szám.	
K E V E V Á R A					
TÁRSADALMI HETILAP.					
M megjelenik minden vasárnap.		Felelős szerkesztő:		Kiadóhely: Kézdőváros, hely az előfizetők és hirdetések is közzéadására.	
ELŐFIZETÉSI ÁRAK:		JAKABFY ERNŐ DE		Oberlőnter Róbertné könyvnyomdája, Kevevára.	
Hét napos évi 2 kor. 60 L., fél évi 1 kor. 30 L., negyed évi 1 kor. 15 L.				A lap szemléli részét illető kölcsönök „KEVEVÁRA” szerkesztőségére tartoznak.	
Utoljára . . . 10 koronára, . . . 2 koronára, . . . 1 kor. 60 L.					
— Egyes szám ára: 20 fillér. —					
<p>Székelykeve, Kincstár, Kevevára.</p> <p>Kettős nemes cél vezette a magyar Kincstárt negyedszázaddal ezelőtt akkor, amidőn Székelykeve községet telepítette.</p> <p>Egyrésztől az a testvérszerető gondoskodás, hogy a hontalanná vált, idegenbe szakadt bukovinai véreinknek édes hazai rögöt biztosítson, másrésztől, hogy itt a végeken magyar érzésieké tegye idegen ajkú és sokszor idegen szívű nemzetiségünket.</p> <p>A község ez időszertint 4600 lakóssal bír. Utolsó szálig színmagyarok, és eléggé jó anyagi viszonyok között.</p> <p>Nem akarunk arról zengené, hogy Székelykeve belterjes erkölcsi és materiális szituációban is egyaránt ideális magaslatokon teng, arról sem, hogy kifelé ható erejében is tökéletesen ideális volna a névója. Erről az állapotokról még később ideális-</p>		<p>Hanem igenis irunk pozitív, redlis alapon, mert egy község mindenirányú értékelésénél: ethnografiailag, ethikailag, gazdaságilag, karakterológiailag is egy igaz alap adódik, a realizmus. Ideális község Senkiszigetén tán lehetne, vagy talán a holdban, de a földön soha!</p> <p>Ám tekintsük Székelykevét belterjes erkölcsi és anyagi helyzetében. Áll-e hátrább legkíméletlenebb kritikusatól, az ősi Kevevárától?</p> <p>Mindenekelőtt egyet: ne feledjük, hogy Székelykeve 25 éves telep, tehát semmilyen irányban eddig még a dönthetetlen stabilitást el nem érhet.</p> <p>Most! Mik azok az erkölcsi defektusok, amelyek oly gyászossá tenék a telepítést?</p> <p>Az ifjúság verekedése, a sok törvénytelen gyerek, a káromkodás. Úgy? És Kevevárán, idehaza nincsen? Tessék betekinteni a járásbírószón elfekvő kiskorúakat illető</p>		<p>vagy tamburás kurtakorcsmaiban-e, vagy Székelykeve hegedős vendéglőiben? Kevevárán leteszi az ifjone pléh kanalát vasárnap d. u. és rohan a kocsmába, Székelykeven lapdázni, hintázni mennék az árvalányhajos, perge bajuszú legények.</p> <p>Törvénytelen gyerek! Hm! No itt kényes a kritika stílusa. Itt a kritika „sötét éji homályba” kénytelen bujkálni. Nem tesszük. De egy kérdés engedtessek meg! Mi az erkölcsösebb: a ködbe vesző anygalkák-e, vagy a törvénytelen gyerekek!?</p> <p>A nép erkölcsi erejét, integritását a születések nagy aránya adja. Székelykeve 4600 sz. népének évi születése 230-240; itthon, 7600 lakóra 290-300 születés esik.</p> <p>A káromkodás? Ez nagyon problematikus szám volna. Úgy gondolom kb. egyenlő. Legfőlebb tán az volna a differencia, hogy Kevevárán négy nyelven is káromkodnak.</p> <p>Az mindannyiszor ismétlődő</p>	

kót, akik a beteget meleg szobába vitték és életre melengették mindkettőt. Mosolyogva jött magához az asszony s hálálkodva csókolta megmentője kezét. A gyermek meg felébredve dermedtségéből hangos szóval jelezte, hogy megmenekült.

Annál meghatóbb ez az esemény, s a segítség is annál inkább érkezett a legjobb időben, mert a szegény asszony özvegy és hat kicsi porontynak anyja. S ez a hóban, fagyban, országúton világra jött kicsike a hetedik. Az asszony özvegye Keresztes Manuel székelykevei földművesnek, akit az ősszel kifordult kocsija agyonzúzott.

Isten küldte hát a mentőangyalt a kis árváknak!³³

A másik adoma egy székelykevei polgár esete a vicinálissal, amelyet a lap újságírója így mesélt el az olvasóknak: „Egy magyar polgártárs Kevevára felé utazott fiával és egy tekintélyes Göre Gábor stílusú tarisznyával. Petréről jött és Homokosra igyekezett. De úgy látszik atyafink nem sokat használta a Baross-féle Európa-szerte híres zónarendszert, mert rettentő bizonytalanul szállt fel az induló vonatra. Úgy nézett körül a kupéban, mintha jégre lépett volna. Meglátta ezt egy kedélyes utas, s megkérdezte, »hová uram bá«? Homokosra – volt a fisztula hangon zengő felelet. Nem oda, megy ám a vonat – szólt a kedélyes utas.

– Ne-e-em?!

És erre villámgyorsan ölbe kapja fiát – kilódítja fiát és fia nyekkenve tápázkodik talpra.

– Itt a tarisznya fiam, – amelyet szintén herkulesi erővel zendített ki a maradáló darálóról.

Utoljára mint egy hős hajókapitány aki minden veszendőt megmentett, ő ugrott ki.

Hogy mit mondott magyarunk a kedélyes utasnak, amikor megtudta, hogy a vonat csakugyan Homokosra megy – és hogy csak szokása szerint tolatott, s hogy az utazó közönség jót nevetett a sikerült tréfán, nem tudjuk, de hogy huszárosat kanyarított, az szent igaz.³⁴

Volt azonban akkortájt a székelykeveiek egy komolyabb ügyük is a vasúttal. 1913

őszén Székelykeve és Kevepallós küldöttsége dr. Péscha Miklós kerületi országgyűlési képviselő vezetésével Budapesten, a kormánynál kértek meghallgatást vasút kiépítése tárgyában.³⁵ Kérésük valójában az volt, hogy engedélyezzék a már korábban kilátásba helyezett, Kevevára–Titel közötti vasút megépítését, azzal, hogy mindkét helyen állomást is létesíthessenek.³⁶ Ez a vasútvonal biztosította volna Székelykevének is, hogy valamelyest kiszakadjon az elszigeteltségből, de arról nincs tudomásunk, hogy mikor került sor ennek kivitelezésre.

A Székelykeveiek körében a 20. század legelején igen nagy tiszteletnek örvendett Petry Zsigmond kincstári telepkezelő, akinek munkája szorosan kapcsolódott a község életéhez, ügyintézéséhez. Egy alkalommal, 1912 decemberében, amikor Petry Székelykevére látogatott, az al-dunai székelyek külön küldöttsége üdvözölte.³⁷ Egy másik alkalommal, 1913 februárjában, amikor Petryt kincstári ispánná nevezték ki, a székelykevei Olvasó- és Gazdakör küldöttsége (Bohn György tanító, Barna Illés köri elnök, Urbán Pál köri pénztáros, Ferenc Mátyás köri igazgató és Györfi Márkus

tag) személyesen felkereste őt, hogy kinevezése kapcsán gratuláljon neki.³⁸ A küldöttség vezetője és szónoka, Bohn György „Petry Zsigmondot az egész székelykevei polgárság nevében üdvözölte kinevezetése alkalmából és arra kérte őt, hogy részéssze az e vidéken elszigeteltségben élő székelykevei magyar lakosságot – akik az ünnepelt kezelése alatt a kincstári földek legnagyobb részét művelik – jóakaró támogatásában, hogy az amúgy is nehéz megélhetési viszonyok között betölthessék azt

Székelykapu

a hivatásukat, amit e poliglott végvidéken idetelepítettésük által rájuk háramlott.³⁹

Azonban akadtak szomorú, tragikus történetek is. Ilyen volt a húsz éves Ambrus Ambrus eltűnésének esete is 1913 novemberében.⁴⁰ A fiatalember két társával együtt a székelykevei rétben dolgozott, s egyszer csak társai arra lettek figyelmesek, hogy Ambrus eltűnt. Ennek azonban nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, gondolván, hogy talán hazament. Amikor azután egy-két napra rá hozzátartozói keresni kezdték, akkor lett nyilvánvaló, hogy a kétgyermekes fiatalember valóban eltűnt. Keresésére indultak, túvé tették az egész rétet, de a nyomára nem akadtak.⁴¹ Végül is egy hónapra rá, 1913. december 6-án lelték meg holttestét a VIII. dunai öblözet Ördögpaták nevű vizében.⁴² A vizsgálat megállapította, hogy „itt csakis szerencsétlenségről lehet szó, miután a holttesten semmiféle erőszak nyomai nem látszottak. (...) A szerencsétlenül járt élet-erős ember volt s a községben mindenki szorgalmas embernek ismerte.”⁴³

Püspöklátogatás, bérmálás, primicia⁴⁴

1912 májusában kiemelt fontosságú, tömeges és felemelő egyházi eseménye volt Székelykevének a bérmálás, amelyet Glattfelder Gyula megyés püspök végzett.⁴⁵ Május 14-én délután Keveváráról érkezett négyes fogattal Székelykevére, ahol másnap, május 15-én osztotta ki a bérmálás szentségét.⁴⁶ A község „derék magyar lakossága fényes és impozáns fogadtatásban részesítette főpásztorát. Nagy néptömeg vonult ki a határba. A fiatalág, körülbelül 150-en részint magyar viseletben, részint csikós kosztümben, árvalányhajjal feldíszített kalappal a fején lóra ült és Fekete segédjegyzővel az élen, bandériumot képezve vágatott ki a főpásztor fogadására a község határába.

A község bejáratánál díszes diadalkapu volt felállítva ezen felirással: »Áldott, ki az úr nevében jő«. A diadalkapu előtt a község előljárósága, Fénya bíróval az élen fogadta a főpászort. Onnan a már hosszúra nőtt menet bevonult a községbe, amelynek közepén még egy diadalkapu volt felállítva.

A templombavonulás a szokásos ceremóniával ment végbe mely után a püspök visszavonult a plébániára.

Este a székelykevei önkéntes tűzoltóság a plébánialak előtti kis díszkertben pazar fényű, gyönyörű kivilágítást és tűzijátékot rendezett, mely célra a község 410 koronát bocsájtott a tűzoltóság rendelkezésére. A kivilágítás gyönyörű volt. Valóságos kis paradicsommá varázsolta át a kis kertet.

Dr. Glattfelder Gyula püspök

Az egész rendezés Bohn Gy. állami tanító, tűzoltófőparancsnok szakavatottságát és műzlését dicséri. Ugyanakkor, Székelykeve közönsége nevében Szabadka Gyula áll. isk. igazgató egy költői szárnyalású szép beszéddel üdvözölte a főpászort.

Glattfelder Gyula dr. megyés püspök, válaszában kijelentette, hogy igen örül, hogy útjában a Mindenható e szép községbe vezérelte és boldog, hogy e derék magyar emberek és jó keresztény katolikus nép között egy pár órát eltölthetett.⁴⁷

1913 őszén még egy nevezetes egyházi esemény volt Székelykevéen. Szabadka Gyula m. kir. állami iskolai igazgató legidősebb fia, Szabadka Zoltán, 1913. október 20-án tartotta újmiséjét a zsúfolásig megtelt székelykevei római katolikus templomban.⁴⁸ Az újmisé a bécsi Pázmáneumban kitűnő eredménnyel végezte hittudományi tanulmányait, azt követően a kassai püspök szentelte papá és a praemontrei Kanonok-rend tagja lett, első szentmiséjét pedig Székelykevéen mutatta be.⁴⁹ Az újmisének több plébános asszisztált, a manuductor [kézvezető⁵⁰] szerepét pedig Schelling József székelykevei plébános töltötte be.⁵¹ „A templom szentélyében foglaltak helyet az újmisének szülei, rokonai és ismerősei, számos vendég Keveváráról és Kevepallósról és a székelykevei híveknek beláthatatlan tömege, amely a templomot zsúfolásig teltette. A nagymise folyamában Neumann János kevepallósi plébános tartotta az ünnepi szónoklatot mely a jelenvoltakra igen jó hatással volt; mise alatt a kántorok és a nép hatásos egyházi dallamokat énekeltek. Megható jelenet volt az, midőn mise közben az áldozásnál az újmisének szülei fiuknak kezéből magukhoz vették a szentséget; sokan voltak, akik meghatva könnyeztek! De még nagyobb hatással

volt a jelenlevőkre az, midőn a nagymise végén a gyermek, mint pap első áldását édes szüleinek osztotta, minek láttára mindenki kellemesen megrendülve érezte magát.”⁵²

Így festett az élet Székelykevéen az első világháború előtti években, pontosabban a béke utolsó éveiben, amelynek eseményeit a *Kevevára* című lap hírei, tudósításai őrizték meg az utókor számára. ◆

Jegyzetek

¹ A Kevevára, társadalmi hetilap volt dr. Jakabfy Ernő szerkesztésében, melynek első száma 1912. január 21-én jelent meg Oberläuter Róbertné kevevárai könyvnyomdájában 4, 6 vagy 8 oldalon. Színvonalasan szerkesztett hetilap volt, Keveváranak és környékének biztos krónikása, amely ma is fontos forrása a helytörténetészeknek.

² Anonim: Székelykeve, Kincstár, Kevevára. = Kevevára, 1913. aug. 10.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Anonim: Választások. = Kevevára, 1912. jan. 28.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Anonim: A székelykevei bíróválasztás epilógusa. = Kevevára, 1912. febr. 11.

¹⁰ Uo.

¹¹ Anonim: Márciusi ünnepségek. = Kevevára, 1912. márc. 10.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Anonim: Március 15-e a vidéken. = Kevevára, 1912. márc. 24.

¹⁵ Anonim: Márciusi ünnepségek. = Kevevára, 1912. márc. 10.

¹⁶ Anonim: Március 15-e a vidéken. = Kevevára, 1912. márc. 24.

¹⁷ Anonim: Márciusi ünnepségek. = Kevevára, 1912. márc. 10.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Anonim: Március 15-e a vidéken. = Kevevára, 1912. márc. 24.

²⁰ Anonim: Március 15. = Kevevára, 1913. márc. 23.

²¹ Uo.

²² Anonim: Búcsú. = Kevevára, 1912. aug. 25.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Anonim: Búcsú. = Kevevára, 1913. aug. 17.

²⁷ Anonim: Tűzoltói ünnepély Székelykevéen. = Kevevára, 1913. ápr. 6.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

³⁰ Anonim: Országos vásár Székelykevéen. = Kevevára, 1912. szept. 22.

³¹ Anonim: A székelykevei országos vásár. = Kevevára, 1912. okt. 6.

³² Anonim: Gólya az országúton. = Kevevára, 1913. febr. 16.

³³ Uo.

³⁴ Anonim: Egy székelykevei magyar és a mi vicinálisunk. = Kevevára, 1912. október 6.

³⁵ Anonim: Küldöttség a kormány előtt. = Kevevára, 1913. szept. 14.

³⁶ Uo.

³⁷ Anonim: Petry – a csángók vezére. = Kevevára, 1912. dec. 25.

³⁸ Anonim: Petry Zsigmond üdvözlése. = Kevevára, 1913. febr. 16.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Anonim: Eltűnt ember. = Kevevára, 1913. dec. 7.

⁴¹ Uo.

⁴² Anonim: Az eltűnt székelykevei ember. = Kevevára, 1913. dec. 14.

⁴³ Uo.

⁴⁴ újmise, első mise a papszentelés után

⁴⁵ Anonim: Bérmálás. = Kevevára, 1912. máj. 19.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Anonim: Primitia. = Kevevára, 1913. okt. 26.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ az újonnan felszentelt pap első miséjén a vele koncelebráló, tisztelettel kiemelt pap

⁵¹ Anonim: Primitia. = Kevevára, 1913. okt. 26.

⁵² Uo.

Dokumentumok az első világháborúból

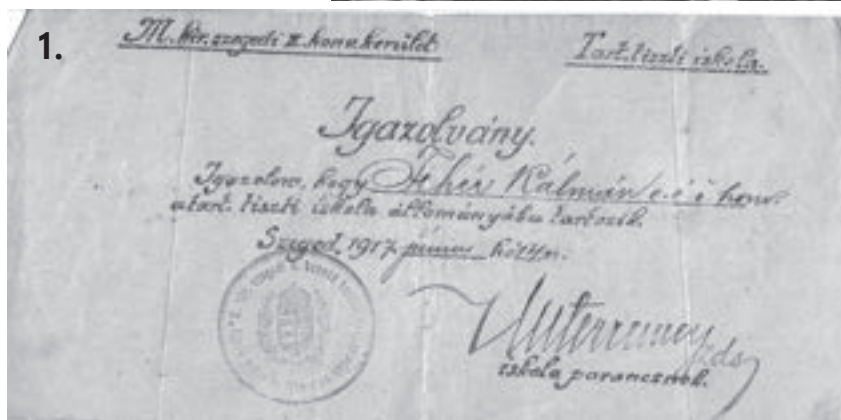
Kovács Mária, Kispiac

Anéhai Fehér Kálmán zászlós altiszt nevére szóló dokumentumokat és fényképeket a Kispiaci Tájház tulajdonosa, Adamov Judit bocsájtotta rendelkezésemre, a személyi adatok is tőle származnak. Ezekből értesülhettünk az egykori I. világháborús honvéd besorozásáról, rangjáról, sebesüléséről.

Fehér Kálmán 1899-ben született Magyarakanizsán, apja István, anyja Nagy Borbála. Földbirtokosok voltak. Az elemibe és polgáriba Kanizsán járt,

Fehér Kálmán, 1917. márc. 10.

majd Szegeden fejezte be a Felső Kereskedelmi Iskolát.

1. A szegedi tartalékos tiszti iskola által 1917. január 14-én kiadott **Igazolvány** tanúsága szerint, Fehér Kálmán a tartalékos tiszti iskola állományába tartozik.

2. M. (Magyar) kir. (királyi) 5. honvéd pótzászlóalj

Igazolvány

Ezennel igazolom, hogy Fehér Kálmán e. é. ö. (önkéntes) honvéd a fenti osztag állományába tartozik.

Szeged, 1917. évi április hó 21-én.

Körbélyegző: MAGYAR KIRÁLYI 5. HONVÉD GY. EZR. PZLJ. E. É. Ö. OSZTAG PARANCSNOKSÁGA

3. Tartalékos tiszti iskola

Eltávozási engedély

Fehér Kálmán e. é. ö. honvéd részére folyó hó 6-án dél 2h-ig eltávozást engedélyezek Hódmezővásárhelyre.

Szeged, 1917. évi augusztus 4-én.

Körbélyegző: M. Kir. Szegedi II. Honvéd kerület... önkéntes iskola parancsnokság. Aláírás: Iskola parancsnok.

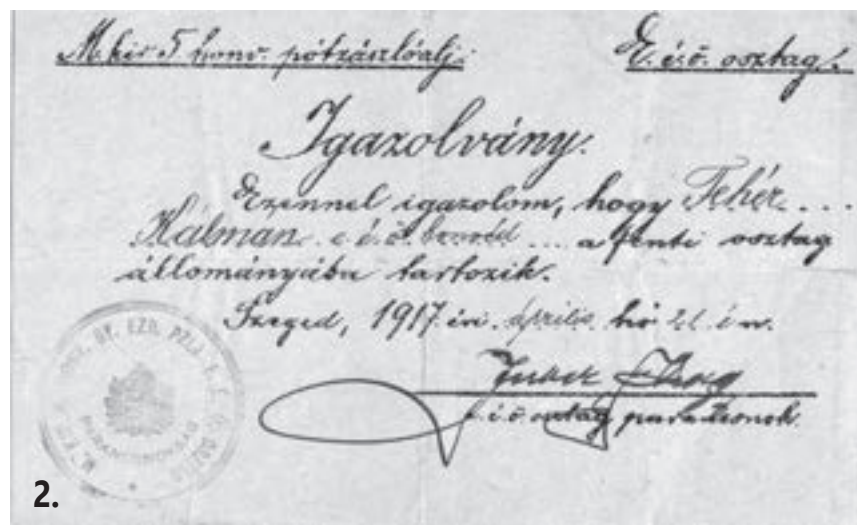
4. M. kir. Szegedi II. honvédkerület. Tartalékos tiszti iskola

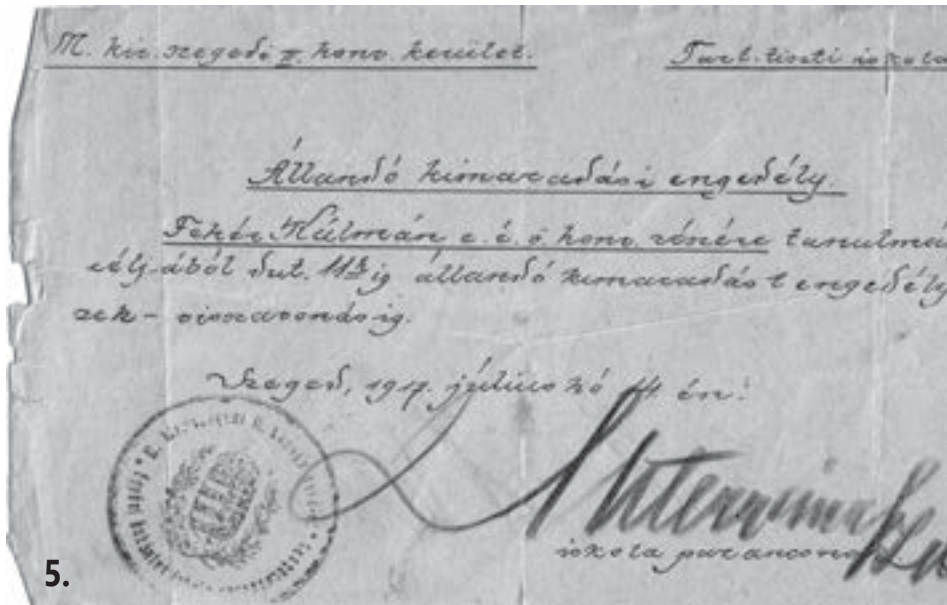
Kimaradási engedély

Fehér Kálmán M. kir. E. é. ö. honvéd részére ma takarodón túl éjjeli 2 óráig való kimaradásra.

Szeged, 1917. évi július 1-én.

Körbélyegző szövege: mint az előbbi.

5.

Fehér Kálmán önkéntes őrzető megengedem, hogy kint étkezhessen és az étkezési pénzt kézhez kapja.

Szeged, 1917. évi szeptember hó 6-án.

7. M. kir. szegedi 5. honvéd pótzászlóalj I. pótzászad

Kint hálási engedély

Fehér Kálmán e. é. örv. részére állandóan visszavonásig reggel 5-ig.

Szeged, 1917. évi szeptember 6.

Pótzászadparancsnok

8. M. kir. szegedi 5. honvéd pótzászlóalj I. pótzászad

Szolgálat alóli felmentés

Fehér Kálmán e. é. őrzető részére 1917. szeptember 17-én reggel 5h-ig szolgálat mentességet engedélyezek.

Szeged, 1917. évi szeptember 15.

Pótzászadparancsnok

9. Igazolvány

Igazolom, hogy Fehér Kálmán (volt 5. honv. gy. (gyalog) ezredbeli alhadnagy) elvtárs – aki 1899-ben Magyarok-nizsán született és ugyanoda illetőségű ezen kórházban gyógykezelés alatt áll.

Budapest 1919. április 2-án.

Ügyeletes tiszt,

Vöröskereszt egyleti tartalék kórházban

Ovális bélyegző: Magyar Vöröskereszt Egyesület

Erzsébet Tartalékos Kórház Budapest Győri-út 17.

10. Tizenegy pontban meghatározott 5747. számú

Szabadságolási igazolvány

6.

5. M. kir. Szegedi II. honvédkerület
Tartalékos tiszti iskola

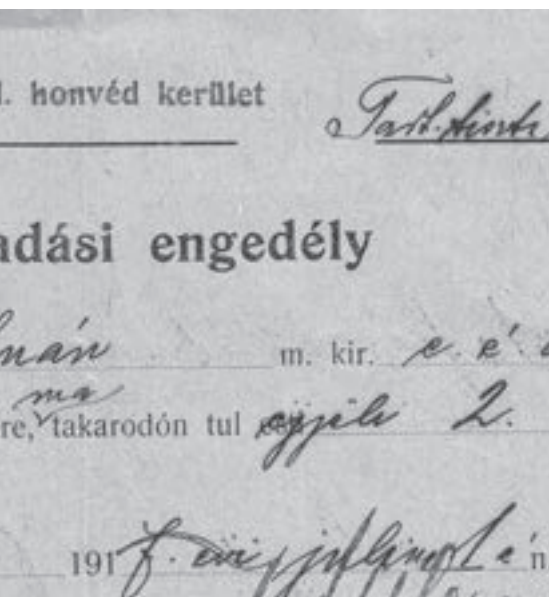
Állandó kimaradási engedély

Fehér Kálmán e. é. ö. honvéd részére tanulmány céljából... 11h-ig állandó kimaradást engedélyezek – visszavonásig.

Szeged, 1917. évi július hó 14.
Körbélyegző szövege ugyanaz.

6. Magyar királyi szegedi 5. honvéd pótzászlóalj I. pótzászad

Kint étkezési engedély

7.

10.

Nr. 2747 sz. évi

Érvényes egyszeri utazásra (oda és vissza) Budapest-Szatymaz között 1919. május 26-ig.

1. Érvényes az engedélyezett utazási napokkal együtt 1919. év május hó 26-ig.

2. A szabadság neve: egészségügyi.

3. Neve, rendfokozata: Fehér Kálmán, tartalékos alhadnagy.

4. Csapatteste: 5. honvéd gyalogezred.

5. Szolgálati beosztása: Orvosi lelet.

6. Szabadságolási hely (járás, megye, ország) a tudnivalók 4. pontja szerint: Budapest.

7. Egyéb olyan szabadságolási hely, ahová tartózkodás engedélyeztetett: Szatymaz.

8. A szabadságra való utazás 1919. év május hó 12-én történt.

9. Szabadság tartama: 2 (két) hét.

10. Az oda- és visszautazásra engedélyezett utazási napok száma: 1.

11. A szabadságra való utazás 1919. év május hó 27-én be kell vonulni.

Kelt: Budapest, 1919. május hó 12-én.

Körbélyező: Budapest városparancsnok.

A szabadságot saját kezű aláírása, vagy jobb mutató ujjának lenyomata, kézjegye.

11. Budapesti Magyar Katonai Parancsnokság eü (egészségügyi) főnöke 2796/1919 számú.

Orvosi - Bizonyítvány

Név és rendfokozat: Fehér Kálmán tartalékos alhadnagy.

Csapatteste: 5. honvéd gyalogezrednél teljesít szolgálatot, lövési sérülést szenvedett.

Javaslat: felülvizsgálat céljából, bajának és szolgálati képességi fokának megállapítása végett: 17. számú helyőrségi kórházba volna utalni való.

Budapest, 1919. június 27.

E Bizonyítvány hátoldalán olvasható: Utolsó maláriás roham állítólag egy hónap előtt, ma nála malária ki nem mutatható.

1919. VI. 23. Dr

Körbélyező: Magyar Katonai Parancsnokság Budapest Egészségügyi főnök

12. Budapesti magyar katonai parancsnokság eü főnöke

Orvosi - Bizonyítvány

Név és rendfokozat: Fehér Kálmán tartalékos alhadnagy.

Csapatteste: 5. honvéd gyalogezred.

Orvosi lelet: jobb kéz V. metakarpusának (?) törése utáni állapot.

1. Érvényes egyszeri utazásra (oda-vissza) Budapest-Szatymaz között, utazási napokkal együtt 1919. május 26-ig.
2. A szabadság neve: egészségügyi
3. Neve, rendfokozata: Fehér Kálmán, tartalékos alhadnagy
4. Csapatteste: 5. honvéd gyalogezred
5. Szolgálati beosztása: -

6. Szabadságolási hely (járás, megye, ország) tudnivalók 4. pontja szerint: Budapest
7. Egyéb olyan szabadságolási hely, ahova tartózkodás engedélyezett: Szatymaz
8. A szabadságra való utazás 1919. év május hó 12-én történt
9. A szabadság tartama: 2 (két) hét

Budapesti magyar katonai névparancsnokság évi főnöke

2796
1919. június

Orvosi-Nyilvántartó
Név: Fehér Kálmán, v. list. állású
Csapat: 17. sz. e.
Orvosi lelet: Józan gerinc, jó állag.
Javaslat: Ellátóvizsgálat céljából: bajának és szolgáló
képességének megállapítása végett. 17. sz.
helyi kórházban volt utalanda.
Budapest, 1919. jan. 24. n.
Főnök h.

11.

Hadseregben szolgálattételre jelentkezett. **Nem alkalmas.** -

Körbélyező: Központi Katonai Nyilvántartó

Magyar Kormányzat
24. Számú Katonai Előírás
Lajstromozó bizottság.
1919. évi 9000/eln. 6. sz. rendeletére a Vörös Hadseregben szolgálattételre
jelentkezett. **nem alkalmas.**
Fehér Kálmán
Igazolvány.
elvtárs részére, aki a hadügyi népbizottság 1919. évi 9000/eln. 6. sz. rendeletére a Vörös Hadseregben szolgálattételre jelentkezett.
Magyar Katonai Parancsnokság Budapest
Egészségügyi főnök

13.

Javaslat: 17. számú helyi kórház 421/... orvosi lelete felülvizsgálat; kiképző szolgálatra alkalmas.
Budapest, 1919. június 30.
Körbélyező: Magyar Katonai Parancsnokság Budapest
Egészségügyi főnök

13. A Budapesti Központi Forradalmi Munkás és Katonatanács Elnöksége
Igazolvány
Fehér Kálmán elvtárs részére, aki a hadügyi népbizottság 1919. évi 9000/eln. 6. sz. (számú) rendeletére a Vörös

Fehér Kálmán háborús ivó- és evődényei

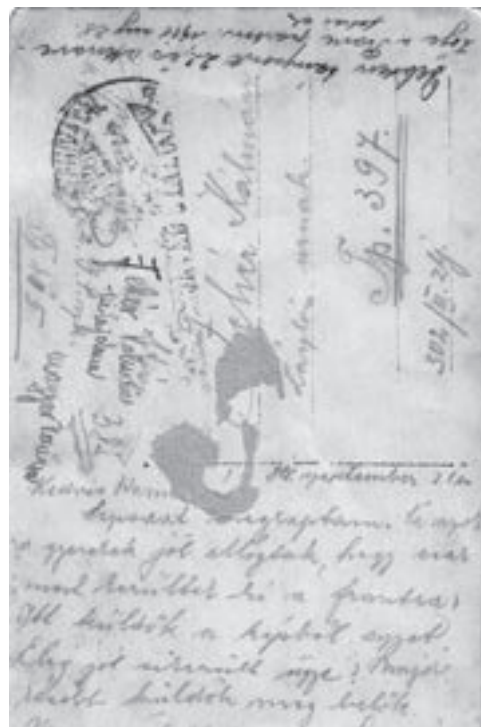
Fehér István
Magyarkanizsa
Budapest m. k. 1919.
Jól érzem magamat.
Kezeit csokolja szerető
fiuk Kálmán

Címzett: Fehér István úrnak
Magyarkanizsa Szent János út 65.
(Bácska)
Budapest 1919. III. 6. Jól érzem magamat. Kezeit csokolja szerető fiuk Kálmán

Debren támpont 22-es aknavetője a Piave parton, 1918. augusztus 28.

Az aknavetőt bemutató kép hátoldalán olvasható:

Címzett: Fehér Kálmán zászlós úrnak Tp (Tábortelep) 397. 302/III. zlj (zászlóalj)

1918. szeptember 21-én.

Erdélyi István

Erdélyi István névre szóló, első világháborús dokumentumokat, egy levelezőlapot, egy katonaképet, helyi kutatásaimnak köszönhetek. A három, Fehér Kálmán nevére szóló levelezőlappal Adamov Judit gyarapította gyűjteményemet.

Erdélyi István szakaszvezető 1896. augusztus 18-án született Horgoson, apja István, anyja Körmendi Rozália. Föld-

műveléssel foglalkoztak. A két háború között ő maga paprikatermelő volt.

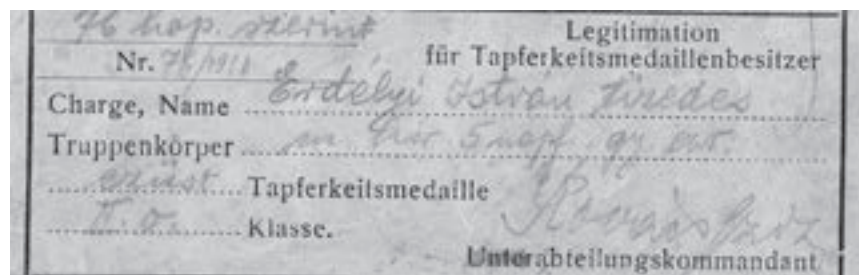
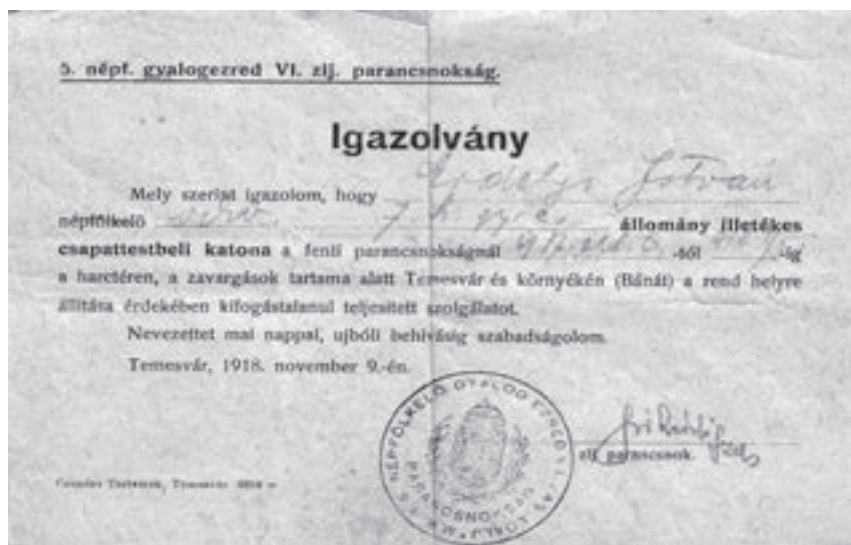
Csapatbete: Magyar királyi 5. Népfelkelő gyalogezred és a 7. gyalogezred.

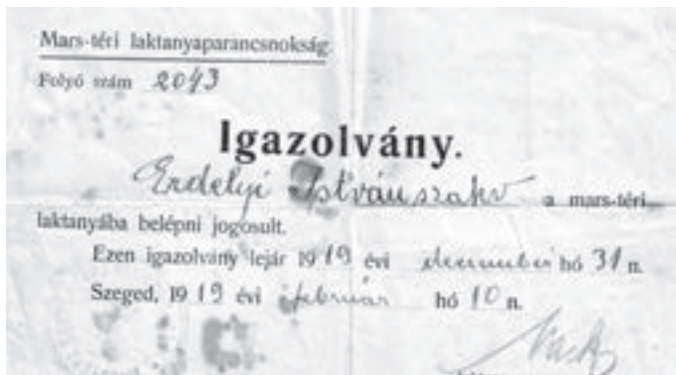
Hátoldal: Nevezett zsold és hadtáp váltással X/20-ig ellátva. Körbélyező: ugyanaz

3. Mars-téri laktanya parancsnokság Folyó szám 2043.

Igazolvány.

Erdélyi István szakaszvezető a mars-téri laktanyába belépni jogosult.

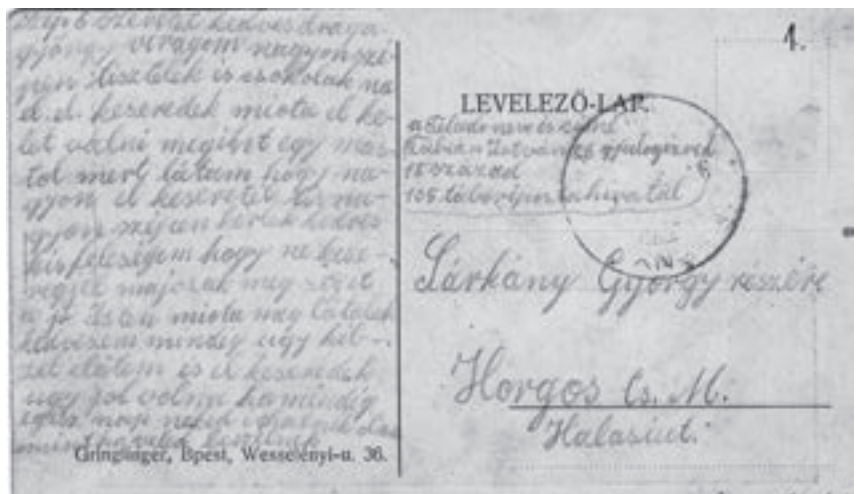

Ezen igazolvány lejár 1919. évi december hó 31-én

Szeged, 1919. évi február hó 10-én.

Körbélyegző: MARS-TÉRI
LAKTANYAPARANCSNOKSÁG
Szeged / Laktanyaparancsnok

Fábián István, aki a 86. gyalogezred 15. századánál szolgált, Sárkány Györgynek címzett képes levelezőlapon feleségéhez szól:

„szep 6 szeretett kedves drága gyöngyvirágom nagyon szépen tisztellek és csókollak néha el el keseredek miota el kelet válni megint egy mástol mert látam hogy nagyon el keseretél és nagyon szépen kérek kedves kis feleségem hogy ne keseregjél majcsak meg segít a jó Isten miota meg látalak kedvesem mindég úgy kébzel előtem és el keseredek úgy jól volna ha mindég egész nap neked írhatnék olyan mintha veled beszélnék”.

Fábián István és Danyi Mária

Két emlék, egy könyv és az olvasó gondolatai

(Marton Boldizsár: Muzulmán sírokon. Hauteville, Edition du Parvis – eredeti megjelenésének éve: 1922)

Az önéletrajzi regény először a zalaegerszegi Zrínyi Nyomdában jelent meg 1922-ben. Az általam bemutatott kiadás utólagos melléklettel ellátott, korlátozott példányszámú utánnyomása az eredeti műnek. A bevezető melléklet után az eredeti kiadás fedőlapját láthatjuk, annak folytatásában a Tormay Cecil írónőnek szóló ajánlást olvashatjuk, a könyv végén pedig Marton Boldizsár életrajza található. Szerzetesrendbe lépésekor Marton Boldizsár összes irodalmi munkáját elégette, így ezt a könyvét is.

Pecze Rózsa, Ada

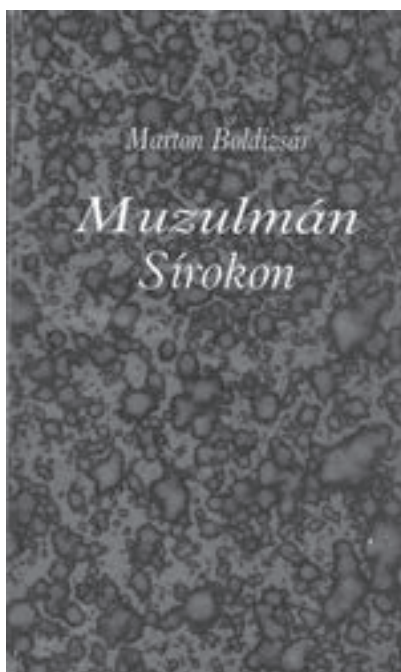
Krn, Szlovénia, 1988

1988-ban az újvidéki hegymászó egyesület által szervezett szlovéniai túrát a saját felelősségemre néhány nappal megtoldtam. Eredetileg nem az első világháborús helyszíneket kerestem, hanem csak a meghódított hegyek listájához szerettem volna hozzáadni a Krn csúcsát is.

A Júliai-Alpokban, valahányszor az ég felé nyúló körengetegre tekintetem, szédítő emlékek sora jött elő, büszkeséggel töltött el, hogy már álltam a tetején ennek meg annak a hegynek is, beleértve az akkori ország legmagasabb csúcsát, a Triglavot (2863 m), vagy például az alacsonyabb, de jóval veszélyesebb Jalovecot (2645 m).

Így aztán főlésáltam (szlovéniai viszonylatban sétának nevezhető) a Krn 2245 méteres csúcsára is. A vízesésszerűen sorakozó mészkőbordák, a természetes virágcserepet formázó alakzatokból kinyúló alpesi liliomok, tárnicsok és havasi gyopárok látványán kívül ezúttal azonban egy kegyetlen, egykori csatatér képe is elém tárult, repeszdarabok, drótkadályok, harcban elmorzsolódott kődarabok borították a környéket. Mesélték, hogy a két világháború között a szegények abból éltek, hogy árulták az elesettek sisakját és fegyverét. Volt egy könyvem, tele első világháborús haditudósításokkal (Magyarok dalolnak, 1916), s az egyik riportnak Magyarok a Krn tetején volt a címe. Az isonzói csatasorozat egyik helyszínén jártam tehát, ahol éppúgy, mint a doberdói fennsíkon, bőven hullottak a magyarok.

Itt véltem választ találni arra is, hogy miért vagyok egyedül. Nem tudtam szabadulni attól a komor gondolattól, hogy talán

A könyv fedőlapja

itt veszíthette életét az a valaki, aki apja, vagy inkább nagypapja lehetett volna annak, aki az igazi társam lehetne, sőt tovább bővítettem a lehetőségeket, úgy éreztem, egy egész csapat túrázó, aki most velem járhatná a hegyet, hiányzik a világból, mivelhogy meg sem született. Az elesettek föltételezett utódainak a helyén valószínűleg nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is egy hatalmas úr tátong, talán éppen a legügyesebbek, a legképzettebbek hiányoznak.

Shkodra, Albánia, 2008

Az albán hegyi táj vonzott erre az útra (egy magyarországi társasággal utaztam, magyar rendszámú busszal), amelynek során Shkodrában (Szkadár, Szkutari) is töltötünk egy-két napot. A Thethi-völgyéből

jöttünk vissza, este értünk Shkodrába, ahol, mintha előzőleg lesben állt volna, várt ránk egy nyugdíjas albán orvos, aki – mint mondta – mindig odajön, ha azt látja, hogy magyar rendszámú autóbusz parkol a városban. Az utasoknak följajánlja, hogy elvezeti őket egy közeli utcához, amit az 1956-os magyar forradalomról neveztek el. Van aki, mint ahogy mi is, kapva kap az alkalmon és követi, de sokan csak legyintenek, nem érdeklőnek. Pedig, emelte föl a hangját, ha a magyarok nem becsülik saját történelmüket, más sem fogja becsülni.

Mindezt magyarul mondta el, mivelhogy a forradalom idején Budapesten volt egyetemista.

Az albán hadszíntér regénye

Talán az albán orvos magyar hazafiasságból tartott leckéje is közrejátszott abban, hogy egy regénynek köszönhetően fölfigyeltem a nagyszámú magyar katona részvételére az albániai hadszíntéren, valamint döbbenetes arányú veszteségeinkre.

A könyv írója Marton Boldizsár, 1887. szeptember 9-én született Kiskomáromban (ma Zalakomárom). Magyar-latin szakos tanárként egy kétgyermekes kollégája helyett önkéntesen jelentkezett az albán frontra. 1916 és 1918 közötti élményeit örökítette meg önéletrajzi ihletésű könyvében, amelynek főhőse Szendrey Árpád katonatiszt. Alig érzékelhető, hogy regényről és nem percre pontos hadinaplóról van szó. A könyv előszavában így áll: „...A gondos naplójegyzeteket összeszedegtem, kiegészítettem, meg selejteztem...”

Könyvében szemléletes képet fest arról, hogy a harcokon kívül is hogyan szedte áldozatait a malária, a kegyetlen, viperával és skorpióval teli terep, a forróság, s az

Shkodrai várhegy gőzhajóval
(Fábián Borbála gyűjteményéből)

osztrák hadvezetés számos félresikerült intézkedése. Egész művén át végigvonul a magyarok tragikus sorsának ábrázolása.

„Magyar, magyar, mindenütt magyar. Nem csak magyar, más is van. Van osztrák, van cseh is, oláh is... De magyar a legtöbb. Ezt látod meg legelőször. Ez sajog bele a legelőbb könnyes szemedbe s hasogat végig a szíveden, a hátadon: magyar pusztulás, magyar sír, kereszt. Nyomorult elveszés az idegenben, az átokországban” – olvashatjuk a második fejezetben.

„Elhintve ott volt a magyar férfitest mindenfelé az egész albán földön! S ha sóhajtozott békés időkben, a nagy kataklizmák után, nyájas olvasóm, te is ellátogatsz majd, mint egyszerű turista, e furcsa földre, tudd meg, hogy lábad nemcsak muzulmán sírokra tapod, de magyar emberek hulláit takaró földszőnyegen süpped a szunyogos lábba vagy keményen koppan a dombon, hegyek kőkemény sírföldjén” – írja Marton Boldizsár a könyv utolsó előtti fejezetében. Végül az utolsóban szól a háború végnapjairól, a hazatérés nehézségeiről, arról a reménytelen helyzetről, ami otthon várja a megmaradtakat. A hazatérés után egy időre a főhősön is letargia lesz úrrá, de végül éppen albániai, tragikus véget ért, de boldog szerelmére gondolva tér vissza lelkiereje, az emlékül eltett szőke hajfürt elesett bajtársait is fölidézi: „...kitárják mind a két karjukat erre felé és kérnek és buzdítanak, hogy – értök, értök ne feledjük mi, hazakerültek, a kötelességet.”

Szendrey Árpád fő harci feladata Haszszán rablóvezér elfogása volt. Ennek leírása nemcsak kordokumentumként, hanem romantikus regényrészletként is megállja a helyét. Nem hiányzik belőle az orgyilkos szándékkal Szendrey szobájába törrel belopódzó szépséges nő alakja sem.

Az egyébként mostoha természet olykor ujjongó örömmel tölti el Szendreyt, és

előfordul, hogy csak a vad táj egy-egy új részlete, vagy egy vízesés miatt járőrözik. Így lesz szerelmes abba a szőke, kék szemű lányba (az albán földön szokatlan jelenség), akit egy dúsgazdag tiranai kereskedő a pekinji (Skumbi-völgy) leányvásáron vett, és akit éppen a háremébe hurcolt, amikor járőrözés közben észrevették furcsa karavánját. A lányt kiszabadítják a fogságból, Szendrey hazakíséri Vrapba, viszont szerelmük nem lehet tartós, a lány vérbosszú áldozata lesz. Egyik rokona szúrta le, mert gyaur férfit szeretett.

Marton Boldizsár 1926-ban belépett a karmelita rendbe, ahol a Marcell testvér nevet kapta. 1966-ban halt meg. Mindszenty József hercegprímásnak ő volt a lelki vezetője és tanácsadója.

Az olvasó gondolatai

Mint a megszólított „nyájas olvasók” egyike elmondom, hogy albániai turistautam megelőzte Marton Boldizsár könyvének olvasását. Albániáról először Vitéz Temesy Győző: A sasok országában c. könyvéből szereztem bővebb ismereteket. Szintén az első világháború idején játszódik, de telje-

sen más a hangulata és néprajzi, történelmi és földrajzi ismertetőik szövik át. Utamról hazatérve aztán több albániai témájú könyvet vásároltam, ezek között volt Marton Boldizsár könyve is. Őt elsősorban a magyar sors foglalkoztatja, a felesleges halál. A helyi lakosság tanulmányozásába nem mélyed el, illetve szokásaiknak, életüknek csak azt a részét ismerteti, amit az általa bejárt területen látott, tapasztalt.

Részben albániai vonatkozású az a Történelem ceruzával című cikksorozat is, ami 2008. november 20-án indult a Családi Kör c. hetilapban, és az első világháború idején egy szerb hadifogságba esett magyar katona, a bácskossuthfalvi Nemes Károly feljegyzéseit tartalmazza, aki többek között a szerb hadsereg Albániába visszavonuló útját is végigjárta. A többi könyv, amit beszereztem, tisztán turisztikai jellegű.

Marton Boldizsár művének rám gyakorolt hatása azonban hasonlatos volt a régi, a Krn hegyen tett kiránduláséhoz, elképedtem attól, hogy mennyi mindenki hiányzik az akkor megszakadt életük következtében a mai világból...

Albánia mint a magyarok tömeges temetője kevésbé ismert a nagyközönség számára. Doberdóról több film is készült, megemlékezők sokasága zarándokol a helyszínre, s a Krn hegységre is emléktárákat szerveznek az utóbbi években.

Az albániai helyszínek is megérdemelnék ugyanezt. Emléktemetőket, táblákat, főhajtó zarándokokat. Albánia a közelmúltig zárt ország volt a turisták számára, de most már más a helyzet. A shkodrai albán orvos szavai kísértének: „Ha a magyarok nem becsülik saját történelmüket...”

Az életrajzi adatok a könyv végén található ismertetőből származnak.

Shkodra (Fábián Borbála gyűjteményéből)

Haszonbérletek, haszonbérbe adások a visszacsatolt Délvidéken (1941-1944)¹

Valastyán Balázs, Szarvas

A Délvidék visszacsatolása Magyarországhoz mind a magyar, mind a nemzetközi történeti szakirodalomban kiterjedt kutatást tudhat magáénak. A szélesebb dimenziókat vizsgáló, összefoglaló monográfiák mellett elsősorban a katonapolitikai, diplomáciatörténeti munkák kerültek előtérbe, szemben a partikulárisabb kérdésekkel. A helyi és a betelepített lakosság hangulatát jelentős mértékben meghatározta „földéhségük”, amelynek csillapítása volt a kiépülő magyar közigazgatás egyik feladata. Tanulmányomban ezt a kérdést kívánom megragadni, elsősorban levéltári forrásokon keresztül. Mielőtt a dokumentumok elemzésére térnék rá, fontosnak vélem a levéltári források bemutatását.

Elsődleges forrásaimat az 1941. november 8-án báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter által a 279000/1941. F. M. rendelettel² életre hívott Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség (továbbiakban Kirendeltség) iratai képezték. A Kirendeltség működését két nappal később, november 10-én kezdte meg, működési területe a visszacsatolt délvidéki területekre terjedt ki. A szervezeten keresztül végezte a földművelésügyi miniszter az 5280/1941. M. E. rendelet³, illetve az 1939. évi IV. törvények⁴ Délvidékre vonatkozó részeit végrehajtását. Ezekon kívül feladatkörébe tartozott házhelyek szerzése, az önként felajánlott mezőgazdasági ingatlanok szabadkézből vásárlása és földbirtok-politikai célokra való felhasználása, telepes községek létesítése, kölcsönök engedélyezése gazdasági eszközök beszerzésére, a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérbe adása, a birtokszerzők gazdálkodásának irányítása, valamint földbirtok-politikai adatok gyűjtése és feldolgozása.⁵ A Kirendeltség javaslatot tehetett „az ügykörébe nem tartozó földbirtok-politikai ügyekben [...] illetőleg a szükséges intézkedések megtételére az illetékes kormányhatósághoz előterjesztést tehet”.⁶ A Kirendeltség együttműködött a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanácsal és a társhatóságokkal is, vezetője vitéz Vas Elek⁷ lett, a szervezet székhelye pedig Újvidéken volt.

A Kirendeltség ügy- és személyzeti beosztása az alábbiak szerint alakult: három osztályt hoztak létre, amelyek élén egy-egy osztályvezető állt.

Az I. osztály ügykörébe az általános földbirtok-politikai vonatkozású ügyek, valamint a visszafoglalt délvidéki terület ilyen irányú jogszabályainak előkészítése tartozott. Ezekon kívül feladata volt a telepes községek, illetve más csoportos telepek létesítése, ezekre a telepekre a telepesek kiválasztása, építkezésekre és gazdasági felszerelésekre gazdasági kölcsönök engedélyezése, a mezőgazdasági ingatlanok elidegenítésének hatósági ellenőrzése, ezzel kapcsolatban az állami elővásárlási jog gyakorlása, és az ilyen módon megszerzett ingatlanok értékesítése, felhasználása. Fontos feladata volt még ennek az osztálynak a mezőgazdasági ingatlanok haszonbérbe adása, a haszonbérek beszedése; a Kirendeltség és a Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség összes személyzeti és dologi ügyeinek nyilvántartása, az Országos Földhitelezési Intézet újvidéki szervezetével kapcsolatos ügyek vezetése. Az I. osztály vezetője dr. Kovács László, telepítésügyi fogalmazó lett, rajta kívül még hét személy látott el feladatokat az osztályon belül.⁸

A II. osztály „a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított és az állam tulajdonába szállt ingatlanok felhasználásával kapcsolatos” ügyekkel foglalkozott. Az ingatlanjuttatások körébe az alábbiak tartoztak: az ún. tágabb és legtágabb kedvezmények felülvizsgálata, a kisajátítást szenvedettek és kimozdítottak kártalanítása, a gazdátlanul maradt ingóságok őrzetbe vétele, kezelése és értékesítése, illetve a fentebb említett 1939. évi IV. törvény cikk alapján mezőgazdasági ingatlanok megszerzése és felhasználása. Dr. Szabó Istvánt nevezték ki az osztály vezetőjének.⁹

A III., műszaki osztály végezte „a jugoszláv földbirtok-politikai jogszabályok alapján kisajátított és az államra szállt ingatlanok műszaki felvételét”. Ennek alapján ügykörébe a telepes községek, csoportos telepek helyének műszaki kijelölése, a juttatandó ingatlanok kiosztási terveinek elkészítése, a telepes építkezések műszaki irányítása, a telepes építkezésekkel kapcsol-

atban felmerülő keresetek érvényesítése, teleprendszeri munkálatok lebonyolítása, a birtokpolitikai adatok ábrázolása, valamint a Kirendeltség működésével kapcsolatos mérnöki és műszaki munkálatok vezetése tartozott. Osztályvezetőnek vitéz Sima Gábor lett kijelölve. 1944. július 21-én az első és a második osztály ügykörét összevonták, vezetője dr. Szabó István lett, az addigi harmadik ügyosztály pedig második ügyosztályá lépett elő, irányítása továbbra is vitéz Sima Gábor kezében maradt.¹⁰

Mint utaltam rá, a Kirendeltség székhelye Újvidéken volt, így a keletkezett iratok is itt kutathatók, a Vajdasági Levéltárban. (Levéltári jelzet: Arhiv Vojvodine (AV) – F150 - Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Poljoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku – Novi Sad – A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék (1941–1944).)

A Vajdasági Levéltár mellett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban is őrznek a téma szempontjából releváns iratokat. A Földművelésügyi Minisztérium 1941 és 1944 között keletkezett általános irataiban elsősorban ház- és telephelyigényléseket találhatunk (levéltári jelzet: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL-OL) Földművelésügyi Minisztérium (FM), K184).

Mint ismeretes, a magyar honvédség csapatai 1941. április 11-én átlépték a magyar–jugoszláv határt, amely aktussal Magyarországhoz visszacsatolták a Délvidék egy részét.¹¹ A terület visszatérése után a magyar kormányzat tabula rasa-t hirdetett az élet minden területén, amely az 1918 előtti állapotok visszaállítását jelentette – ez alól nem jelenthetett kivételt a jugoszláv időszak földbirtok- és kolonizációs politikája sem, azonban, mint látni fogjuk, ebben az esetben nem teljesen a Trianon előtti helyzet restaurálása történt meg. A jugoszláv agrárreform végrehajtásának megkezdésére már 1919-ben – tehát a trianoni béke megkötése előtt – sor került, és kettős célkitűzése volt: egyrészt Szerbia háborús veszteségeit csökkenteni, újjáépítését finanszírozni, másrészt pedig a gazdasági élet irányítását a szláv – elsősorban szerb – lakosság kezébe adni, tehát

nacionalizálni.¹² Ennek eredményeképpen a nem szláv igényjogosultakat eleve kizárták a földjuttatási eljárásból – köztük a magyarokat is –, illetve a területen élő nagybirtokosok földjeit az állam vette kezelésbe. Ennek során – amint A. Sajti Enikő rámutat munkájában – a 369 birtok közül 310 volt külföldi állampolgár kezében, ezek közül is 126 magyar származású nagybirtokos volt.¹³

A juttatott területekből a jugoszláv telepesek (ún. dobrovoljácok¹⁴) átlagosan 8 holdat kaptak, emellett pedig adómentesség, adókedvezmények illették meg őket, valamint a földjük megműveléséhez szükséges eszközöket biztosított számukra a jugoszláv állam.¹⁵

A Bácskába egyes adatok szerint 6175 – más adatok szerint 6912 – családot telepítettek le 53465 kat. hold területre.¹⁶ A letelepítések elsősorban a határ mentén zajlottak, amelynek hátterében nemzetpolitikai okok voltak: csak feltétlenül megbízható személyek kaphattak birtokot a vidéken. A jugoszláv intézkedések végeredményben a délvidéki magyar társadalom gyengülését, romlását hozták magukkal, ugyanis egy részüket kiutasították az országból, más részük pedig önként vándorolt Nyugatra a jobb megélhetés reményében.¹⁷

A terület visszacsatolásával ezeket az intézkedéseket felszámolták, a jugoszláv telepeseket pedig kezdetben „átdobták” a határon, később pedig internálótáborokba zárták. Minden olyan személyt, aki 1918. október 31-e után települt a Délvidékre, illetve politikailag megbízhatatlannak vélték, kiutasították az országból.¹⁸ Helyükre a magyar kormány, illetve a Bonczos Miklós vezette Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztoság Bukovinából székelyeket telepített, de vitézek, hősi halottak családtagjai, illetve moldvai csángók is kaptak földet a Bácskában.

1941. július 17-én lépett életbe a két nappal korábbi minisztertanácson elfogadott 5280/1941. M. E. rendelet, amely a „visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról szól.”¹⁹ Ennek értelmében a jugoszláv földreform juttatási része érvénytelenítve lett, megváltási része azonban érvényben maradt, illetve hozzátették: a „jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok – tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek(!) – a magyar államra szállanak át...” A rendeltben kitértek a juttatandók sorrendjére, illetve a juttatható földterület mértékére is.

A juttatás nem volt ingyenes, mivel „a juttatott ingatlan vételára fejében a kataszteri tiszta jövedelem minden koronája után 40 pengőt kell fizetni” a juttatottaknak.²⁰

Mint az előzőekben utaltam rá, a volt nagybirtokosok földjeinek egy részét a jugoszláv állam kisajátította. A déli területek visszacsatolásával megindult a volt birtokosok részéről a jogtalannak vélt kisajátítások felülvizsgálatának követelése. A jugoszláv agrárreform során összesen 110684 hektárnyi olyan területet osztottak ki, amelyek azt megelőzően magyar optások és jugoszláv állampolgárrá lett magyarok tulajdonában voltak. Ez az összes kiosztott földnek a 4,4%-a volt.²¹ Egy 1938-ban készített felmérés alapján a Vajdaságban az összes megművelt földterületből 14,13% volt magyar kézen.²² Az impériumváltás után a magyar állam 192 ezer kat. hold felett rendelkezett, amelyből 53 ezer kat. holdat a külföldi magyarok, illetve vitézek telepítésére használtak fel. A fennmaradó 139 ezer kat. hold terület került bérbeadásra, a tulajdonba adások – leszámítva a székelyeket – a háború végéig nem realizálódtak.²³

Fernbach Bálint (Türr István Múzeum gyűjteményéből)

A bevonulás után, 1941. április 29-én adta be beszámolóját a Bácskaiak Szövetsége az akkor még a katonai közigazgatás alatt működő Kirendeltséghez. Ebben annak a véleményüknek adnak hangot a szervezet tagjai, hogy nem ismerik el a jugoszláv agrárreformot, amely jogilag rablás volt a régi tulajdonosokkal szemben, a „magarság élete ellen pedig merénylet...”²⁴ A kitelepítésekkel kapcsolatban az a meglátásuk, hogy a dobrovoljácok jelenlétét „nem lehet respektálni [...] mert a magyarságra veszedelmes ezen idegen elem, melengetése egye-

nesen nemzeti öngyilkosságra vezetne.”²⁵ A régi tulajdonosoknak „vissza kell adni az elidegenített földeket, házakat”, a kontinuitást pedig csak „totális reparációval lehet helyreállítani”. Szükséges volna kimondani, hogy minden olyan volt birtokos, akinek földjét kisajátították az 1918-at követő időszakban, „minden bizonyítás nélkül visszaválthassa azt, akár a közvetlen, akár a közvetett tulajdonostól”, amit elvettek tőle, megfelelő összeg ellenében. Javaslatuk az, hogy ebből a visszajuttatási eljárásból a szerbeket és a zsidókat zárják ki, azok ilyen irányú joga az államra szálljon át.²⁶ Majd így folytatják: „éppen ma van a soha vissza nem térő ideje a Délvidéki kérdés egyetlen és fentiek szerint legszigorúbban igazságos megoldásának: az egész görögkeleti vallású szerbség kitelepítésének.” Erre azért is szükség van, mert a magyar kormány gazdasági és szociálpolitikai törekvései – illetve a nagybirtokosok tulajdonának megmaradása – a szerbek kitelepítésével egyaránt megoldást nyerne.²⁷

Mint utaltam rá, az 5280/1941 M. E. rendelet érvényben hagyta a jugoszláv időszak agrárreformjának megváltási részét, mely a volt birtokosok körében elégedetlenséget szült, csalódással töltötte el őket.

Ennek adott hangot Fernbach Bálint beadványában, melyet a földművelésügyi miniszternek juttatott el a volt délvidéki birtokosok 1941. augusztus 18-i, budapesti értekezlete után.²⁸ „...recompenziót 20 év szenvedéséért nem kaphatunk, hiszen ezt a szenvedést elviselni fajtánk iránt tartozó kötelességünk volt” – írja, azonban a két világháború közötti időszak magyar politikája folyamatosan a jugoszláv reformok jogtípró voltát hangsúlyozta, így „mély megdöbbenéssel töltötte el [...] azokat, akikkel szemben a Jugoszláv földbirtokpolitikai intézkedések az idegen uralom alatt érvényesültek, a m. kir. Kormány 1941. június hó 15-én 5280/1941 M.E. számú rendelete.” Az értekezlet egyik javaslata alapján „a volt tulajdonos[ok], vagy jogutódai a Jugoszláv birtokpolitikai törvényekben meghatározott legkisebb meghagyandó földterület /300 hektár/ birtokába visszahelyezendők” volnának, illetve javasolnák a visszacsatolt délvidéki területre egy, az 1440/1941 M. E. rendelethez hasonló intézkedés kiadását.²⁹

Egy 1941-es kimutatás alapján rekonstruálhatjuk néhány földbirtokos igénylését volt birtokaikat illetően. A kimutatás írója megemlíti, hogy „a jugoszláv hatóságok a kimutatásban nem szereplő kisajátítást szenvedettekkel szemben is általában méltánytalanul jártak el, különösen pedig akkor, ha a kisajátítást szenvedett tulajdo-

nos magyar volt”.³⁰ A táblázatban olyan nevek szerepelnek, mint például Falcione Anna, Kárász Imre és Miklós, Vojnits István, a Lebach család tagjai, illetve bonyhádi Perczel Béla, valamint ezek zombori, horgosi, bajsai, szabadkai birtokainak nagysága, illetve a kisajátított területek mérete holdban kifejezve.

Az 5280/1941 M. E. rendelet 9.§-a alapján „a kisajátítást szenvedetteknek a fedezet mértékéhez képest megfelelő kártalanítás jár”.

A különösen nagy méltánytalanságot szenvedett birtokosokat „földjuttatással is lehet kártalanítani”, melyre az államra szálló ingatlanokat lehetett igénybe venni.³¹ Az esetek többségében a volt tulajdonos nem kapta vissza a teljes birtokát, hanem csak egy részét, illetve haszonbérbe vehették volt birtokaikat. Az alábbiakban ezekre az esetekre hozok néhány példát.

Özvegy gróf Széchényi Emilnétől és családjától a vajszkai (Vajska) és bogyáni (szerbül Bođani, németül Bogjani) birtokaiból a jugoszláv időszakban mintegy 10000 kat. hold földet sajátítottak ki, melyből 1943. október 1-jével 794 kat. holdat kaptak vissza, azzal a kötelezettséggel, hogy a terület volt jugoszláv tulajdonosait az esetleges új épületek építése miatt kártalanítaniuk kell. Ezek az ingatlanok elsősorban lakóházak, tehát a Széchényi család számára értéktelenek, a tényleges gazdasági munka megindításához pedig újabb épületek felhúzása lenne szükséges, erre azonban nincs fedezetük. „Ezzel szemben viszont kétségtelen, és ezt magam is legjobban tudom, mint volt tulajdonosa, hogy a nekem visszajuttatott föld egyébként kiváló minőségű...” – írja özvegy Széchényi beadványában. Hozzáteszi, hogy az ingatlan holdankénti értéke 8000 pengőre tehető, a juttatási ellenérték így 6000000 pengőt tesz ki – ezért kéri, hogy családja földjeit értékesíthesse, mellyel anyagi nehézségeiket könnyedén tudná orvosolni. Az eladáshoz azonban a Földművelésügyi Minisztérium nem járult hozzá, mivel az „precedensül szolgálma a többi ingatlanjuttatásban részesült kisajátítást szenvedettnek is”, és így a földet tömegesen adnák el, mellyel az idegen elemeket erősítenék a Bácskában a magyarok helyett. Ahhoz azonban hozzájárulnak a Minisztérium részéről, hogy az ingatlant rövidebb időre haszonbérbe adhassa, így a saját és családja anyagi problémáit megoldhassa gróf Széchényinél.³²

Örgróf Pallavicini Sándorné, született Schönborn Mária 1942. március 22-én kérelmet nyújtott be a Földművelésügyi Minisztériumhoz az 5280/1941 M. E. rendelet 9.

paragrafusának első és második pontjára hivatkozva, és kártérítést kérve a jugoszláv időszak alatt elszenvedett károokra vonatkozóan. A családnak Futak (Futog) község határában volt 9933 kat. hold földje, melyből a legtermékenyebb mintegy 6115 kat. holdat a jugoszláv állam – a területen található gazdasági épületekkel egyetemben – kisajátította. Ennek ellenére a jugoszlávok a teljes birtokra beszedték az adót, mely összesen mintegy 14 millió dinárt tett ki.

A felmerülő költségeket csak úgy tud-

Perczel Béla (Türr István Múzeum gyűjteményéből)

ta fedezni az örgrófné, hogy a még meghagyott birtokait „nevelésé aron eladja”. A Bácska Magyarországhoz történő visszatérésével bízik abban, hogy kártérítése lehetséges lesz.

A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség az örgrófné nyugdíjának biztosítására három, egy évre haszonbérbe adható ingatlant jelölt ki Futak határában, amelyeket azonban nem fogadott el, ugyanis azok nem egy tagban feküdtek, ami nehezítette volna a haszonbérbe adást. „Ennek alapján örgróf Pallavicini Sándorné a kirendeltségtől azt kérte, hogy ő kérésessen valahol megfelelő, a kirendeltség hatáskörébe tartozó ingatlant.” 1944-ben Horthyvára székely telep közelében szeretne volna az ingatlanra vonatkozó jogát érvényesíteni, itt azonban nem volt már kiadható föld, tehát Pallavicini örgrófné kártalanítása sikertelen volt.³³

A visszafoglalt délvidéki területeken a haszonbérbe adásokat a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportjának parancsnoka, Novákovits Béla³⁴ által kiadott 1941. július 7-i rendelet szabályozta. A rendelet a visszafoglalt Délvidékre vonatkozóan „a jugo-

szláv földreform során igénybevett, de a folyó gazdasági év folyamán földbirtokpolitikai célra ki nem osztható ingatlanokon a termelés zavartalan biztosítása érdekében” lett kiadva. Ezerint a katonai közigazgatás időtartama alatt – tehát 1941. április 11-e után – elhagyott, vagy a kiutasítások miatt gazdátlanul maradt földeket arra érdemes magyar földműveseknek kell haszonbérbe adni. Ha a jugoszláv időszakban is ilyen személyek művelték az adott területet, akkor azok továbbra is meghagyhatóak haszonbérletükben 1942. szeptember 30-ig.

A rendelet második pontja szerint a jugoszláv agrárreform során dobrovoljácoknak, optánsoknak, telepeseknek haszonbérbe adott földeket ezek a személyek megtarthatják, feltéve, „ha nemzethűség és közrendészeti szempontból kifogás alá nem esnek, és kötelezettségeiknek eleget tettek”. Tehát a dobrovoljácok, az optánsok és a telepesek meghagyhatóak ideiglenesen házaikban a fenti feltételek teljesülése esetén, a harmadik pontban azonban rögzítik, hogy a földjeik kizárólag magyaroknak adhatók haszonbérletbe a következő gazdasági évről.³⁵ Ahol az őslakos szerb és magyar lakosság együtt él, a magyarokat kell előnyben részesíteni, erősíteni, támogatni a haszonbérletekkel.

A rendelet rögzíti, hogy a termelés folytonosságát kell elsősorban biztosítani a visszacsatolt területeken, így ahol az őslakos szerbek vannak túlsúlyban, ideiglenesen megtarthatják haszonbérleteiket, azzal a kikötéssel, hogy az bármikor megszüntethető. A haszonbérleti szerződéseket minden esetben a területileg illetékes elöljáróság köti meg, a helyi gazdasági felügyelő, illetve a székely zárt telepek esetén a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság megbízottjának ellenőrzése mellett.

A szerződést két példányban rögzítették, melyek közül az egyiket az elöljáróság, a másikat pedig a haszonbérbe vevő kapott meg. A haszonbérösszeg két részletben volt megfizetendő: az első részlet a haszonbérlet kezdetekor, tehát 1941. október 1-jén, a második részlet pedig a területen megtermelt növények aratása, betakarítása után vált esedékessé, de legkésőbb 1942. augusztus 31-ig törlesztendő volt. Mint az előzőekben utaltam rá, a termelés folytonosságának biztosítása, ezen keresztül pedig az élelmezés nehézségeinek megoldása volt a magyar hatóságok célja a haszonbérletek kiadása terén is. 1941. október 31-ig – korra való tekintet nélkül – a lecséplélt kenyérmagból fejenként 60 kg volt megtartható, a többit azonban azonnal értékesíteni kellett.³⁶

Az alábbiakban a Délvidéken végrehajtott haszonbérbe adásokra térek ki, néhány település példáján keresztül. Ada község előjárósága 1941. november 26-án adta be a haszonbérletesekről szóló kimutatását a Birtokpolitikai Kirendeltségnek, amelyben utalnak arra, hogy a kimutatást készítő a bérletbe adásokat nem hagynák jóvá, „de féltő, hogy a jelenlegi bérletbekiadást hatálytalanítva számtalan magánjogi követeléssel lépnének fel azok a bérlők akik a földet már megművelték és a búzáat elvetették”.³⁷ Ennek ellenére – folytatják a beadványban – „a megejtett haszonbérbeadás semmiesetre sem alkalmas arra, hogy a szociális és politikai feszültséget, amely a községben tapasztalható, levezesse”.³⁸ A községben a társadalmi elégedetlenséget növelte, hogy mindössze 272 személy kapott haszonbérletet, az 1152 földigénylővel szemben. Ráadásul a haszonbérletben részesülőeknek kiadott földmennyiségek között is nagy különbségek mutatkoztak: míg egyesek 8 kat. hold föld bérletét kapták meg, addig voltak, akiknek 1 kat. holddal kellett beérniük.³⁹ A bérbevevők foglalkozása is változatos képet mutat: a községi bíró mellett a helyi kendergyáros, cipészek, kocsmárosok, kovácsok, szeszfőzők, községi kézbesítők, rendőrök kaptak földeket, tehát olyan személyek, akik nem elsősorban a földművelésből biztosították megélhetésüket. Az ügyet kivizsgáló hatóság javasolja a Kirendeltségnek „Ada község előjáróságának a haszonbérletbeadással kapcsolatban tanúsított magatartása miatti megdorgálását”.⁴⁰

Kiskér (szerbül Bačko Dobro Polje, németül Kleinker) községben a jugoszláv időszakban 13 kat. hold 158 négyszögöl földet osztottak ki dobrovoljácok részére. A Délvidék visszacsatolása után ezt a területet 1941-re haszonbérbe adták, holdanként 4 mázsa búzáért, amely 1571 pengő készpénzt jelentett. 1941 szeptemberében pedig már az 1942-es gazdasági évre is haszonbérbe lett adva a terület, ekkor parcellánként – mely kisebb 1 kat. holdnál – 1787 pengő összértékben. A település érdekessége, hogy „tisztá német nemzetiségű, magyar földigénylő nincsen”.⁴¹

Péterréve (Bačko Petrovo Selo) községben 1941 novemberében történt meg a jugoszláv állam által kisajátított, majd a magyar államra szállt földek haszonbérbe adása. A folyamatot azonban nem tudták végrehajtani, mert „a község lakosságának nagy része a bérbeadás lefolytatásával nem volt megelégedve, s így a bérbeadást újra kellett eszközölni”.⁴² Ennek hátterében az állt, hogy a lakosság sorshúzás útján szerette volna a földek kiosztását végrehajtatni. A

Temerin, Szécsen-Fernbach kastély

község előjárósága teljesítette a lakosság követelését – azonban ez ismét nem a várt eredménnyel, a haszonbérlők megnyugvásával zárult, mivel a kiadott földek egy része időközben víz alá került. A jelentés írója megjegyzi: a község lakosai „mindenképpen lázadoznak és elégedetlenkednek”, ezért a tűzharcosok, a hadiözvegyek és a teljesen nincstelenek kerültek előtérbe a haszonbérbe adás során, míg a lakosság többi része háttérbe szorult.⁴³

Sajkásgyörgye (Đurdevo) és Bácsföldvár (szerbül Bačko Gradište, németül Feldwar in der Batschau) községekben a szerbek nem voltak hajlandók aláírni a haszonbérleti szerződéseket, valamint a haszonbérösszegek behajtását is karhatalom segítségével kellett elvégezni.⁴⁴

Bezdan (szerbül Beždan, németül Besdan) község 1071 kat. hold földterületéből mintegy 635 kat. holdat tudtak csak kiadni, mivel a terület többi része víz alatt állt. Mivel a bérbeadás emiatt egészen 1941 novemberéig elhúzódott, így „ezen ingatlanok csak tavasziakkal [ti. gabonával – VB] vethetők be”, hogy termést hozzanak.⁴⁵ Dunabökény községben a földek „silánysága” vezetett ahhoz, hogy a község tulajdonát képező ingatlanok haszonbérbe adása megrekedt, ugyanis a helyi lakosok nem voltak hajlandók az előre megállapított bért kifizetni.⁴⁶

Sajkáslak (Lok) községben a Kirendeltség a haszonbérbe adásokról (terület, összeg stb.) nem tudott összefoglaló kimutatást készíteni, mivel „az idevágó feljegyzések olyan primitívek, hogy azok alapján áttekinthető képet nem nyerhettünk”, azt azonban meg tudták állapítani, hogy a haszonbérleti összegek nem folytak be maradéktalanul.⁴⁷

Zenta (Senta) város esetében a Kirendeltség a haszonbérleti szerződések összegei között fennálló nagyfokú különbségekre hívja fel a figyelmet: például míg Tóth-Mély-

kúti Lukácsnak holdanként 100 pengőért adták haszonbérbe az ingatlant, addig a volt szerb tulajdonosoknak 15-25 pengőért. A jelentés írója megállapítja, hogy „az egész bérbeadásban semmi rendszer nincs, mert a nyilvántartásokban a 300 pengőtől 2 pengőig terjedő haszonbérösszegek szerepelnek k. holdanként”.⁴⁸

Zombor (Sombor) város haszonbérleti jelentéseit a város polgármestere nyújtotta be a Kirendeltségnek 1941 októberében. Jelentésében kitér arra, hogy a helyi magyarok nincsenek abban az anyagi helyzetben, hogy a haszonbérleteket kifizessék, „így az a veszély fenyeget, hogy ilyenformán a szegényebb magyar lakosság a bérletektől elesik és azt a vagyonosabb német, tót és ruszin nemzetiségek szerzik meg és evvel a magyarok között elégedetlenséget idéznek elő.” Ennek elkerülése érdekében javasolja a haszonbérleti összegek harmadára mérséklését, amellyel egyrészt a helyi magyar lakosok is munkalehetőséghez, megélhetéshez juthatnának, másrészt pedig feszültségük is csökkenthető lehetne.⁴⁹ Ez a feszültség a dobrovoljácok esetében is érzékelhető volt. A jugoszláv telepesek több helyen is agresszívan léptek fel a bérlőkkel szemben, és igyekeztek őket a földművelésben akadályozni. A polgármester javaslata szerint ezekkel az emberekkel szemben „ajánlatos lenne [...] valami egységes eljárást kieszközölni, mert ezek az elkeseredett emberek [...] esetleg még valami rendbontó cselekedetre ragadtatják magukat”.⁵⁰

Szabadka (Subotica) város esetében szintén a város polgármestere készített jelentést a település haszonbérbe adásairól. A településen elsősorban sokgyermekes magyar földigénylőket, hadiözvegyeket, tűzharcosokat, hadirokkantakat részesítettek előnyben, illetve a Kirendeltség tekintettel volt arra, hogy azok, „akik valamikor 25 éves bérlettel rendelkeztek, ilyen irányú

igényeik esetén elsősorban ezt a régi bérletüket, vagy annak egy részét visszakaphassák.”

Az 1941/42-es gazdasági évre 3200 földigénylő család haszonbérbe helyezését kérte a Kirendeltség, itt azonban meg kell említenünk, hogy a helyi bunyevácsgot birtokban hagyták, ugyanis „*részükről nem áll fenn az a veszély, hogy birtokukban meghagyott földjeiket elhanyagolják*” – szól az indoklás. A jövőre nézve annak a reményének ad hangot a polgármester, hogy a következő gazdasági évben előreláthatólag sokkal több személynek tudnak haszonbérletet biztosítani. Azoktól a személyektől, akik „*családjuk fenntartásához elégséges vagyonnal rendelkeznek /köztük a régi 25 éves bérlőktől is/ a haszonbérbeadott földjeiket elveszjük*” és rászorulóknak juttatják.⁵¹

Az alábbiakban utalnék néhány konkrét esetre a haszonbérbe adásokkal illetően. 1941. szeptember 10-én a szondi (Sonta)

tenni a haszonbérszerződésben foglalt feltételeknek, miszerint a haszonbér első részletét 1941. október 1-jén fizessék ki. A helyi németekkel és szerbekkel ellentétben – akiknek száma mintegy 6000, illetve 1600 főt tesz ki – a magyarok semmilyen helyi gazdasági szervezettel nem rendelkeznek, ezért kéri a haszonbérösszeg egyösszegű kifizetésének lehetőségét. Ha – folytatják – „*pedig a most kért kedvezményt nem kapná meg a magyar lakosság, nem tudnának részt venni a földek haszonbérbeadásánál, és a földek idegen nemzetiségű kezekbe kerülnének*”, amely a magyar kormány érdekeivel menne szembe. A Kirendeltség javaslata végül az volt, hogy 2 holdanként 30 pengőt fizessenek be a haszonbérletre, a fennmaradó hátralékot pedig a szerződésben foglalt időpontig – tehát 1942. augusztus 31-ig – kellett megfizetniük.⁵³

Surányi Ferenc Zenta-gombosi lakos haszonbér-mérséklési kérelme több siker-

van több szálloda, emeletes bérház, üzlet és 100 kat. hold feletti ingatlan”, amely földeket alacsony haszonbérért vették igénybe, de azokat magas összegben adták tovább. Ennek okán a haszonbér megfizetése nem jelenthet gondot nekik – véli a gazdasági felügyelő.⁵⁵

Kovácsév Vojin, szerb származású óbecsei (Bečej) lakos szintén haszonbér-mérséklési kérelemmel fordult a Kirendeltséghez 1941 őszén. Annak ellenére, hogy „*a kérvényben felhozottak mindenben megfelelnek a valóságnak*”, a Kirendeltség a kérelem elutasítását javasolta. Ennek hátterében az állt, hogy „*annak teljesítése precedensül szolgálna a jövőre nézve sok más szerb nemzetiségű lakos hasonló tárgyú kérelme esetén*”, ami a magyar kormány fentebb már említett – a helyi magyarság erősítését szolgáló – célját veszélyeztetné. Kovácsév beadványának elutasítása azért is fontos, mert Óbecse község esetében még a haszonbérletek kiadása után is több száz nehéz sorsú magyar család maradt föld nélkül.⁵⁶

Érdekes színfoltja a haszonbérbe adások eseteinek Schön György kátyi (Kač) lakos beadványa. Feleségével történt házasságkötés után – a dokumentumok nem őrizték meg hitvese nevét – hozományként 8 kat. hold földet kapott a német származású Schön. Ez a terület azonban a jugoszláv időszakban dobrovójác földnek számított, amellyel a kérelmező is tisztában volt, így az uralomváltozás során Boldogasszonyfalva elöljárósága másnak adta ki haszonbérletbe – annak ellenére, hogy Schön az adókat mindig időben teljesítette, kötelezettségeinek eleget tett, és állításait iratokkal is alá tudta támasztani. Kérelme arra irányult, hogy a földet megtarthassák gondozásukban. Ezt azonban a Kirendeltség – hivatkozva arra, hogy Schön későn jelentkezett igényével – elutasította.⁵⁷

1941. október 20-án vette fel Bácskertes (Kupusina) község jegyzője Polgár Pál jegyzőkönyvét. Polgár előadása szerint 16 éve bérel földet Apatin település határában, amelyből családját eltartja. Rajta kívül még 19 magyar család bérel ezen a területen földet. Az októberi árverésen azonban a helyi német lakosok erőteljesen túlarverezték a földeket, volt olyan birtok, melyért 250 pengőt ajánlottak. Az árverésen részt vevő németek mind olyan birtokosok, akik 100-300 kat. hold földdel rendelkeznek, és elsősorban a jó minőségű, kendertermesztésre alkalmas földeket vették ilyen módon igénybe, a rosszabbakat hátrahagyták. Polgár elkeseredetten folytatta beszámolóját: „...ezen földeket a

Óbecse, banképület

kisbérlők azzal a kéréssel fordultak a Kirendeltséghez, hogy a nincstelen kisbérlők ne a föld bérbe adása alkalmával, előre fizessék meg a haszonbérleti díj első részletét, hanem a második részlettel egy időben törleszthessék tartozásukat. Amennyiben ezt a kedvezményt nem kapnák meg, nem tudnák elvállalni a földbérletek haszonbérbe vételét. A község elöljárósága végül engedélyezte a haszonbérletek egy összegben történő megfizetését.⁵²

Hasonló nehézséggel küzdöttek az őrzállási (szerbül Stanišić, németül Donauwachenheim) nincstelen magyarok is. Képviselőüket Géczy János és Lócza Antal vállalta magára, és ennek keretein belül 1941. szeptember 19-én tájékoztatták a Kirendeltséget arról, hogy őrzállás község határában mintegy 400 kat. hold kiadatlan föld van. A községben élő mintegy 6-700 főt kitevő vagyontalan magyarság azonban nem tud eleget

rel járt. A haszonbérszerződés megkötése során Surányinak már csak egy gyengébb termőtalajú és erősen vizes földbirtok jutott, melynek köszönhetően az előre megállapított 12 mázsa búzát nem tudta volna beadni. A Kirendeltség emiatt – figyelembe véve a körülményeket – hozzájárult Surányi haszonbérének 50%-os mérsékléséhez, így csak 6 mázsa búza beszolgáltatására kötelezték.⁵⁴

Dr. Cucin Rezica és Cucin Vera zentai lakosok kérelme szintén a haszonbér mérséklésére, illetve elengedésére vonatkozott. Zenta város gazdasági felügyelője szerint „*nem képezheti vita tárgyát, hogy a szóbanforgó ingatlanok mély fekvésük-nél fogva folyó gazdasági évben nem adtak kielégítő termést*”, azonban mégis a kérelem elutasítását szorgalmazza. Ennek hátterében az állt, hogy „*nevezettek családja Zenta leggazdagabb polgárai [...] tulajdonukban*

bácskertesiek törték fel annakidején és a tuskóktól is ők tisztították meg sok verejtékes munkával még a szerb rezsim alatt, s most, amikor magyarnak kellene, hogy jusson a magyar föld, még azt is elveszítik, amit a szerbek adtak ki bérbe nekik és megtúrták őket az állami bérletben.” A Kirendeltség végül Polgárnak és a többi 19 családnak az újvidéki Erdőfelügyelőség útján jelölt ki haszonbérbe vehető területeket.⁵⁸

Mint láthattuk, már a haszonbérleti szerződések megkötése sem zajlott le akadálymentesen, több esetben a helyi őslakosok – legyen az magyar, szerb vagy éppen német – érdeke csorbult, és feszültségekkel teli helyzeteket teremtett. A haszonbérleti szerződések megkötése után azonban a szerződésekben foglalt feltételek teljesítése állította kihívások elé a munkavállalókat. Az alábbiakban – néhány eseten keresztül – próbálom megragadni, bemutatni azokat a körülményeket, melyek nehezítették, adott esetben lehetetlenné tették a haszonbérlet számára a szerződésekben foglalt vállalások teljesítését.

Az alábbi esetből kitűnik, hogy a kiépülő magyar közigazgatás néhány esetben a helyi szerbeknek is adott kedvezményeket. Vaszity Beriszáv zentai lakos 1941 tavaszán vett haszonbérbe Zenta területén 1 kat. hold földet 120 pengő haszonbérért, melyből 60 pengőt azonnal ki is fizetett. A fennmaradó 60 pengőt 1941 októberében kérte nevééről törölni, melynek okát az alábbiakban határozta meg: *„... a bérbe vett területet a belvizek miatt nem tudtam idejekorán bemagolni, s ennek következtében a kapott termés értéke nem fedezi még az eddig befizetett haszonbérlet és munkaköltségeket sem.*” Zenta város gazdasági felügyelője 1941. november 21-én – igazolva a beadvány valóságtartalmát – a haszon-

bér teljes elengedését javasolta. Ennek a javaslatnak a Kirendeltség nem tett eleget, azonban a haszonbérlet 20 pengővel csökkentette, így Vaszity Beriszávnak csak 40 pengőt kellett megfizetnie.⁵⁹

Radojevics Boldizsár zombori lakos 1941-ben 1 kat. hold 280 négyszögöl rétet és 1 kat. hold 1320 négyszögöl szántót vett haszonbérbe 12 mázsa búzáért, amely mennyiséget előzetesen állapítottak meg. 1941. szeptember 25-én kérte ennek a mennyiségnek 9 mázsára történő leszállítását, amelyet azonban a zombori gazdasági felügyelő elutasított azzal az indokkal, hogy *„nevezett gabonaalpjának tanúsága szerint 44,88 mázsa búzaterméshez jutott, ami több mint háromszorosa az előre megállapított bérnek.*”⁶⁰ Ehhez hasonló volt Ilkics Cveta, szintén zombori lakos beadványa is. Az indok itt is a vízzel borított terület miatti terméketlenség, de a város gazdasági felügyelője megállapítja: *„... a gabonaalap tanúsága szerint 22, 96 mázsa gabonája termett*”, melyből a vállalt haszonbérlet ki tudja egyenlíteni. Végül megemlíti a felügyelő, hogy *„egy-egy haszonbérlet mérséklési kérelem figyelembevétele a kérelmek özönét zúdíttja a bérbeadó hatóságokra*”, így megfontolandó, hogy mely kérelmet fogadják el teljesíthetőnek.⁶¹

Volt olyan eset azonban, amelynél nem volt alkalma a Kirendeltségnek mérlegelni, kénytelenek voltak a haszonbérlet teljes mértékben elengedni. A dunagárdonyi (Gardinovci) Piti István 2 kat. hold földet bérelt, amely közül az egyik hold teljesen víz alatt állt már a bérlés időpontjában is, a másik hold pedig répával volt bevetve. Ez a terület azonban – az előző tulajdonos hanyagsága miatt – annyira elhanyagolt volt, hogy a répát *„alig lehetett a gazban megtalálni*”. Miután a gazolást és a föld

művelését befejezte Piti, az időjárás szőlt közbe, jégverés formájában. Dunagárdony község előljárósága november hónap folyamán helyszíni ellenőrzést végzett, és megállapították, hogy *„az egyik holdon semmi sem termett, míg az egy hold répa olyan ritka és olyan satnya, használni semmire sem lehet. A kár 100%-os.*” Ennek ellenére a Kirendeltség a haszonbérlet nem engedte el Pitinek, 75%-os mérséklést adtak meg neki mindössze.⁶²

Táborosy István zentai lakos még a Délvidék visszacsatolása előtti időszakban egy zentai dobrovoljácától vett haszonbérbe 2 kat. hold 275 négyszögöl földet 4 mázsa búzáért, amely összeget az akkori tulajdonosnak ki is fizetett, erről pedig papírja is volt. Az impériumváltás után a föld tulajdonosa elmenekült, a föld pedig a magyar államra szállott, és azt Táborosy továbbra is megkapta haszonbérbe.

A katonai közigazgatás során az előző időszak fizetési tanúsítványát be akarta mutatni, de a katonai parancsnokság elutasította kezdeményezését. Kérlemez, hogy a magyar hatóságok által megállapított 120 pengős haszonbérletét töröljék, illetve a már befizetett 60 pengőt juttassák vissza számára. Zenta város gazdasági felügyelője javasolja a kérelem elfogadását, az ügyet kivizsgáló személy a Kirendeltségtől azonban azon az állásponton volt, hogy Táborosy *„kérelmét teljesíthetőnek nem találtam, mert nem vehetem figyelembe a dobrovoljác javára történt haszonbérösszeg fizetést*”, legfeljebb a haszonbérösszeg mérséklését tudja támogatni.⁶³

Tanulmányomban az 1941-ben visszacsatolt Délvidéken – azon belül is a Bácskára fókuszálva – végrehajtott haszonbérbeadásokat próbáltam bemutatni, elsősorban primer forrásokon keresztül. A haszon-

berbe adások problematikája szorosan összefüggött a magyar kormány délvidéki földbirtok- és telepítéspolitikájával: a betelepített bukovinai székelyek mellett a helyi magyar lakosság „földéhségét” is csillapítani, enyhíteni kellett, amelyre a földek haszonbérbe adása jelenthetett átmeneti megoldást – azért csak átmeneti, mert a földbirtokviszonyok rendezése, földek tulajdonba adása egészen a háború végéig nem történt meg. Munkámban érintem a kishaszonbérletek kiadása mellett a volt nagybirtokosok igényeit is: birtokaikat a volt tulajdonosok nem kapták vissza teljes egészében, hanem azoknak legfeljebb csak egy részét, illetve ők is haszonbérbe vehették azokat. Csakúgy, mint a magyar kormány délvidéki földbirtok- és telepítéspolitikájának elemzése, úgy ez a téma is további kutatásokat kíván, amelyre a Vajdasági Levéltár megfelelő fondjainak feldolgozása kínál alkalmat. ♦

Jegyzetek

- ¹ „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”
- ² A m. kir. földművelésügyi miniszter 1941. évi 279000. számú rendelete a délvidéki földbirtokpolitikai kirendeltség felállításáról, szervezeti és működési szabályzatának megállapításáról. A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
- ³ MNL-OL-K428 a) Könyvatos, Napi hírek - Napi tudósítások (1920–1944), 1941. július 16. A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M. E. rendelete a visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozásáról. A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
- ⁴ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. A törvény olvasható: www.1000ev.hu
- ⁵ A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu
- ⁶ Uo.
- ⁷ Vas Elek (?-?) A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség vezetője, vitéz.
- ⁸ Arhiv Vojvodine (AV)-F150 Madjarsko Kraljevsko Ministarstvo Plijoprivrede – Ispostava Za Agrarnu Politiku- Novi Sad (A Magyar

Királyi Földművelésügyi Minisztérium Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség iratai, Újvidék)-1-3689/1941 54. doboz

⁹ Uo.

¹⁰ Uo. Az osztályvezetők életrajzára vonatkozóan nincsenek információk.

¹¹ A trianoni békedöntéssel Magyarországtól 1920. június 4-én elcsatolták a Bácskát, a Bánát egy részét, a baranyai háromszöget, a Muraköz és a Murán túli területeket (20551 km²). 1941 áprilisában ebből a területből 11475 km² került vissza Magyarországhoz.

¹² A. Sajti: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 136–137. o.

¹³ Például Széchenyi Mária, Dunderski Rudolf, horgosi Kárász család stb. A. Sajti: Impériumváltások... id. mű 138–140. o. A. Sajti: Büntudat és győztes fölyén. Magyarországi, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok. Szeged, 2010. 50–51. o.

¹⁴ A háborús önkénteseket Szerbiából, Crna Gorából és Boszniából telepítették erre a területre.

¹⁵ A. Sajti: Impériumváltások... id. mű: 138., valamint Bíró László: A jugoszláv állam, 1918–1939. História Könyvtár, Budapest, 2010. 207–228.

¹⁶ A Bácskaikai Szövetsége 1941. április 29-i beszámolójában az újvidéki agrárhivatal területén 53135 családot említ – amely szám valószínűsíthetően inkább személyekre vonatkozik –, akiket 199437 kat. hold területre telepítettek le. AV-F150-13829/1942 61. doboz

¹⁷ A jugoszláv intézkedések a „korábbi életszintjének feladására, sőt a létminimum alá süllyesztésére, kivándorlásra, egykézre kényszerítette a széles magyar néprétegeket.” Török László: A magyarság szociális helyzete a Bácskában. Kalgnya, 1941. december, X. évfolyam, 4. szám, 210. A Bácskaikai Szövetségének 1941. április 29-i beszámolója így fogalmaz a magyarokkal kapcsolatos eljárásokat illetően: a jugoszláv állam a „túlnyomóan kisebbségi gazdasági munkásokat [...] teljesen tönkretette, a megélhetést, a kenyeret, a földhözragadt szegény ember szájából kivette és részükre új munkaalkalomról egyáltalán nem gondoskodott, amivel szándékosan előmozdította a magyarság kivándorlását...” AV-F150-3-13829/1942 61. d.

¹⁸ A dobrovoljácokról részletes kimutatást is készítettek a magyar hatóságok a bevonulás után. A például 1941. május 12-én Ópalánkán (Stara Palanka, ma Palanka) kelt kimutatásban az alábbi kategóriák szerepelnek: a személy neve, házszáma, a ház tulajdonosa (ez több esetben is eltér a megadott személy nevéől), a terület helyrajzi száma, a terület nagysága, az épületek jellege, illetve egy megjegyzés rovat. A kimutatás szerint a településen 66 dobrovoljac család tartottak nyilván. Forrás: MNL-OL-FM-K184-6926. csomó-137. tétel-588361

¹⁹ A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M. E. rendelete... id. rendelet.

²⁰ Uo.

²¹ A. Sajti Enikő: Impériumváltások... id. mű 139. o.

²² A kimutatás a Bácska, Bánát, Baranya és a Szerémség területére vonatkozott, az arányok területenként változtak. A. Sajti Enikő: Büntudat... id. mű 53. o.

²³ A. Sajti: Impériumváltások... id. mű 254. o.

²⁴ AV-F150-3-13829/1942 61. d.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ „Ez egycsapásra megszüntetné a földművesosztály különböző rétegeinek szembenállását, megteremtené a törzsökös magyar elem teljes társadalmi harmóniáját, és érzelmi egységét, nemcsak emberi életnivót, de jólétet biztosítana az eddigi szűkös viszonyok között élt és épp ezért népbetegedések által pusztított értékes fajtának és ezenfelül magyarrá és bevehetetlen határörvidékké, végvárrá tenné a Bácskát, melybe szeretettel várjuk az ország bármely vidékéről odatelepitendő véreinket.” Uo.

²⁸ MNL-OL-K184-6447-137-174948

²⁹ A magyar királyi minisztérium 1440/1941 M. E. rendelete a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országreszen az ingatlanokra vonatkozó magánjogi jogszabályok hatályának kiterjesztéséről. A rendelet 6. és 7. §-a így szól: „... intézkedéseket tett, ingatlanok elidegenítésére, vagy megterhelésére vonatkozó jogügyletek megtámadhatósága tekintetében, amennyiben a fél az ügyletet súlyos anyagi, vagy más károsodással fenyegető, a jogszerző fél érdekét szolgáló hatósági intézkedés, vagy más hatóság közvetlen, vagy közvetett kényszer, vagy valamely kényszerítő hatósági intézkedés kieszközlésével való fenyegetés hatása alatt kötötte meg, vagy az elidegenítéssel súlyos kárt szenvedett, a szerző fél pedig a méltányossággal ellentétben aránytalan nyereségre tett szert.” A rendelet olvasható: www.dtt.ogyk.hu

³⁰ MNL-OL-FM-K202-A Délvidéki Földbirtokpolitikai Kirendeltség Iratai – Vegyes, szám nélküli iratok

³¹ A magyar királyi minisztérium 1941. évi 5280. M. E. rendelete... id. rendelet 9. §.

³² MNL-OL-FM-K184-137-591793-1943 6927. csomó

³³ MNL-OL-FM-K184-137-270148-1943 6927. csomó

³⁴ Novákovits Béla (1886–1976): altábornagy, 1941. április 11-e után a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportjának parancsnoka.

³⁵ Az 1941/1942-es gazdasági évi időtartama 1941. október 1-től 1942. szeptember 30-ig lett meghatározva.

³⁶ AV-F150-5-723/1941 67. doboz: Novákovits Béla rendelete a haszonbérleti szerződésekre vonatkozóan

³⁷ AV-F150-5-723/1941 67. doboz

³⁸ Uo.

³⁹ A dokumentum nem tér ki arra, hogy miért volt ilyen éles különbség az egyes bérbeadások között.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. Kiskér község jelentése a haszonbérbeadásról

⁴² Uo. Péterréve község jelentése a haszonbérbeadásról

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. Óbecse község haszonbérleti jelentése

⁴⁵ Uo. Bezdán község haszonbérleti jelentése

⁴⁶ Uo. Dunabökény község haszonbérleti jelentése

⁴⁷ Uo. Sajkáslak község haszonbérleti jelentése

⁴⁸ Uo. Zenta város haszonbérleti jelentése. Összevetve a többi beszámolóval, valószínűsíthető, hogy a „k.hold” ebben az esetben is kat. holdat jelöl.

⁴⁹ Uo. Zombor város haszonbérleti jelentése

⁵⁰ Uo. A dobrovoljácok elkeseredettségét növelte, hogy termésüket be kellett szolgáltatniuk, földjeiket pedig másoknak adták bérbe.

⁵¹ Uo. Szabadka város polgármesterének jelentése a haszonbérletekről

⁵² AV-150-5-1039/1941 – Szond község ügye 68. doboz

⁵³ AV-F150-5-1132/1941 – Az őrszállási nincstelen magyarok ügye 68. doboz

⁵⁴ AV-F150-5-1323/1941 – Surányi Ferenc haszonbér-mérséklési kérelme 68. doboz

⁵⁵ AV-F150-5-1505/1941 – Dr. Cucin Ruzica és Cucin Vera beadvány, 68. doboz

⁵⁶ AV-F150-5-2421/1942 – Kovács Vojin ügye, 69. doboz

⁵⁷ AV-F150-5-2480/1941 – Schön György kátyi lakos ügye, 69. doboz

⁵⁸ AV-F150-5-2576/1941 – Polgár Pál és társai ügye, 69. doboz

⁵⁹ AV-F150-5-2799/1941 – Vaszity Beriszáv ügye, 69. doboz

⁶⁰ AV-F150-5-3296/1941 – Radojevics Boldizsár ügye, 69. doboz

⁶¹ AV-F150-5-3301/1941 – Ilkics Cveta ügye, 69. doboz

⁶² AV-F150-5-3539/1941 – Piti István ügye, 69. doboz

⁶³ AV-F150-5-4173/1941 – Táborosy István ügye, 69. doboz

Bácshadikfalva 1941 nyarán

– Bernhart Sándor bajai polgármester jelentése Rasztináról –

Fábián Borbála, Baja

Rasztina (Haraszti)

Rasztina Szerbiában, a magyar határtól néhány méterre fekszik. A középkorban Harasztinak hívták és Bodrog vármegye egyik jelentős települése volt. A török időben elpusztult. A pusztára délszlávok költöztek, 1570-ben 20 család lakott a szultáni hász birtokon. A település neve ekkor még Harasztina volt, ami később délszláv hatásra Rasztinára változott.¹ A török időkben is laktak katolikusok Rasztinán.²

Az 1730-as években Billard Mihály és a Csejtei család birtokolta. A Csejtei család kihalásával a király a Rédl családnak adományozta.

1759-ben Rédl József a bácsi és tiszai koronajavak igazgatója előbb osztrák, majd magyar nemességet nyert, fia Ferenc 1780-ban kapta Rasztinát. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben szerint Rédl Ferenc a szerbek Zombor környéki sikeres letelepítéséért kapta a stanics-rasztinai uradalmat.³ Ferenc fiai, Imre és Gyula 1808-ban bárói rangot, 1822-ben ezen birtokuk alapján a Rasztinai előnevet kapták.⁴

1818-ban építtette a kastélyt Redl Gyula,⁵ amelyről a Tudományos Gyűjteményben a reformkori utazó, Mindszenty Antal vidékünkön járva ezt írta: „az uraságnak

1818. épült kisdud kastélya van itt, mely egy emeletű, de olly ízléssel készült, hogy a' külföldön sem láttam nálla szebbet a' városi mulatóházakon kívül. A' kastélyt derék gabona tár, „s egyébb a' gazdasághoz szükséges épületek veszik körül; a' kastély mellett egy kis tó van, a' körül pedig igen szép kert.”⁶ A kastélyhoz egy kápolna is tartozik, amely 1817-ben Szeráfi Szent Ferenc tiszteletére épült.⁷ A kápolna kőből épült, gót stílusban.⁸

A 19. század közepén Fényes Elek írta: „Rasztina, igen szép pusztá, Bács vármegyében, ut. p. Gákova⁹ 1/2 órányira. Kiterjed 5293 holdra, holdját 1200 négyszögölével számítván. Ebből 180 hold nádas, 38 hold tó, 78 hold utak; a több majorsági szántó-földje és rétje a báró Redl családnak. A föld fekete és sárga homokos, mely mindent jól megerem. Nagy birkatenyésztés és szép gazdaság.”¹⁰ Híres ménes volt Rasztina pusztán (150 angol és arab félvér), valamint szürke marhák és mangalica sertések (300-350 darab), valamint szeszfőzde. A 19. század végén a szezonmunkák idején 21 szlovák család is dolgozott a gazdaságban Zólyomból. A pusztán akkoriban 320 fő lakott.¹¹ Rasztina pusztá 1914 előtti népességéről keveset tudunk, a betelepítés a Csejtei, majd a Rédl családhoz köthető. 1815-ben 12 dohánykertész telepített Rasztinára báró Rédl Gyula¹² – a kastély építtetője –

„ennek azonban nem volt sikere, mert már 1820-ban a vállalkozást feladták, és az uradalom által épített házakat ismét lebontották.”¹³ 1803-ban csak 46 katolikus élt Hrasztina pusztán, de Rédl Gyula uradalmat felvirágoztató tevékenységének köszönhetően 1825-ben már 228 fő.¹⁴ A 19. század második felében mintagazdaságnak nevezték a rasztinai uradalmat. 1873-ban közigazgatásilag Stanicshez tartozott és a húsz házban 228 magyar élt.¹⁵ 1915-ben 350 katolikus és 16 ortodox élt a pusztán.¹⁶

A 19. század végén tanyasi iskola is működött itt. A település Sztanicsshoz, Regőcéhez, a 20. század elején ismét Hercegszántóhoz (Szántova) tartozott és 1904-ben nem változtatta vissza a nevét Harasztira, ahogy ezt Iványi István is megjegyezte. A trianoni határ megállapításakor elszakították Hercegszántótól. 1918 után az SzHSz Királyság telepített ide Hercegovina és Lika szegény, fejletlen vidékeiről szerb telepeket, dobrovoljacokat.

Bácshadikfalva

1940-ben a Romániában maradt öt bukovinai székely falu (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegits, Józseffalva) lakosságát a Bácska visszacsatolása után a magyar kormány a szerb telepek (dobrovoljacok) földjeire telepítette. Május 16-án indult az első csoport, és június 16-án érkezett meg az utolsó Magyarországra. A legnagyobb székely település Bukovinában Hadikfalva volt (564 család). A bácskában nem egy tömbbe, hanem többfelé telepítették őket. Ezek a települések voltak: Bácshadikfalva (Rasztina), Hadikszállás (Vojvoda Mišić), Hadikhalom (Tankosicevo), Hadikliget (Veternic), Hadiktelke (Kisszács), Horthyvára (Stepanovićevo), Hadikföldje (Gyurgyevo), Hadiknépe (Sirig), Hadikkisfalva (Alexa Šantić), Hadikórs (Mišičevo), Hadikújfalva (Bajmokrata).¹⁷

1941. szeptember 25-től Rasztina neve Hadikfalvára, illetve Bácshadikfalvára változott, korábban ezt a nevet Stepanovićevo viselte, melynek új(abb) neve Hothyvára lett. Napjainkban ezt a két települést keverik, hiszen például a Vajdasági Magyar Digitális Adattárban is Stepanovićevo szerepel.¹⁸ Ugyanez olvasható Sebők László a Határon

Báró Rédl Lajos kastélya Rasztina pusztán (Borovszky-féle monográfiában)

túli magyar helységnevszótárban, azzal a kiegészítéssel, hogy az egyéb elnevezések közt szerepel a Horthyvára.¹⁹ A Vajdaság enciklopédiája a Haraszi szócikknel nem írja a Hadikfalva elnevezést, csak a Helységnevtárban, amelyhez lábjegyzetként fűzi, hogy „A betelepített székelyek nevezték így.”²⁰ Holott 1941 és 1944 között ez a hivatalos elnevezése volt Rasztinának, és Stepanovićevo csak néhány hónapig volt 1941-ben Hadikfalva.

A jelentés érdekessége, hogy már 1941 júliusában Bácsbadikfalvának nevezi Rasztinát. 1941 nyarán 160 családot telepítettek Rasztinára Hadikfalváról, ezért kapta a település a Bácsbadikfalva nevet.²¹ (A bukovinai Hadikfalva pedig annak idején a székelyek Bukovinába telepítőjéről, Hadik Andrásról kapta a nevét.²²)

Az 1940-ben alapított györgypusztai (ma: Bácsszentgyörgy) plébánia filiája lett Rasztina, Regőce helyett. A bukovinai szé-

kelyek betelepítése következtében Rasztinán többen éltek, mint Györgypusztán, hiszen amíg 1942-ben Györgypusztán 516 katolikus, addig Bácsbadikfalván 986 katolikus, egy görög katolikus és 26 ortodox is élt.²³

A Rasztina pusztára érkezett bukovinai székely családok első hónapjának életébe, nehézségeibe nyújt betekintést Bernhart Sándor²⁴, Baja város polgármesterének jelentése, amelyet Bonczos Miklós államtitkár felkérésére készített. Az irat Baja város iratai között maradt fenn.²⁵ A jelentés 9 gépelt oldal.

Méltóságos államtitkár Úr!

Méltóságodtól távbeszélőn vett megbízás alapján f. hó 9-én dr. Piacsek Károly gazdasági felügyelő, dr. Arnold Alajos m. kir. tiszti orvos, Horváth Béla városi műszaki tanácsos és dr. Horváth István városi szociális előadó kíséretében megtekintettem Rasztinán az ottani bukovinai székely /

csángó/ település tapasztalatairól jelentésemet a következőkben terjesztem elő:

I. Általánosságban

Rasztina, volt dobrovoljac, jelenleg bukovinai székely telepes-község Bajától délkeletre, mintegy 23-24 kilométerre fekszik. Vasútállomása nincs, a tőle mintegy másfél kilométerre fekvő Györgypusztáig²⁶ jó makadám-út, onnan Rasztináig csak közvetlen nyári út vezet.

A telepes-községben egy régi szabású emeletes urasági kastélyon kívül, amely jelenleg a jegyzői irodának, napközi otthonnak, iskolának és orvosi rendelőnek átmeneti elhelyezésére szolgál, 164 épület van, túlnyomórésztben igen elhanyagolt állapotban, közöttük 7-8 teljesen lakhatatlan.

A telepes-község területe állítólag több mint 4000 kat. hold kiterjedésű, miből hozzávetőlegesen 2300 kat. hold volt a dobrovoljacok és egyéb szerb telepesek birtokában. Ebből a területből is csak mintegy 1700 holdat műveltek a telepesek saját kezelésben; a fennmaradó terület kis részben legelő, nagyobb részben pedig bérbeadás, útján hasznosított.²⁷ Ezek az adatok minden vonatkozásban csak hozzávetőlegesek, mert a telepes-község kirendelt jegyzője szerint vagyonleltár, kataszteri térkép, illetve egyéb pontos feljegyzés nem áll rendelkezésre/.

Rasztinára kb. 2 héttel ezelőtt 148 családnai székely települt a bukovinai Hadikfalváról. A 726 főnyi székely között igen sok a gyermek. / 11 gyerekkel 1 család, 7 gyermekkel 3, 6 gyermekkel 10, 5 gyermekkel 13, 4 gyermekkel 22, 3 gyermekkel 30, 2 gyermekkel 18, 1 gyermekkel 30 család települt. A látszólag kevés gyermekes családok legtöbbje azonban tulajdonképpen szintén többgyermekes, csakhogy a felnőtt gyermekeik már nem élnek együtt szüleikkel./

A települt családok valamennyien földműves foglalkozásuk; még a legszükségesebb falusi iparosok is hiányoznak. Igaz, hogy egyszerűbb házieszközöket maguk is készítenek, különösen az asztalos ipar körébe tartozókat. Szakképzett kovácsiparos azonban nagyon hiányzik. Házi szőtteket készítenek, hímzéseik is figyelemre méltók.

A telepesek tisztességtudó, értelmes és szorgalmas, izzig-vérig nemzethű emberek benyomását keltik. Ha mégis panaszkodik egyikük-másikuk, arra főképpen a dobrovoljacok által a legnagyobb mértékben elhanyagolt igen rosszul megépített, szűk lakásoknak az állapota készíti őket.

Hozatérési igazolvány (Antal Zsolt gyűjtéséből)

II.

Községi közigazgatás.

A katonai közigazgatás alá tartozó település anyaközsége a tőle kb. 8 km-nyire fekvő Regőce község, amely 1/3-ad részben magyar, 2/3 részben svád²⁸ lakosságú.

A közigazgatást Sütő Károly pusztamérgesi községi vezetőjegyző kirendelés alapján egyedül vezeti, irodai segédszemélyzetet az anyaközség ad. Bíró, másodbíró, két esküdtet és pénztárnokot a székelyek maguk közül választottak. Községi rendőr nincs, a

Bácskai csoportkép (Antal Zsolt gyűjtéséből)

rendőri szolgálatot 10 fegyvertelen polgárőr pótolná, szolgálatot azonban ténylegesen nem teljesítenek. Két fegyvertelen éjjeli őr azonban valóban működik. Tűzoltói felszerelésük nincs, sem tűzoltófecskendő, de még a legszükségesebb víztároló edény sem.

A községnek, mint erkölcsi testületnek vagyona nincsen. Egyelőre vita, hogy a régi kastély, melyben a községi igazgatás és némely intézmény van elhelyezve, állami, községi, vagy magántulajdon-e. Kívánatos lenne a tulajdon kérdésnek mielőbbi rendezése. / Van néhány ház is olyan, melynek tulajdonjoga vitatható, mert nem a szerb telepesek használták, s meglehet, hogy ezek is községi tulajdonnak minősíthetők. /

III.

A székely telepesek szociális helyzete

Az áttelepült székelyek bútoraikat, ruhaneműiket jórészt magukkal tudták hozni, úgy hogy e tekintetben különösebb hiányosságuk nincsen. Sokkal inkább baj, hogy a házaknak a befogadóképessége annyira csekély, hogy magukkal hozott

bútoraiknak egy része sok helyen kibontatlanul, ládákból, ereszek alatt, sőt néhol az udvaron szorul. Gazdasági felszerelést nem tudtak magukkal hozni.

A kirendelt községi jegyző szerint 1.123.000 leit váltattak be pengőre a község házában, ezenkívül becslése szerint legalább másfélmillió leit Zomborban magánúton váltottak át pengőre, körülbelül 6-7.000.000 leit pedig a bukaresti magyar királyi követségnél helyeztek el. A követségnél letétbe helyezett pénzüknél a sorsa erősen érdekli őket.

A rasztinai bomba (Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének adattára)

rámutatni arra a tapasztalatomra, hogy ha a megszokott életmódjának megfelelő házhoz jutott a telepes, bár tudja, hogy tulajdona még nem végleges, máris nagy szeretettel foglalkozik házában rendbehozásával. Nyári konyhát rendezett be, tűzhelyet épített, stb. / a megélhetésüket, illetve a gazdálkodásukat szolgáló állatállomány és gazdasági felszerelés részben hiányos. A szerb telepesektől visszamaradt 147 ló ugyan egyelőre elegendőnek látszik, de már a túlnyomórészben rosszul tejlő, 65 drb. tehén igen kevés; úgyszintén kevés a szüldőkkel, anyasertésekkel együttesen számít ott mintegy 200 disznó és 40-50 malac.

IV.

Közellátás helyzete.

A közellátás helyzete sem biztató. Az anyaközségtől ugyan az aratás tartamára /15 napra/ az aratópáronként megállapított napi 1 kg. liszt biztosítottnak látszik, de az ugyancsak járandóságot képező napi 25 dkg. szalonna aligha lesz beszerezhető, mert szalonna állítólag Regőcén sincsen kellő mennyiségben. Jelenleg mindössze 7-8 mázsa liszt van a telepes faluban.

Állati takarmány tekintetében már sokkal jobb a helyzet, mert a kellő mennyiségű széna, korpa és tengeri meg van. / Tengerikészlet mintegy 200 mázsa tehető. /

A tüzelőanyag tekintetében teljesen híjával vannak. Talán 4-5 ölet kitevő dorongfa a készlet, az is azonban szerszámfának való és kell is erre a célra. A tüzelőfahiány azért is nagyon súlyos, mert nincs a közelben erdő, ahonnan fát, vagy gallyat lehetne beszerezni.

A 3. katonai felmérés részlete

Most nyílt meg a faluban a Hangyának az üzlete, amelyen keresztül a cukor, szappan, fűszer, stb. szükséglet remélhetőleg zavarmentesen biztosítható lesz.

Mint hogy a tehénállományból minden három családra csak egy tehén jut, /az is gyenge tejesű/ a tejellátás nem kielégítő. Helyes intézkedés, hogy 5 tehén kizárólag a napközi otthont látja el tejjel.

Értesülésem szerint a disznóhizlaltásra még nincs intézkedés. A közellátás érdekében feltétlenül kívánatosnak látszik, hogy az anyajóságok és a hizlaltásra beállítandó jószágok szétválassztassanak és a hízók a kondából az egyes családok oljába kerüljenek, annál is inkább, mert a hizlaltáshoz szükséges mennyiségű tengeri rendelkezésre áll.

V.

Mezőgazdaság helyzete

A telepesek részére ezidőszertől közös művelésre átengedett 2.300 kat. hold ingatlan megművelésére az élő és holt felszerelés hozzávetőleges becslés szerint szűkösen

meg van. Ez időszertől hiány kézi munkában mutatkozik, mert az aratási és cséplési munkálatok biztosítására a szükséges munkaerő ugyan meg van, a kukorica és burgonya megművelésére elegendő munkaerő nem áll rendelkezésre; feltétlenül szükséges legalább 100 elsőosztályú munkás kiküldése. A helyszínen nyert értesülés szerint ezideig az őszi vetési munkálatok előkészítése tárgyában még intézkedés nem történt, tekintettel az idő előhaladt voltára, kívánatos volna részletes talajelőkészítési munkaterv kidolgozása.

A helyszínen megjelent gazdasági felügyelő véleménye szerint kívánatos volna a települők részére vetéstervezetet, munkatervet összeállítani, azonban az ennek alapját képező adatok rendelkezésre nem állván, azt ezidőszertől elkészíteni nem lehet.

VI.

Közegészségügy helyzete.

A telepes-község utcáin a felszíni víz, kiárkolás hiányában, túlnyomórésztben vegyes

anyagból épült /tégla tömött fal/ házak falaihoz folyik és a vakolás nélküli, igen rossz benyomást keltő házakat, lakásokat, különösen az úgynevezett Vajas-csatorna felőli sorokon, állandóan nedvesen tartja. Az udvarok szűkek, árnyékszék, emésztőtödör nincsen. Többnyire hiányoznak a kutak, de a meglévő vizek sem ivásra alkalmasak. A telepes-községben 5 mélyfuratú kút van, kettőnek azonban rossz a szivattyú-rendszere és így kijavításukig, mint vizadóberendezések nem jöhetnek számításba. A község utcáin és udvarain szétszórta emberi- és állati ürülék a reájuk szálló légtömegek útján veszélyeztetik a közegészségügyi állapotokat. A lakások a fenti okok miatt egészségtelenek, különösen azért is, mert az előzőtulajdonosok, dobvoljácok, illetve telepesek, igen nagy százalékban /a körorvos szerint 70%/ voltak tuberkulózissal fertőzve. Az új telepesek ezeket a lakásokat többnyire fertőtlenítés nélkül /meszelés/ vették birtokukba. A szobák ajtajai és ablakai silányak, falaik mennyezeteik, természetes megvilágításuk bár

Észak-Bácska 1931-es vízrajzi térképének részlete (Medvey Gábor gyűjteményéből)

relatív kielégítő, azonban a többnyire egy szobából-konyhából álló lakások a népes családok befogadására sem egészségügyi, sem erkölcsi szempontból nem megfelelőek. Téli fűtésük, jelen állapotukban, még megfelelő felszerelés beszerzésével sem látszik megnyugtatóan keresztülvihetőnek.

A régi kastély, ahol az orvosi rendelő, a napközi otthon, az iskola, az iskolafürdő van elhelyezve, megfelelő tatarozással és átalakítással s berendezésének gondos kijavításával ezen célokra használhatóvá tehető. Az orvosi rendelő nélküli a legszükségesebb felszerelési tárgyakat. A legközelebbi gyógyszerártól mintegy 8-9 km-nyi távolságra lévő telepne²⁹ kézi gyógyszerár beállításra szükséges, olyan, amely az első segélynyújtási felszerelések mellett, a legszükségesebb gyógyszereket is tartalmazza.

A napközi otthon napi átlagos létszáma 85 gyermek, a kirendelt óvónő vezetése mellett, jól működik, hiányzik azonban a megfelelő egészségügyi irányítás, különösen a napközi otthon élelmezését illetően. Felszerelése csak a gyorsmeginduláshoz nélkülözhetetlen tárgyakból áll. A napközi otthon elhelyezésére szolgáló terem a magas létszámhoz viszonyítva kicsiny s ezért a kastélyból erre a célra még egy, vagy két terem /üresen áll/ lenne felhasználandó. Az iskolatermek ugyancsak a kastélyban vannak elhelyezve, de ezek is körültekintő, gondos tatarozásra szorulnak a felszerelésük kijavítása elkerülhetetlenül szükséges. A kastély mellett épített árnyékszék az említett egészségügyi intézmények és iskolák használatára nem alkalmas.

A telepese-község lakosságának általános egészségügyi állapotja kielégítő. A napközi otthonos gyermekek között

felületes vizsgálattal csak néhány ótvaros megbetegedés volt megfigyelhető. A gondozottak kondíciója általában jó. A felnőtt lakosságban néhány nem fertőző trachomás megbetegedés mellett, a szerzett értesülés szerint férgesedés mutatkozik³⁰, /poloska/, ami lakásfertőzésből származik.

VII.

Műszaki természetű észrevételek.

Területek. A telepítésre igénybevetett területek pontos térmértéke és határa még ismeretlen, minthogy csak a belsőre vonatkozólag³¹ van részletes térkép, a kirendelt jegyző birtokában, a külsőségekre vonatkozólag³² pedig csak egy általános vázlatrajz, minek másolatát jelentésemhez csatolom. A kirendelt jegyző szerint a telepítésre szánt terület 2.300 kat. hold, amiből azonban a telepesek csak 1700-1800 kat. holdat művelnek, a többi kis részében legelő, nagy részében pedig magánosoknak van bérbeadva. A telepítés műszaki műveletének megkezdése előtt pontos határleírás volna készítendő az igénybeveendő területekről és tisztázandó lenne egyúttal a magánbirtokok ügye is.

Épületek. Az épület ingatlanok leltára ismeretlen. Mintegy 165 ház szolgálja a telepítés célját. Az épületek legnagyobb része teljesen elhanyagolt állapotban van. A külső vakolás csaknem minden házról hiányzik, mert megépítéskor vakolatlanul hagyták őket. A legszembetűnőbb hiányok. Ablaküvegek, kilincsek, zárok, fűtőtestek, amelyek, ha nem pótoltnak, a hidegebb idő beálltával az épületekben lakni nem lehet. A legnagyobb lakóépület a volt urasági kastély, amely iskola és napközi otthon épületnek szükségképpen átalakítható és berendezhető lenne, mintegy 25.000 P.³³

költségkeretben. Ebben az összegben benne foglaltatnék a szerb megszállás alatt üzemben volt iskolafürdőben, a vizet szolgáltató fűrott kútnak s hiányzó gépi berendezésének helyreállítását, illetve pótlási költsége is. Nagyobb és szolidabban megépített épület még a volt szerb imaház is, amelyet aránylag kis, mintegy 2000-3000 P. költséggel ideiglenes község-házává lehetne átalakítani.

A lakóépületek általában rosszul vannak megépítve. A legtöbb esetben nincsenek a kellő mélységre alapozva s a szigetelés hiánya folytán a lakások nedvesek, padlózatuk elpusztult. A hiányok helyreállítását mind műszaki, mind közegészségügyi szempontok indokolják.

Ivóvíz-ellátás. A telepese község ivóvíz-ellátását öt fűrott kút biztosítja, amelyek közül kettőnek a szivattyú szerkezete csekély javítással / szelep bővízés pótlásával / üzemképpessé tehető lenne. Kettő ugyanis nem működik közülük.

Utak és vízvezetések. A talajviszonyok folytán az őszi esőzések és télvíz idején a belső utcáinak gyalogjárói, kocsutjai kiépíttenségek folytán a nagy agyagos sárképződés miatt járhatatlanná válnak. Feltétlenül szükséges lenne vízvezető folyókák és árkok létesítése és azokon át az összegyűlemlő csapadékvizeknek a Kígyós-érbe való bevezetése. Kívánatos volna természetesen a gyalogjáróknak, kocsutaknak burkolása is. Ha azonban ez pénzügyi okokból elvégezhető nem lenne, úgy homok feltöltéssel javíthatnók az agyagos talajt.

VIII.

Kérelmek, panaszok, megjegyzések.

Amikor a telepese-községet végigjártuk, a férfiak legnagyobb részét a mezőn dolgoztak, mégis alkalmunk nyílt elbeszélgetni egynehánnyal, vágyaikról, panaszaiukról kikérdezni őket.

A következő kéréseket, illetve panaszokat, nem konkrét intézkedés végett, mint inkább példaként kívánom megemlíteni, mert ezekhez hasonló kérések, illetve panaszok Rasztinán nem egyedülállók s más telepese községekben is előfordulhatnak:

A nyolcgyermekes Csobot Albert miatt panaszok, hogy három felnőtt gyermeke, akik már családok egy másik csángó településen, Temerinben vannak, holott szintén elhelyezhetők volnának Rasztinán, ahol elegendő dobroyoljác föld vár kiosztásra.

Antal Pál Hadikfalva első gazdája volt s mint fentebb már említettem, az egyik

Székely népviselet (Garai Székelykőr, fotó: Antal Ferenc)

Garai falumúzeum (fotó: Kontár Noémi)

legszűkebb, legrosszabb házba került. Az idősebb s a telepesek között is tisztelt gazda könnyezett, amikor az udvaron esőnek kitett holmiját mutatta és elkeseredve mondotta, hogy ha nem tudják elhelyezni, adják meg neki a lehetőséget, hogy visszamehessen Hadikfalvára.

Végső konklúzióként tisztelettel jelentem, hogy a telepes székelyekkel való érintkezés során arra a meggyőződésre jutottam, hogy nemzetünk igen értékes népelemmel gazdagodott általuk. Nehogy ezek a derék magyarok a kezdeti nehézségek okozta hiányosságok miatt elkedvetlenedjenek a csalódottaknak érezzék magukat, szerény véleményem szerint az egészséges, elhagyott lakásaiknak mindenben megfelelő lakásokhoz juttatásuk volna a legsürgősebben s komoly áldozatok árán is megoldandó feladat.

Nagy szükségét érzem a kizárólag katolikus vallású a jó keresztényeknek létező telepesek lelki gondozására szerencsésen kiválasztandó lelkipásztor kiküldésének is, aki a vallás erejével jöjjön az első nehézségek leküzdésében a polgári hatóságoknak segítségére.

Baja, 1941. július 10.

Bernhart
polgármester

Az irat végéhez csatolt levél:

M. KIR. MENEKÜLTÜGYI ÉS HAZATELEPÍTÉSI KORMÁNYBIZTOSSÁG UJVIDÉKI KIRENDELTSÉGE
Méltóságos
Bernhart Sándor
Polgármester Urnak
B A J A

Bernhart Sándor (Bajai Türr István Múzeum gyűjteményéből)

F. hó 10-én dr. vitéz Bonczos Miklós Államtitkár úrnak küldött- és az Államtitkár úr által tanulmányozás és felhasználás végett a letelepítési kirendeltséghez leadott jelentéséért az Államtitkár úr nevében és megbízásából köszönetet mondok.

Méltóságodnak Bácsbadikfalva / Rasztina:/ telepes községben szerzett tapasztalatai és tudomásunkra juttatott értékes meglátásai tökéletes keresztmetszetét adják a hazatelepített székelyek és a kezdet nehézségeivel küzdő község életének.

Méltóságod észrevételeinek közlése nagy segítségemre lesz a hiányok pótlására és a bajok orvoslására szükséges intézkedések megtételénél, ezért méltóztassék megengedni, hogy én is halás köszönetem fejezzem ki.

Őszinte tisztelettel vagyok Méltóságodnak Újvidék, 1941. július hó 23-án

kész hive.
Nagy Máté?

Rendőrfőtanácsos
kormánybiztos helyettes

Jegyzetek

- ¹ Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben (Dél-Alföldi Évszázadok 24.) Szeged, 2008. 234. 1590-ben is 21 ház volt Rasztinán. (Steltzer Frigyes: Bácskai adatok a török defterekben. In: A Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat Évkönyve I./3. és 4. füzet, 21.)
- ² Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája, II. kötet, szerk. Dudás Gyula, Zombor, 1896. 176. Több helyen olvasható, hogy a török időkben szerbek költöztek ide.
- ³ „A szerb lakosság, megszokván a kényelmes katonai szolgálatot, sehogy sem akart a megyei hatóság alá kerülni, hanem fölfolyamodott Mária Teréziához, hogy alakítson számukra a Jászság- és Kunsághoz hasonló kiváltságos kerületet. E kerületet 9 falu és 19 pusztát alkotott volna, melyek Zombor környékén ma mind önálló s népes községek. Rédl Ferencz ugyanis, az akkori kincstári mérnök, e nagy kerület közepén mérte ki Zombor határát, ama helyeket pedig kincstári birtokká tévén, nem sokára benépesíté a csapatosan érkező új telepesekkel. Rédl e szerencsés műveletéért kapta a stanisics-rasztinai uradalmat, mely utódai (a báró Rédl család) kezén ma egyike a legszebb mintagazdságoknak.”
- ⁴ Iványi István: Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, Szabadka, 1907. III. 46-48., IV. 98.; Szluha Márton: Bács-Bodrogh vármegye nemes családjai, Budapest, 2002. 308-309.
- ⁵ A Magyar Szó legutóbbi cikkében tévesen írta, hogy az 1900-as években építették (Fekete J. József. Pusztulók kastélyok, <http://www.magyarstvo.com/hu/2251/hetvege/107680/Pusztulok%3CB3-kast%3CA9lyok.htm>), ugyanez a hiba megtalálható a Vajdaság enciklopédiája című honlapon is. (<http://vajdasag.rs/Haraszti>)
- ⁶ Mindszenty Antal: Egy fordulás az Alföldön. In: Tudományos gyűjtemény 1831/IX. 64.
- ⁷ A katolikus Magyarország, szerk. Kiss János, 2. kötet, Budapest, 1902. 863.
- ⁸ <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/herczegszanto-1777-1923> – letöltés: 2015. 01. 03.
- ⁹ Gádor
- ¹⁰ Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, Pest, 1851.
- ¹¹ Angeli, Philipp: Chronik der Adelsfamilie Redl, (Rödl, Rédl) von Rottenhausen und Rasztina (Haraszti) Mannheim, 1992. [kézirát] 12. (In: http://www.stanisic.net/Chronik_Redl/Chronik_Redl.htm – letöltés: 2015. 01. 02.)
- ¹² Rottenhauseni és rasztinai báró Rédl Gyula (Bécs, 1796 – Bécs, 1870)
- ¹³ Válogatott részletek a kincstári dohánykertészségek 1843-44-es telepítésének eredeti dokumentumaiból, közléstesi: Dáczér Károly, In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 21. Szeged, 1994. 224.
- ¹⁴ <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/herczegszanto-1777-1923> – letöltés: 2015. 01. 03.
- ¹⁵ A magyar korona országainak helynévtára, Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1873. 1086 h.
- ¹⁶ <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/herczegszanto-1777-1923> – letöltés: 2015. 01. 03.
- ¹⁷ Ez utóbbi két településről írt a Bácsország 70. számában Mojzes Antal a Bukovinai székelyek Bajmokon címmel.
- ¹⁸ <http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=telepules&id=316> – letöltés: 2015. 01. 03.
- ¹⁹ http://sebok2.adatbank.transindex.ro/index.php?action=las_ma&szo=B%3CA1cshadikfalva – letöltés: 2015. 01. 03.
- ²⁰ http://vajdasag.rs/Helys%3CA9gn%3CA9vt%3CA1r#cite_note-Sz-0 – letöltés: 2015. 01. 03.
- ²¹ <http://users.atw.hu/bszekely/telepek.htm> – letöltés: 2015. 01. 02.
- ²² Donoszlovits Vilmos: Futaki gróf Hadik András, In: Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve, I./2. (1885.) 14.
- ²³ Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Baciensis ad annum Christi 1942, Kalocsa. 81-82.
- ²⁴ Bernhart Sándor, dr. (Baja, 1889 – New York, 1984) ügyvéd, 1937-1944 között Baja város polgármestere. Baja város díszpolgára (posztumusz cím), a Világ Igazai közé választották a zsidók mentése miatt.
- ²⁵ MNL BKML IV. 1407. g. Baja város tanácsának iratai, vegyes iratok
- ²⁶ Ma: Bácsszentgyörgy (Magyarország)
- ²⁷ 2241 kataszteri hold volt a telep területe (Valastyán Balázs: Bepillantás egy településgyógyász munkájába, In: Bácsország, 2014/3. (70.) szám, 71.)
- ²⁸ Gépelési hiba! Sváb lakosságról van szó.
- ²⁹ Gépelési hiba: telep
- ³⁰ Gépelési hiba: mutatkozik
- ³¹ Gépelési hiba: vonatkozólag
- ³² Gépelési hiba: vonatkozólag
- ³³ Gépelési hiba: pengő

A zentai vérengzés 1849-ben

Tari László, Zenta

Kevés várost ért akkora csapás és meg-rázkódtatás a magyar forradalom és szabadságharc ideje alatt, mint amilyet Zenta városa elszenvedett 1849 elején. E csapás, súlyosságát tekintve egyedülálló a szabadságharc történetében – bár ekkor több hasonló tragédia is történt pl. Erdélyben –, de egy időben és egy helyen ekkora véráldozatra sehol máshol nem került sor.

E tragikus eseményekhez vezető első lépések sajnos már az előző évben, vagyis 1848-ban megtörténtek, amikor a félig független Szerbiából ezrével érkeztek a szerb önkéntesek magyarországi testvéreik segítségére. Részvételük döntő befolyással volt arra, hogy az 1848 júniusának közepétől megkezdődő fegyveres küzdelem népiertő kegyetlenséggel folyt a Délvidéken.

Már 1848-ból visszaemlékezések, naplók tucatjai számoltak be védtelen falvak és a polgári lakosok elleni támadásokról, s az első etnikai tisztogatásra az 1848. évi karlócai ütközet után, a szenttamási erődítés első magyar ostroma idején, illetve azt követően került sor. Ekkor a szerbek legyilkolták a szenttamási magyarság nagy részét, illetve a Szenttamás közelében lévő Földvár település polgári lakosságát.

Amikor a magyar haderő 1849. január közepén kiűrtette a Bácska és a Bán-ság nagy részét, a magyar parancsnokok az ellenséges hadvezetéshez intézett levelekben kérték a polgári lakosság megkímélését, de a szerbiai önkéntesek dülásait már lehetetlen volt megállítani. A hátramaradó magyar csapatok csupán néhány nagyobb település, illetve a péterváradi erőd védelmét látták el, s a nagyobb részét reguláris határőrökből, magyarországi és szerbiai önkéntesekből álló osztrák-szerb hadtest csapatai január második felében egymás után szállták meg a védtelenül maradt városokat és falvakat. A települések egy része megpróbálta megszervezni a védelmet, de ehhez a helyi nemzetőrségen kívül más fegyveres erő nemigen állt rendelkezésükre.

Mivel 1849 januárjában a hadi események alakulása következtében a Honvédelmi Bizottmány minden nélkülözhető katonai erőt kivont a Délvidékről, védelem nélkül maradt gyakorlatilag az egész Bácska, s délebről ide menekült a Tisza

mente magyar lakossága, mely a Szerbiából beözönlött csapatok elől jött a biztonságosabbnak vélt északi községekbe.

Annak hírére, hogy a szerb felkelő sereg Ó-Becse irányából támadásra készül Ada, Zenta és Kanizsa ellen, Zentán ún. vészbizottság alakult Majoros István föld-birtokos vezetésével, de ezzel egy időben sok ember elhagyta a várost, hogy családját és vagyonát a felsőbb vidékeken biztonságba helyezze. A vészbizottság és a lakosság mindent elkövetett Zenta védelmére: a várost körülárkolta, s a sáncokba őrséget helyezett. Mivel azonban mind a fegyverek, lőszer, s főleg nemzetőrök tekintetében nagy volt a hiány, küldöttség ment Szegedre Dudás Endre vezetésével, átadva egy kérelmet január 28-i dátummal Szeged Város Tanácsának, illetve ugyanekkor Szabadka városától is segítséget kértek.

A Szegedre küldöttek elutasító választ kaptak, mert ekkor a Szeged körüli haderő a Tisza-Maros szögi hadmozdulatokkal elfoglalva, s a küldöttek már vissza sem tértek Zentára. Szabadkáról pedig Demcsa János nemzetőr őrnagyot küldték ide – kormányzati utasításra –, szintén elutasító válasszal. Demcsa ugyanakkor megpróbál-

Zenta mezőváros pecsétje 1781 és 1848 között

ta megszervezni a nők és gyermekek kimenekítését a városból, ezt azonban a lakosság többsége ellenezte, ugyanis senki sem akart elszakadni a családjától. A felfokozott zűrzavarban a város főterén, a piactéren kezdtek gyülekezni a kaszákkal, botokkal felfegyverkezett polgárok, s nagy hangerővel követelték a belvárosi templom parókiáján elszállásolt Demcsa parancsnok megjelenését. Az őrnagy, meghallván a tömeg követelését, elszántan lépett ki a parókiáról, s a templom előtti kőkereszt talapzatára felállva beszélni kezdett az összegyűlt tömeghez, hogy őt a minisztérium küldte Zentára a veszély elhárítása miatt, s ha idegen nemzetiségű is (miskolci szerb családból származott), de kész életét áldozni a városért és a hazájáért. Beszéde közben a tömegből valaki rálépett az idős őrnagyra, ami után általános kavargás támadt, s a tömeg árulónak bélyegezte Demcsát, s a halálát követelte. Nemsokára botok és kapák emelkedtek a magasba, s a hőskatonát pár perc alatt felkoncoltan fektették a kereszt lábánál. Ő volt az első ártatlanul meggyilkolt, akinek még a tetemét is a sár-

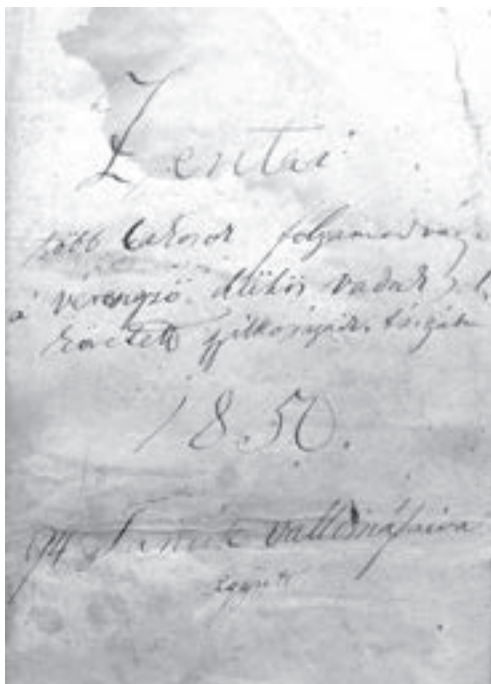

ba taposták. Onnan emelte ki két zentai iparos, Varga János és Homolya János, akik a hős katonát a Népkertben temették el. (Demcsa János őrnagy 1795-ben született Miskolcon, szerb családban. Szülei katonai pályára adták, s a császári seregben szolgált egészen 1848-ig mint katonatiszt. Több császári tiszthez hasonlóan ő is állt a szabadságharc oldalára, s 1849 januárjának végén a magyar kormánybiztosság Zenta védelmére, a parancsnoki teendők ellátására rendelte ki. Mivel ő volt az egyetlen képzett katona Zentán, lehet, hogy minden másképp történhetett volna.)

Demcsa halála után a védelem irányítását Majoros István nemzetőr százados vette át. Február 1-jén a szerb csapatok a város határába értek. Parancsnokuk két parlamentert küldött a városba újabb megadási felszólítással. A tömeg azonban őket is meglincselte. A szerb csapatok február 1-jén törtek be Zentára. Majoros, maroknyi fegyveres élén állítólag megpróbálta visszaverni a támadó szerbeket, de a túlerőben lévő ellenséget látva meghátrált, aztán az elsők között hagyta ott a várost.

Dél felől, a mákosi szőlők árkaiban és a várost körülvevő sáncokban elkeseredett harc alakult ki. A zentai nemzetőrség teljesen demoralizálva, rövid ideig tartó védekezés után menekülni kezdett. Fokozta a rémületet, hogy az ostromló csapatok a várost több helyen felgyújtották, s az égő házak, a harangok kongása, a nagy zűrzavar teljesen megrémítette a bennszorult lakosságot, amely eszeveszetten menekült gyalog és kocsin a város sáncának északnyugati, a Kanizsa felé eső kapujához.

Sok kocsi a poggyászokkal együtt felborult, s a menekülés igen sok akadályba ütközött. A lakosság egy része a Nagyréten keresztül menekült az ostrom hírére, viszont az ottmaradottnak esélyük sem volt. Az ellenállást rövidesen megtörték és megkezdődött a védtelen lakosságon való bosszúállás, kínzás, erőszaktevés, gyilkolás, rablás, fosztogatás, amely a tanúvallomások szerint két hétig is eltartott. Sokakat felakasztottak, agyonverték, de az áldozatok legtöbbször kivették az alsóvárosi temetőhöz közeli katonai élelmiszerraktár (dézsmamagazinum, vagy proviant-ház) mellé, és ott halomra lőtték őket. Az elretentés végett a város főterén álló Szentháromság-szobor talapzatára a meggyilkoltak levágott fejét kezdtek felrakni, melyet Mojzes Zagorica, tekintélyes helyi szerb polgár állított le.

A kerületi tanácshoz benyújtott panaszkérvény címdala

A bevonulók, Trifković őrnagy vezetésével, végeztek mindazokkal, akiket fegyverrel a kézben fogtak el, de a polgári lakosságot sem kímélték. A helyi szerb lakosság egy része jó alkalomnak találta a bevonulást a magyarokkal való leszámolásra. Az áldozatokkal a legbrutálisabb kegyetlenséggel végeztek. Három nap után a szerb szabadcsapatok elvonultak, de a helyi szerbek még ezután is folytatták a mészárlást. Az áldozatok száma 2000 felett volt, a későbbi tanúvallomások szerint.

A vérengzés visszafogása érdekében sokat tett Vujić Sava szerb földbirtokos, valamint Nikolić Aleksandar szerb, görögkeleti lelkész, és még néhány befolyásos szerb tisztségviselő, akik közbenjárására sokan megmenekültek.

Zenta visszafoglalására közel két hónap múlva került sor, amikor Perczel Mór honvédtábornok átvette a Szeged környéki csapatok parancsnokságát, s megkezdte előrenyomulását a Tisza mentén déli irányban. Zentát március 23-án foglalta vissza, de ekkor már csak üszkös romok és a megtizedelt lakosság fogadta a felszabadítókat. Perczel statáriális bíróságot állított fel, s a bíróság, meghallgatván a panaszokat, 47 zentai szerbet halálra ítél, akiket május 22-én kivégeztek.

A vérengzés áldozatait a már kiásott lövészárkokba és védősáncokba temették, többségük neve ma is ismeretlen. A vérfürdő, illetve a védők emlékére és egyben Isten dicsőségére Fodor György csizmadiamester még 1849-ben kőkeresztet

állítottatott fel a város déli felén, az Adai út mentén, az Epreskertnél lévő sánckoknál. A keresztet később a forgalmas útkereszteződés miatt áthelyezték, s az akkori szegényház (ma kórház) előtt állították fel. A romladozó kőkeresztet később egy kisebb, fémről készült feszület váltotta fel, az emléktábla pedig eltűnt a talapzatról. Ma már egyszerű úmenti feszületként tekintenek rá, s csak kevesen tudják, hogy e kereszt meglévő talapzata az első emlékműve volt az 1849-es tragikus eseményeknek.

A nagyszámú polgári áldozat mellett a várost súlyos anyagi és erkölcsi károk érték: 404 ház égett le, közöttük a városi nagyvendéglő, középületek, a pravoszláv templom, de megsemmisült a városi levéltár iratanyagának, illetve a katolikus, az izraelita és pravoszláv egyházak anyakönyveinek egy része is. Mindemellett nem kis mértékben romlott meg a magyarok és szerbek közötti viszony, és évtizedekbe telt, míg az normalizálódott.

Zenta város lakossága 1850. január 25-én ún. sérelmi folyamodványt nyújtott be I. Ferenc József uralkodónak, részben az 1849. évi vérengzés, illetve a még mindig tapasztalható magyarellenes zaklatások miatt. Ebben a sérelmi kérvényben a zentaiak előadták, hogy az 1849-ben megtörtént szörnyűségek mellett, a zentai szerbek részéről még mindig nincs meg a megbékélés jele, sőt újabb erőszakosságok és tettelességek történtek a városban. Arról nincs információ, hogy az uralkodó válaszolt-e a zentaiak panaszára, viszont ennek kapcsán 1850. augusztus 14-i dátummal négyoldalas folyamodványt adtak be a zentaiak a volt Tiszai koronakerület tanácsához kivizsgálásra, melynek tartalma gyakorlatilag megegyezik az uralkodóhoz címzett folyamodvánnyal, melyben hét pontban sorolták fel a sérelmeket, illetve az indokokat:

- a) „a helybeli szerbek gyilkosságokat, rablásokat és egyéb kegyetlenségeket követtek el”
- b) „2000 magyar gyilkoltatott le”
- c) „a magyarok tömegesen kísértettek ki és halomra lövtek”
- d) „a holttestekről a fejek levagdaltattak”
- e) „többben Aradszki Samu háza előtt 50. - 60. bot ütésekké kinoztattak meg”
- f) „Német Mihály kegyetlen kínzások közt gyilkoltatott meg”
- g) „asszonyok és hajadonok erőszakosan fertőztettek meg”
- h) „a szerbek az összes simulást hátterbe szorítják, s újabb merényes tettekkel a kedélyeket ingerlik”

A régi zentai városháza (1830–1911)

A legutolsó, h) pont alatt több oldalon keresztül, név szerint vannak felsorolva a magyarokat ért atrocitások. A fenti hét pont mindegyikénél számokkal jelzett tanúk erősítették meg a fő vádpontokat. A tanúkat meghallgatták, de arról nincs tudomásunk, hogy volt-e ennek a lefolytatott vizsgálatnak jogi következménye. Nyilvánvaló, hogy az 1850-es években, a Bach-korszak elején, nem sok fogantatja volt ezeknek a vizsgálatoknak, s a letiport magyarságnak nem sok szava volt ezekben az időkben.

A Bach-korszak megszűnése, illetve az 1867. évi kiegyezés után tompultak az ellentétek, és a politikai légkör is enyhült, amelynek következtében a szélesebb körű közéleti szerepvállalás is elkezdődött, s pl. megalakulhatott az országban a szabadságharcot megjárta honvédek egyesülete, többek között Zentán is. Az egyre növekvő és szélesedő politikai szerepvállalásban nagymértékben kivette a részét Zentán a helyi sajtó.

A *Zentai Híradó* c. helyi újság 1884. aug. 10-i számában, A kegyelet nevében címmel, a lap szerkesztősége tett javaslatot egy emlékmű felállítására az 1849. évi ártatlan áldozatok emlékére. A leendő emlékmű egy elhagyatott halom felett állna, a Szabadkai út mentén, közel a felsővárosi temetőhöz, amely halom az 1849-es áldozatok földi maradványait rejtette. Az újság szerint ide, a kiásott védősáncokba temették a városi piactéren, a Szentháromság-szobornál meggyilkoltakat. A szerkesztőség ötforintnyi adománnyal meg is nyitotta az adakozó ívet.

1889 tavaszán megkezdődött a Szabadka-Horgos-Zenta vasútvonal építése. A pálya nyomvonalát alapozó munkások jelezték, hogy az egykori védősáncok helyén az ásáskor nagyon sok emberi maradvány került elő. Szekfű György, a város akkori főjegyzője (később a 48-as Honvédegylet elnöke, volt honvédhadnagy) a városi közgyűlésen előterjesztette indítványát, hogy a város költségén exhumálják az áldozatokat, s a közelben lévő felsővárosi temetőben egy közös sírba temessék újra őket. A képviselő-testület elfogadta az indítványt, s rövidesen megtörténtek az exhumálások, majd 1889. április 29-én Appel Ede plébános vezetésével gyászistentisztelet keretében temették újra a város vértanúit.

Néhány évvel később az újratemetettek sírja fölé – 1893 mindenszentekének ünnepére – Szekfű György kezdeményezésére közadakozásból elkészült a fekete márvány emlékmű, amely azóta a magyar

forradalom és szabadságharc legtöbb polgári áldozatát követelő véres eseményének állít emléket. ♦

Irodalom és források

Hermann Róbert: Etnikai konfliktusok és a magyar-szerb háború 1848-1849-ben

Történelmi Levéltár Zenta (TLZ), F. 381 Dudás Andor gyűjteménye, Muhoray: A zentai vérfürdő (újságcikk az Összetartás c. zentai újság 1914. február 15-i számában)

TLZ, F. 381 Dudás Andor gyűjteménye, Muhoray: Demcsa zentai parancsnok halála (újságcikk az Összetartás c. zentai újság 1913. aug. 20. és szept. 14-i számában)

TLZ, F. 381 Dudás Andor gyűjteménye, (újságcikk az Összetartás c. zentai újság 1913. jan. 22-i számában)

TLZ, F. 381 Szekfű György iratai

TLZ, F. 560.252 Zenta mezőváros, Zenta, iratok, 262. sz.

TLZ, F. 560.252 Zenta mezőváros, Városi Múzeum – Történelmi osztály 1143. sz.

A Komlóssy festőtestvérek, Irma és Ede

Szabó József, Törökkanizsa

A magyar művészettörténetben nagyon ritka, hogy a gyermekek apjuk példáját követve a művészi és festői pályát válasszák hivatásuknak. A híres temesvári virágfestő, Komlóssy Ferenc családja talán egyedi ebből a szempontból, hogy a nyolc gyermeke közül három a festészetet választotta hivatásának, amelyet akadémiai szinten műveltek.

A nem könnyű festői pálya a XIX. században számos viszontagsággal és nélkülözéssel járt. Az olykor bizonytalan megélhetés kalandos utazásokra és helyváltoztatásokra kényszerítette Komlóssy Ferencet és családját, ezért nagyon nehéz egy összefogó képet alkotni a pályafutásukról.

Ferenc 1817. december 17-én született Temesváron egy elszegényedett nemesi család második gyermekeként.¹ A bécsi festészeti akadémia befejezése után Ferenc Waldmüller magániskolájában tanított, ahonnan 1845-ben végleg távozott.

Komlóssy akkor már országszerte elismert festővé vált, nevét együtt emlegették Barabás Miklóssal, Markó Károllyal, Marasztóni Jakabbal, Brocki Sándorral, Bors Józseffel és a kor más neves festőivel.

Komlóssy Ferenc fényképe
<http://komlossy.hu>

Ferenc életébe az 1847-es év nagy változásokat hozott, ugyanis Auszriá-

ban feleségül vette Bosifet De Moricourt Johannát, a gyönyörű belga-francia nemesi származású kisasszonyt. Ismeretségük és szerelmük visszavezethető a Bécsben töltött tanulóévekre, ahol a két fiatal megismerkedett. Ferenc munkásságát Bécs után Temesváron szerette volna folytatni saját műtermében, az ottani családi birtokon, de akkor még senki sem gondolta, hogy milyen szörnyűségek várnak rájuk az 1848-ban kitört forradalom alatt.² Nagy nehézségek árán sikerült neki kimenekíteni családját a feldúlt Temesvárról, majd prágai és pesti tartózkodása után a jobb és a könnyebb élet reményében édesanyjához és postamester testvéréhez, Károlyhoz költözött Törökkanizsára. A nagyméretű Komlóssy-ház benépesült, és Ferenc családja biztos anyagi háttér mellett boldogan élhetett. Ferenc itt eltöltött éveiről elég keveset tudunk. Feltételezhető, hogy az akkor már férjzett Schulpe lányoknak és az itt letelepedett nemesi családoknak a házi festője volt. Törökkanizsán a mesternek nem lehetett annyi munkája, amivel biztosítani tudta az akkor már nagyra növekedett család anyagi szükségletét, így a festészet mellett halászattal is foglalkozott. Mindez mellett állandóan járta a vidéket mint vándorfestő, így ingázott Szeged, Temesvár és az észak-bánáti kis városok között. Komlóssy az 50-es évek végén már országos híré vált virágfestő, de jó pénzért, megrendelésre arcképeket is festett. A Tisza menti kis városban

az összes energiáját családja fenntartására összpontosította, hisz Törökkanizsán 1854. augusztus 27-én megszületett fia Károly-Elemér, majd 1857. március 6-án Ferenc Xavér, utána 1859. január 4-én világra jött a család hatodik gyermeke, Emil, akinek keresztapja Schulpe Emil földbirtokos volt, a család fő támogatója.³

Számunkra titok marad, hogy miért nem Ferenc kapta a megbízást az akkor befejezett törökkanizsai katolikus templom oltárképének megfestésére. Talán erre az a válasz, hogy az egyházi témájú festészetben nem volt annyira jártas, habár a fiatal, tehetséges Székely Bertalannak is ez volt az első egyházi témájú képe, amelyet Törökkanizsán festett meg 1858-ban Schulpe Ágoston megbízásából. A monumentális, négy méter magas, sárkányölő Szent Györgyöt ábrázoló oltárkép nagy sikert hozott a fiatal művésznek, aki a Schulpe családtól több megbízást is kap.⁴ A két festő találkozásáról nincs feljegyzés, de biztos forrásokból tudjuk, hogy a helybeli kastélyok falait nagy számban díszítették képeik.

Ferencnek még két gyermeke született Törökkanizsán, Júlia 1860-ban és Ede 1862-ben. Komlóssy Ferenc Törökkanizsán eltöltött évei után családjával Bécsben telepedett le 1865-ben. A császári városban érte el talán legnagyobb sikerét, amikor 1868-ban megfestette a schönbrunni park száz rózsáját ábrázoló, úgynevezett Rózsa albumot, amit mint botanikai segédesz-

Törökkanizsai képeslap 1910-ből – Szabó József gyűjteményéből

közt használtak a természettudósok és az iskolások.⁵

A bécsi kezdeti sikerek után Komlóssy családjá a festészetből nem tudott megélni, Ferencnek ezért a '80-as években számos kisebb vállalkozása volt különböző területeken, többek között nyitott egy díszműipari boltot, majd egy építőipari cég vezetésével próbálkozott, azonban ezek a vállalkozásai csődbe jutottak.⁶ Talán a sikertelen vállalkozásai is hozzásegítettek idős korában, 1888-ban történt idegösszeomlásához, amelyből élete végéig nem tudott felépülni. Ferencnek öreg napjaira az egyetlen öröme a tehetséges gyermekei voltak, 1892. július 14-én halt meg Bécsben.

A nyolc gyermek közül három apjuk nyomdokaiba lépett és híres festőművészekké váltak. Minket különösképpen Irma és Ede festőművészi pályája érdekel, akik nagy sikereket értek el Magyarországon, de különösképpen külföldön.

Komlóssy Irma, a bécsi császári udvar festőnője

A Komlóssy lányok közül Irma volt a legtehetségesebb és legkitartóbb elhatározásában, hogy apja nyomdokaiba lépjen és a festészetnek szentelje életét. A többi lány- és fiútestvéreivel együtt kitűnő nevelésben részesült, apjuk Ferenc mindent elkövetett, hogy gyermekeinek megfelelő iskoláztatást biztosítson.

Komlóssy Ferenc: Rózsák - <http://komlossy.hu>

Irma húga, Franciska Xavéria a pesti konzervatóriumot végezte el kitűnő eredménnyel és operaénekesként vált ismertté. A legfiatalabb Komlóssy lány, Júlia kiváló zenei adottságokkal rendelkezett, a zeneakadémiát Bécsben fejezte be, ahol mint

ismert zongoratanárnő működött. Nem ment soha férjhez, édesanyjával és Irmával élt, majd haláluk után Károly bátyjával az alsó-ausztriai schrabatzi családi villájukban.

Irma 1850. augusztus 30-án látta meg a napvilágot Prágában. Habár keresztneve Mária Johanna, ő élete végéig az Irma nevet viselte és ezen a néven vált ismertté.⁷

A Komlóssy család az 1848-as forradalom utáni években sűrűn változtatta lakhelyét, így Irma korai gyermekkorát Törökkanizsán töltötte. A Komlóssy testvérek, Károly és Ferenc gyermekei a nagy műveltségű édesanyjuk, Zsuzsanna felügyelete alatt nevelkedtek a kor szokásai és etikettje szerint. A Komlóssy gyerekek kicsi koruk óta több nyelven értekeztek a családban. Anyjukkal, Johannával franciául, nagyanyjukkal, Zsuzsannával németül, apjukkal, Ferencsel pedig magyarul beszéltek. A többnyelvűség, a szigorú katolikus nevelés és a különböző kultúrák korai felismerése jó alapokat adott a gyermekeknek a későbbi sikeres pályafutásukhoz.

Komlóssy-ház, a valamikori Posta utcában Törökkanizsán – Szabó József felvétele

Irma már kicsi korában jó és szorgalmas tanuló volt, tehetségével, határozottságával és vele született intelligenciájával kitűnt a többi törökkanizsai gyerek közül. A szülei a kiváló képességű lányt tanítónőnek szánták, habár már gyermekkorában kitűnő érzéke volt a rajzoláshoz. Ezt a tehetségét apja, Ferenc is felismerte, ezért kislányának nem tiltotta, hogy műtermében festegessen. Az első rajzórát apjától kapta. Irmát akarata ellenére szülei egy katolikus nevelőintézetbe adták, valószínűleg Nagyváradra, ahonnan tanítónőként került ki, és 18 évesen a Bihar megyei Monospetri kisközségben kezdett tanítani. Az 1860-as

évek végén Törökkanizsára, a Tisza menti kisközségbe költözik, és az elemi iskolában kap állást, a nagyszámú rokonság, szülei és testvérei környezetében. Irmát, a nagy tudású tanítónőt nagyon szerették Törökkanizsán. Türelemmel és odaadással tanította a falusi gyerekeket, azonban szabadideje jó részét a festészetnek szentelte. Komlóssy Ferenc és családja végleges elköltözése a Tisza menti kisvárosból Bécsbe nagy fordulópontnak számított Irma életében. A családjához 1872-ben csatlakozott a monarchia fővárosába, és ott végleg elhatározta, hogy csakis a festészet lesz élete hivatása.⁸

Irma apja műtermében segédkezett, aki már akkor közismert volt a bécsi művészi körökben mint kiváló csendélet- és virágfestő. Így lánya elsajátíthatta a festészet rejtelmét és titkait. Apja, látva lánya tehetségét, úgy határozott, hogy Irmát beadja a bécsi iparművészeti iskola növendékei közé, ahol jó ismerőse, barátja, Friedrich Sturm festő volt a tanítója. Sturm mester a bécsi művészi

élet egyik legkiválóbb dekoratív festőjének számított, aki még több festészeti technikában volt járatos, így a porcelán-, virág-, táj- és a freskófestészetet akadémiai szinten művelte. Irma mesterénél három évig tanult és kiváló tehetségével, élethű ábrázolásával, különleges színvilágával magára vonta a bécsi művészeti körök figyelmét, képeivel hamar feltornázta magát a szakma legjobbjai közé.

Irma képei bejárták Európa legnagyobb kiállítótermeit, Prágát, Münchent, Barcelonát, Párizst, Budapestet és más városokat, ahol nagy sikereket aratott. A barcelonai kiállításon egyik képe kitüntetést is kapott.

A kritikusok nagyon jó véleménnyel voltak a művésznő képeiről. A kezdeti sikerek még fokozták tudásszomját, ezért Párizsba ment továbbképzésre.⁹

A hercegnők és udvarhölgyek tanítónője

A XIX. század második felében ritkaság volt, hogy a nők festéssel foglalkozzanak. Ezért a magas rangú úri hölgyek nagy elismeréssel voltak Irma csendéletei és virágkompozíciói iránt. Különösen a bécsi császári és királyi udvar számított a nagyobb vásárlói és megrendelői közé. Irma egyik sokat emlegetett műve volt egy spanyolfal elkészítése, amelyet Blanka főhercegnő rendelt Mária Valéria részére. A császári család női tagjai el voltak ragadtatva Irma gyönyörű virágfestményeitől, de különösen a festőnő magas műveltségétől, és ezért elhatározták, hogy szerződtesik, hogy festészetet tanítson az uralkodó ház hercegnőinek és más udvarhölgyeknek. Közülük mindenképpen ki kell emelni a művészi tehetséggel megáldott Mária Valériát, Ferenc József és Erzsébet királynő lányát, de főleg a festészet terén kimagasló eredményeket elért Mária Terézia főhercegnőt, Stefánia hercegnőt, Rotelinszki grófnőt, Apor Irma bárónőt és még sok magas rangú úri nőt, akik közel álltak az uralkodó családhoz. Irma egyik nagyon ismert csendéletet ábrázoló festménye ebből a korszakból származik. A képen a császári udvar egyik kőkerítésén egy élethűen lefestett pávakakas színes tollazatával diadalmasan uralja a tájat, a messzeségben látható Bécs városa a Szent Péter-templom magas tornyával, a páva körüli virágoskertben vadszőlő, szebbnél szebb virágokkal és gyümölcsökkel, amelyek eredetisége nagy hatást gyakorol a szemlélőkre.

Irma kiváló oktatónak bizonyult, mert a hercegnőkből ígéretes festőnőket faragott. Mária Valériával és Mária Terézia főhercegnővel szoros, barátnői kapcsolatot teremtett. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az 1895. augusztus 24-én és 25-én az angol London Daily News újságban megjelent cikk, amelyet átvett az amerikai New York Times is: „A bécsi tudósítónk jelenti, hogy Mária Terézia főhercegnőnk Károly Lajosnak, a császár öccsének a felesége, amióta Angliából haza utazott újra elkezdett festeni. Reichenauban, a Semmering melletti császári villába tette át a tartózkodási helyét, majd a hóval borított Sheeberg lankásain festette a hegyi rózsákat, amelyek a természetben sokkal szebbek és színesebbek, amit csak az igazi művészek

értenek meg. A főhercegnőt megtisztelték jelenlétükkel úti társai Arko grófnő és tanítónője Komlóssy Irma festőnő. A három hölgy eljutott a Kaizerbruunba is, ahol szamarháton jutottak fel Ottó főherceg vadászlakáig. A főhercegnő itt csak három napot tartózkodott, míg be nem fejezte vázlatait.”¹⁰

Mária Terézia főhercegnővel elég sokat foglalkozott az osztrák és a külföldi sajtó, mert a betegeskedő Erzsébet királynő helyett sokszor ő vett részt a különböző állami fogadásokon Ferenc József császár mellett. Nagyban segítette Irma sikeres festői karrierjét, hogy a császári család tagjai voltak a tanítványai, ezért sok külföldi meghívást kapott.

Az amerikai sikerek

Többek között nagy kihívásnak számított az amerikai osztrák főkonzul, Stockinger meghívása, akinek lányát festészetre tanította Bécsben. A meghívás jó alkalom volt Irmának, hogy meglátogassa Károly testvérét is, aki 1891-ben vándorolt ki New Yorkba mint festőművész, de Amerikában mint díszletfestő dolgozott különböző színházaknak.

A New York-i kikötőbe 1895. október 7-én érkezett meg, ahol a többi bevándorlóval együtt felvették személyi adatait.¹¹

Az amerikai nagyvárosban a festőnő gyorsan feltalálta magát testvére segítségével. A keleti városrész harmincadik utcájában műtermet és galériát nyitott. Egy évi ottléte után már nagy hírnévre tett szert a városban, és egy magán-kiállítást rendezett magas rangú vendégei számára, amelyről beszámoltak a városi újságok is. A meghívottak között volt Francz Stockinger, az osztrák főkonzul és felesége, Emil Thil, Ralpp Trautman és Francis Stiebel. A kiál-

Komlóssy Irma 1898-ban – *The Wichita daily eagle*, April 14. 1898, (amerikai napilap – Szabó József gyűjteménye)

lításon Irma művei mellett tanítványai legjobb festményei is helyet kaptak. A képek közül néhányat Helen Gould milliomosnő vásárolt meg, aki később Irmát alkalmazta orchideáinak megfestésére.¹²

A több mint kétévi New York-i tartózkodása után meghívást kap Washingtonba, az osztrák nagykövet, báró Hengelmüller feleségétől 1898-ban, amelynek Irma eleget is tett. Megérkezését a washingtoni újságok nagy cikkeiben jelentették és méltatták munkásságát. Többek között így írtak róla: „Az ami Paul Longpre a franciáknak, az Komlóssy Irma az osztrákoknak, ő a virágfestészet nagymestere, ritka az a művész aki eléri a tökéletességet. A művésznő képeit nézve az embereknek olyan érzései támadnak, hogy a virágok valódiak és illatoznak.”¹³

Washingtonba való megérkezése után nemsokára műtermet nyitottak részére az úgynevezett Korkorán épületében. Az osztrák nagykövet 1898. január 28-án kiállítást rendezett Irma festményeiből a washingtoni előkelőségeknek, amely óriási sikert hozott számára. Irma, látván a nagy érdeklődést a festészet iránt, elhatározta, hogy minden második csütörtökön és szombaton 14 és 17 óra között ingyenes órákat ad a tanulni vágyóknak.¹⁴

Irma nagyon megszerette Washingtont és Amerikát, a nagy lehetőségek országát, ezért újságon keresztül ajánlatot adott az amerikai közvéleménynek a festészet és a művészet fellendítésére. Szerinte az Egyesült Államok 45 tagállamának leggazdagabb emberei alakítsanak egy pénzalapot, amelyből felépítenének egy hatalmas galériát, ahol minden évben nemzetközi kiállításokat rendeztek volna a világ legjobb művészeinek képeiből, amelyekből kiválasztották volna a 45 legjobbat az amerikai tagállamok részére. A kiállításokból befolyt pénzeszközök kamatjából a művészek havi járulékot kaptak volna. Nem tudni, hogy Irma elképzelése valóra vált-e, de minden esetre gondolatai haladó szelleműek és merészek voltak a XIX. század utolsó éveiben.

A festőnő gondolkodásmódjára mindenképpen hatottak az Európában feltörő szocialista eszmék és a nagy társadalmi különbségek, amelyeknek ő is szemtanúja volt. Ilyen hasonló elveken alakult meg 1885-ben a bécsi női művészeti és írói egyesület, amelynek Irma alapító tagja volt. Ennek egyik alapgondolata volt a művészek nyugdíjbiztosítása.¹⁵

A századforduló nagy változásai

Amerikából Bécsbe történő hazatérése után lejárt a 15 éves szerződése a császári családdal. A hercegkisasszonyok és azok baráti köreihez tartozó magas rangú gróf- és bárónők más kötelezettségeik miatt nem igényelték a festészettel való foglalkozást.

A századfordulón Irmának Bécsben volt a műterme, ahol csak az igényes vásárlóknak festett rendelésre. A virágfestészet ekkor már hanyatlásnak indult, és más festészeti irányzatok áradata lepte el az új évszázad küszöbén az európai országokat. Az 1900-as évek első évtizedében Bécsben 15 női festőiskola működött, kisebb-nagyobb hírnévvel. A legismertebb bécsi női festőnők Irma mellett ebből a korszakból Olga Wisinger Flórián, Marie Egnert és Tina Blau.¹⁶

A polgárosodó Osztrák-Magyar Monarchia világvárosi hangulata az idősebb festőnőnek nem felelt meg, ezért úgy határozott, hogy egy dél-ausztriai kis helységben, Bécsből nem messze, Schrabatzban, gyönyörű környezetben vesz egy villát, amelyet 1908-ban újjáépített. Az új villában Irma együtt élt Júlia húgával és Johanna édesanyjával, aki 1909-ben halt meg. A két Komlóssy lány sohasem ment férjhez, nem alapítottak családot. Irma élete utolsó éveit Schrabatz és Bécs között ingázva töltötte. A művésznő rövid betegség után, 69 éves korában, 1919-ben hunyt el Bécsben.¹⁷

Ede, a milliomosok portréfestője

A Komlóssy festőcsalád leghetesebb és egyben legismertebb tagja a híres portréfestő, Ede volt. Komlóssy Ferenc és Johanna nyolcadik gyermekeként látta meg a napvilágot 1862. február 4-én Józseffelván, Torontál vármegyében. Fodor Gáspár plébános, nagybátya Károly és annak fele-

Komlóssy Ede anyakönyvi bejegyzése – A törökkanizsai katolikus plébánia születési anyakönyve 1862-ből

Torontál Józseffelva 1910-ben – Szabó József gyűjteményéből

sege, Veronika által lett megkeresztelve a törökkanizsai katolikus templomban február 6-án Edvardus Antonius névre.¹⁸

A híres festő, Komlóssy Ferenc először Törökkanizsán, Ede születésekor pedig Józseffelva kis községben élt népes családjával. A két Komlóssy testvér, Ferenc és Károly, aki Törökkanizsán postamester volt, tulajdonképpen egy utcában laktak, egymástól 200 méterre, de közigazgatásilag mégis két különálló faluban. Komlóssy Ferencnek négy gyermeke született a Tisza menti kis városban.

Ede, a Törökkanizsán eltöltött gyermekéveire csak halványan emlékezett vissza. Nagyanyja, testvérei és unokatestvérei körülrajongták, mint a tizennégy gyermekes Komlóssy testvérek legfiatalabb tagját. Négy éves koráig élt a Tisza menti kis községben, ugyanis apja Bécsbe költözése után a családot is maga után vitte a jobb élet reményében.

Edére apjának műterme, annak hangulata, valamint a színek varázsa nagy hatással voltak. Apja már korán felfedezte a benne rejlő tehetséget. Az ő irányítása alatt ismerhette meg a rajzolás és a festészet titokzatos világát.

Ferenc nagyon büszke volt fia tehetségére. Beajánlotta őt jó ismerőse, Hans Canon

festőiskolájába, aki az osztrák arisztokrácia kedvelt festője volt. Canon korának egyik legismertebb historikus portré festőjének számított, de Ede nála csak hat hónapot töltött. Menyecske a kútnál című életképét 1880-ban festette, amely a magyar falusi élet mindennapjaiból vett témát dolgozza fel nagy sikerrel.

A Canon mesteriskolájában eltöltött rövid idő után, 1882-ben beiratkozott a bécsi művészeti akadémiára. Mesterei Christian Grienpenkerl, August Eisenmenger és Siegmund L'Allemand voltak, aiktól megtanulta az akadémiai historikus festészet alapjait, valamint a portréfestészetet.¹⁹ A bécsi művészeti akadémia 1884-ig tartja számon tanulóit között. Meg kell említeni, hogy az akadémián mesterei asszisztense a bánati születésű, nagy tehetségű Uroš Predić volt, akit Ede személyesen is megismerhetett.

A fiatal legénnyé nőtt Komlóssy huszonkét éves korára már a festészet mesteri szinten művelte. Ezt mi sem bizonyítja jobban, hogy már ilyen fiatalon a bécsi arisztokrácia köreiben nem egyszer alkalmazták portré elkészítésére. Nevét a leghetesebb fiatal arc-képfestők között emlegették.

Aetas	Annus mensis Dies		Baptisatio		Parentum Nomen, cognomen, conditio
	naturalis	collati	Nomen	Sexus, legitima vel illegitima	
21	1862	4a	Edvardus Antonius	masculinus legitima	Franciscus Komlóssy " Johanna Dausifer de Morikis civilis

Benczúr Gyula tanítványa

Az akadémia befejezése után nem sokáig tartózkodott Bécsben, mert meghallotta, hogy Budapesten a híres festő, Benczúr Gyula állami támogatással mesteriskolát nyit 1883-ban. Komlóssy Budapestre, Benczúr mesteriskolájába már befutott bécsi művészként érkezett 1884-ben. Benczúr Gyulánál tökéletesítette zsáner- és portréfestését, akit ennek a művészeti ágának a nagy fejedelmeként tiszteltek. Benczúrnak olyan hazai és külföldi tekintélye volt, hogy mesteriskolájába is csak a legjobb, válogatott tanulók kerülhettek be. A leghetesebbek között emlegették Bergel Lajost, Spányik Kornélt és Komlóssy Edét is.²⁰

Ferenc József császár magyarországi látogatásai alkalmával egyszer sem került ki Benczúr mester műtermét, ahol képeket vásárolt. Egyben arcképeket is rendelt

magáról és kedves feleségéről, Erzsébet királynőről. Benczúr a császárt öt alkalommal festette meg. Hogy a mester által készített császári festmények elkészítésében Komlóssynak volt-e szerepe, ezt nem tudhatjuk, azt viszont igen, hogy kiváló portrékat festett a császárról fényképről, amelyek a nemzeti és hadtörténeti múzeumban találhatóak meg.²¹

Komlóssy rendszeresen részt vett a Magyar Képzőművészeti Társulat évi kiállításain, ahol a kritika többször elismerően szólt munkáiról. Az Országos Képzőművészeti Társulat 1887-ben egy életkép megfestéséért második helyet ítélte oda neki 400 forintos pénzjutalommal együtt.²²

Ugyanebben az évben felkérték, hogy fesse meg Sir Joseph Lister angol sebész portréját, amelyet ő sikeresen teljesített. Ez a kép jelenleg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban található meg.²³

A nagy tehetségű művészek az 1888-1889-es évben a Vallási és Közoktatási Minisztérium 500 forintos ösztöndíjat ítélte oda egy külföldi tanulmányútra azzal a céllal, hogy a világhírű festők egyes munkáit lemásolja a művészeti mesteriskola részére.

1890-ben a műcsarnokban megrendezett kiállításon a legnagyobb magyar festők között ő is részt vett egy portréjával, amelyről beszámoltak a fővárosi lapok is. 1891-ben nagy sikerrel festette meg Bezerédj Viktor államtitkár portréját is.²⁴

Mestere, Benczúr Gyula nem véletlenül engedte át neki Katinka grófnő, Andrásy Gyula felesége portréjának megfestését fényképről, ezzel megkoronázva magyarországi pályafutását. A kritika nagy elismeréssel írt festményeiről, többek között azt, hogy képei modern, új szellemet mutatnak a festészetben.²⁵

Baross Gábor kereskedelmi miniszter hirtelen halála után, 1892. május 8-án Trencsén vármegye elöljárósága felkérte Komlóssy Edét, hogy fesse meg a „nagy emlékü” miniszter életnagyságú képét, amelyet a művészek 1893 tavaszáig kellett befejezni, ugyanis akkor szentelték fel a Baross tiszteletére épített mauzóleumot, az Illava melletti Klobusicon. Egyben akkor leplezték le a Komlóssy által készített képet, Trencsén vármegyeháza nagytermében. Ez a kép ma az illavai múzeumban található meg Szlovákiában.²⁶

Másik jól sikerült portréja az Abuajtorna és Kassa vármegyei enyickei kastély kegyeleti szobáját díszítette, amellyel örök emléket állított a család gróf Zichy Dezsőnek.²⁷

A Komlóssy családot 1892-ben nagy veszteség érte, édesapjuk Ferenc, a híres tájkép- és virágfestő hosszú betegség után elhunyt. Ezt követően Ede Bécsben telepedett le, de fenntartotta budapesti műtermét is. Ugyanebben az évben a müncheni Glaspalast (Üvegpalota) kiállításon nyolc portréjával vett részt. Bécsben egymás után kapta a jobbnál-jobb felkéréseket. Irma néne nagyban hozzájárult, hogy közel kerüljön az uralkodó családhoz és a bécsi főnemességhez.

Irma egyik tanítványa, Karolina főhercegnő kérésére 1893-ban Ede megfestette a főhercegnő teljes nagyságú képét, amelyen a prágai Szent Teréz nemesi apácaolostor fő apátnőjeként teljes ornátusban ábrázolta. A Habsburg család több tagjától is kapott felkérést, így festette meg I. Ferdinánd bolgár cár²⁸ arcképét is.

A portréfestészet számára jó anyagi hátteret biztosított, és így sikerült a bécsi császári palotához nem messze, a Fasangasse 31-es számú házban lakást vennie és műtermet nyitnia.

A festők körében a portréfestészet státuszszimbólumnak számított. Különösen nagy versengés volt közöttük, hogy társadalomilag minél nagyobb rangú, ismert személyt fessenek meg, ami egyben festői kvalitásuk nagyságát is jelentette. Komlóssynak megadatott az a lehetőség, hogy tehetségének köszönve királyokat, hercegeket, grófokat, politikusokat festhetett meg, ezáltal nagy nemzetközi hírnévre tett szert.

Egyik legnagyobb művészeti elismerését az 1896-ban megrendezett millenniumi kiállításon kapta. Az akkor felépített múcsarnok megnyitóján 300 ismert magyar művész állította ki képeit. A kiállítást meglátogatta Ferenc József király, aki többek között megtekintette Munkácsy Mihály Ecce Homo című festményét is. Komlóssyt a kiállítás három nagy érme közül a közreműködők érdemével tüntették ki.²⁹

Benczúr Gyula iskolájában töltött évei után kezdte sikereit halmozni és egyre ismertebbé vált. A párizsi világiállításán 1900-ban részt vett egy képével a magyar pavilonban, a huszárok tiszteletére berendezett teremben, amely a porosz Bellinghuszárok egyik hadi cselekedetét örökíti meg 1706-ban, amikor elfogják későbbi vezérüket, akkor még a svéd hadseregben szolgáló Blüchert.³⁰

Az amerikai milliomosok portréfestője

Testvérétől, Irmától sokat hallott Amerikáról és annak kimeríthetetlen lehetőségeiről, hiszen ő többször járt a tengerentúli országban, ahol nagy hírnévre tett szert festményeivel. Testvérbátyja, Ferenc Xavér festőművész 1891-ben telepedett le New Yorkban, és sikeres díszletfestőként dolgozott több ottani színháznak. Rég nem látott testvére meghívására Ede elhatározta, hogy megpróbál művészi tehetségével Amerikában is érvényesülni. A hamburgi kikötőből 1902. május 18-án hajózott ki a Pretória nevű gőzösön Amerika felé. New Yorkban Ferenc és családja várta őt nagy szeretettel. Festőművészünk Irma néjje régi kapcsolatainak és Ferenc ismeretségének köszönhetően gyorsan beilleszkedett a nagyváros művészéletébe. Negyven évesen nem egészen két hónap leforgása alatt beleszeretett a New York-i operaház 42 éves énekesnőjébe, Charlott Walkerba, akivel 1902. augusztus 28-án össze is házasodtak.

Scharlott 1860-ban született Westfieldben. Már gyermekkorában felfigyeltek különleges tehetségére. Tizenöt éves korában New Yorkba került éneklést tanulni Eugen Clark és Murio Celli tanárokhoz. Első nagy sikerű fellépése az akadémia befejeztével Richard Wagner Lohengrin című romantikus operájában volt Elzaként. Pályafutása alatt fellépett a New York-i operaházban, néhány évet Philadelphiában, majd két évet Londonban énekelt a Crystal Palace-ban és az Albert Hallban. Miután visszatért Amerikába, a brooklyni dr. Storrs, majd a manhattani baptista templom énekesé lett.³¹

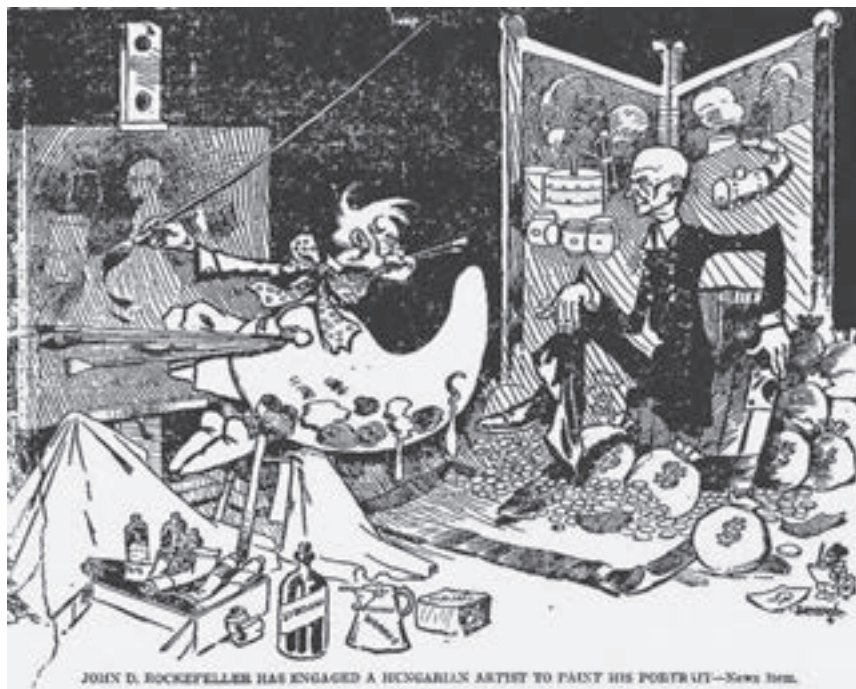
Komlóssy festői jó híre bejárta egész Amerikát, és az elsők között a világ leggazdagabb embere, az olajmágnás John D. Rockefeller alkalmazta portréja megfestésére 1903-ban. Állítólag Rockefeller egyik régebbi európai utazása alkalmával már halott Komlóssy tehetségéről, és amikor megtudta, hogy Amerikában van, meghívta clevelandi házába, hogy megfesse életnagyságú portréját.

A nem mindennapi hírt megtudta egy amerikai újságíró is, akinek nagy nehezen sikerült Rockefeller házában Komlóssyval egy riportot készíteni. Egy külföldi művész két képet fest John D. Rockefellerről címmel. A riportból többek között megtudhatjuk: „Rockefeller palotájában, amely a Case és az Euclid sugárút sarkán helyezkedik el, egy szoba átmenetileg műteremmé van átalakítva. A szobában a szanaszét dobált ecsetek és festékek között festő állványokon állt Rockefeller két majdnem befejezett portréja. Már több mint egy hónapja

a világ leggazdagabb embere hetente két órát pózol a művésznek, hogy befejezhesse a festményeket, amelyek majd Rockefeller galériában kapnak helyet.

Eredeti elképzeléseink szerint Rockefellerrel szerettünk volna beszélni, de mivel nem fejezte be reggeli golf partiját és még nem érkezett haza, ezért sikerült a várakozási idő alatt Komlóssy Ede festőművésszel elbeszélgetni. A nagy hírű művész kitűnő portréfestő hírében áll, néhány évig a bécsi királyi udvarnak dolgozott. Két műtermet tart fenn, Bécsben és Budapesten. Festményei megtalálhatók különböző európai királyi palotákban és galériákban, valamint Magyarország leggazdagabb embereinél. Rockefeller már többször hallott erről az ismert festőről, amikor elhatározta, hogy alkalmazza. Hogy mennyi pénzért fest a világ leggazdagabb emberének, ez titok marad. A művész nagyon kedvesen fogadott bennünket. Alacsony termetével és szakállal a híres Holland festőre Van Daykra hasonlít. Ruházata megfelel hivatásának, lezser és gondtalanságot sugároz a szemlélőnek. Így mutatkozott be: Én vagyok az a festő, aki Rockefellerről portrét készít. Akcentusából már mindjárt kitudt, hogy külföldi. Nevemet elmondom, de jobb lesz ha leírom – mondta Komlóssy –, mert így jobban meg fogják jegyezni.

A művész Rockefeller házában él, de a milliomos csak akkor tartózkodik itt, amikor a festőnek pózol. Már nagyon régóta nem volt újságíró Rockefeller házában, és ez most nagy megtiszteltetés számunkra. Az ember azt hinné, hogy egy luxusan

Komlóssy és Rockefeller karikatúrája 1903-ban – The Seattle Star, September 17. 1903, Washington – Szabó József gyűjteménye

berendezett házban találja magát, ellenben nagyot csalódik. A szőnyegek és drapériák kopottak, a lakberendezés több évtizedes, az egész ház félhomályban úszik, jobban hasonlít egy vidéki jómódú úrilakra, mint a világ leggazdagabb emberének házára. A művész büszkén mutogatta a két képet és még véleményt is kért tőlünk. Elmondása szerint nagyon nehéz lefesteni Rockefellert elfoglaltsága miatt. Még pózolása közben is csengenek neki a telefonok, érkeznek a telegramok és elvonják a figyelmét, de ő mindez mellett megpróbál nyugodtan ülni. Még öt alkalommal kell, hogy pózoljon, hogy befejezzem képeit. Látják, az arcát már befejeztem – mondja a művész. Most a többi testrészét és öltözetét csinálom. Rockefeller egy székbe ülve, kényelmes selyem házi ruhába, kezeit ölje téve lesz lefestve. Az arcán sok a festék, tekintete és szemei sugároznak az egészségtől. A művész nagyon elégedett, hogy sikerült neki a lehető legnagyobb hasonlósággal lefesteni a milliomost. A másik képen Rockefeller arcán mosoly van és nagyon jól sikerült ez a kép is.³²

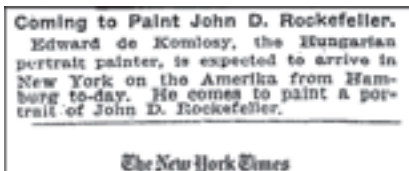
A Komlóssyval folytatott beszélgetést több amerikai újság is megjelentette egy nagyon érdekes karikatúrával. Feltételezzük, hogy az ő általa elkészített képről Amerika egyik legismertebb portréfestője, John Singer Sargent 1917-ben másolatot készített, ugyanis szembetűnő az interjúban leírt portré és a Sargent által megfestett, nagyon jól sikerült Rockefeller-kép hasonlósága.

A Komlóssy család Amerikában élő leszármazottai szerint Ede még egy amerikai milliomosról készített portrét, az pedig nem volt más, mint a Vanderbilt család egyik tagja. Tudni kell, hogy Komlóssy Irma festőnő nagyon jó viszonyban volt a Vanderbiltekkel, akik jó néhány képet vásároltak tőle amerikai ott-tartózkodása alatt. Míg Ede az amerikai milliomosok képmását készítette, addig felesége a Japán éj vígoperában lépett fel mint szoprán énekes a Victoria Crystal Garden, Paradise Garden, Madison Square Garden színpadain nagy sikerrel.³³

A művészpár 1904-ben úgy határozott, hogy elhagyják Amerikát és Ausztriában telepednek le. Béctől 50 km-re szemeltek ki maguknak egy kis falut, Totzenbachot, a Szent Pölten kerületben, amely festői szépségével lenyűgözte a házaspárt. Itt építették meg házukat, amelyben Ede műterme is helyet kapott. Házuk a kis falu nevezetessége lett. Ede nem véletlenül választotta ki ezt a helyet, hiszen édesanyja és Irma néneje 5 km-re éltek tőlük a legközelebbi faluban, Schrabatzban, így gyakran meglátogathat-

ták egymást. Bécs közelsége nagyon fontos volt a művész számára, hiszen az osztrák főváros vonattal másfél óra alatt elérhető volt. Edének sok megrendelése volt Bécsből, valamint rendszeresen részt vett képeivel a bécsi és budapesti kiállításokon.

Édesanyja, Johanna 1909-ben hunyt el, akiről fennmaradt egy Ede által készített, nagyon jól sikerült portré.

New York Times 1910. március 14. – amerikai napilap cikke
<http://komlossy.hu>

Ede felesége már 1909 decemberében Amerikába utazott, ő pedig 1910. március 8-án érkezett meg az Amerika nevű hajón a New York-i Ellis Island szigetre, ahol átesett a vámkezelésen. Erről az amerikai újtjáról a New York Times informál minket az 1910. március 14-ei rövid cikkében, amelyből megtudhatjuk, hogy Ede az olajmágnás John D. Rockefeller meghívására érkezett egy újabb portré megfestésére. A családi szájhagyomány szerint Teddy Roosevelttel amerikai elnök portréját is ekkor készíthette el.³⁴ Edének Amerikában több ismert és kevésbé ismert festménye található, amelyeknek a feltárása még további komoly kutatásokat igényel.

Az első világháború viszontagságait Ausztriában töltötte. Felesége 1916-ban

Komlóssy Ede: Szerelmesek
[- http://komlossy.hu](http://komlossy.hu)

Amerikába költözött testvérehez Hillsidehoz, akinél 1919. augusztus 1-jén halt meg.³⁵ Temetése testvére West New Brighton-i házából történt augusztus 4-én.³⁶ A feltételezések szerint Komlóssy és felesége között megromlott a viszony, és egy másik nő miatt váltak szét. Ede már 1916-ban összekerült Mina Prinzzel, akinek volt egy Julchen nevű lánya.

Komlóssy Edét a termékeny festők közé sorolhatjuk. Képeinek számát lehetetlen megállapítani, megtalálhatóak Amerikától Európáig. Tudomásunk szerint a környező országok múzeumaiban és galériáiban megtalálható egy-egy festménye. Ede öreg koráig festett. Második felesége halála 1938-ban mély nyomokat hagyott benne. Magányosnak érezte magát, majd nevelt lányához költözött.

Közlekedési balesetben halt meg Bécsben 1940-ben és a központi fővárosi temetőben temették el. Halálának okáról és annak időpontjáról nagyon eltérő adatokkal rendelkezünk, állítólag egy villamos ütötte el. A neves festőcsalád életrajzáról és munkásságáról a legkülönbözőbb lexikonok csak alapvető adatokkal szolgálnak, amelyek csak útmutatók lehetnek és kevésnek bizonyulnak e neves művészek életrajzainak megírásához.³⁷

Komlóssy Ede: Önarckép
<http://komlossy.hu>

Talán ezért a külföldi és hazai művészettörténet méltatlanul háttérbe szorította őket. Ez a rövid tanulmány csak egy próbálkozás a nemesi származású Komlóssy festő család életének és munkásságának megírásához, hogy ne merüljön feledésbe az utókor számára. Törökkanizsán a Komlóssy családra már kevesen emlékeznek, csak a katolikus temetőben található sírbolt tanúskodik az itt nyugvó ősről. ♦

A Komlóssy család sírboltja Törökkanizsán – Szabó József felvétele

Jegyzetek

¹ Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950, Wien, 1967, Band 4, s. 102. Komlóssy Ferenc életét és munkásságát Szabó J. József: A Komlóssy festő család bánati gyökerei című tanulmánya mutatja be, amely megjelent a Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület Évkönyvében, 4, Topolya, 2014.

² Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, Temes vármegye, Temesvár, Budapest, 1914, 247–248.

³ A törökkanizsai római katolikus templom születési és keresztelési anyakönyve 1854, 1859, 1860, 1862.

⁴ Vasárnapi Újság, 1913, karácsonyi melléklet, Gerő Ödön: Magyar remek festők I., Székely Bertalan

⁵ Dr. Alexander Skofitz: Österreichische botanische zeitschrift, Wien, 1868, 28–29.

⁶ Lyka Károly: Közönség és művészet a század végén – Magyar művészet 1850–1862, Budapest, 1947.

⁷ Révai nagy lexikon XI. kötet, Budapest, 1914, 833.

⁸ Pallas nagy lexikon X. kötet, Budapest, 1895, 722.

⁹ The New York Times, 1895. augusztus 25., The London Daily News, 1895. augusztus 24. A reichenai Wartholz császári villa Károly főherceg tulajdonában volt 1500 méter magasságban a dél-ausztriai hegyekben. Ott született 1912-ben Habsburg Ottó trónörökös is.

¹⁰ The New York Times, 1895. augusztus 25., The London Daily News, 1895. augusztus 24.

¹¹ American Immigration the status of liberty, Ellis Island foundation. inc. 1895.

¹² New York Times, 1896. november 13.

¹³ North Adams Transkript, 1897. április 12

¹⁴ The Wichita Eagle, 1898. április 14.

¹⁵ Jahresbericht des Vereines der Schriftstellerinnen und Künstlerinnen in Wien 1 (Vienna Selbstverlag, 1886)

¹⁶ Malschulen von und für Frauen: von Werner J. Schweiger, 2008, Wien

¹⁷ A Komlóssy család internetes honlapja www.komlossy.hu

¹⁸ A törökkanizsai katolikus templom születési és keresztelési anyakönyvei 1860–1862. Törökkanizsa (Novi Kneževac) Szerbia északi részén helyezkedik el, a Tisza bal partján, Szegedtől 32 km-re délre.

¹⁹ Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950, Wien, 1967, Band 4, s. 102.

²⁰ Vasárnapi Újság, 1921. március 27.: Benczúr Gyula tanítványai és iskolája

²¹ Fotóművészet, 2012, 2. szám: Fotóhasználat Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréin, www.komlossy.hu

²² Művészet – szerkesztő Lyka Károly, 1911, Budapest – Visszapillantás az országos magyar képzőművészeti társulat 50 éves múltjára, írta Smrecsányi Miklós

²³ Sebkezelés, sebgyógyulás. A Magyar Sebkezelő társaság folyóirata, Budapest, 2008, 2. szám, 21.

²⁴ Képviselőházi irományok, 30. kötet, Budapest, 1891, 397.

²⁵ Magyar művészet századunkban: Szanna Tamás, Budapest, 1890, 164. Révai nagy lexikon XI. kötet. Budapest, 1914, 832.

²⁶ Vasárnapi Újság, 1893. november 12.: Baros Gábor mauzóleuma

²⁷ Borovszky Samu: Abauj-Torna vármegye és Kassa, Budapest, 1896, 293.

²⁸ Szász-Coburg-Koháry a család magyarországi ágából származott, nagyanyja herceg Koháry Mária Antónia volt, 1887-ben választották meg Bulgária uralkodójává. Két testvére is a császári családba házasodott, egyikük férje Habsburg József Károly Lajos főherceg volt, a másiké Miksa Emanuel bajor herceg, Erzsébet magyar királyné öccse.

²⁹ Matlekovits Sándor – Szerényi József: Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota. Budapest, 1887, 285.

³⁰ Vasárnapi Újság, 1900. február 25.

³¹ The Sun, New York, 1919. augusztus 5.

³² Newark Advocate, 1903. szeptember 9., The Cincinnati Enquirer, 1903. szeptember 4., Fort Wayne Daily News, 1903. szeptember 7.

³³ The Evening Word: New York, 1903. június 27.

³⁴ The New York Times, 1910. március 14.

³⁵ New York Tribune, 1919. augusztus 5.

³⁶ The Sun, New York, 1919. augusztus 5.

³⁷ <http://igrandpapa.com> Komlossy http://komlossy.hu/index.php?op=doku&doku_szid=827 Ezúton mondok köszönetet a Komlóssy család amerikai és magyarországi internetes honlap működtetőinek, ahonnan néhány hasznos adatot és nem utolsósorban képeket is felhasználtam munkám megírásához.

Szabadka szabad királyi város gyümölcsfaiskolája

Szlávics Károly, Szabadka

Hajdan Szabadkán és környéken a gyümölcsöt esetlegesen, különösebb szakértelem nélkül, házi kertekben és főleg szőlőkben házi szükségletre termesztették. Némely szőlősöket annyira teleültettek gyümölcsfákkal, hogy inkább gyümölcsösöknek tűntek. Az ápolási munkák ismereteinek hiánya, hiedelmek, fajták zűrzavara jellemezte a gyümölcsstermesztést. Ebből kifolyólag a gyümölcsfák szakszerűszen teremtek és kevés hasznot hoztak. Csak nagyobb termés esetén jelentkezett felesleg és a velejáró értékesítési gond, amit növelt a rossz utak miatt körülményes szállítási lehetőség.

A gyümölcsfákat sarjról és magról szaporították, oltással nemesítették. Az oltást, szokás szerint, Gyümölcsoltó Boldogasszony napja körül végezték ügyes kezű emberek.

A természettudományok fejlődése nagy hatással volt a gyümölcsstermesztésre is. A XVIII. század végén, XIX. század elején megjelentek az első szakkönyvek, szaklapok, egyre több fajtagyűjtemény, mintakert jött létre. Országos szinten néhány kiemelkedő, értelmiségi körbe tartozó, a kor gyümölcsstermesztésének problémáit érző tudós ember az ágazat kérdéseinek megoldásán fáradozott. Arra az álláspontra jutottak, hogy a gyümölcsstermesztés fejlesztése elképzelhetetlen gyümölcsfaiskolák nélkül. Elsődleges feladatuk minőségi és fajtaazonos szaporítóanyag biztosítása a széleskörű közönség számára.

Szabadkán, a lakosság számbeli növekedésével, polgári társadalom fejlődésével, nő az érdeklődés a gyümölcsstermesztés iránt. Fejlődését elősegítette a homokveszedelem elleni küzdelem. Az erdősítés mellett a gyümölcsfák ültetése is hatásosnak bizonyult a futóhomok megkötésében, aminek különösen a filoxéra utáni nagyméretű szőlőtelepítések során volt jelentősége.

A gyümölcsfaiskola felállításának gondolatát, mint a gyümölcsstermesztés fejlesztésének alapfeltételét, Szabadkán is elsősorban az értelmiségi körhöz tartozó polgárok ismerték fel. 1847-ben a

„nemesebb gyümölcsök iránti előszeretettől” gyümölcsfatenyésztő társulat volt alakulóban (Iványi II., 1892: 212). Tagjai aktív munkát folytattak, elsődleges feladatuknak egy fa-oskola felállítását tűzték ki. Még megfelelő területet is találtak. Erre a kálvária és a Szegedi szőlők közötti kis üres teret tartották legalkalmasabbnak, amely a város szélén állt. A telket, közhasznú érdekből, ideiglenesen és díjmentesen kérték a városi tanácstól:

„Tekintetes Tanács!

E város kebelében nemesített gyümölcsfák hiánya rég óta éreztetvén, de mindenestre a nemesített gyümölcs fa terjesztése a legvirágzóbb területeken is soha sem elégtethetvén, helyben gyümölcsfa tenyésztő társulat alakulása több magánosok között hosszabb idő óta tárgyalatik; - célszerű telek hiánya miatt azonban a rég óhajtott eszme nem valósulhatott, s' ez úttal sem valósulhat, hacsak a Tettes Tanács a' kitűzött közhasznú cél előmozdítása tekintetéből e' célnak ideiglenesen megfelelő üres tért, mely a' kálvária, s' szőlők között használatlanul fenn vagon, átengedni nem méltóztatik.

Midőn tehát a' kijelölt keskeny, s' csekélyebb terjedelmű ugyan, de fa-oskola

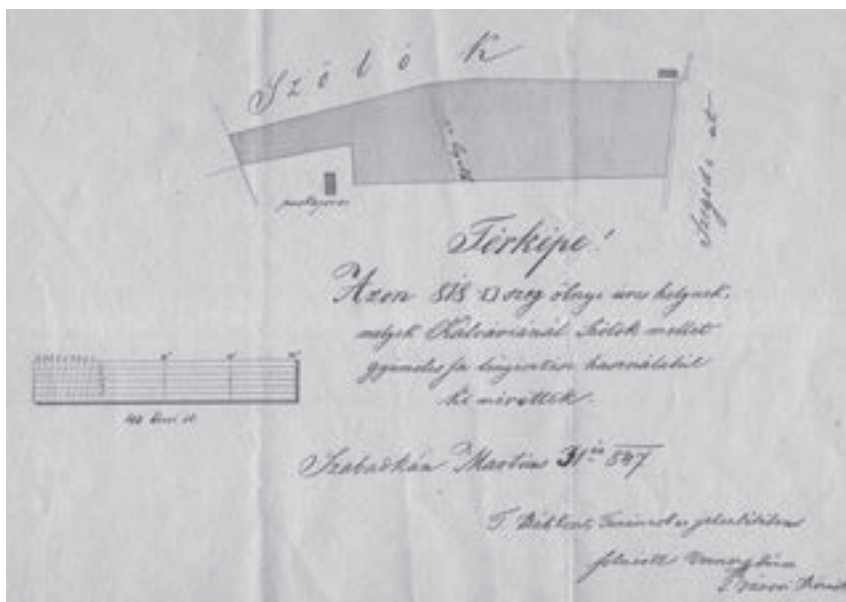
alapításának megfelelő térnek ideiglenes átengedéseért, - addig t. i. még a társulat terjedemesebb telket alkalmas helyen nem szerzend; vagy pedig még a' ns Városnak az érdeklött üres térre szüksége nem leend, esedeznének, megkülönböztetett tisztelettel maradunk. Szabadka sz. kir. városban Martzius 15-én 847.

A' Tettes tanácsnak legalázatosabb szolgálja

Az alakuló gyümölcsfa tenyésztő társulat nevében

Zombortsevits Ferenc főjegyző” (Szabadkai Történelmi Levéltár, továbbiakban SzTL 1118/ polg. 1847. 1.)

A városi tanács, mondhatjuk, gyorsított eljárással foglalkozott az ügygel, az első rákövetkező ülésén, március 22-én meg is vitatta. Fa-oskola alapítására ideiglenesen és díjmentesen átengedte a társulatnak a kért terület egy részét, utasította a városi mérnököt annak kijelölésére és kimérésére. „Ezen kérelem levélben kijelölt üres tér, a' kitűzött közhasznú célra ezennel tanácsilag ideiglenesen megajánlatik, és a' kérdéses térnek kihatása és átadása végett Macskovics József tanácsnok magához

A tervezett faiskola helyszínrajza (SzTL F: 272. 1848. évi pol. 6. A. II. 32.)

veendő mérnökkel ezennel tudósítás és mérnöki rajz bemutatás terhe alatt kiküldetik. - Egyébiránt pedig ez ügy tárgyalásul a választó közönséghez áttétetik" (SzTL 1118/polg. 1847. 4).

A határozat értelmében 1847. március 31-én Verner János városi mérnök kimérte és elkészítette a faiskolának szánt 818 négyszögölnyi terület helyrajzát, amit 1848. november 8-án hivatalosan át is adtak a gyümölcsfatenyésztő társulatnak. Erről levélben a következőképpen értesítették a városi tanácsot:

„Tekintetes Tanács!

Városunkban alakult gyümölcs fa tenyésztő társulat részére a kalvaria téren lévő üres telek egy részének gyümölcs fa iskolául szolgálódnak kijelölése, és átadása iránt múlt 847-ik évi 1118-k polg. számra magamhoz veendő mérnökkel /. alatti szerint kiküldetvén, ezen megbízatásom folytán a tisztelt tanácsot ezennel tudósítom, hogy múlt évi Martius 31-én Verner János tiszteletbeli városi mérnökkel, és több egyesületi tagokkal a helyszíne nére kimenvén; a kálváriai térből, a keleti oldal hosszában, a kitűzött czéllal 818 ölek, az ide // alá zárt mérnöki rajz szerint kivágattam, és a nevezett társulat részére, Millasin Máté, és Szép Ferencz uraknak, mint társulati igazgatóknak, a meghagyás értelmében gyümölcs fa tenyésztési ideiglenes használatul általadtam. Költ Szabadkán November 8-án 848.

Matskovics József nyugdíjas tnök" (Uo.)

A levélből megtudjuk, hogy időközben megalakult a gyümölcsfatenyésztő társulat. Aktív és pártoló tagjainak névsora, szabályzata ismeretlen. Csak a két igazgató, Millasin Máténak, a választó polgárság tagjának és Szép Ferencznek, a Szent Teréz plébánia káplánjának neve maradt meg az utókor számára. A társulat tagjai közé tarozhatott Zombortsevit Ferenc főjegyző is, a beadvány megfogalmazója.

A társulat aktív munkásságát igazolja Szép Ferenc szerteágazó tevékenysége. Többek között 1847-ben Szabadkán kiadta A gyümölcsfa tenyésztés és nemesítés. Okszerű módjai a gazdaság e nemében gyönyörködők használatára kézi könyvül című könyvét (Szép 1847), amely két részből, előszóból és 9 fejezetből áll. Az előszóban többek között kiemeli, hogy a nemes gyümölcs termesztése fontos nemzetgazdasági ügy. Javasolja az üres kertek, széles utcák, országutak gyümölcsfákkal való befásítását. „pedig milly paradicsomot lehetne némelly most kopár s vadon helyiségekből, csekély számú év lefolyta

alatt, alig érezhető költséggel varázsolni; ha azok üresen heverő kertjei, tág és széles utszái, országutai, jó izlelges gyümölcsöt termő fákkal be ültethetnének! hányszor ki kerülhetnének a szegénységgel küzdők, gyakortább megjelenő éhhalási félelmei! s hány család vergődne ez által jobb állapotra, sőt birtokra? Mert a gyümölcs fának, nem egyedüli haszna, hogy gyümölcse egész nyáron kedves ízű s jól tápláló ededelül, s kenyér pótléku szolgál; hanem belőle még többféle egészséges étkeket és italokat, t. i. aszványokat, befőzöttet, bort, pálinkát, ecetet s a t. lehet készíteni, melyeknek fölöslege mindenkor keresett kereskedelmi czikk." „Pedig a nálunk tenyészthető gyümölcs fákrul különösen s részletesen értekeztvén, egyszersmind minden gyümölcsnek külön, jobb és ajánlatosabb fajait is elé számláltam, hogy ez által figyelmet gerjesszek azon tőkely iránt, melyre a gyümölcsfanemesítés, szorgalom és okszerű bánás mód által föl jutott, s hogy a gyümölcsfát tenyészteni kívánók előre tudhassák, milly gyümölcsöt reménylhetnek ültetett fájukról, ha azt nevérol ismerik" (Szép 1847: 2, 6.).

Az első fejezetben a termőföld különböző változatait, a másodikban az alapismereteket, a harmadikban a faiskola szerepét, a negyedikben a nemesítés módjait ismerteti (párosítás, szemzés, sípolás és ékelés vagy oltás). Az ötödik fejezetben a facsometék szakszerű gondozásáról, a hatodikban azok helyes kitermeléséről és ültetési módjairól, a hetedikben a termőfák gondozásáról, a nyolcadikban a meddő gyümölcsfák mielőbbi termőre fordulásáról fejt ki véleményét. A kilencedik fejezetben az oltóviasz és a fakenőcs készítésének módját osztja meg az olvasóval.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy könyvét egyfajta tankönyvnek szánta mind a népiskolai tanítók, mind a gyümölcsstermelők számára. Ez csak bizonyítja, hogy a gyümölcsfatenyésztő társulat kiemelkedő szerepet vállalt a térség szakszerű gyümölcsstermesztésének megalapozásában és felvirágoztatásában.

A történelem azonban közbeszólt, a szabadságharc alatt akadtak fontosabb teendők, mint a gyümölcsfaiskola ügye. Felállítása el is maradt.

A város vezetőségét a szabadságharc elbukása után sem hagyta nyugodni a gyümölcsfaiskola felállításának gondolata. Végül 1860-ban határozatot hozott annak felállításáról kb. 5 láncnyi területen (SzTL 241 sz. jk. 1860). Vezetését Zsuffa Ferenc kertész-növendékre bízta, évi 250 forintos fizetés, szabad lakás és fűtés mellett. Most

már csak a helyét kellett kijelölni, mivel a régi nem jöhetett számításba. Három helyszín is felmerült. Az első a baromvársártéren (a bajai és a halasi kapuk közötti rész), a második az ó-temető (Zentai úti temető, s. m.) közelében fekvő 7 53/1600 holdnyi terület volt, harmadiknak a szededi kapu közelében fekvő Czorda Bódog 34 1/2 kapa szőlőjét szemelték ki. Megvételére, alkudozási lehetőséggel, háromtagú bizottságot hoztak létre.

„Ugyan az, előterjeszti Zsuffa Ferenc kertész növendéknek ellátása iránti vélemény adásra kiküldött választmány jelentését mely szerint az érintett kertész-növendék fizetése-ki, magát a város részére hat éven át illő ellátás mellett szolgálni lekötölte, évenként mint egy 250 forintban szabad lakás és fűtéssel alapítatnék meg azon kívül a választmány körülbelül 5 lánc földet vél részére gyümölcsfaiskolával kitűzni, melyet a helybeli viszonyokat tekintve három helyen vél föl találhatni. T. i. a barom vásár térségen, az úgynevezett Ó temető közelében- és a 3-ik hely Czorda Bódog úr 35 kapányi szőlője lenne, mely mind közelségénél, nem czélszerűségénél legalkalmasabb helység lévén annak megvétele hozatik ajánlatba.

Ezen előterjesztett javaslat értelmében a gyümölcsfa iskolául kiszemelt 3. helyiség körül, czélszerűsége és közelsége végett Czorda Bódog úr szőlője pártoltatván- ennek megvétele iránti alkudozásra, előadó Mukics János, Kuluntsics Lőrinc és Vér Ferencz urakból álló választmány küldetik ki, melynek egyúttal tétetik ellátása és fizetése végett javasolt adni- addig is azonban f. e. november 1-től évi fizetése 250 forintban állapítatik meg" (SzTL 241/polg. 1860).

Ezen kívül Bíró Antal tanácsos is hajlandó volt eladni a kálvária közelében fekvő 12 kapás szőlőjét (SzTL 521 polg/1861). A kinevezett háromtagú bizottság figyelembe sem vette Bíró ajánlatát, megegyezett Czorda Bódoggal. A 34 1/2 kapa szőlőért két pudár házzal, kapánként 160 forintban állapodtak meg, tehát a vételár összesen 5 520 forintot tett ki. Ezt az összeget egy Palicson fekvő föld eladásából kívánta fedezni a város. „A mi az állapot melyből a vételi ár megszerezhető lenne a jelentő választmány véleménye az, hogy a város tulajdonához tartozó csekély hasznat hozó az előtt a palicsi kis korcsmával kibérlett 9 3/4 lánc föld 3. kert alá adassék el annál is inkább, minthogy a föld évenként-az érte járó adót is ide számítva o.e. 87. forintot jövedelmez- a föld eladásának pedig ketős cél érettek el-az egyik hogy a palicsi

gyümölcsnek eredetét és fajtát megnevezni tudnák” (Uo.).

1864 őszén Zsuffa Ferenc gyümölcsfakertész és Czorda Ede tanácsnok az oroszvári faiskolából facsemetéket rendeltek. Almából 62, körtéből 89, cseresznyéből 24, szilvából 26, kajsziból 19, őszibarackból 25, naspolyából 2, ribiszkéből 4, angol pöszmétéből (egresből) 11 fajtát. A facsemetéket törzsanyagának (anyafáknak) szánták, mivel az almából, körtéből, szilvából, kajsziból, őszibarackból, cseresznyéből és naspolyából fajtánként egy-egy darabot, ribiszkéből és egresből tíz-tíz darabot rendeltek (SzTL 1923/polg. 1865).

A megrendelt facsemetéket 6 csomagban 1865 tavaszán, gőzhajon szállították le Bajára, onnan szekéren hozatták Szabadkára.

Az 1865. április 12-én feladott szállítmány fuvarlevelének mellékleteként Kohányi Mihály, az oroszvári faiskola igazgatója jelentette Szabadka város polgármesterének, hogy a téli időjárás viszontagságai komoly károkat okoztak, különösen a cseresznye és szilva állományban, ezért „most azonban belőlük nem mertem küldeni, s’ abból őszkor azonban ismét lehet szerencsénk szállítani” (Uo.).

A szállítmány 62 fajta almából, 115 fajta körtéből (ebből 10 fajta volt a „ráadás”), 19 fajta kajsziból, 25 fajta őszibarackból, 3 fajta naspolyából, 4 fajta ribiszkéből és 11 fajta egresből állt. A megbeszéltek szerint mindegyik fajból egy-egy darabot, csak a ribiszkéből és egresből küldtek fajtánként 10-10 darabot, vagyis összesen 374 facsemetét. Szokás szerint még ráadást is adtak („a rendelményben nem foglalt”), ami a következő körtéfajtákra vonatkozott: „Des deux loeur, Frederic de Würtenberg, Grand Loleil, Amand Bivort, Charles Durieux (van Mons), Doyen Dillen (van Mons), Louis Dupont (van Mons), Louise d’ Orleans, Philippe Gves (Bivart), Saint Germain Vauguelin” (Uo.).

A leszállított facsemeték ára csomagolási díjjal együtt 159 forint és 40 krajcár. Csak a küldemény átvétele után derült ki, hogy a facsemeték nagyobb része el volt száradva, vagyis nem felelt meg a követelményeknek. Ezt sérelmezte többek között Czorda Ede tanácsnok az oroszvári faiskola igazgatójához írt levelében. „Ez alkalommal nem mulaszthatja el a város Tanácsa bár kellemetlenül felemlíteni, miszerint a küldött körte és őszibarack csemeték nagy részben ide érkezésükkor már csak nem egészen elszáradtak, és e szerint ezekkel e város úgyszólván mire sem használhatta, miért is e város Tanácsa valamint a jelen esetben a tisztelt Igazgatóság nagyobb

figyelmét remélte megnyerhetni, úgy jövőre nézve is elvárja e város Tanácsa a tisztelt Igazgatóságtól, miszerint az ezután megrendelendő fa csemeték mind fajukra mind pedig tenyészhető erejükre nézve is a közös várakozásnak és a kitűzött czélnak nagyobb mértékben fognak megfelelni” (Uo.). Ennek ellenére átutalták a számlán feltüntetett összeget.

1867 őszén Zsuffa Ferenc kertész levélben értesítette a városi tanácsot, hogy a csemeték árát darabonként mostoha időjárás miatt, 5 krajcárral növeljék meg:

Tekintetes Tanács!

A város birtokához tartozó gyümölcsfanöveldekből annak megnyitásától fogva, évenként adattak ki nemes gyümölcsfák, a lakosság szükségének fedezésére, mint a jelen évben is November-étől megkezdhetőnek vélek. A kiadást megelőző rendes felolvasás, osztályozás, és ármegszabás végett alul írt kérem a Tekintetes Tanácsot egy bizotmányt kinevezni kegyeskednék, ki az eladást rendszeresítve, a lakosság s’ a vidékek számára megnyitni a csemeték árát a mostoha időjárás végett 5 kr-al magasabbra emelni szíveskednék.

Maradtam a Tekintetes Tanácsnak alázatos szolgálja

Zsuffa Ferenc Gy. fatenyésztő

Szabadkán 1867-ik October 6-án” (SzTL 5203/polg. 1867)

A városi tanács nem fogadta el Zsuffa javaslatát, a facsemeték ára maradt a régi, 20 krajcár/darab.

Mivel a faiskola városi tulajdonban volt, ezért ősszel, a kitermelés előtt a városi tanács által kinevezett bizottság, kertész jelenléte mellett, számolta és vizsgálta meg az oltványok állapotát, amiről jelentést készítettek.

A facsemeték eladása november elején kezdődött, pontos dátuma az időjárási viszonyok függvénye volt. Az eladott facsemeték számát, fajtát, pénzübeli értékét, a vásárló nevét külön jegyzékbe vették. A legrégebbi ilyen jegyzék 1867-ből maradt meg, és a november 14. és december 30. közötti időszakot öleli fel. A jegyzékből megtudjuk, hogy a facsemeték eladása november 14-én kezdődött, 56 név szerint felsorolt vevőt említ, akik 1036 oltványt vásároltak 207 forint 20 krajcár értékben, ebből 157 db almát, 169 db körtét, 83 db kajszit, 199 db őszibarackot, 56 db szilvát és 378 db cseresznyét. Az eladott 1036 db oltványért (20 krajcár/darab) befolyt 207 forint 20 krajcárból a gyümölcsfatenyésztő kertésznek 20%-os jutalék fejében 41 forint 44 krajcár járt. A vásárlók helybeliek, de a

listán szerepel báró Tailits Török Kanizsai urasága is 40 db oltvánnyal (uo.).

1868-ban Zsuffa Ferenc fizetésemelést kért. Úgy vélte, nincsen eléggé megfizetve munkájáért. A városi tanács egy bizottságot nevezett ki, hogy vizsgálja ki a kérdés és tegyen jelentést a faiskola működéséről. A bizottság elnöke, Magyar Imre a legközelebbi gyűlésen jelentette, hogy a bizottság a faiskolához tartozó két helyen összesen 54 000 nemesített facsemetét talált. Jelentésében többek között a következő olvasható: „Ezen gyümölcsfatenyésztési intézmény által abban a helyzetben van a város lakossága, hogy még a legszegényebb osztály is könnyűszerrel juthat nemesített gyümölcsfához, kiszámíthatatlan pedig az a haszon, mely idők folytán a nemes gyümölcsfák elterjedésével a lakosság vagyonosodásában múlhatatlanul beáll. Maga ez az egy indok a kérdéses intézmény fenntartását és gyámolítását elengedhetetlen kötelességé teszi” (Muhi 1979: 86-87). A kirendelt bizottság tagjai elégedettek voltak a kertész munkájával, javasolták fizetését évi 250 forintról 400 forintra felemleni, továbbá ösztönzésül az előállított facsemeték árából 10%-os jutalékot is kiutalni.

A megszámlolt 54 000 db oltvány jelentős mennyiség a nemrég alapított intézményben, egy jól működő faiskoláról tesz bizonyosságot.

1868 tavaszán 6000 db facsemetét ültettek el a polgárok. Ára továbbra is 20 krajcár. Összehasonlításként 1 kg marhahús 24 krajcárba került.

Az 1871 őszén az eladott 218 oltvány és 75 vadon facsemetéből befolyt 57 Ft. 10 Kr. összegből 20% fejében 11 Ft. 42 Kr. kezelési illetéket kapott (SzTL 1871. 9034/58). 1872-ben a szegedi kapunál levő faiskolából 83 Ft. 9 Kr. folyt be a facsemeték eladásából, amiből a kertész, kezelési díjként 16 Ft. 61 Kr.-t kapott (SzTL 1872. 2238/1013).

1872. november 6-14. között a faiskolába kiküldött bizottság tagjai: Lévy Albert, Mamuzits István képviselők, Sztantits Jakab alszámvevő és Zsuffa Ferenc kertész. A felolvasás szerint a faiskolában volt (SzTL 6813/polg 1872):

Szegedi sorompónál, élő anyafa	405 db
Ugyanitt, élő oltvány	8867 db
Zentai sorompónál, oltvány	35 726 db
Összesen:	44 998 db

A fenti két kertben elszáradt anyafák és oltványok száma:

Szegedi sorompónál, anyafa	90 db
Ugyanitt, oltvány	415 db
Zentai sorompónál, oltvány	1938 db
Összesen:	2444 db

A felolvasás során megszámlolt élő 405 anyafa és 44 593 oltvány bizonyítja, hogy a faiskola évi termelése 45 000-55 000 oltvány között mozgott. A csekély számú, kb. 5% (2354 darab) elszáradt oltvány csak igazolja a kiváló szakmai teljesítményt.

A városi tanács által 1872. október hóban kiadott kimutatás szerint 1872/1873-ban a facsometék árait a következőképpen határozták meg (SzTL 7293/polg 1872):

I. Almák	2-3 évesek darabja:	20 kr.
	4-5 évesek	30 kr.
II. Körték	2-3 évesek darabja:	20 kr.
	4-5 évesek	30 kr.
III. Cseresznyék	1-2 éves darabja:	20 kr.
IV. Szilvák	2 éves törpe példány darabja:	20 kr.
V. Kajszi barackok	1-2 éves darabja:	20 kr.
VI. Papírmandula	1-2 éves darabja:	20 kr.
VII. Magonczok	1- 100 db 4 éves alma magonc	1 frt.
	2- 100 db 2 éves körte magonc	2 frt.

Az eladási listán összesen 64 alma, 99 körte, 3 cseresznye, 1 szilva és 9 fajta kajszi van feltüntetve. A kínálatban, valami oknál fogva, hiányoznak az őszibarack- és meggyfacsometék.

Az ár- és fajtalista végén a városi gazdasági tanács, mint felelős, a következőket is közzétette:

„1. A nyári gyümölcsfajok: ny, az ősziek: ő és a téliek: t betűkkel jelölve.

2. Helybelieknek, a városi gazd. ügyosztály hivatalos helyiségében váltott utalványra, az illető csometék, a városi gyümölcsfa kertész által szolgáltatnak ki.

3. Vidéki megrendeléseknél a levelek bérmenesítendőik és azok a megrendeléshez csatolt vételárral és alábbi csomagolási díjjal együtt, a városi gazd. tanácshoz intézendők.

4. Világosan kiteendő, hogyha valamely gyümölcsfaj elfogyott volna, lehet-e azt más hasonneművel pótolni?

5. Csomagolási díj gyanánt 1-25 darabig 50 kr. s azonfelül minden egyes darabot 2 kr. számítottak.

6. A szállítás utánvét mellett, a megrendelő veszélyére, a megrendelési sorrend szerint vaspályán eszközöltetik.” (Uo.)

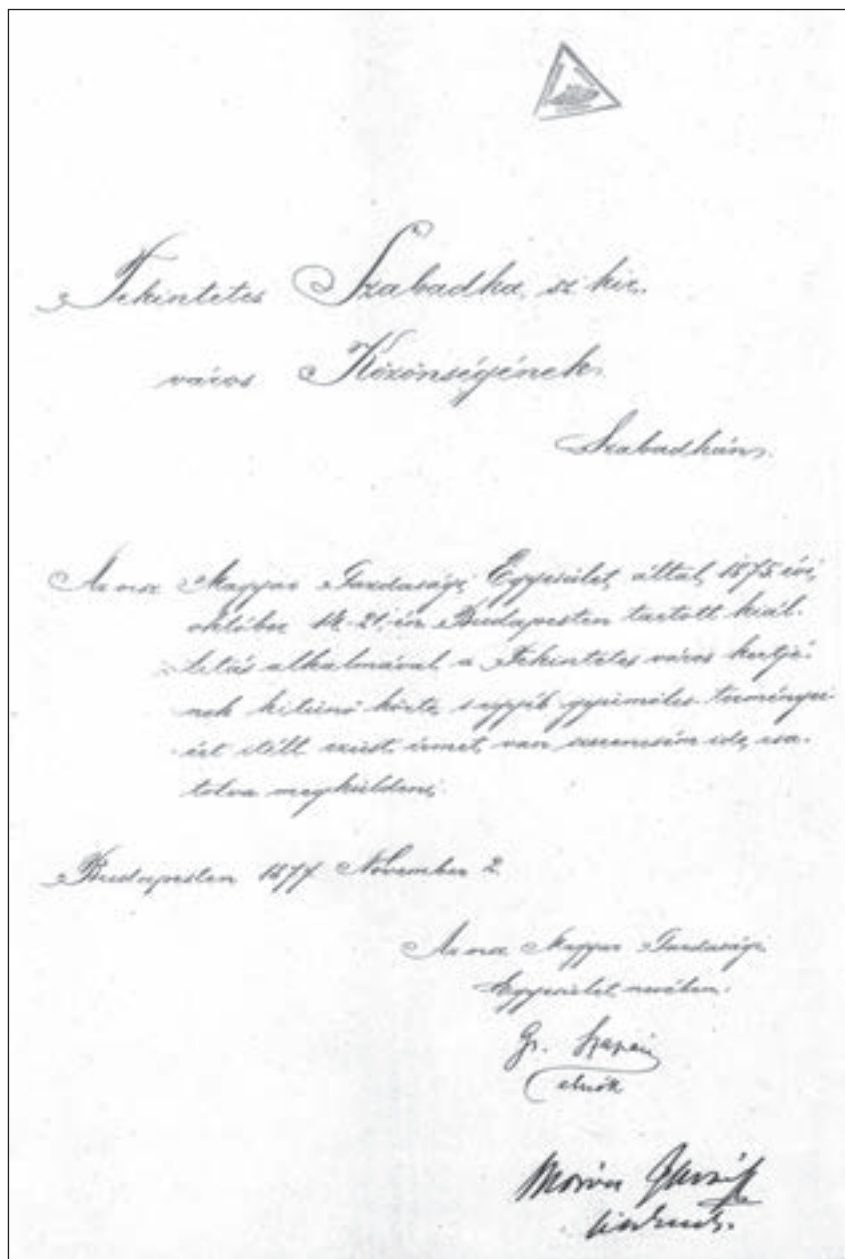
Az előző évekből tudjuk, hogy a faiskolai termelés nagymértékben ki volt téve az időjárás viszontagságainak. Zsuffa Ferenc kertész jelentése szerint az 1872. évi január 11-ei hóvihár a Bainhádi-kertben (a Zentai úti temető közelében, s. m.) letörte az oltványok nagyobb részét. A kár felbecsülésére egy bizottság felállítását kéri (SzTL 1872. 1288/706).

A gyümölcsfaiskola beváltotta a hozzá fűződő reményeket. Ezt bizonyítja a városi tanács határozata, hogy az 1873. évi bécsi világkiállításon a faiskolában termett gyümölcsökkel vesz részt (SzTL F:002. 3883/polg. 1872.). A gyümölcsstermesztés fejlett állapotáról tanúskodik az is, hogy a Magyar Gazdasági Egyesület által Budapesten 1875. október 14-21 között szervezett kiállításán a város kertjeiből kiállított körte s egyéb

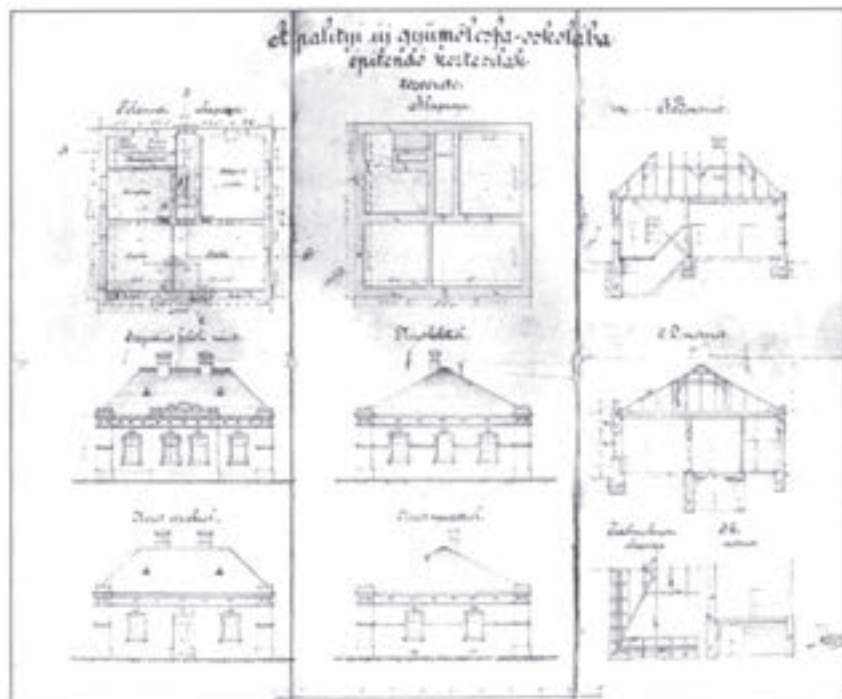
gyümölcs-terményei ezüstérmét nyertek (SzTL F:002. 9006/polg. 1877).

A vasútállomás bővítésével kapcsolatban kiderült, hogy a szegedi kapu melletti telephely a kiépítési zónában fekszik. Ebből kifolyólag a városi tanács a faiskola teljes áthelyezése mellett döntött. Az új helyszínt Palicson, a vasútállomás közelében jelölték ki 25 151/2000 lánc területen (SzTL 1873. évi kgy. jk. 223). A faiskolát végleg 1875-ben költöztették új helyére, a szegedi út mellé, 40 láncnyi területre, ahol a kertésznek csinos lakot építettek.

Egy kimutatás szerint 1874/1875-ben összesen 2629 oltványt adtak el, ebből 936 almát, 997 körtét, 96 cseresznyét, 112 szilvát, 401 kajszit, 87 papírmandulát és 2702 db almamagoncot. Összesen 245 vevő volt (néhány név többször is szerepel). A vásárlók között találjuk Szenttamás köz-

Értésítés az 1875-ben nyert ezüstérméről (SzTL F:002. 9006/polg. 1877)

Az új kertészlak terve (Magyar 2003b: 76.)

KIMUTATÁS

Szabadka város gyümölcsfa-iskolájából 1878-ik év őszen és 1879-ik év tavaszán kiadható esemetokról.

I. Almák.
Darabja 20 kr.

1. American nonpareil t.
2. Api rose t.
3. Boston Russet t.
4. Bőr alma t.
5. Calvill fehér t.
6. " piros t.
7. Court pendu rouge royal t.
8. " Taormay t.
9. Ceresznye alma (piros malva baccata)
10. Eperalma t.
11. Fontes alma ny.
12. Hawley t.
13. Impériale magnifique t.
14. János napi (St. Irén) ny.
15. Jászapító vadlaka ny.
16. Jégye alma ny.
17. Kétszer teremt ny.
18. Körös alma t.
19. Leányosalmi piros alma ny.
20. Manscher t.
21. Moss's incomparrable t.
22. Parnain american t.
23. " angol arany t.
24. " piros t.
25. " sárga t.
26. " Louis t.
27. Pepin angol, arany t.
28. " London t.
29. " sárga t.
30. Pirus béli ny.
31. " édes ny.
32. " kék t.
33. Pogácsa alma t.
34. Pons de Châlier ny.
35. Pons de Spitzberg t.
36. Rambour de la reine ny.
37. Reisetta francia t.
38. " angol ny.
39. " arany t.
40. " canadai t.
41. " cantebury t.
42. " francia t.
43. " körös t.
44. " drás t.
45. " orléans t.
46. Rosmarin d' Hillard t.
47. " Pétel sárga t.

48. Rosmarin tündi fehér t.
49. " piros t.
50. Sikulai t.
51. Szecsenka ananas t.
52. " illatos t.
53. " szabadkai t.
54. Tafona, fehér t.
55. Török Bálint t.
56. Victoria t.
57. Virginiai rózsás alma ny.

II. Körték.
Darabja 20 kr.

1. Ananas de Courtrai t.
2. " d'été ny.
3. Anglaise de Louer t.
4. Archiduc Charles ny.
5. Arpadó ny.
6. Aurora t.
7. Bergamotte d'automne t.
8. " d'Éperon t.
9. " d'été ny.
10. " csúcs t.
11. " Thuis t.
12. Beurré Adam ny.
13. " Clairgeau t.
14. " Colmar t.
15. " de Die t.
16. " d'Évros t.
17. " de la reine t.
18. " de Nantes ny.
19. Bouchetien William t.
20. Cabosse blanc t.
21. " cavafon t.
22. Charlotte de Brasseur t.
23. Citron des carmes panché t.
24. Colmar d'Arenberg t.
25. " d'été ny.
26. " d'hiver t.
27. Crassane d'hiver t.
28. Cordon kőre t.
29. " tölgy t.
30. De Heroy ny.
31. Delmas d'Hartemont t.
32. De Tongres t.
33. Doyenné gris t.
34. " long t.
35. Epine d'hiver t.
36. Flamy t.

Kimutatás Szabadka város gyümölcsfaiskolájából 1878 őszen és 1879 tavaszán kiadható facsemetékről (SzTL F:002. 2155/polg. 1878)

ség nevét is, amely 2000 db almamagoncot vásárolt. A kimutatott csekély számú eladott oltvány a faiskola költöztetésével magyarázható. Az eladott facsemeték számából látjuk, hogy az almatermésük iránt volt a legnagyobb kereslet. Továbbá megtudjuk, hogy a faiskolának új kertésze van Bednarcz Károly személyében, akinek az eladott 2629 oltvány után befolyt 662 Ft. és 60 Kr. összeg után esedékes 10%-os juttatás fejében engedélyezték annak kifizetését (SzTL 4315/polg. 1875).

A Földművelési Minisztérium a gyümölcs-termesztés fejlesztése céljából szorgalmazta a községi faiskolák felállítását. Ilyen célból 1873-ban Szabadkának is eljuttatta szabályrendeletét felállításukról, kezelésükéről. A rendeletben többek között szerepel, hogy a tanító köteles legalább hetenként kétszer a diákokat fatenyésztés gyakorlati oktatásában részesíteni.

1783-ban Szabadka a gyümölcs-termesztés fejlesztése céljából, saját költségén, 7 tanoncot küldött fel a budai országos gyümölcsfatenyésztő intézetbe (SzTL F:002. 387/polg. 1873).

A községi faiskolák mellett a minisztérium különös hangsúlyt fektetett a fásításra. Érdeke, hogy minél nagyobb területeket fásítsanak be. Erre a célra a gyümölcsfák közül a magas törzsű alma, körte, cseresznye és dió ültetését javasolta.

Szabadka vonakodva fogott hozzá a faiskolákról és fásításokról szóló szabályrendelet elkészítéséhez, míg 1899-ben a Földművelésügyi Minisztérium külön leiratban nem sürgette annak felküldését (SzTL F:002. 2882 XV 439/1897). Szabadka szab. kir. város bel- és külterületén teljesítendő fásításokról szóló szabályrendeletet 1900. április 3-án fogadták el. A szabályrendeletben többek között a következők áll: „A gyümölcsfakert és erdei csemetekertek üzemeltetési a nagyméltóságú földművelésügyi ministeriummal kötött és a magas belügyministerium által jóváhagyott szerződések értelmében a nagyméltóságú magy. kir. földművelésügyi ministerium által kiadott és kiadandó utasítások szerint kezelendők.” (uo. 2. §)

A kereskedelemügyi miniszter 69370/VI sz. leiratában többek között Szabadkán a közutak befásítását akképp rendelné el, hogy „a szederfák, mint a gyümölcsfák külön aljának. Czélszerűbb volna, ha a sorompókon túl lévő közutak 2 km hosszban kizárólag szederfakkal, azon túl pedig gyümölcsfakkal fásítatnának be” (SzTL F:002. XV 439/1897).

Rácz Vilmos, Bács-Bodrog vármegye közgazdasági előadója vizsgálta a faiskolák és fásítás ügyét. 1882-ben vizsgálatáról A faiskola és fásítás ügye címen jelentést tett. Munkájában kiemeli, hogy a nagy erőfe-

37. Frangepán ny.
38. Gargenville ny.
39. General Tottleben ő.
40. Hardapont ő.
41. Isenbart ő.
42. Kármán kőte piros ny.
43. Kaszkó ny.
44. Kisszony kőte ny.
45. Képerscher ő.
46. Kronprinz Ferdinánd t.
47. Magdolna kőte ny.
48. Maréchal de la Cour ő.
49. Mésat d'été ny.
50. " novella ny.
51. " royal ny.
52. Napoleon ő.
53. Nouveau Palais t.
54. Pastrák kőte t.
55. Prince Albert t.
56. Princesse Angoulême ő.
57. Roussetti masogy ny.
58. " de Rheims t.
59. St. Germain t.
60. Salisbury ő.
61. Tereztánu ny.
62. Vajkőte ő.
63. Verth long pensché.
64. Virgulose t.
65. " pensché ő.
66. Wasser Zanker ő.
67. Zephrin Gregoire t.

10. Downton sarvoscsenyő
11. Dupla üveg (megy)
12. Fekete ropogó
13. Frons fekete sarvoscsenyője
14. Hortensia kőlyni (megy)
15. Koloson barnascsenyője
16. Korsi ropogó
17. Nápolyi ropogó
18. Ókőrsziv cserecsenyő
19. Páris ropogó
20. Páris sarvoscsenyő
21. Tatr, fekete.

IV. Kajszi barackok.
Darabja 20 kr.

1. Abricot nouveau
2. " peach de Nancy
3. Albergó gros
4. Ambrosia
5. Angoumois
6. Eldési
7. Moore Pear
8. Musch le gros
9. Oranai
10. Précoce d'Esperey
11. Hatterdami második kajszi
12. Versailli.

V. Őszi barackok.
Darabja 20 kr.

1. Charlotte királyi
2. De Bavey
3. De Vitry
4. De Ducey
5. Fekete kopasz viólián
6. Gros bonne
7. Kirslyi masokály
8. Lindley
9. Magdolna, piros
10. Páris korsi piros
11. Württembergi korogó.

III. Cserecsenyők és meggyek.
Darabja 30 kr.

1. Abesse guigne (megy).
2. Amarella (cserecsenyő meggy)
3. Barna masokály
4. Büttner sarvoscsenyője (ropogó)
5. Coran de Spa (megy)
6. Chateau (megy)
7. Choque (megy)
8. D'Esperey (ropogó)
9. Danneon, sárga (ropogó)

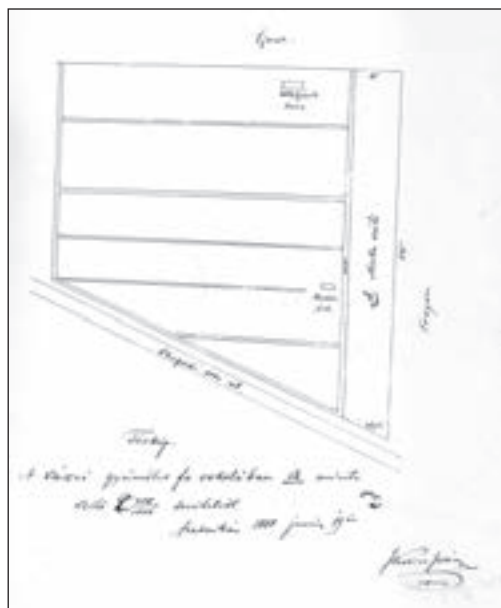
Jegyzetek. 1. A nyári gyümölcsfajok: ny., az őszik ő. és a télnek t. betűket jelölve.
2. Helybelieknek a városi gazd. ügyosztály hivatalos helyiségében váltott utalványra, az illető csemeték, a városi gyümölcsös kertész által szolgáltatnak ki.
3. Vidéki megrendeléseknél a levelek bérmentesítésük a azok a megrendeléshez csatolandó vételárak és alábbi csomagolási díjjal együtt, a helybeli városi gazd. tanácsoshoz intézendők.
4. Világosan kitűnő, hogy ha valamely gyümölcsfaj elfogyott volna, lehet-e az más hasonlóval pótolni.
5. Csomagolási díj gyümölcs 1-25 darabig 50 kr. a azon felül mindenképp darabonként 2 kr. számítanak.
6. A szállítás a megrendelő vasútvonal, a megrendelési sorrend szerint vasútvonalon eszközölhető.

Kelt Szabadkán, 1878. október hónap.

A városi gazd. tanács.

Szabadka, Helyettes Állam Előispereje által.

Kimutatás Szabadka város gyümölcsfaiskolájából 1878 őszi és 1879 tavaszán kiadható facsemetékről 2. oldala (SzTL F:002. 2155/polg. 1878)

évi szabályrendelet szerint ingyenes lakás mellett évi fizetése 400 forint, jutaléka 20% természeti átalány az eladott csemetékért és 24 köbméter fekete nyárshasábfá (Iványi II., 1892: 60). 1893-ban a gyümölcsfa- és szőlőiskola területe összesen 54,5 hold (54 830/1600). Kezelésére nem hoztak külön rendeletet, a gazdasági tanácsnok felügyelete alatt állt (SzTL Városi Tanács XV. 51/1893).

A gyümölcsfaiskola és szőlőtelep 1894. évi (1894. ősz - 1895. tavasz) árjegyzékét Ruttkay Máté kertész állította össze.

Szabadka sz. kir. város gyümölcsfa-iskolája és szőlőtelepe Palicson (SzTL F:002. 5531/polg. 1888)

Az árjegyzék elején a következő figyelemztetések vannak feltüntetve:

„1. Helybelieknek, a városi gazd. ügyosztály hivatalos helyiségében váltott utalványra, az illető csemeték a városi gyümölcsfa-kertész által adtnak ki.

2. Vidéki megrendelések, levelezések és pénzküldemények bérmentesítve Szabadka sz. kir. város gazdasági tanácsnokához intézendők.

3. Oly levelezések, melyek semmi rendvényt nem tartalmaznak s reá válasz kívántatik, hozzá a szükséges posta-bélyeg megküldése kéretik.

4. Tévedések elkerülése végett arra kéretnek a vidéki megrendelők, hogy megrendeléseiket olvasható írással, név és lakhely, nemkülönb utolsó posta, vasút vagy hajó-állomást közölni sziveskedjenek.

5. Őszi megrendeléseket október, november, a tavasziak február, márcziusban fogadtatnak el s ha reá egy hétre nem választatik, felvételnek tekintetik és beérkezésük sorrendje szerint fog elintéztetni.

6. Az őszi küldemények november elejétől veszik kezdetüket s tart a fagyok beálltaig, körülbelül november végéig; a tavasziak az idő kinyíltával márczius elején s tart a rügedzésig körülbelül április közepéig.

7. Miután tömeges megrendelések folytán egyes válfajok a szétküldés ideje alatt teljesen elfogyhatnak, ennél fogva a vidéki megrendelők annak felemlítésre kéretnek, hogy szabad e a hiányzó fajokat egészen kihagyni, vagy más hason minőségű és jelességével pótolni.

8. A küldemények a közeli palicsi vasúti állomásnál mint gyorsárúkat adtnak fel. Nagyobb megrendeléseknél az ojtványok és szőlővesszők teherárúként is küldethetők határidő biztosítással vagy anélkül, az esetben azonban az ojtványok 1-25 drbig 1 korona, azon felül pedig minden kocsi teherért 4 fillér fuvardíj, szőlővesszőkért pedig minden kocsi teherért 2 korona fizetendő, miután a gyümölcsfa-kert mellett levő palicsi vasúti állomáson csak gyorsárú adható fel, a teherárúkat pedig feladás végett Szabadkára kocsin kell szállítani.

9. Ha a szállítás mikéntje nem jelezte, az mint gyorsárú fog feladatni.

10. A szállítás a megrendelő veszélyére esik és a szállítás elmulasztásáért, sérülésekért avagy más eshetőségekért a felszólamlások (reklamatiók) egyenesen a vasúti igazgatósághoz intézendők.

11. A fizetés az egész értékösszegeknek vagy legalább az ár felének előleges beküldésével s a többi utánvét mellett történik.

12. Csomagolási díj gyanánt 1-25 darabig 1 korona, azon felül minden csemete 4 fillér.

Gyökere szőlőveszőnél 500 drbig 1 korona 50 fillér, 1000 darab 3 korona s azonfelül minden 100 darab 30 fillér.

Sima szőlőveszőnél pedig 1000 drbig 1 korona s azon felül minden 100 drb 10 fillérjével számíttatik.

Szabadkán, 1894. év október havában. A városi tanács" (**1894)

Az árjegyzékben 76 alma, 59 körte, 3 birs, 10 kajsz, 15 szilva, 26 őszibarack, 16 cseresznye és 15 meggyfajta szerepel.

Szabadka szabad királyi város gyümölcsfaiskolájának és immunis szőlőtelepének 1895-ben kiadott név- és árjegyzékében a legnagyobb a fajtaválaszték. 91 fajta alma, 59 körte, 10 kajsz, 15 szilva, 28 őszibarack, 16 cseresznye, 15 meggy és 3 birs szerepel, ami összesen 237 különböző fajtát jelent. Az előző évhez viszonyítva jelentősen megnőtt az almafajták, kevésbé az őszibarackfajták száma. A többi termesztett fajok fajtáinak száma nem változott.

Az oltványokat - az őszibarackon kívül, amelyet bokor alakúra - kizárólag magas törzsűre nevelték. A kornak megfelelően koronás oltványokat árultak. Az almánál és körténél az oltványnevelés 2-3 évig folyt. Ekkor érték el a kívánt 130-150 cm törzsmagasságot, elfogadható koronafarmát megfelelő ágrendszerrel. Alanyként kizárólag vadalanyt használtak. Szakmai szemmel nézve furcsa, hogy birs alanyul vadoncz almát használtak. Kajszinál az oltványok nevelése 3-4 évig tartott, törzsmagasságuk 130-160 cm. Alanya vadkajsz és kökényszilva (*Prunus spinosa*) magonca. A szilvánál és őszibaracknál általános a vadoncz sárgabarack alany használatát (SzTL F:002 XIV. 1/polg.1895).

Itt érdemes egy kis kitérőt tenni. Szabadkán és környékén a téli almák közül legnagyobb arányban a szercsika fajtát termesztették. Ez a fajta, amely Pozsega vármegyéből származik, kiválóan alkalmazkodott a homokvidék talaj- és klimatikus adottságaihoz. Ennek köszönhető széleskörű elterjedését, innen ered a szabadkai előneve is. Dr. Entz és társai pesti fanöveldeiben az 1854-55. évi eladási lajstromban (Kertészeti Füzetek II. Pesten, 1854. 81-93.) a sűrű királykák (Graue Feinette) rendjének fajtái között Szercsika (Therezovácáról) név alatt szerepel. Az OMGE budai faiskolájának 1863-1864. évi jegyzékében már szabadkai nagy szercsika néven említik a honi fajták között. Ez azt jelenti, hogy Szabadka körüli elterjedése az 1860-as évekre tehető. Több változata ismert. A szabadkai gyümölcsfaiskolában 1872/1873. évi kimu-

tatás három változatát említi: ananász, illatos, szabadkai; az 1894. évi árjegyzék már négyet: szabadkai, zöld héjú, sárga héjú, tiszta sárga, ami a szelekció folyamatára utal. Az 1895. évi árjegyzékben egy újabb változata, a szegedi szercsika van jelen. Az irodalomból még a következő változatai ismertek: szercsika nemes, szercsika gömbölyű, szercsika gerezds, szercsika szagos és szabadkai nagy szercsika.

Erről a fajtáról egy korabeli leírásban a következő olvasható: „Szercsika alma. Hazánk minden fatenyésztőit figyelmessé teszi e faj az almák nemére. Eredetét Pozsega vármegyéből veszi, ámde érdemlett nevét Szabadkán nyerte. Fája nagy terelű; a mint tapasztaljuk, közönségesen 12 éves korában kezd igazán termékeny lenni. Gyümölcse: lapos kerek, közép nagyságú; zöld, egyik oldalán jobban vagy kevésbé piros, egészen apró csillag-pityekkel elborított. Bélé zöld-sárgás, kellemesen olvadó; íze: édes-savanykás, és különös az, hogy semmiféle almához nem hasonlít. Ha ügyesen van szedve, eláll nyárelő hóig. Több fajai találhatók, melyek közül az apróbbak a legjobbak” (Bács Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának Évkönyve, 1911., XXVII. évfolyam 38.).

Szabadka 1896-ban, hosszú vívódás után, döntött a földművesiskola felállításáról. Az iskolát alapos előkészületek után 1898. április 2-án nyitották meg Palicson. Tangazdaságán belül gyümölcsfa- és szőlőiskolát létesítettek, a régi gyümölcsfakert 38 400/1600 hold kiterjedésű területét a

város felparcellázta és villatelkeknek adta el (SzTL 1898. évi kgy. jk. 310 sz.). Ruttkay Máté kertészt, iskolai kertésztanítót, fellegbezése ellenére felmentették állásából, helyette Balla Lászlót nevezték ki.

A földművesiskola keretében működő gyümölcsfaiskola első árjegyzéke az 1898. évi iskolai értesítőben (Ásványi 1898: 61-66) található. Többek között az áll benne, hogy a faiskola a birtoktest leg szebb részét foglalja el, 558 öl hosszú és 40 öl széles. „Progony tengelyére dőlve, nemcsak uralja a helyzetet, hanem barátságos kertészklakásával mintegy magához csalogatja a vele szemben megálló villamos vasút utasait vagy kiszállóit.” (uo.) Léckerítéssel, eper és nemes fűz élő sövényvel volt bekerítve. Bejáratánál pompás díszkert állt, két oldalán 640 db anyafával. Az árjegyzékben csak a Bács-Bodrog vármegye részére előírt és a helyi pomológusok által ajánlott fajták szerepelnek:

„Almák. 1. Szabadkai nagy szercsika. 2. Török Bálint. 3. Angol téli arany pármén. 5. Sárga Bellefleur. 6. Fehér pogácsa. 7. Piros pogácsa.

A szabadkai pomológusok által ajánlott fajták: 8. Téli fehér Calville. 9. Moos páratlanja. 10. Tiroli rozmarin. 11. Téli galambka.

Körték. 1. Árpával erő nyári. 2. Kálmán körte. 3. Erdei vajoncz. 4. Napoleon vajoncz. 5. Angoulême-i herczegnő. 6. Hardenpont téli vajoncz. 7. Téli esperes. 8. Diel vajoncz. 9. Vilmos téli körte. 10. Angersi izletes. 11. Olivier de Serres.

A földművesiskola gyümölcsfaiskolájának térképe (Ásványi 1898: 61)

Szilvák. 1. Besztercei. 2. Jefferson nagy olasz szilva. 3. Jeruzsálemi kék. 4. Ageni. 5. Althan ringlója. 6. Reine Claude nagy zöld. 7. Perdingon tarka.

Kajszi baraczkok. 1. Magyar legjobb. 2. Magyar korai. 3. Nancy nagy kései sárga barack.

Őszi baraczkok. 1. Amsden. 2. Teton de Venus. 3. Arkansas. 4. Alexander korai. 5. Lord Palmerston. 6. Egressy duránczija. 7. Watterloo. 8. Szögi barackja.

Cseresznyék és meggyek. 1. Heinze koraija. 2. Korai Coburg. 3. Tromm hólyagja. 4. Nagyhercegnő vagy Esperon ropogósa. 5. Nagy fekete ropogós. 6. Germersdorfi nagy. 7. Küttner kései fekete ropogós.

Meggyek. Spanyol meggy, Ostheimi meggy, Kőrösi meggy” (uo.)

A földművesiskola tangazdasága berkeiben működő faiskolában csökkent a termesztett fajták száma és a faiskola területe is. 1898-ban a választék 50 fajtára zsugorodott (alma 11, körte 11, szilva 7, kajszi 3, őszibarack 8, cseresznyék és meggyek 7, meggyek 3 fajta). A szerény választék vélhetően az előírásoknak és a szabadkai pomológusok javaslatának következménye. Az iskola vezetősége számára felróható, hogy a fajtalistán nem szerepeltek nyári érésű almák, sem a népszerű zöld magdolna és császárkörte körtefajták.

XIX. század végén Szabadkán és környékén az új telepítéseknek köszönhetően jelentős mértékben fejlődött a gyümölcs-termesztés. Ezt legnagyobb mértékben a jól kiépített vasúthálózat segítette elő. Helyi piacokon kívül más városokba, sőt Budapestre is vagonszámra szállítottak cseresznye-, meggy-, barack-, alma- és körteféléket (Frankl 1899: 165).

A földművesiskola 1909-10. évi vizsgajelentésből (Czajlik 1909: 22) megtudjuk, hogy a faiskola területe 28 kat. hold. Ebben a tanévben „kiadatott 2.300 db alma, 2.000 db körte, 2.650 db cseresznye, 2.340 db meggy, 2.000 db szilva, 6.348 db kajszi, 2.000 db őszibarack, 45 db mandula”, ami összesen 19 683 db facsometét jelent. Ezek mellett elrakt még „1.500 db eperfa csemete” és 10 535 db különböző fajta és cserje. A gyümölcs-facsometéknél nincs kimutatás a fajtákról.

A következő, 1911-12. évi vizsgajelentésben (Czajlik 1910: 29) az áll, hogy az 1911-12-es tanévben 980 db alma, 731 db körte, 1485 db cseresznye, 645 db meggy, 2144 db szilva, 2804 db kajszi, 498 db őszibarack, 32 db mandulacsometét adtak el, összesen 9319 gyümölcsfát. Ez 50% feletti csökkenést jelent a múlt tanévhez viszonyítva. A fajtákról ebben a tanévben sincs kimutatás. Elrakt még 108 db eperfa csemete és 3109 db

különböző fajta és cserje. Valami oknál fogva jelentősen csökkent a kereslet, nem csak a gyümölcsfacsometék (kb. 50%), hanem a többi fajták és cserjék iránt is (kb. 300%).

Az impériumváltás után, 1922-ben bezűntették a földművesiskola működését. Faiskolája a tangazdasággal együtt az újonnan alakult Városi Gazdaság kezelésébe került. A faiskola működéséről nem sokat tudunk. Később állami kezelésbe került, Banovinski rasadnik (Báni faiskola) néven működött 1941-ig. 1941-1944 között megváltozott név alatt folytatta működését. 1945 után újra a Városi Gazdaság, majd 1953/54-től a Vinogradarsko voćarska stanica (Szőlészeti-gyümölcsészeti Állomás) keretében tevékenykedett, gyümölcsfacsometék és szőlőszaporítványok termelésével foglalkozott. 1958-ban a Szőlészeti-gyümölcsészeti Állomást beolvasztották a palicsi mezőgazdasági vállalatba. Ezek után nem működött önállóan, csak a vállalat részére készített elsősorban szőlőszaporítványt (gyökeres dugványokat). Később ezzel is felhagytak.

Ezzel meg is szűnt a nagy reményekkel alapított gyümölcsfaiskola, amely megalapozta és kitörölhetetlen érdemeket hagyott Szabadka és térsége gyümölcs- és szőlő-termesztésének fejlesztésében közel 100 év folyamatos működés után.

A városi gyümölcsfaiskolán kívül Szabadkán működött egy magánfaiskola is. Hirschl László nyitotta meg társaival (Conen Vilmos és Silling László) 1935-ben a Palicsi úton. Faiskolája gyümölcsfacsometék mellett szőlőszaporítványok és díszfák termelésével is foglalkozott. Nevét 1939-ben Conen Vilmos, az új tulajdonos Hortus faiskolai

telepekre változtatta. 1945 után államosították, így jött létre a Pokrajinski voćni i lozni rasadnik (Tartományi Gyümölcs-és Szőlőiskola), a későbbi PD „Rasadnik”, de ez már egy másik dolgozat témája. ♦

Irodalom

ÁSVÁNYI Lajos

1898: Szabadkai sz. kir. város földműves iskolájának Értesítője az 1898-ik tanévről. I. kiadvány. A felügyelő bizottság, Szabadka.

BIACSI Antal (szerk.)

2007: Szép Ferenc emlékére. Meggyőződés parancsolt. Agapé, Szabadka.

CZAJLIK István

(1909): A szabadkai földművesiskola vizsgajelentése az 1909–1910. tanévben. Összeállította Czajlik István igazgató. Szabadka.

1912: Szabadka szab. kir. város földművesiskolájának vizsgajelentése az 1911–12. tanévben. Összeállította Czajlik István igazgató, Szabadka.

FRANKL István

1899: Szabadka szabad királyi város ismertetése. A magyar orvosok és természetvizsgálók Szabadkán tartott XXX-ik vándorgyűlése alkalmából. Szabadka.

IVÁNYI István

1892: Szabadka szabad királyi város története. II. rész. Szabadka.

MAGYAR László

2003a: Tovatünő évszázadok. Iratváltat IV. Életjel, Szabadka.

2003b: Palicsi séták. Palić-Ludoš, Boško Krstić. Szabadka.

MUHI János

1979: Mesélő múlt. Életjel, Szabadka.

MAČKOVIĆ Stevan

2004: Industrijalci Subotice. Istorijiski arhiv Subotica, Subotica.

*** 1894: 1894. év ősz, 1895. tavasz. Szabadka szab. kir. város gyümölcsfa-iskolájának és immunitás szőlő-telepének Név- és Árjegyzéke. Nemes gyümölcsfacsometékről, csemege és borszőlővesszőkről. 1894. Szabadka.

*** 1955: Poljoprivredna izložba Subotice 1955. Sreski savez zemljoradničkih zadruga, Subotica.

A Szőlészeti-gyümölcsészeti Állomás épülete (volt földművesiskola igazgatójának szolgálati lakása) az 1960-as évek elején

Egy elfelejtett iskolatípus

A KISHEGYESI SZAKTANÍTÓS GAZDASÁGI ISKOLA TÖRTÉNETE

A néhai gazdasági iskola

Virág Gábor, Kishegyes

Sajátos utat futott be az ismétlő iskola,¹ amely az 1868-as népiskolai törvény 48.§-a szerint a mindennapi népiskola tananyagának szűk körű ismétlésére szorított. A mindennapi népiskola csekély eredményt tudott felmutatni, az ismétlő iskolai oktatás szinte teljesen eredménytelen maradt.

„A gazdasági ismétlőiskolák felállítása körül – írja Balogh István – Magyarországon Halász Ferencnek (1849–1910) vannak nagy érdemei. 1888-tól a közoktatásügyi minisztériumban a népiskolai oktatást irányította. Eszméje megvalósítására a példát a Heves megyei tanfelügyelő korában a verpeléti ismétlő iskola eredményei szolgáltatták: Harmincévi kísérletezés után vették észre a népművelődési politikában, hogy Magyarország földművelő ország. Erőnek erejével a tudományok nevelték a népet... Nem a való világról adtak a gyermekeknek felvilágosítást, hanem exotikus tájakról. Kínózták a nyelv szerkezetével és törvényeivel, de fát ültetni nem tanították meg. Élényről, szénenyről, kovanyról is beszéltek nekik. De a mélyszántás sikeréről, a trágyázás okairól, a jó vetésforgó hasznáról hallgattak.”² Ez vezette a tanítókat, hogy 1881-ben javasolják a falusi iskolák mezőgazdasági, a városiak

ipari irányú átalakítását, amellyel a kultuskormányzat is egyetértett.

A gazdasági ismétlő iskolák felállítására Magyarországon Halász Ferencnek voltak nagy érdemei. 1888-tól a közoktatásügyi minisztériumban a népiskolai oktatást irányította. Eszméje megvalósítására a példát Heves megyei tanfelügyelő korában a verpeléti ismétlő iskola eredményei szolgáltatták. Halász hangsúlyozta, hogy csak harmincévi kísérletezés után vették észre a népművelődési politikában, hogy Magyarország földművelő ország. Erőnek erejével a tudományok nevelték a népet... Nem a való világról adtak a gyermekeknek felvilágosítást, hanem exotikus tájakról. Kínózták a nyelv szerkezetével és törvényeivel, de fát ültetni nem tanították meg. Majd így folytatja: élényről, szénenyről, kovanyról is beszéltek nekik. De a mélyszántás sikeréről, a trágyázás okairól, a jó vetésforgó hasznáról hallgattak.

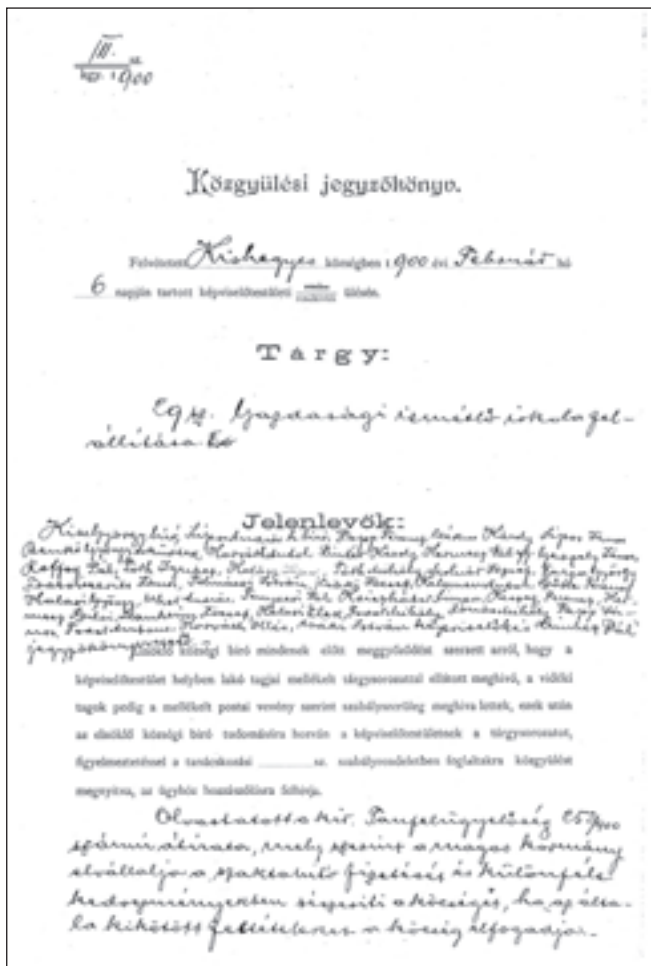
A gazdasági ismétlő iskolák létesítését megelőzően 1883 óta – egyelőre szerény keretek közt – a Földművelésügyi Minisztérium a népiskolai tanítók számára minden évben rendezett gyümölcskertészeti tanfolyamokat.

A vallás- és közoktatásügyi és földművelésügyi miniszternek 1896-ban közösen kiadott rendelete szerint minden olyan községben, ahol 40-nél több ismétlő iskola földműves gyermek van, gazdasági ismétlő iskolát kell létesíteni. Ahol pedig

a gyermekek száma a 120-at meghaladja – ilyen község volt Hegyes is –, szaktanító ismétlő iskolát kell felállítani. A község feladata volt a gyakorlati oktatás céljaira iskolakertről gondoskodni.

A gazdasági ismétlő iskolákban gazdaságtant, olvasást, fogalmazást, számtant és mértant tanítottak. A gazdaságtant olyan mértékben, hogy a gyakorlati életben az okszerű földművelésre alapot nyújtson, és a tanulóknak gyakorlati hasznára váljon. A tanítók és a gazdasági szaktanítók képzése a földművelésügyi miniszter feladata lett. Tovább lépést jelentettek az 1902-ben és 1909-ben kiadott szervezeti szabályzatok, amelyek létrehozták az önálló, szaktanító gazdasági ismétlő iskolákat. Végül is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium csak 1899. november hó 3-án 80.445 számú határozatával rendelte el az állami gazdasági ismétlő iskolák felállítását.

1900. február hó 6-án a kishegyesi képviselő-testület rendkívüli ülést tartott, amelyen egyetlen tárgy szerepelt: *Gazdasági ismétlő iskola felállítása*. Az ülésen felolvasták a királyi tanfelügyelőség „252/900 számú átiratát, mely szerint a *magas kormány* elvállalja a szaktanító fizetését és különféle kedvezményekben részesíti a községet, ha az általa kikötött feltételeket a község elfogadja. A magas kormánynak ezen kedvező ajánlata elfogadtatott, a község hajlandó a kívánt 20 hold területet e célra átengedni s a felszerelésről gondoskodni, mielőtt azon-

A szaktanítás gazdasági ismétlő iskola felállítása

ban végleges határozat hozatnék, kérdés intézendő a tekintetes kir. Tanfelügyelő-séghez, hogy mennyibe fog kerülni a felszerelés és a dologi szükséglet.²³

A tanfelügyelőség elfogadta a hegyesi képviselő-testület február 6-án hozott határozatát, amire gyors választ adott. 1900. március 20-án rendkívüli képviselő-testületi ülésen tárgyalták meg a királyi tanfelügyelőség gazdasági ismétlő iskola tárgyában küldött leiratát: „Olvastatott a tekintetes kir. Tanfelügyelőségnek a képviselő testület f. évi február hó 6-án hozott 29/900 kgy. sz. határozatára küldött leirata, mely hajlandó a községet a gazdasági iskola felállítása körül kifejtett törekvésében támogatni s egyszersmind utasítja a képviselő testületet, hogy a dologi kiadásokra hozzon érdemleges határozatot. A képv. Testület belátván az okszerű mezőgazdaság meghonosításának szükségességét Kriszhaber Simon indítványozza, hogy a dologi kiadások részbeni fedezésére 300 frt szavazzassék meg s miután a község olya szorult anyagi helyzetben van, hogy a többi kiadások fedezésére képtelen, a képviselő testület folyamodjon a Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi minisztéri-

Közügylési jkv. a gazdasági iskola tárgyában

umhoz az egyéb felmerülő költségek utalványozása végett. A képviselő testület ezen indítvány elfogadásával elhatározza, hogy a magas kormány által segélyezett gazdasági iskolát létesíti, mivel azonban a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezik, s a község vagyontalansága folytán még a dologi kiadások fedezésére is képtelen, feliratilag felkéri a nagyméltóságú m. kir. vallás és közoktatásügyi Minister Úr Önagyméltóságát, hogy a gazdasági iskola létesítéséhez a szükséges összeget állami segélyként kiutalványozni kegyeskedjek.

Jelen határozat 15 napi közzsemlére kiteendő s annak jóváhagyására a vármegyei törvényhatósági bizottságtól kikérendő, a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz a segélyiránti kérvény azonban a jóváhagyás bevéraása nélkül haladéktalanul felterjesztendő.²⁴

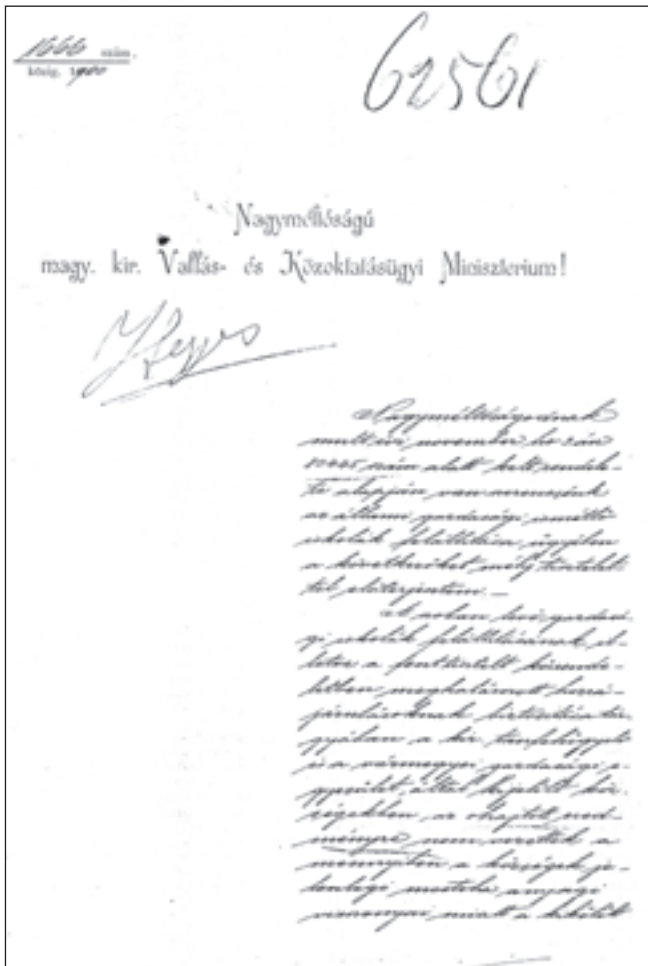
Bács-Bodrog vármegye főispánja 1900. április 5-én 1666/köz. sz. számon kelt felterjesztést küldött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, amelyben a következőket írta: „A szóban levő gazdasági iskolák felállításának illetve a fenti körrendeletben meghatározott hozzájárulásoknak biztosítása tárgyában a vármegyei királyi tanfel-

ügyelő és gazdasági egyesület által kijelölt községekben a kezdeményezés nem vezetett eredményre. A községek mostoha anyagi viszonyai miatt a kikötött feltételeknek minden igyekezetük dacára nem feleltek meg. Egyedül Hegyes községe képezett dicséretes kivételt.

Nevezett község képviselő-testülete felismervén a nagyméltóságod által tervbe vett gazdasági iskoláknak ugy kulturális, mint közgazdasági tekintetből egyaránt nagy horderejét a f. évi február hó 6-án tartott ülésén 3/a és f. évi március hó 20-án 48 szám alatt kelt. Alatt mély tisztelettel becsatolt határozatokkal 20 hold földet és az iskola dologi, illetve felszerelési költségeinek fedezésére 600 koronát ajánlott fel.

Tekintettel arra, hogy a szóban levő község eme hozzájárulása az ügy iránt való lelkesedsérről tesz kétségbevonhatatlan tanu(l)ságot, mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, kegyeskedjék eme közel 6000 magyar ajkú lakossal bíró s felette kedvezően fekvő község hozzájárulásának elfogadása mellett a gazdasági iskolának felállítását engedélyezni.

Meg vagyunk győződve arról, hogy az ebben a községben szervezendő gaz-

Egyedül Hegyes községe képezett dicséretes kivételt

dasági iskola nemcsak a község, hanem az egész környék mezőgazdasággal foglalkozó lakosságára nézve egyaránt áldáshozólag fog működni.²⁵

A közoktatásügyi miniszter 1900. augusztus 28-án kelt és szeptember 21-én a megyének megküldött válaszában bizonyos feltételek mellett áldását adta arra, hogy Hegyesen megnyílhasson a külön szaktanítós gazdasági iskola.

„Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. minister Hegyes község a 80.445/1899 számú rendeletben kikötött feltételeknek általában megfelel.

Bács B. megyében egy külön szaktanítót gazdasági ismétlő-iskolára szükség van, mivel azon a vidéken még ilyen iskola eddigelé nincs állítva.

Hegyesen az 1901/2 tanévtől kezdődőleg kellene ily iskolát kilátásba helyezni, ha a község a 31.294/1900 számú rendeletben részletezett kikötéseknek hajlandó lesz eleget tenni... – majd közli a vármegei tanfelügyelővel:

Folyó évi április hó 5-én 1666 szám alatt kelt felterjesztése kapcsán értesítem a Czímet, hogy hajlandó vagyok Hegyes községben szervezendő külön szaktanítós

községi jellegű gazdasági ismétlő-iskolához egy külön képesített gazdasági szaktanítót évi 1200 korona fizetéssel és amennyiben a község lakást nem adhatna évi 300 korona lakpénzzel az 1901/2 tanév kezdetével kinevezni, ha a község az ügyben már hozott képviselőtestületi határozat alapján biztosítja mindazon felszerelési költségeket, amelyek egy 20 holdas mintagazdaságnál kívánatosak.

Az üzemterv és költségvetés készítésénél a következő általános szempontok veendőek figyelembe.

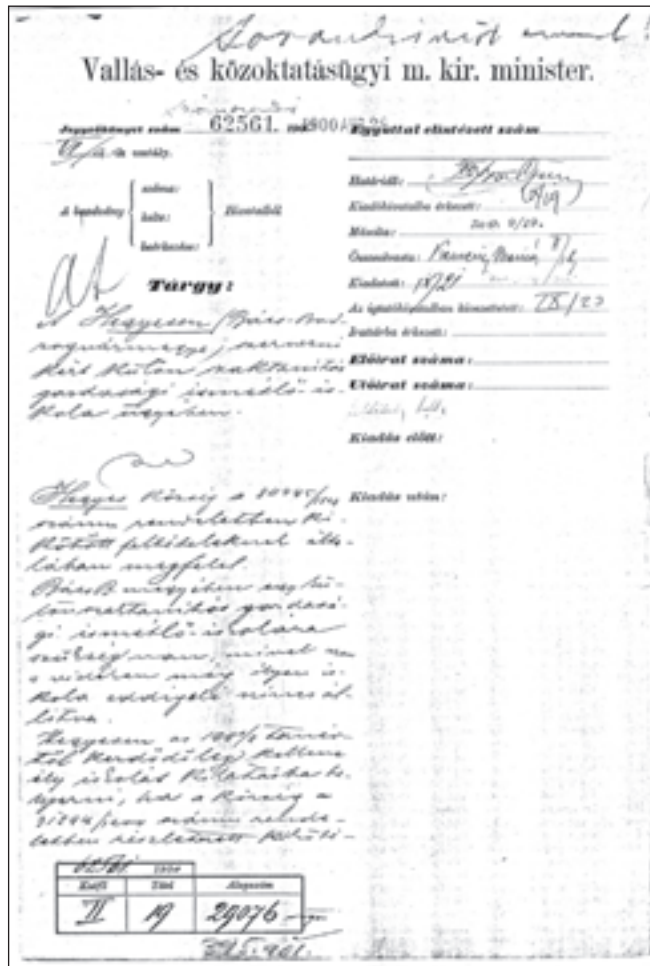
A 20 hold terület felosztatnék 2 hold kert és szőlő, 2 hold udvar s esetleg luczernás vagy más takarmányos, 16 kat. hold pedig a gazdasági növények termelésére.

A 16. kat. hold négyes forgóban kezelhetőnek és pedig:

1. takarmány, 2. őszi, 3. kapás, 4. tavaszi, hol pedig a nyomásos gazdálkodás dívik, és a dülők kétfelé osztásával a hatos forgó lóher(e) termeléssel vétetnék fel. Ott következőképpen alakulna a vetésforgó:

1. tengeri, trágyázva, 2. árpa lóherrel, 3. lóher, 4. őszi, 5. tengeri, őszi.

Azon esetben, ha a lóher a magtermelés miatt két évig maradna, úgy a trágyás

A közoktatásügyi miniszter áldását adta arra, hogy Hegyesen megnyílhasson a szaktanítós gazdasági iskola

kapás után őszi jönne és tavasszal ebbe vettetnék a lóher.

A luczerna termelése a luczernásnak forgón kívüli kezelését tételezi fel.

Fogatos erőt két drb. igazható tehén és egy drb ló képezné. Haszon állatokul egy darab tehén, két darab kocza és baromfi.

Kézi munka erőül egy állandó férfi s egy állandó nőcseléd tartatnék. A férfi cseléd az állatok gondozásánál, takarmányozásánál és a külső munkáknál lenne elfoglalva; a nőcseléd a tehenek fejésénél, apróbb állatok gondozásánál alkalmaztatnék és ellátná a kertben felmerülő munkákat.

A kertben fősúly a zöldség-, gyümölcs- és szőlőművelésre fektetnének, ezen kívül esetleg füzes is helyet találna.

A méhészet és selymészet minden esetben felvételnek.

Az épületek közül szükség volna főépületre, melyben a tanító lakása, egy tanterem és munkaterem foglalna helyet.

A gazdasági épületben egy cseléd lakáson kívül 4 számos és megfelelő növendékállatra istálló, egy kis takarmányos, kis magtár, gép- és eszközkamara találna helyet.

Az épület végében 2 koczára ól, végül szekérszín (2, esetleg 3 kocsi) tyúkól és

méhez volna még szükséges; ezek fából, a fentiek téglalapon vályogból.

Ezen alapon a költségek következőképpen alakulnának:

Épületekre: 13.000 korona

Állatok beszerzésére (3 drb tehén, 1 drb ló, 2 drb kocsa, baromfi és méh családok) 1.500 korona.

Földművelési, magtári, takarmányozási, kerti eszközök és gépek beszerzésére 2.000 korona s végül taneszközökre és a gazdaság első évi forgatókéjére 1.500 korona.

Ezen számítás szerint egy 20 kat. holdas gazdasággal bíró ismétlő-iskola első évi üzemköltségei mintegy 18.000 korona költséget igényel.

Az építést házilag végezve a költségek jelentékenyen csökkenhetnek.

Felhívom Czimedet, hogy ezen üzemszervezetet a megyei gazdasági egyesület véleményének kikérésével közölje az illető községgel.

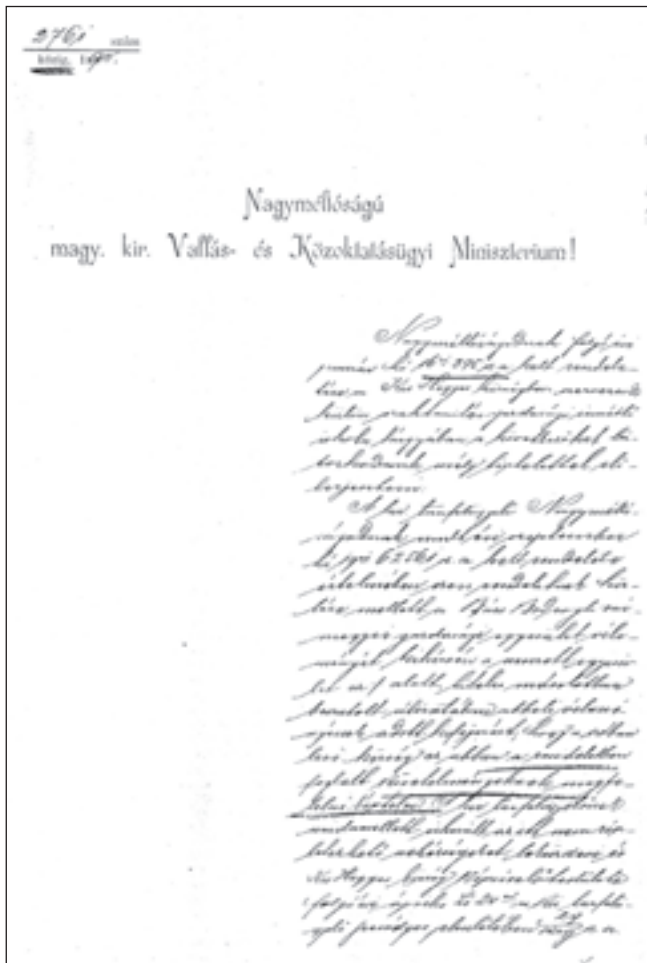
Megjegyzem, hogy e gazdasági ismétlő-iskolának annak idején való megnyitásával a földművelésügyi m. kir. miniszter urat fel fogom kérni, hogy a részletes üzemszervezetet a költségvetést kiküldendő szakközege által készítesse el.²⁶

Bács-Bodrog vármegye közigazgatási bizottsága 1901. június hó 8-án, 2761 szám alatt Kishegyes községben szervezendő külön szaktanítós gazdasági ismétlő iskola tárgyában újabb feliratot küld a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. Ez a dokumentum feleletet a miniszter 1901. január 16-án 395 sz. a. kelt rendeletére. Vojnits főispán válaszában a Kishegyes községben szervezendő külön szaktanítós gazdasági ismétlő iskola tárgyában a következőket bátorodik mély tisztelettel előterjeszteni.

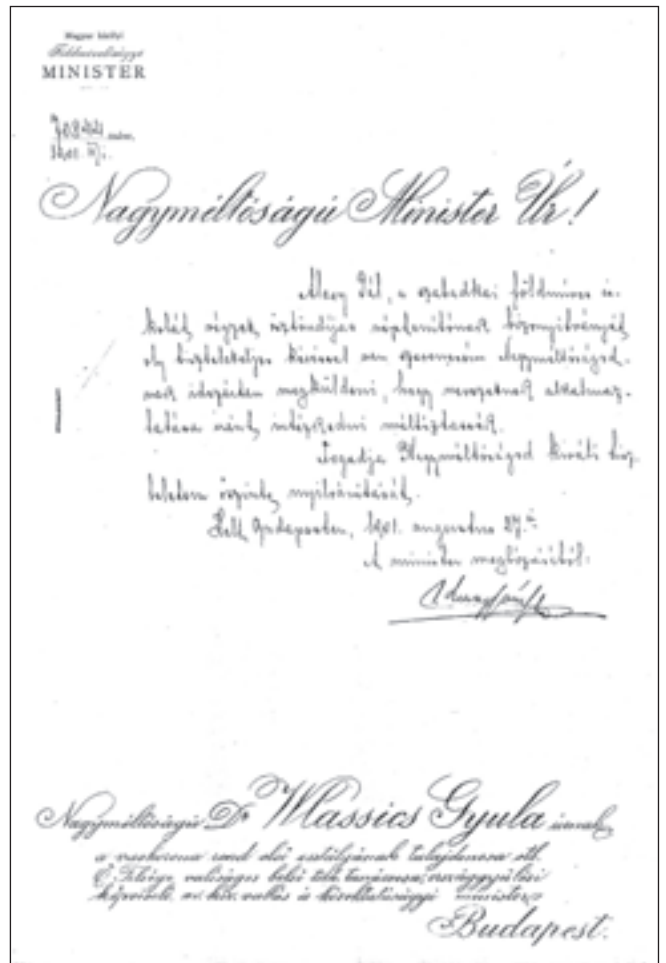
A vármegyei közigazgatás közölte a miniszter 1900. szeptember hó 19-én, 62561 sz. a. kelt rendeletét a vármegyei gazdasági egyesülettel, egyben annak véleményét is kikérte a tárggyal kapcsolatban. A felkért egyesület „abbeli véleményének adott kifejezést, hogy a szóban levő község az abban a rendeletben foglalt követelményeknek megfelelni képtelen. A királyi tanfelügyelőnek mindamelllett sikerült a nehézségeket leküzdeni és Kishegyes község képviselőtestülete 1901. április hó 24-én annak személyes jelenlétében 29. sz. a. minden reményen felül oly értelmű határozatot hozott, hogy a már korábban megajánlott 20 katasztrális holdnyi szántó földön az összes kívánatos épületeket a község saját

költségen házilag felállítja s azok karban tartásáról állandóan gondoskodik, a gazdasághoz szükséges állatokat beszerzi. A hivatkozott miniszteri rendeletben kikötött 1500 forint forgóötke helyett azonban csak a már előzőleg megajánlott 600 koronát szolgáltatja ki, egyben oly kérelemmel fordul a miniszterhez, hogy a község szorult anyagi viszonyaira való tekintetből az iskola részére szükséges gépeket, a gazdasági eszközöket ajándékképpen engedélyezze. Miután pedig a tanító részére a község lakást épít, a lakbérre előirányozott 300 korona összeget a község pénztárába utaltassa át; a tanítókat a lakosság vallási számarányának megfelelően nevezze ki, és végül a részletes üzemszervezet és költségvetést szakközege által elkészíttetni kegyeskednék.”²⁷

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium e kérdésben illetékeséhez küldött feliratban a főispán a fentieket nyomatékossítja a megyei közigazgatási bizottság kérelmével, hogy a csatolt határozatban foglaltak szerint Kishegyes község képviselőtestülete a szervezendő gazdasági-ismétlő iskola létesítéséhez szükséges kikötött feltételeknek legnagyobb részben megfelelt, de tekintettel arra, hogy a község szorult anyagi viszonyainál fogva nagyobb áldo-

A vármegye főispánjának jelentése

A vármegye megküldte Alexy Pál bizonyítványát a miniszternek

zatokra tényleg képtelen, ezért „mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy a község határozatában foglaltakat kegyesen elfogadni s a kívánt felszerelési tárgyak díjtalan kiszolgáltatása iránt a Nagyméltóságú m. kir. Földmívelésügyi Minister urat megkeresni méltóztassék.”⁹⁸

Időközben Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot 1901. április 1-jén megkereste Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter, adjon ajánlatot a kishegyesi gazdasági ismétlő iskolába kinevezendő gazdasági szaktanítóra. A felkért cím augusztus 27-én meg is tette ajánlatát: „Alexy Pál, a szabadkai földműves iskolát végzett ösztöndíjas néptanítónak bizonyítványát oly tiszteletteljes kéréssel van szerencsém Nagyméltóságodnak idezártan megküldeni, hogy nevezetnek alkalmaztatása iránt intézkedni méltóztassék.”⁹⁹

Bács-Bodrog vármegye közigazgatási bizottságának a kishegyesi szaktanítós gazdasági ismétlő iskola szervezésére vonatkozó 2761. számú beadványa 1901. június 18-án érkezett a közoktatásügyi minisztériumba, ami indokoltá teszi az iskola szervezését: „Kishegyes Község (5559 lélekkel, köztük 5108 római kath. vallású) egy szervezendő külön szaktanítós gazdasági ismétlő

iskola céljaira ad 20 hold földet, épít 1 tantermet, 1 tanítólakást, 1 munkatermet 4 hámos és megfelelő növendék marhára istállót, kistakarmány magtárral gépkamarával, kocsiszínnel, ólakkal, méhessel; 3 darab tehenet, 1 lovat, 2 kocszát, baromfi és méhes családot szerez be.

Ekép a szervezés kimondható és a tanító állás az 1902-ik évi január hó 1-től kezdődőleg betölthető volna.

Ezen állásra az ügyosztály a földmívelésügyi minister által ajánlott Alexy Pál kitűnő képesítésű kétéves, földműves iskolai tanfolyamot végzett tanító kinevezését hozza tisztelettel javaslatba. Nevezett róm. kath. vallású. – A dokumentumon egy megjegyzés is olvasható – A szaktanító illetményeire fedezet van.”¹⁰⁰

A fentiek alapján a miniszter 1901. október 21-én rendeletet hozott az iskola megszervezéséről:

„Kis Hegyesen elfogadva a község képviselő testületének folyó évi április hó 24-én 29/1901 k. gy. szám alatt hozott határozatában egy községi jellegű külön szaktanítós gazdasági ismétlő iskola szervezéséhez kikötött hozzájárulásokat az ez alapon szervezendő szaktanítós gazdasági ismétlő iskolához ezennel rendszere-

sített gazdasági szaktanítói állásra Alexy Pál kétéves földműves iskolai tanfolyamot végzett okleveles tanítót évi Egyezerkettőszáz (1200) korona fizetésből, a község által adandó természetbeni lakásból álló illetményekkel rendes szaktanítótá kinevezem.

Nevezett tanító köteles (a gazdasági ismétlő iskolában az 1896. évi 60.764. sz. alatt kelt rendelettel kiadott szervezet és tanterv szerint a gazdasági elméleti és gyakorlati oktatást legalább heti 30 órában ellátni, köteles a községtől a gazdasági ismétlő iskola gyakorlati oktatása céljaira átengedett egész területet tervszerűen és okszerűen művelni és a helyi gazdasági érdekekben a m. kir. földmívelésügyi miniszter úrtól nyert megbízásokat és utasításokat pontosan teljesíteni, végül a község lakosainak gazdasági ügyekben tanácsot és útbaigazítást adni.)

Köteles a község a folyó évi április hó 24-én 29. kgy. sz. alatt hozott és törvényhatósági jóváhagyással ellátandó határozata értelmében a szükséges épületekkel ellátni, a melyek múlt évi szeptember hó 19-én kelt 62561 sz. alatt kelt rendeletben felsorolván, ellátni, továbbá a szükséges mellékhelyiségeket felépíteni és a 20 kth hold területű gazdaság üzemelte-

A szervezés kimondható

Alexy Pál szaktanító kinevezése

téséhez szükséges mindennemű eszközzel és felszereléssel állandóan ellátni. A főépületben előállítandó természetben való tanítólakáshoz hozzájárulásként a tanítói lakbért évi Háromszáz (300) koronát a község részére fogom azon időtől kezdve kiutalványozni, mely időtől fogva a szaktanító állását, illetőleg természetben való lakását elfoglalta.

Megjegyzem még, hogy a gazdasági ismétlő iskola egész gyakorlati területének üzemterve fent érintett 1900. évi 62561 sz. a. kelt rendeletben foglaltak figyelembe vétele mellett azonnal elkészítendő és jóváhagyás végett ide 30 nap alatt bemutatandó lesz.

A gazdasági ismétlő iskola gyakorlati területének tiszta jövedelméből 20-tól a gazdasági szaktanítót, 80% nyolcvan százaléktól pedig a gazdasági ismétlő iskola gyakorlati területe céljaira a községet fogja megilletni.¹¹

Az iskola megnyitásáról szóló rendeletét megküldte a földművelésügyi miniszternek is, egyben felkérte, jelölje ki és utasítsa szakközegét ezen iskola ügyének ellenőrzésére, hogy az intézet működését irányítsa, a szaktanítót működésében támogassa, és neki az esetleg szükséges útmutatásokat adja meg. Ennek a feladatnak az ellátásával, ellenőrzésével a miniszter Árványi Lajost, a szabadkai földmíves iskola igazgatóját bízta meg.

A közoktatásügyi miniszter értesítette Alexy Pál, két éves földmíves iskolai tanfolyamot végzett okleveles tanítót, a kishegyesi községi külön szaktanítós gazdasági ismétlő iskolához évi ezerkétszáz (1200) korona fizetés, természetben lakásból álló illetményekkel rendes gazdasági szaktanítóvá kinevezte oly kötelezettséggel, hogy amennyiben még meg nem történt volna, 1901. harmadik negyedévében az országos tanítói nyugdíjintézet tagjai sorába lépjen be. Egyben felhívta figyelmét, a hivatali eskü letétele céljából Bács-Bodrog vármegye királyi tanfelügyelőjénél 1901. december hó 31-én jelentkezzen és ennek megtörténte után állomását azonnal foglalja el.

Bár az eskütétel időpontjára 1901. december 31-ét jelölte ki a miniszter, erről csak január 28-án értesítette 1749. sz. rendeletében Gräff Nikáz megyei tanfelügyelőt. Az eskütételről február 2-án értesítette feljebbvalóját: „tisztelettel

jelentem, hogy Alexy Pál hegyesi gazdasági ismétlő iskolai szaktanítótól folyó évi január 31-én a hivatali esküt a helyszínen átvettem, alázattal kérem Nagyméltóságodat, hogy a nevezett részére a múlt évi 42787 sz. rendelettel engedélyezett évi 1200 korona fizetést és – miután a község ez idő szerint lakással nem rendelkezik –, 300 korona lakbért folyó évi február hó 1-től a bács-topolyai m. kir. adóhivatalnál folyósítani kegyeskednék.”¹²

A fentiek alapján kimondhatjuk, 1902. február elsején nyílt meg Kishegyesen az állami külön szaktanítós gazdasági ismétlő iskola, aminek következménye az lett, hogy kettévált a hegyesi ismétlő iskola: a gazdasági ismétlő, és a tényleges ismétlő iskolára; ez utóbbi a továbbiakban kimondottan a tanoncoktatás céljait szolgálta. A gazdasági iskolában a hiányos felszereltség ellenére folyt a rendszeres oktatás, a község évente fordult segítségért a miniszteriumhoz, de az mindig azzal utasította el a kérelmet, hogy nincs fedezet a felszerelésre.

A gazdasági ismétlő iskola tanterve

A századforduló után hamarosan több tekintetben módosításra szorultak a gazdasági ismétlő iskolák. Egyrészt az 1868: 38. tc. 48–50. §-ai alapján az elemi népiskolák számára az 1905-ben hozott új Tanterv és

ahozza való Utasítások szükségessé tették, hogy a gazdasági ismétlő iskolák tantervét megfelelően módosítsák és a népiskolaiaknak megfelelő utasításokkal kísérjék. Ennek eredményeként született meg a *Gazdasági Ismétlő Iskola Tanterve és Utasítás a Gazdasági Ismétlő Iskola Tantervéhez*.

Az általános elvek szerint a gazdasági ismétlő iskolának kettős, de egymással szorosan kapcsolatos célja volt: meg kellett erősítenie és kiegészítenie azokat az általános ismereteket, melyeket a hatosztályú népiskola adott növendékeinek, és el kellett látnia őket azokkal a gyakorlati ismeretekkel és kézi ügyességekkel, amikre mint mezőgazdasági munkásoknak és kisgazdáknak a gyakorlati életben majdan szükségük lesz.

Az utasítás szerint a népiskolai ismeretek ismétlése semmiképp nem lehetett ismétlés a szó szoros értelmében, hanem a tanultaknak új szempontok szerint való összefoglalása és új szempontok szerint való alkalmazása.

Ebből következett, hogy a gazdasági oktatás a tanítás főtörzse lett, más szóval majdnem az egész oktatás és nevelés gazdasági tanítással kapcsolatosan történt. A gazdasági ismétlő iskolának jóformán csak egy tantárgya volt: a gazdaságtan.

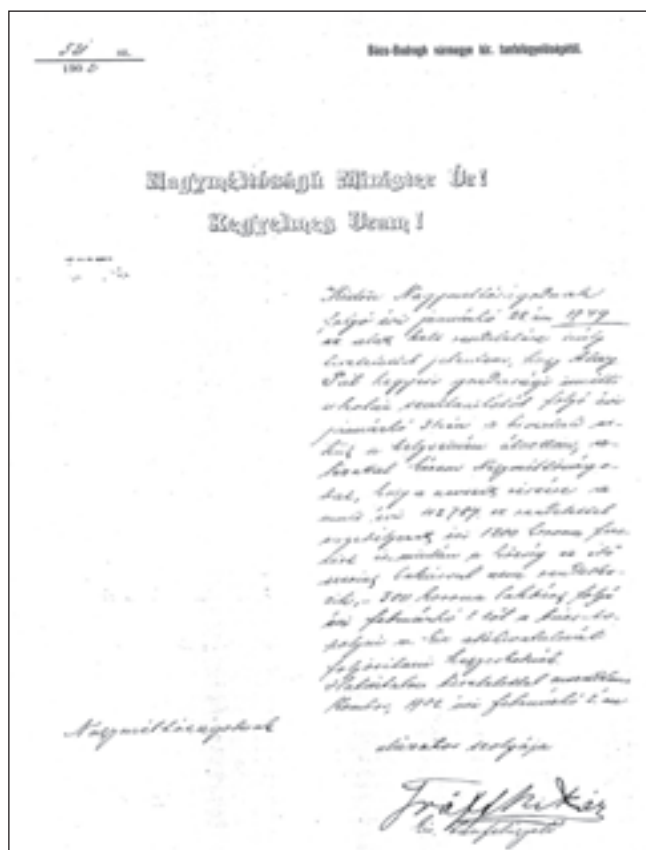
A gazdasági ismétlő iskolában a tanítás alapja egyetlen egy könyv, a kisgazda könyve volt, amely azonban a három évfolyamra szóló anyagot külön osztva foglalta magába. Ez a könyv a tanítás teljes anyagát tartalmazta, tehát valóságos kis enciklopédiája volt az ott tanítandóknak.

Lényegében gyakorlati iskola volt, ezért alkalmazkodni kellett a helyi körülményekhez, ami azt jelentette, a hegyesi iskola mezőgazdasági zóna típusú volt.

A dokumentum meghatározza a tanítandó tantárgyakat, a tanítás anyagát és annak évfolyamok szerinti felosztását.

A tanterv három tantárgyat határozott meg: hit- és erkölcsant, gazdasági tanítást és a közismereti tárgyakat.

A népoktatási törvény 57. §-a értelmében a hit- és erkölcsant tanításáról a valásfelekezetek gondoskodtak. A tantárgy iskolai évfolyamok szerinti felosztásának és terje-

Jelentés Alexy Pál eskütételéről

delmének meghatározása a vallásfelekezeti hatóságok jogköre volt.

A gazdasági tanítás célja volt, hogy „az ismétlő iskolai növendékek a gazdasági termelésben előforduló munkákat helyesen végezni tudják, azok okáról meg céljáról megfelelő ismereteket szerezzenek, az iskola vidékén elterjedt és elterjeszthető gazdasági termelési ágak felett annyi áttekintést szerezzenek, amennyire a termelő kisgazdának szüksége van; végül, hogy a kistermelők érdekeit előmozdító állami és hatósági intézkedéseket és a szövetkezésekből az egyénre háramló előnyöket felhasználni tudják.”¹³

A gazdasági tanítás tervének tehát alkalmazkodni kellett a vidék gazdasági adottságaihoz, és annak különböző gazdasági feladatahoz. E célból három zónát állapítottak meg: a mezőgazdaságit, a kertészetit és az erdő- és legelőgazdasági zónákat. A kishelyesi szaktanítós gazdasági iskola tananyaga az első, tehát mezőgazdasági zóna anyagát jelentette.

A közismereti tárgyak tanításának célja volt „a tanuló régi ismereteinek följújtása, megerősítése és kiegészítése útján egyrészt erkölcsi, polgári nevelését betetőzni, másrészt értelmét fejlesztvén őt gyakorlati tekintetben is az életre előkészíteni.”¹⁴ A közismereti tárgyak: *a magyar nyelv, a mennyiségtan, a történelem és alkotmánytan, földrajz, az egészségtan és testgyakorlás*. A természettudományok elemeit a gazdaságtan egyik részeként tanították. A testgyakorlás valójában katonai gyakorlatok voltak, és az előírt kirándulások alkalmával végezték, a tüzőltető-gyakorlatokat pedig a gazdaságtan részeként.

Aránylag kevés dokumentum maradt fenn a gazdasági ismétlő iskoláról, de a fennmaradtak alapján is teljes képet alkothatunk róla.

Egyik ilyen irat „A kishelyesi önálló gazdasági ismétlő iskola tanterve az 1904/5-ös évré.”¹⁵ Ebben osztályokra lebontva olvashatjuk a tanítandó tantárgyakat:

I. osztály

Gazdasági tárgyak: talajművelés, általános állattenyésztés, gyümölcsstermesztés, szőlőművelés

Közismereti tárgyak: olvasás, fogalmazás, számtan, mértan

II. osztály

Gazdasági tárgyak: részletes növénytermesztés, állattenyésztés, szőlőművelés, kertészet, méh- és selyemhernyó-tenyésztés

Közismereti tárgyak: olvasás, fogalmazás, számtan

III. osztály

Gazdasági tárgyak: berendezés, állattenyésztés, méh- és selyemhernyó-tenyésztés, borászat, gyümölcsstermesztés

Közismereti tárgyak: olvasás, fogalmazás, számtan, mértan

Gyakorlati oktatás

A gazdasági szaktanítónak feladata volt az ún. üzemterv elkészítése, amit a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletére egy másik gazdasági szaktanító elbíralt és észrevételeit megküldte a miniszternek. Az 1908-as tervet Könyves Béla, csongrádi szaktanító bírálta el.

„A 12.127/908 VI/a szám alatti magas felhívásra mély alázattal van szerencsém a kishelyesi külön szaktanítós gazdasági ismétlő-iskola részére összeállított üzemtervre vonatkozó észrevételeimet a következőkben megtenni:

1. Faiskolának szaktanító 800 □öl területű földet vett fel, ez kevés, mert egy olyan nagy községben mint Kishegyes legalább is 1 k holddal nagyobb területű faiskola szükséges, hogy évenként 1500 drb fát előállíthasson és kiadhasson a község lakosai részére. Az alföldi városok és községek határai ugyanis fátlank, tehát egyik legfőbb cél a fásítás, mit egy 800 □öl területű faiskola által nem érhetünk el.

2. Az 1 hold 200 □öl szőlő terület üzemterv szerint a szaktanító csupán csak borszőlő fajokkal szándékozik beállítani, nem helyesíthető teljesen, amennyiben Kishegyes község nincs messze a vasúttól, túlnyomólag csemegezőlő fajtaikat kellene ültessen, mert ha a községben nem is bírja eladni, könnyűszerrel el is szállíthatja. Máskülönb pedig az üzemtervben nincs szó pinczéről, a bort tehát nem kezelheti szakszerűen, s ha túlnyomólag csemegezőlőt ültet nem szükséges felszerelni az iskolát 4 káddal és 10 hordóval, elég lesz 1 kád, 3–4 hordó, s mindenesetre csemegezőlővel több jövedelmet produkálhat. Mivel pedig 500 □öl területen amerikai vadszőlőt nevel (1890 év körül fellépett a filoxéra és a hazai szőlők kipusztultak. A filoxéravész utáni szőlőrekonstrukció céljából a szükséges vadveszót eleinte Amerikából hozatták, amit oltással nemesítettek. V. G.) az üzemtervben fel kellett volna venni a szőlőoltást (mohásoltás), mivel ez jövedelmező, meg a tanítás érdekében is szükségeltetik

3. A szaktanító által üzemterv szerint a fák nemesítése csupán csak szemzés által történik. Szerintem oltás által is kell nemesíteni, hogy a gyermekek ezt is lássák és lehetőleg elsajátítsák, annál is inkább

mivel a nép körében nem a szemzés általi nemesítés, hanem az oltás általi van jobban elterjedve. Mindenesetre lassanként át kell menni a szemzés általi nemesítésre, mert ez könnyebb és biztosabb.

4. Zöldségtermelés szaktanító azért nem veszi föl s ennek külön területet azért nem jelöl ki az üzemtervben, mert a község határában bolgárkertészek üzik a zöldségtermelést (speciális kisüzemi módszerekkel, melegágyi hajtattással és öntözéssel zöldséget termelő kertész. V. G.) s ezekkel az iskola nem versenyezhet. Nem is az a célja az ismétlő-iskolának, hogy versenyezzen, hanem az, hogy az ismétlő iskolás lányok a háztartáshoz szükséges zöldségféléket ne a bolgárkertészekről szerezze be, hanem ő állítsa elő kiskertjében. Erre tehát nekik az életben szükségük van és lesz. Mert nemcsak a megélhetés könnyebbé tétel szempontjából szükséges a leánygyermekkel a zöldségtermelést elsajátíttatni, hanem azért is, hogy kiskertjében termelt zöldségek és virágok körüli teendőik üres óráikat elfoglalják, hogy ott szeretettel foglalkozzanak. Legalább tehát 600 □öl terület zöldségeskertnek használtassék.

5. Sertésenyésztésnél szaktanító 2 drb mangolicza kocza tenyésztését vette fel. Miután azonban a községben levő tejszövetkezettől és a gazdaságban levő tehének után elegendő lefölozött tejet kaphat az iskola, szerintem ajánlatosabb volna nagyobb áron való értékesítés szempontjából mangolicza és yorkshirei keresztezés tenyésztése.

6. Baromfitenyésztésnél a sárga orpington tyúk fajta tenyésztését csak abból a célból ajánlom, hogy orpington kakasokat adhasson az iskola a község baromfitenyésztő lakosainak. Tiszta vérben való tenyésztést nem ajánlom, hanem az orpington és magyar keresztezés tenyésztését.

7. Faiskolai eszközöknél 4 darab ágfűrész beszerzését sokallom, elég 1 vagy 2 drb, s e helyett inkább több alsó szemzőkés szereztessék be, hogy minél több gyermek tanulhassa a szemesítést.

8. Az eszköz felszerelésénél nincs felvéve a vonószelek, vonókés és 1 gyalupad beszerzése, ezek pedig okvetlenül szükségesek, mert nélkülük háziipari munkákat készíteni lehetetlenség.

Beszerzendő tehát 1 vonókés, 1 vonószelek és 1 gyalupad.

Eltéktelve tehát a fent írt kisebb hibáktól az egész üzemterv helyesen, szakszerűen van összeállítva. A mezőgazdasági tőkék helyesen vannak csoportosítva és beosztva, s tekintve azt, hogy az iskola gazdasága tanczélul szolgál, holdankénti 97,91 koro-

na tisztajövedelem igen szépnek mondható...¹⁶

Időközben Alexy Pál – nem tudni, miért és mikor – eltávozott a hegyesi gazdasági ismétlő iskolából. (Alexy Pál nevével 1935-ben kétszer is találkozunk. A Gyöngyösön megjelenő Mezőgazdasági Népoktatás – A Gazdasági Szaktanítók Országos Egyesületének Hivatalos Közlönyében olvashatjuk: „Megdöbbenéssel vettük azt a szomorú és lesújtó hírt, hogy Alexy Pál debreceni kartársunktól néhány héten belül két főiskolás fiát, előbb Károlyt, most pedig a jogszigorló Pált ragadta el a halál.”¹⁷ Ugyanennek a közlönynek decemberi száma Alexy Pált címzetes debreceni igazgatóként jegyzi.¹⁸ Véleményünk szerint a kétévi kishegyesi működése után talán Debrecenbe távozhatott.) Helyébe Csiby Gábor (1877–1920) – ugyancsak szaktanító – jött. Ő az iskola megszűnéséig vezette az iskolát, Hegyesen halt meg, itt is temették el. Sírja a Keleti temetőben látható.

1908. május 7-én Aradi Árpád miniszteri biztos látogatás tett a községi jellegű szaktanítós gazdasági népiskolában. A látogatásról jelentésben számolt be felettesének. A jelentésből elhagytam a kérdéseket, csak a feleletekre korlátozódom.

„Az iskolaépület minden tekintetben megfelelő.

A községi előljáráóság pontosan teljesítette az iskolai mulasztások nyilvántartása és megbüntetése körül való kötelességeit.

Tankönyv, íróeszköz van.

A fűtés és szellőztetés megoldott.

Az iskolának könyvtára nincs.

Tanítói szakkönyvtár nincs.

A tannyelv magyar.

A törvényes tanterv szerint tanítanak.

Megvan a törvényserű hatósztályos gazdasági ismétlő iskola.

Úgy a gyakorlati gazdaság állapota, mint a tanulók elméleti képzettsége a követelményeknek megfelel.

Megtanulnak a gyermekek gondolkodni.

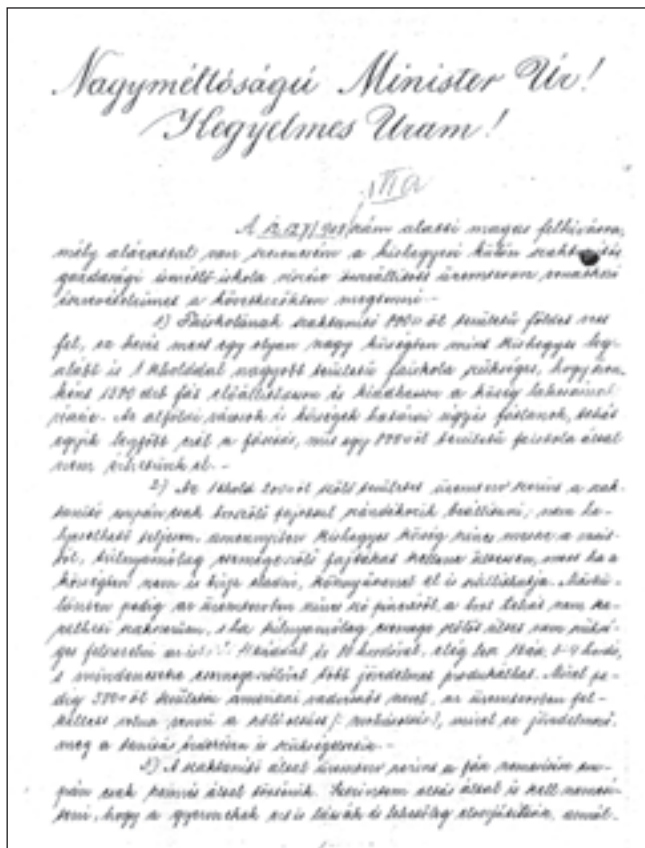
A közismereti tárgyak oktatása kielégítő.

A gazdasági oktatásra szolgáló terület megfelel, de a felszerelés hiányos.

A vallási nevelés megoldott.

Államellenség nincs.

A rendtartás a követelményeknek megfelel.

Könyves Béla jelentése

Csiby Gábor gazdasági szaktanító kitűnő képzettséggel rendelkezik, szorgalma, erkölcsi magaviselete és a néppel való viszonya dicséretes.

Az iskolában tiltott könyv nincs.

A szaktanító fizetést pontosan kap.

A felszerelés pótlására felkértem a községet.

A naplók rendben vannak.¹⁹

A község 1913. május 13-án felszólítást, illetve kérdést kap a vármegyétől, mi annak az oka, hogy a gazdasági iskolába a 179 iskolaköteles gyerek helyett csak 38-an járnak. Limbek Pál a május 16-án küldött feleletében megkísérel megindokolni a nagyszámú hiányzást. Igaz, hogy mindössze 38-an járnak iskolába. A hiányzók szülei közül büntettek is már meg, de mindez értelmetlen, hiszen a büntetést eleddig behajtani nem lehetett, mert egyrészt sok a szállási, meg sok a szegény szülő, akiknek gyermekei távoli tanyákon dolgoznak vagy pásztorkodnak. A tömeges büntetés pedig nagy felzúdulást okozna.

Csiby Gábor tanító erélyt követel a községtől, és felrója annak, hogy időben nem büntettek.

Alig egy év múlva, 3262/1914 szám alatt újabb felkérést kap jelentéstételre a község jegyzője az ismétlő iskolák tényállásáról. Limbek Pál jegyző 1914. július 6-án eleget tett a felszólításnak:

„1. A községhez 225 tanya tartozik.

2. Községi óvodánk pótolja a nyári menedékházat.

3. Az általános ismétlő iskolában egy tanító oktatja a fiúkat s egy tanítónő tanítja a lányokat.

4. Külön szaktanítós gazdasági ismétlő iskolánk van a községben, melyben azonban a népiskolai tanítók – miután eddig arra szükség nem volt – nem tanítanak.

5. Az ismétlő iskolai tanítóesélyes fiúk száma évenként 160–180 között változik, de ezeknek több mint a fele egész tanév alatt cseléd.

6. a múlt tanévben 36 iparos- és kereskedőtanonc volt községünkben, akik az általános ismétlő iskolát látogatták.

7. Árvaház nincs.

8. Kereskedő és iparos otthon nincs.

9. Kereskedői szaktanfolyamot nem tartottak a községben.²⁰

A gazdasági iskola felett 1914-ben kezdtek tornyosulni a viharfelhők, jelentkeztek megszűnésének első jelei. 1914. november 20-án a megyei tanfelügyelőség válaszolt a kishegyesi községi iskolaszék két nappal korábban hozzá küldött 299. számú jelentésre, melyben értesítette a Címet, hogy „Csiby Gábor ottani gazdasági szaktanító a fennálló miniszteri rendeletek értelmében nem rendelhető be felekezeti iskolához tanítónak még szükségből sem, miért is a hadba bevonult Body Máté osztályos osztályösszevonásával vagy váltakozó rendszerű tanítással látandó el, vagy pedig helyére helyettes tanító alkalmazható.”²¹

A veszély egyelőre elhárult. Annyit még tudunk, hogy Csiby Gábor 1918. június 28-án bemutatta az iskolaszéknek az 1918/19-es iskolaévre elkészítette óratervét:²²

	I. osztály	Heti órák
1.	Földművelés	1
2.	Állattenyésztés	1
3.	Méh és selyemhernyó tenyésztés	1
4.	Szőlőművelés	1
5.	Kertészet	1
6.	Számтан, mértан	1
7.	Fogalmazás	1
8.	Olvasás	1
9.	Gyakorlati oktatás	4
	12	

II. osztály		Heti órák
1.	Növénytermesztés	1
2.	Állattenyésztés	1
3.	Méh és selyemhernyó tenyésztés	1
4.	Szőlőművelés	1
5.	Kertészet	1
6.	Számтан, mértan	1
7.	Fogalmazás	1
8.	Olvásás	1
9.	Gyakorlati oktatás	4
12		
III. osztály		Heti órák
1.	Berendezés	1
2.	Állattenyésztés	1
3.	Méh és selyemhernyó tenyésztés	1
4.	Borászat	1
5.	Gyümölcsstermesztés	1
6.	Számтан, mértan	1
7.	Fogalmazás	2
8.	Olvásás	1
9.	Gyakorlati oktatás	4
13		

És milyen sors jutott osztályrészsül a kishegyesei szaktanító gazdasági iskolának? Elsöpörte a világháború utáni impériumváltás...

„Az SZHSZ Királyság hamarosan energikus lépésre szánta el magát a tanügy rendezése érdekében: 1919 márciusában újvidéki székhellyel megalakította a bácskai, bánáti és baranyai Oktatásügyi Osztályt azzal a céllal, hogy felszámolja a korábbi iskolarendszert és megvesse az alapjait az újnak. Ennek élére osztályvezetőt állított, aki a kultuszminiszter intenciói alapján működött. Ő határozta meg a szóban forgó területeken a tanítás nyelvét, és döntött arról, hogy az átmeneti időszakban milyen mértékben tanítsák a szerbhorvát nyelvet, történelmet, földrajzot a nem szerb tannyelvű iskolákban. Meghatározta, mely intézetek vagy osztályok fognak a kisebbségek nyelvén dolgozni. A miniszter előzetes engedélye alapján a magyar iskolákból a szükség szerint szerbhorvát nyelvű isko-

Az átépített iskolaépület napjainkban

látat létesít. Az osztályvezető, dr. Milan Petrović feladata az volt, hogy likvidálja a magyar népiskolákat, a középiskolákat, amelyek, úgy mond, a magyarosítás céljait szolgálták a korábbi időszakban. Utódjának pedig az a feladatot jutott, következetesen alkalmazza a szerb iskolatörvényeket Vajdaság területén.

Osztályokban például – ott az anyanyelvet póttantárgyként hallgatták a tanulók.²³

Még áll a gazdasági iskola épülete, de alig hasonlít egykori önmagára, alaposan átépítették. A Keleti temetőben pedig

a boldog emlékü Csiby Gábor gazdasági szaktanító sírja és annak felirata emlékezteti az arra tévedőt az egyszer volt gazdasági iskolára... ♦

Jegyzetek

¹ A kishegyesei ismétlő, valamint a faiskoláról lásd a szerző: Egy bácskai népiskola krónikája – A kishegyesei római katolikus felekezeti iskola története (1770–1920). Újvidék, 1999. 101–104. és 167–173. o.

² BALOG H István: A paraszti művelődés. = A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában.. 1848–1914. In: Tanulmányok. Szerk. Szabó István. Bp. 1965, Akad. K. 2. köt. 539. o.

³ Vajdasági Levéltár (VL). Bács-Bodrog (BB) vármegye. F-421. Kishegyese, 1376. doboz, szám nélküli irat.

⁴ Uo.

⁵ VL. BB vm. Kishegyese, 1376. doboz, 1900. április 5. 1666/1900.

⁶ Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 1900. augusztus 28.

⁷ Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 1901. június 8.

⁸ Uo.

⁹ Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 1901. augusztus 27.

¹⁰ Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 1901. október 22.

¹¹ Uo.

¹² Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 1902. január 28.

¹³ A Gazdasági Ismétlő Iskola Tanterve. Az Orsz. Közoktatási Tanács nyomtatványai. 1906. V. szám. o.

¹⁴ Uo. 9. o.

¹⁵ VL. BB vm. Kishegyese, 1376. doboz, 1904. szám nélkül.

¹⁶ Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 1908. április 1.

¹⁷ Mezőgazdasági Népoktatás. Gyöngyös, XX. évf. 5. szám, 1935. május hó, 13. o.

¹⁸ Uo. XX. évf. 12. szám, 1935. december hó, 11. o.

¹⁹ VL. BB vm. Kishegyese, 1376. doboz, 1908. május 7.

²⁰ Uo. Kishegyese, 1376. doboz, 3262. szám, 1914. július 6.

²¹ Kishegyesei Plébánia Irattára (KPI). Rendezetlen iratok.

²² VL. BB vm. Kishegyese, 1376. doboz, 1918. június 28.

²³ Virág Gábor: Kishegyesei iskolatörténete. Újvidék, 2009. 14. o.

Csiby Gábor (1877–1920) sírja a Keleti temetőben

Egy megsemmisített és egy átalakított kápolna Szabadkán

Csúszó Dezső, Szabadka

Avallási kisemlékek csoportjába tartozó kápolnák (capellae) nagy száma jellemző Szabadkára és környékére. Három történelmi felekezet hívői építették e kisemlékeket – a római katolikusok és a pravoszlávok (szerb görögkeleti egyház) mellett a zsidó hívek is magukénak mondhatnak egy temetkezési kápolnát és egy majorsági imaházat.

Feltehetően még a középkorban megjelent az első ilyen jellegű imaház, hisz biztosra vehető, hogy a XV. század második felében épített várban is kialakítottak egy helyiséget a várúr, illetve a várkapitány családjának, ahol azok bármikor, a köznépet kizárva elvégezhatték napi imáikat.

A hódoltság utáni első imaház is kápolna típusú volt, a szerzők rendre így nevezik a vár földszintjén kialakított helyiséget, ahol a szegedi ferencesek kiküldött tagjai megtarthatták az első nyilvános istentiszteleteket. Hasonló rangban és szerepkörben voltak a száz év után, az 1780-as években újratervezett Bajmok és Csantavér falvak imaházai is az első évtizedekben, de ugyanez elmondható a városnak az 1738-ban épült fogadalmi kápolnájáról is.

A zömmel ma is meglévő építmények egy nagyszámú csoportja temetkezési célokra is szolgált – mind a temetők térségében, mind azokon kívül. A világi és egyházi iskolák belterében kialakított kápolnák pedig az egyházak és az iskola-rendszer szoros kapcsolatára utalnak az elmúlt századokban.

A most bemutatott két kápolnát csupán rövid ideig használták kápolnaként: az egyiket megsemmisítik, a másikat átalakítják – a Bajai út bejáratánál lévő, és a szerb temetőhöz közel eső két római katolikus kápolnáról van szó Szabadkán.

Keresztelő Szent János-kápolna, Szerezlai-kápolna

Az elhunyt férjével közös végrendeletük egyik pontjának kivitelezését kezdeményezte özvegy Szerezlai Jánosné Racsmán Rozália¹ (1832) 1883 márciusában, amikor a Tanácshoz fordult kápolnaépítési engedélyért: „Tekintetes városi Tanács! Boldo-

gult férjem néhai Szerezlai Jánossal alkotott közös végrendeletünknel fogva elhatároztam magamat a közös tulajdonunkhoz tartozott szabadkai 10092 sz. tjkvben foglalt 8642 tk. sz. alatti 1064 öl bajai szőlő telken egy családi sírbolttal ellátott kápolnát a két példányban ide mellékelte térrajz szerint saját költségemre felépíteni, és kérem ezen építéshez a hatósági engedélyt részemre megadatni. Szabadkán 1883 Mártius hó 14-én. özv. Szerezlai Jánosné szül. Racsmán Rozália.”²

A kötelezően lefolytatott bizottsági vizsgálatokat követően a Tanács megadta a kérvényezett engedélyt. Kivonat az 1883. április 11-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből: „2498/323 sz. Felvételt özv. Szerezlai Jánosné helybeli lakosnak folyamodványa, melyben a saját szőlő telkén egy kápolnának a bemutatott tervrajz szerinti építésére hatósági engedélyt kér. Határozat: A kérelmezett engedély a középítkezési bizottságnak javaslata folytán a bemutatott tervrajz alapján ezennel tanácsilag megadatik, miről...”³

Az engedélyezést követően elkezdődött az építkezés Kósa István (1857–1899), helybeli építkezési vállalkozó és építőmester (vsz. ő a kivitelező is) által 1883 januárjában elkészült tervek alapján, és 1885. június 29-én már fel is szentelheték Keresztelő Szent János tiszteletére.⁴

Alig kezdődött el az építkezés, ám Tormásy Gábor az 1883-ban kiadott egyháztörténeti munkájában már mint elkészültet vette jegyzékbe – az 1871-es évré

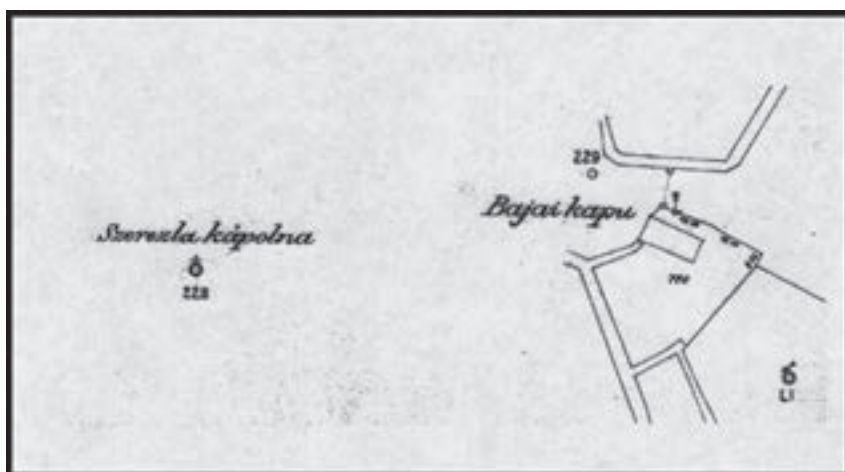
vonatkozóan írja: **Szerezla János a bajai kapu mellé (állított) egy kőkeresztet – ugyanoda kápolnát is – az országút melletti szőlőtelkén.**

Iványi István is megemlíti a monográfiafiájában (1892): „A bajai kapun kívül pedig az országút melletti saját szőlőtelkén építette Szerezla János csinos sírkápolnáját.” A fenti leírás nagyon találó volt, mert a köznép már a kezdetektől Csinos kápolnának nevezte a vallási kisemléket.

1800 koronás alapítványt is tett rá a tulajdonosa a Szent Teréz plébánián, ennek köszönve került rá Mokossay Mátyás jegyzékére (1901) – a jegyzék 118-as számú objektuma: „118. Capella s. Joanni Bapt.”

A szájhagyomány szerint a házaspár szívesen és gyakran időzött a városkapu közelében levő szőlőtelkén, főleg miután 1871-ben felállították⁵ az út menti kőkeresztet a birtok északi végében, a Bajai út mellett, amely előtt a kispadon hosszú órákon át elüldögéltek. Az itt megélt isteni nyugalom adta az ötletet, hogy a haláluk után is itt szeretnének pihenni, és így született a leendő temetkezési kápolna építésének felvetése az említett végrendeletben.

Mivel ez az első temetőn kívüli építmények egyike, amelynek a sírboltjába engedélyezték a hatóságok a temetkezést, a köznép e köré is legendát szőtt. A monda szerint Szerezlai János fuvarozó volt és egy gazdag bajai kereskedő rábeszélésére elvállalta, hogy éjszakai fuvarral elszállítja az árut és gazdáját Bajára. Egy októberi, holdvilágos késő estén el is indultak,

Szerezlai-kápolna

ahogyan azonban elhagyták a városkaput, megállította a lovakat, majd rövid szóváltást követően megölte a kereskedőt, aki mindhiába könyörgött, hogy ne tegye, mert úgyis kitudódik, hiszen szemtanú is van, a fényes Hold. Az elrabolt javaknak köszönhetően gyors gazdagodásnak indult a fuvaros, aki idővel mindent bevaltott a feleségének. Egy családi veszekedést követően az asszony feljelentette a rendőrségen a férjét, de annak sikerült pénzzel eltussolni a dolgokat. A szóbeszéd azonban megmaradt, és a köznép már jó előre tudni vélte, hogy az egyháziak úgysem temethetnek el egy olyan gyilkost a köztemetőben, aki életében nem bánta meg a bűnét és nem vezekelt. A kápolnaépítéssel Szerezlai János biztosította magát, hogy a halálát követően ne legyenek gondok az elföldelésével.

Ahogyan az 1915-ös város térképen is látszik, a tervrajzok szerinti 4,85x6,25 m-es alaprajzú kápolna, melynek legmagasabb pontja, a kupolán elhelyezett kereszt csúcsa 11,40 m-en volt, a korabeli Bajai kaputól – a mai Mičurin utca és a Bajai út keleti

sarkától mintegy száz méterre nyugatra, a Bajai út déli oldalán állt.

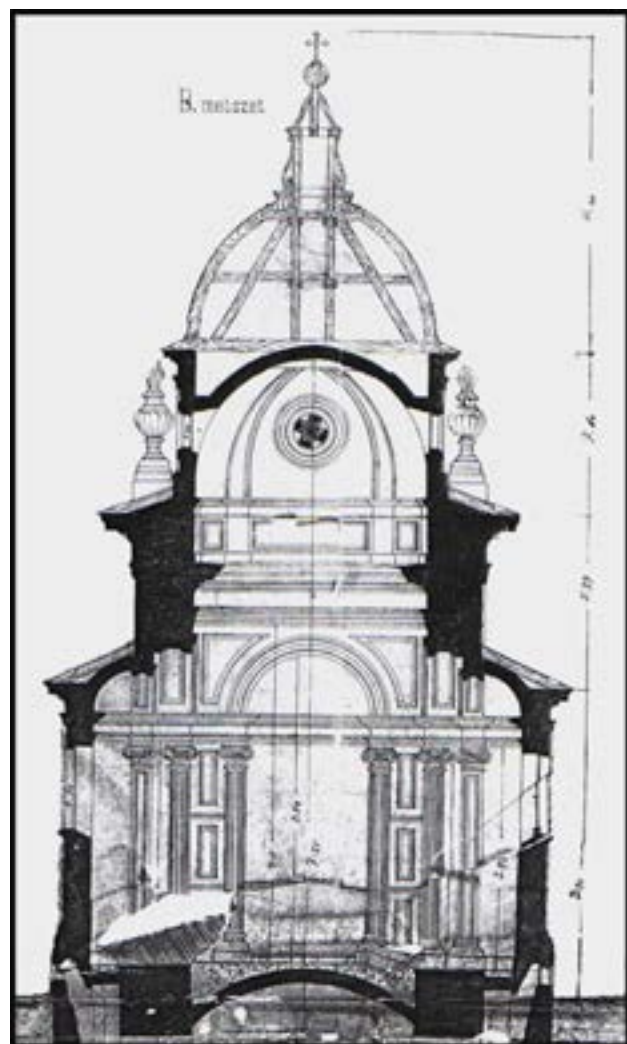
Nem akadtunk olyan fényképre, amelyen teljes díszében láthatnánk e kápolnát, így csak az emlékező adatközlőkre támaszkodhattunk a leírásában.

Az alacsony dombon, néhány lépcsőnyi magasságban, néhány méternyire a mai utcafront mögött álló, négyoldalú kápolna bejárata északnak, az út felé volt fordítva

vikáriát alapítottak a hívők és az Apostoli Kormányzóság. Az ugyanekkor terbe vett templomépítés sem várattott magára sokáig, mert 1929-ben már fel is szentelték a Halasi úti imaházat. A templomépítés közben is tartottak istentiszteleteket, mégpedig a közeli Szerezlai-kápolnában, melynek e periódustól függetlenül is megtartották évenként a búcsúját.⁶

A II. világháborút követően eltűntek

A kápolna terve, metszet

és váltakozó sorokban piros, valamint sárga klinkertéglával volt borítva. Tetőmagasságban a falak négy sarkán egy-egy díszes betonváza állt. A hatszélvényű, félgömb alakú kupoláját vörösréz bádoggal fedték. A berendezésével kapcsolatban csak a díszes, csúcsosan tagolt faoltárára emlékeznek az adatközlőim.

A huszadik század első felében a sírboltjában nyugvó építetők jogos örökösei tulajdonában volt a kápolna, akik a továbbiakban gondoskodtak a karbantartásáról is. A húszas években külön szerepet kapott a környék hívóinak vallási életében. A későbbi Kisboldogasszony plébánia területén 1925-ben egyházközséget, majd a következő évben

A kápolna helye, Bajai út 87.

(Fotó: Czékus Géza)

az alapítványi pénzek, és a kései örökösök elhanyagolták a gondozását. A leromlott állagú épületet az 1959. április 7-én meghozott községi határozattal lebontásra ítélték, majd ugyanebből a célból el is adták.⁷

A Bačlija házaspár, Ivan (1924) és Anna vásárolta meg a romos kápolnát, majd 1962-ben, Zvekanović Matija püspök külön beleegyezésével átvitette az építetők földi maradványait a közeli, Bajai úti temetőbe, a vallási kisépítményt pedig lebontatta. A bontás alkalmával az előtte álló keresztet is ledöntötték. Kutatásaink folyamán sikerült nyomon követni a kereszt darabok, valamint a kápolna épületanyagának további sorsát. A Szerezlai-kereszt maradványait az ún. Salakos út egyik telkén (491-es szám) találtuk meg az ezredfordulón,⁸ a kápolna részei pedig különböző helyekre kerültek. A kupolát fedő vörösréz bádoggal hulladékként lett eladva az ezzel foglalkozó vállalatnak, az Otpadnak. A négy sarkán lévő vázából csupán egyet őriztek meg – az épületet lebontó házaspár a városi házukhoz⁹ szállíttatta és napjainkban is az udvarukat díszíti. A külső burkolatát képező klinkertéglák (sárga, vörös) is díszlelemmé váltak – a Szent Katalin utcában –, egy városi ház utcai falát borítják.¹⁰ A berendezéséből az értékes, faragott faoltárt az említett püspök

átvitte a Szent Teréz plébániára. A kiürült telket két részre osztva a közvetlen szomszédok vásárolták meg, és a későbbiekben kiépült rajta egy lakóház, a mai Bajai út 87.

Szent Kereszt felmagasztalása kápolna, bajsai Vojnich Tivadarné-féle kápolna

A mai Szép Ferenc és a Temető utcák kereszteződésének északkeleti szögletében lévő, egykori Vojnich-féle díszkert északi részében található Szent Kereszt templomot az idősebb szabadkaiak még napjainkban is gyakran az építettőjéről, bajsai Vojnich Máriáról (közismertebb nevén Vojnich Tivadarné, Vojnich Tósóné, Vojnic Tošinica) neveznek meg.

A megmaradt beton váza
(A szerző felvétele)

A gyermektelen bajsai Vojnich Mária (1826–1904)¹¹ a férje, bajsai Vojnich Tivadar (1826)¹² 1892. március 29-én bekövetkezett elhalálózását követően kezdeményezte egy temetőn kívüli, többszemélyes sírbolt kiépítését, amely fölé nagyobb méretű kápolnát is épített volna. Szem előtt tartva, hogy a saját testvérei zömmel nőtlenek, hajadonok voltak és arra az időre már mindannyian elhaltak (tehát megoldatlan volt végső nyugóhelyük rendezése, gondozása – vonatkozott ez a szülei sírjára is),¹³ ezért elhatározta, hogy a leendő sírboltban legalább 12 koporsónak biztosít helyet.

Ami a leendő szakrális együttes helyét illeti, legmegfelelőbbnek a városárkon kívüli saját szőlőtelke tűnt a Csernoevits utca (a szláv Crnojević szó, amely feketét jelent;

az utca névadója Arsenije Čarnojević szerb pátriárka) végén, a Felsőánc utca északi oldalán. A pravoszláv temető és a vele szemben már kiépített két kápolna (az Ostojic- és Milinovic-féle kápolnák) szomszédsága biztosította, hogy ne kerüljenek fel közegészségügyi aggályok a sírboltba való temetkezés kapcsán.¹⁴

Miután 1894 elején elkészítette Koczka Géza (1849–1912) városi mérnökkel a sírbolt és a föllette emelkedő, nagyobb kápolna terveit, a Tanácshoz fordult az építési engedélyért. Sürgősségi eljárásban, az 1894 júliusában tartott tanácsülésen tárgyalták az ügyet: „11738/tan.894 Sürgős kérvénye özv. Vojnits Tivadarné helybeli lakosnak kápolna és sírbolt felállítására tárgyában. – H. A városi tanács folyamodó kérelmére megengedi a Czurnovits utca végén a felsőánc utcán túl eső szőlő területen a szerb temető átellenében, az iratoknál elfekvő tervek szerint, kápolnát sírboltal építhessen, köteles azonban folyamodó az 1876 évi XIV t. cz. – 119 paragrafusának figyelembe vételével a váz rajzon kitüntetett fülkébe a temetkezést akkép eszközölni, hogy a fülkék minden egyes hulla eltemetésénél befalazva legyenek. Miről folyamodó, s a mérnöki hivatal, ez utóbbi az ellenőrzés gyakorlása végett, úgy a rendőrkapitányi hivatal felzetten kapnak értesítést. – Szabadkán 1894 évi Julius hó 25.”¹⁵

Az építkezése rövidesen el is kezdődött, mert augusztus folyamán a helyi lapok rendre beszámoltak az eseményről: „EGY DISZES KÁPOLNA. Özv. bajsai Vojnich Tivadarné földbirtokosnő a Csernovics – utca végén levő saját telkén (a városliget közelében) egy nagyobb szabású díszes kápolnát és sírboltot épített 12 temetkezési hellyel...” – írja a *Szabadkai Közlöny* 1894. aug. 12-i számában.¹⁶ A *Bácskai Ellenőr* az egy héttel korábbi tudósításában ismertette a fontosabb részleteket is: „Egy díszes kápolna építése. Özv. bajsai Vojnich Tivadarné földbirtokosnő a Csernovics-utca végén levő saját telkén (a városliget közelében) egy nagyobb szabású díszes kápolnát és sírboltot 12 temetkezési hellyel épített. A tervet Koczka Géza, helyb. építész-mérnök készítette. A kápolna hosszúsága 22 méter, szélessége 14 méter. A kápolna négy csonka torony, egy kupola és egy elől álló főtornyóból fog állani. A kápolna a földtalajtól 180 cm. magasságban épül. Belseje igen díszes berendezést nyer, lesz benne egy főoltár következő mellékhelyiségekkel: oratorium, sekrestye, az Úr koporsójának való hely és karzat orgonával. Az összes munkálatokat – dicsérettel legyen mondva – helybeli iparosok készítik, csupán a kőfaragó munka

ruskocai fehér és predetti szürke márványból (az Orovica-melletti Bibl bányákból) készülnek. A munkálatokat: Bleszák András kőműves, Molnár Antal ács, Éberhardt Mihály szobrász, Moldoványi János asztalos, Fülöp Lajos lakatos, Blaskovics Mihály festő és Rukavina Nándor bádogos vállalták el. Az összes építkezési költségek 22 ezer forintot tesznek ki.”¹⁷

Az utóbbi lap nyomon követte az építkezés további menetét is – a két héttel későbbi számában már a munkálatok előrehaladtáról értesítették a nagyközönséget: „Bajsai Vojnich Tivadarné díszes kápolnájának az építkezése serényen halad előre, a sírbolt teljesen ki van falazva, a boltívek is már készek. E szerint van remény arra, hogy jövő hó végére a kápolna tető alá kerül.” Az előrejelzésekben nem tévedett az újságíró, mert október hetedikén a következő cikket közölhette a *Bácskai Ellenőr*: „Egy díszes kápolna építése. Özv. bajsai Vojnich Tivadarné földbirtokosnő a Csernovics-utca végén levő saját telkén – mint lapunk f. évi 62. számában már említettük – egy nagyobb szabású kápolnát (12 sírboltal) épített. A díszes kápolna – mely bátran templomnak is beillik – az elmúlt héten tető alá került s magas sugár tornyára az óriási aranyozott keresztet f. hó 6-án helyezték el. Az egyházi beszentelést Mamuzsich Mátyás prépost-plébános díszes közönség jelenlétében végezte. A bajsai Vojnich családot özv. bajsai Vojnich Etelka és ifj. bajsai Vojnich Sándor képviselték. Az egyházi ünnepélyt a prépost egy hosszabb beszéddel nyitotta meg, melyben a kereszt jelentőségét ecsetelte. A szent beszéd után a kereszt megáldása illetve beszentelése következett, ennek befejeztével pedig hála ima mondatott a kápolnát építtető nemes lelkű urnóért. Ezzel az egyházi szertartás véget ért. Ekkor fent a kápolna magas tetőzetén megszólalt Szikora József kőműves segéd és egy talpraesett sikerült beszéddel éltette özv. bajsai Vojnich Tivadarnét, a kápolna építtetőjét, továbbá Mukits Ernő volt országgyűlési képviselőt, mint a helyi ipar hathatós pártfogóját, Koczka Géza építő mérnököt, Bleszák András kőműves mestert és végül munka társait. Minden tosztt után egy pohár bort ürítve a poharat a levegőbe dobta. Az öt pohár közül egy sem tört el. Ezt a körülményt a munkások jó omennak tartják. A keresztzszenelési ünnepélyt d. u. 5 órakor a munkások víg lakomával fejezték be. Végül megemlítjük, hogy az egyházi szertartást a prépos-plébános minden dijnélkül eszközölte s ennél fogva özv. bajsai Vojnich Tiva-

A Szent Kereszt templom napjainkban (fotó: Czékus Géza)

darné a szt. Teréz egyház pénztára részére 25 frtot adományozott.”

Nem volt azonban minden rendben a kivitelezéssel, mert egy hónap múltán, nem kevés rosszmájúsággal a *Szabadkai Hírlap* roskadozó épületről tudósított: „Roskadozó kápolna. Az ujonnan épült és Vojnich Tivadarné által emelt díszes kápolna – mint halljuk – oly gyöngye alapon emelkedett illetőleg épült fel, hogy összeroskadni készül. A mult napokban egy bizottság vizsgálta meg, mely részbeni lebontását határozta el.”¹⁸ A *Szabadka és Vidéke* cikke pedig a november 4-i számában: „Özv. Vojnich Tivadarné által fölépített kápolna – mint halljuk, – annyira összerendezett, hogy az összedőléstől lehet félni. Ennek következtében a kápolna bolthajtásait széjjel kellend szedni.”

A munkálatok tehát újrakezdődtek és még két év után sem fejeződtek be egészében, mert 1896 mindenszentekén is csak a sírboltot szentelheték be.¹⁹ A *Szabadka és Vidéke* cikke az 1896. november 8-i számban: „Ugyancsak most a nyáron készült el özv. Vojnich Tivadarné nagyobb-szerű kápolnája a szerb temető mellett. – Mindkét új kápolnát (az iskolanővérek zárdai kápolnája a másik) ft. Mamuzsich Mátyás prépostplebános áldotta meg. A megoldási sz. Szerbartások alatt nagyszámú közönség gyűlt egybe a kápolnába. Egy hét után azonban korrigálnia kellett magát: Itt megemlítendő özv. Vojnich Tivadarné nagyobb-szerű kápolnája is, melynek csak is kriptája áldatott meg mindszentek napján, és nem a kápolna mint mult szá-munkban tévesen közölte. Ezen kápolna oltárát, mely ábrázolja Krisztus levételét a keresztfáról és Mária szive és Jézus szive szobrát, továbbá a Fájdalmas Anya szobrát, a nagyszerű feszületet és szószéket, melyek

osztatlan tetszéssel találkoztak, szintén Stuflesser készítette” (Stuflesser Nándor (Ferdinánd) tiroli – Gröden – oltárkészítő és fafaragó).

A *Bácskai Ellenőr* némileg tájékozottabb volt, mert a november 12-i (1896) számában így írt: „Nemeslelkű adakozások. Bajsai özv. Vojnich Tivadarné föld-birtokosnő, boldogult szülei s hozzá tartozó hulláknak – az általa épített díszes kápolna alatti családi sírboltba történt átszállítása emlékeül a következő nemes lelkületű adakozásokat eszközölte...” (és felsorolják a 900 forintot kitevő kilenc adományt, melyek közül az ún. Első Nőegyletnek, az apácáknak juttatott 300 forintos a legjelentősebb).²⁰ „Ez alkalomból megjegyezzük, hogy a gyönyörű szép kápol-

na kivitelét illetőleg annak remekszépségű oltárát Stuflesser (a Péits-kápolna oltárát is tőle rendelték) európai tiroli oltár készítő építette, a sírboltot illetőleg pedig biztos forrásból állíthatjuk, hogy hasonló mása csakis Berlin mellett látható I. Vilmos császár mauzóleumában. – A kápolnát – mint minket értesítenek – Császska György kalocsai érsek a jövő tavasszal fogja nagy ünnepélyességgel felszentelni.”

A 32x21 m alapterületű kápolna tehát felépült, felszentelték és ezzel betölthette az építető által meghatározott elsődleges szerepet: a leányvárház lakóinak időszakosan tartandó istentiszteletek helyszínévé vált. A sírboltját a következő temetést követően végleg lezárták – az 1904. április 21-én elhunyt özv. bajsai Vojnits Tivadarné bajsai Vojnits Mária halálára nyomtatott gyászjelentés: „Özv. bajsai Vojnits Tivadarné született bajsai Vojnits Mária elhunyt 1904. április 21-én. Tetemei f. hó 22-én d.u. 4-h-kor a városliget mellett levő alapítványi kápolna sírboltjába fog-nak eltakarítani.”

A temetést követően a végrendelet szerint jártak el a megbízottak: árverésen értékesítettek minden birtokrészt, házat, vagyontárgyat – tehát minden ingó és ingatlan értéket – a begyűlt pénz egésze az általa létrehozott alapítvány pénzét képezte. Alapítványi kötelezettséggé tette a végrendelező a kápolna további fenntartását is.²¹

Vojnich Tivadarné kápolnája címmel egy kiegészítő cikket közöl a *Bácskai Napló* 1909-es száma (február 12.): „Vojnich Tivadarné leányvárházának kérdése szokatlan

Ligeti Sándor: Szent József, 1896

Ligeti Sándor: Szűzanya, 1896
(Fotó: Korhecz Papp Zsuzsanna)

mérven felhívta a közönség érdeklődését. Sok helyről kaptunk már jóakaratu tanácsokat, figyelmeztetéseket, melyek mindannyian a leányvárház felépítésének ügyét iparkodnának előmozdítani és siettetni. Vojnics Tivadarné, amint közismert, a szerb templom környékén kápolnát építtetett s annak fentartására, s a benne tartandó istentiszteletre, ha jó tudjuk, negyven láncc földet is hagyományozott. A nemeslelkű adományozó még életében fel akarta szentelni a kápolnát, de a felszentelés ügye több ok miatt addig szenvedett halasztást, míg nem Vojnics Tivadarné meghalt, s a kápolna azóta zárva van. Sokszor képezte tanácskozás tárgyát, miképpen oldhatnák meg azt, hogy a város azon környéke lakóinak, akik a kápolnához közel laknak, legalább ünnepnaponkint, zordonabb időben könnyebbé tétessék a templombajárás. Akadnak olyanok is, kik arrafelé külön templomot akarnak építeni, külön plébániát akarnak létesíteni. Amde erről, a mai viszonyok között, nem igen ábrándozhatunk. Van azonban a kérdés megoldásának nagyon is könnyű módja. A hatóság megtehetné azt, hogy magáévá tegye Vojnics Tivadarné kápolnájának ügyét, s odahatna, hogy a kápolna felszenteltesék, benne az alapítványokból istentisztelet tartassanak.” Tehát még öt évre rá felszenteletlen volt a kápolna, és így várta az országváltást.

Az országváltást követően némileg változott a kápolna jogviszonya – a továbbiakban az Apostoli Kormányzóság tulajdonát képezte. A *Bácsmegeyi Napló* 1926. június 15-én írt egy összegezést: „A Vojnics Mária-alapítvány tudvalevőleg mintegy négyszáz hold szántóföldből, három hold szőlőből, egy kápolnából, ...indítványára elhatározták, hogy a szegedi uton levő volt csendőrlaktanyát eladják és a szerb temetőnél levő ugynevezett Vojnics-kápolna mellett többemeletes palotát építenek az „Árva leányok otthona” céljaira.” 1931 nyarán a helyi egyházi lap, a *Katolikus Értesítő* (1931. június, II. évf., 6. szám) arról tudósít, hogy némi felújítást követően átadták a Vojnics-féle kápolnát a Szent Péter-plébániának, mint plébániatemplomot (vikáriatemplom): „A Tosiné kápolna megnyitása. Sokszor irtunk már a Tosiné kápolna megnyitásáról míg végre valóvá vált. A környék lakossága boldog, hogy közel kapnak istentiszteletet. A felszentelésre Budanovics Lajos püspök vezette a processiót, amelyen óriási tömeg vett részt.” Ugyanez a lap decemberi számában (1931) a karácsonyi misék rendjével kapcsolatban: „A Tosiné-féle „Szent Kereszt” kápolnában 8 órakor bunyevác sz. mise, 9-kor pedig magyar prédikációval külön mise lesz.”

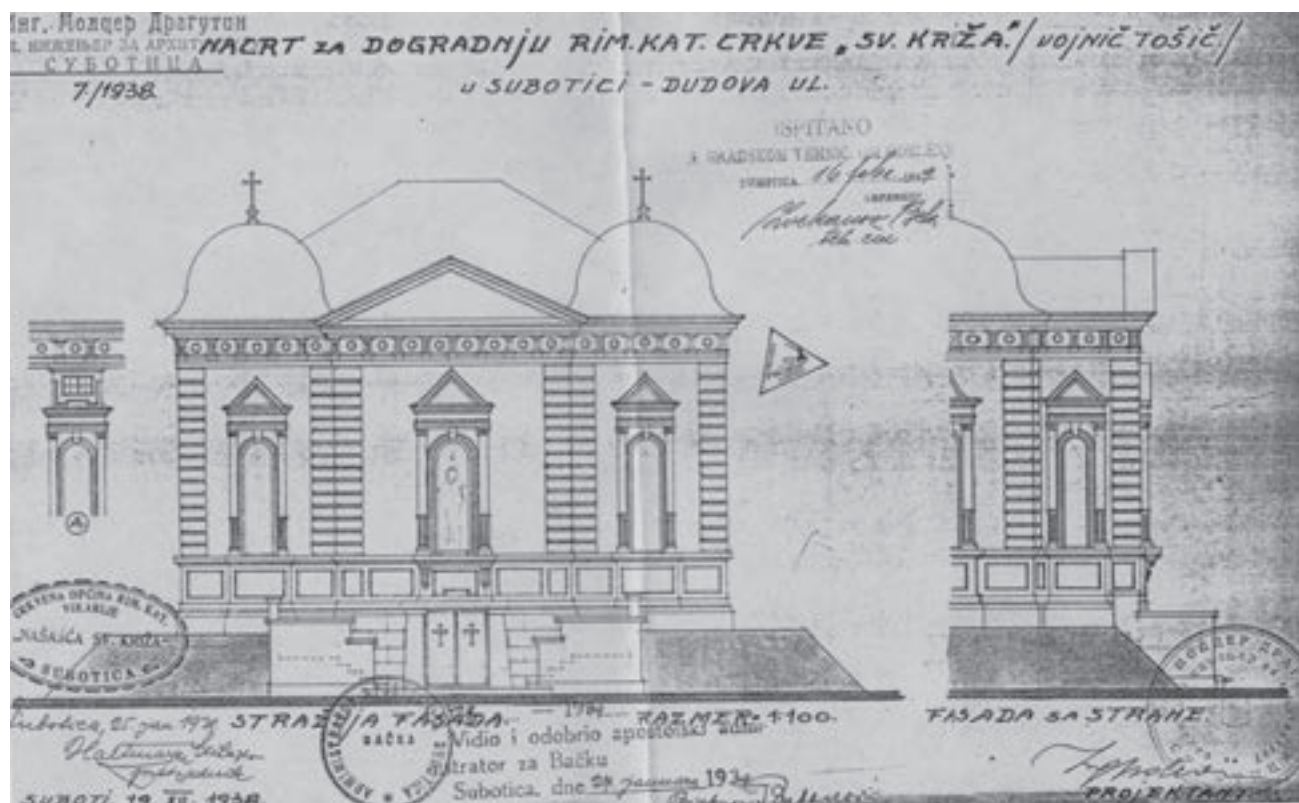
Az új jogviszonyi helyzettől függetlenül a hivatalos adminisztráció még évekig csak Vojnics-féle kápolnaként említi. Az Építészeti osztály 1931. szeptember 30-ai

kelezesű ügyirata: „3278/31 alatt megerősíti, hogy a 11110/1-es telekkönyvi parcellán a „Marija – Vojnić Tošinica-féle” római katolikus kápolna épült, míg a 11109-es számú parkká lett alakítva.”

1933 májusától kinevezik az újonnan megalakult Szent Kereszt vikária **templomává**, és ezután már így jegyzik. „További tehermentesítésként Budanović püspök számos új vikáriát hozott létre a huszas években a meglévő nagyfényi, tavankúti, valamint a városi plébániák fedésterületén. Békova, Györgyén, Sebesics, Sándor, Kelebia, Kálvária, Bajai szőlők után 1933-ban, a Szent Mihály-plébánia megszüntetésével az öt, önálló vikária (jog az önálló anyakönyvezésre, gazdálkodásra): Iskolanővérek, **Szent Kereszt**, Szent Péter, Munkás Jézus és a palicsi” – írja Csuszó Dezső a *Munkás Jézus templom* munkájában 2008-ban, Szabadka (Bácskai Egyházmegyei Hatóság leirata – Litt. circ. V/1933., Szabadka).

Az 1939-es átépítése kapcsán (Molczér Károly 1938. december 19-én készült tervei alapján) már Szent Kereszt felmagasztalásának templomaként nevezik meg a hivatalok, de megjegyzik, hogy továbbra is a Vojnics-féle alapítvány részét képezi, ezért az átalakításhoz a Szociálpolitikai Minisztérium hozzájárulását is kérni kell.²²

Jelentősebb átalakításokat 1973-ban kiviteleztek az épületen. Gajdos Tibor a forrásokban feltüntetett munkájában így ír: „1973-ban, sok más templommal

Molczér Károly tervejza (1938)

együtt, ezt a templomot is teljesen átrendezték, korszerűsítették. Az új oltár, a szószék, a kálváriatorozat, a gyertyatartók stb. kidolgozásával Berecz Ferenc esztergomi képzőművészt és restaurátort bízta meg. Ezt a nagy munkát a mester a helyszínen és a környéken található fák (tölgy-, hárs-, jávör-, kőris- és cseresznyefa) felhasználásával készítette el.²³

Az egykori kápolna eredeti berendezéséhez tartozott a napjainkban is meglévő két oltárkép – Rubens Piéta utánzata (tirolai műhely) és a Raffaello-féle Szent Jeromos színváltozá-

képet felcserélték a napjainkban is látható családi címer domborművével. ♦

Jegyzetek

¹ A 21 éves Szerezlay János (János és Molnár Anna fia) 1850. június 16-án esküdtött a szabadkai Szent Teréz-templomban Racsmán István és Körmendy Julianna 18 éves leányával. 1869-ben a városi házuk a VI. kör 109. alatti, az egykori Klein–Huberth-féle ház – a mai Októberi forradalom tér 31. A házaspár pénzelt a városi kálvária VIII. stációjának megépítését is 1879-ben. A családdal kapcsolatos számos levéltári ügyirat különböző formában örökölte meg a házaspár családnévét: Szerezla, Szerezlai, Szerezlay, Ratsmán, Ratsmány, Racsmány, Racsmán.

A Berecz-féle főoltár

sának másolata (Biancini munkája) – Ligeti Sándor, budapesti művész két vitrázs ablaka is, valamint a Stufferler oltárképe.

A legutolsó felújítások 2007-ben és 2009-ben voltak, először a festett üvegablakok újultak meg, majd a belső festés rekonstrukciójával folytatódott a munka. A boltívet 1973-ban megsemmisítették, a Szentháromságot és a négy evangélistát ábrázoló mennyezetképét a feltárt nyomtörödékek alapján Korhecz Papp Zsuzsanna festő-restaurátor művész rekonstruálta. A Berecz-féle berendezés helyett is „új” oltárépítménye van a kápolnának a Miaszszonyunk zárda egykori kápolnájából. A keresztút eredeti képei a templom padlásán kerültek elő – Korhecz Papp Zsuzsanna szóbeli közlése.²⁴

A bejáratához 1932-ben a közelben lakó (VII. kör 121, a Herceg utcában) Bubori házaspár, Péter (1857–1942) és Úrge Cecília (1859–1951) emeltettek egy fekete gránitkeresztet, amely napjainkban is az eredeti helyen áll.

A bejárata fölötti oromzati háromszögbe eredetileg csak egy keresztet helyeztek, majd az átalakítások egyikében e vallási jel-

² Iványi István tévesen jegyzi, hogy a kápolnát maga Szerezlay János építtette. Az engedélyezéstől a felszenteléséig János özvegye rendezte a kápolnaépítés ügyes-bajos dolgait.

³ SzTL, 2498/polg.1883.

⁴ SzTL, ép. engedély Fi 2/1883.

⁵ Csúsó Dezső: Könyörgésünk színhelyei I.

⁶ Egyes szerzők (pl. Marin Šemudvarac) szerint a kápolnabúcsú Kisboldogasszony napján volt, bár ennek ellentmond a tény, hogy Keresztelő Szent János a kápolna védszentje. Ha így volt, akkor sem egyedi az eset, hiszen a Ferenc-rendiek templomának a védszentje Szent Mihály, ám a templombúcsút mégis Szent Antal ünnepén tartják.

⁷ Marin Šemudvarac az 1988-as értekezésében így ír a kápolnáról: „Mivel senki sem viselte gondját, a városi hatóság 1959. április 7-i engedélyezésével lebontották, mert a romossá váló épület (beázó tetőzet, repedező falak) leomlással fenyegetett” (Csúsó Dezső).

⁸ Csúsó Dezső: Könyörgésünk színhelyei I.

⁹ Kisbajmok városrészen, a Raška utca 44. alatti ház udvarán áll napjainkban is a díszes betonváza.

¹⁰ Szent Katalin utca 27., Kujundžić Jakov háza.

¹¹ A nemességserző Vojnich István ükunokája volt, felmenői: István – Mihály (1730–1799) – József (1766–1824) és az édesapja, Mihály (1786–1858). 1851-ben ment férjhez a közeli rokonhoz, másodfokú unokatestvéréhez, bajsai Vojnits Tivadarchoz. Városi házuk a mai Petőfi Sándor utca 8. alatti telken álló ház, az Iparosok Otthona.

¹² Szintén a nemességserző ükunokája, felmenői: István – Mihály (1730–1799) – Mihály (1775–1818) és az édesapja, Károly (1804–1864).

¹³ A kápolnaépítő testvérei: Antónia (1816–1844), Emília (1824–1847), Móric (1818–1856), Márk (1819–1891), Borbála (1820–1844), Imre (1827–1852) és Mihály (1832–1872).

¹⁴ Az 1882-es kataszteri térképen a mai templomtér két különálló szőlőtelekre van osztva (a plébániaépület helyén egy ház van berajzolva). Az északi szomszédságban lévő telkek ekkor még szintén szőlősök.

¹⁵ SzTL, 629/mérv.1894.

¹⁶ XIX. évf., 32. szám.

¹⁷ Bácskai Ellenőr, 1894. augusztus 5. (XV. évf., 62. szám)

¹⁸ Szabadkai Hírlap, 1894. november 4. (44. sz.)

¹⁹ Időközben, 1895. április 28-án özv. bajsai Vojnich Mária saját kezűleg megírta a végrendeletét, melyben (ahogyan az 1900. április 30-án készült pótvégrendeletben is) a felépített kápolnáról rendelkezik.

²⁰ Más újságok is beszámoltak az eseményekről. Szabadkai Hírlap, 1896. november 29., 48-as szám: „Nagyságos bajsai Vojnich Tivadarné urnó néhai szülei és hozzátartozói hamvainak az új családi sírboltba történt átszállítása alkalmából a »Szeretetről« címzett nőegylet részére 50 frtot adományozott...”

²¹ A Gordana Prčić Vujnović, Viktorija Aladžić, Mirko Grlica: Városteremtők II. (Gradotvorci II, Szabadka, 2006): „Životni put Tivadara Vojnića je okončan 1892. godine, a samo dve (dvanajest) godine nakon njega umrla je i njegova udovica. Na samom kraju života Marija Vojnić je 1894. godine na kraju Crnojevićeve ulice podigla crkvicu. Pošto nisu imali potomaka imanje Marije i Tivadara Vojnić (400 lanaca oranica, 22 motike vinograda, imanje na Kelebiji, kuća u Budimpešti, kuća u Subotici...) je testamentom rasprodato i sva imovina od milion kruna pretvorena je u imovinu čuvene zadužbine.” A korabeli újságok egészében leközölték az 1904. április 21-én kihirdetett végrendeletet, amely szerint nem került dobra a vagyon összessége – kisebb földparcellák, vagyontárgyak, házberendezés, bútorok, pénzüsszegek közvetlenül jutottak az örökösök birtokába. A vég-, illetve a pótvégrendeletben többször is megemlítik a kápolnát: „Úgyszintén a szabadkai kelebiji földbirtokomat mely 42, több kevesebb lánccból áll, egy a szabadkai díszkertemben a hol már kápolnát is építettem, felállítandó „Árvalány intézet” javára hagyom úgy azonban, hogy az imitt érintett földbirtokokat sem eladni, sem adóssággal terhelni nem lehet és csakis azoknak haszonbéri jövedelme fordítható az intézet fenntartási költségeinek fedezésére. Az intézet ohját-somhoz képest a fentebbemlített díszkertemben állíttassék fel. Az általam ugyanott felállított templomszerű kápolna, a mely sírbolttal (kriptával) van ellátva imaház gyanánt szolgáljon az áhítatos leánykák számára. A kápolna sírboltjába, ha netán életben nem tehetném, drága szüőim és testvéreim hamvai az u. n. bajai temetőből átszállíttassanak a hova idővel saját tetemeivel együtt ott takaríttassanak el.” A temetésével kapcsolatos végrendeletkezés: „Hűlt tetemeim tisztességesen, nem kímélvén semmi nemű költséget az általam épített kápolna sírboltjába takaríttassanak el, és a temetkezési kiadások a takarékpénztári pénzből fedeztessenek” (Szabadkai Közlöny, 1904. május 1.). Kosta Petrović 1928-ban is ismerteti a közismert tényeket: Zadužbina Marije Toše Vojnić stupila u život 1904. – tada se osnuje i Dečji Dom „Marija” – Daničićev put (Szegedi út) 11. Marija Toše Vojnić sahranjena je u familijarnoj kapeli, koja se nalazi na uglu Crnojevićeve i Dudove ulice.

²² SzTL, V 256/1939: „Slavnom Gradskom Poglavarstvu Subotica Potpisanom čast je zamoliti Naslov da blagoizvoli dozvoliti proširenje rimokatoličke crkve sv. Križa u Subotici po priključenom nacrtu (u 3x3 primjerka). Budući da spomenuta crkva pripada zadužbini Marije Vojnić – Tošinice, kao vlasniku, zato je podnesena molba i na Ministarstvo socijalne politike radi dozvole za dogradnju. Subotica, dne 27. januara 1939.” Egy hónap után, február 24-én megadták a kért engedélyt.

²³ Az eklektikus stílusban épült kápolnáról Gajdos Tibor (Szabadka) is lejegyzte: „Eredetileg a bajsai Vojnichok temetkezési helyéül szolgált, de később 1931-ben templommá nyilvánították, majd 1939-ben – Molczer mérnök tervei alapján kibővítették.”

²⁴ Köszönet Fábrián Borbálának és Korhecz Papp Zsuzsannának kéziratomban lektorálásért.

A földvári felderítőcsapat történetéből

II. rész

Weissenbeck József, Bácsföldvár

A szervezet névadójáról

Abácsföldvári felderítőcsapat, amint már írtuk, 1955. április 24-én tartotta alakuló közgyűlését, melyen többek között elfogadták a szervezet nevét. Az akkori szabályok szellemében – mert „szokásoknak megfelelő” kifejezést nem használhatunk – magas rangú politikusokról, népfelszabadító harcosokról neveztek el az iskolákat, gyárakat, intézményeket, gyakran mellőzve a neves tudósok, írodalmárok, művészek és egyéb jeles személyek neveit. Szóljunk hát a földvári felderítő névadójáról, Stevan Dejanov elvtársról is néhány szót.

Bácsföldváron született 1909. október 18-án. Földműves családból származott. Születésének idejében apjának még nem volt háza sem, az egész család tanyán élt. A faluba csak valamilyen ügyek intézése végett mentek, de csakis az idősebbek. A tanyán születtek, dolgoztak és haltak meg. Gyermekkorára így emlékezett: „már ötéves koromban, vagy még előbb gazdálkodni kezdtem. Először a csirkékre vigyáztam, majd libákra, körülbelül 7 éves koromban disznópásztorrá léptem elő.

Gyermekkoromból nagyon sok nyomós emlék maradt. Ezekre életem végéig emlékezni fogok [...] Mint disznópásztornak megvolt a saját gyerek-köröm, amelybe Antal, Jóska, András, Vince, Dušan, Mile, Paja, Sekula és mások tartoztak [...] A mi, akkoriban még szűz és romlatlan magyar és szerb lelkünk, nemhogy nem rontotta a jó viszonyt, hanem egyforma életkörülményeink lehetővé tették, hogy megértsük és szeressük egymást...”¹

Tíz éves korában írárták be a földvári elemi iskolába, ahol csak az első és második osztályt fejezte be, azután visszatért a tanyára pásztorkodni. Tizenöt évesen ismét a faluba ment és Pillischer Aladár búzakereskedőnél inaskodott, majd 1926. szeptember 1-jén Milovan Živković rőfőskereskedésébe ment. Egy évre rá Belgrádban kirakat rendezési tanfolyamra iratkozik, s megismerkedik a marxista irodalommal is. 1926-tól Zágrábban, Bjelováron, Újvidéken és Óbecsén dolgozott, s részt vett a fiatalok művelődési

életében is. 1930 októberétől Tivatban tölti katonai szolgálatát a tengerésznél, két év után leszerelt, és Milovan Živković rőfőskereskedőnél helyezkedett el Földváron, ahol 1934-ig dolgozott. Ezután ismét fogta vándorbotját és Óbecsén, Zágrábban, Titelen, Újvidéken dolgozik. 1933-ban lett a Kommunista Párt tagja. Először 1936-ban tartóztatták le. Tüdőbajt kapott, tovább nem dolgozhatott. 1943-ban ismét elítélték, Sátoralja-újhelyre kerül, de betegsége miatt 1944 tavaszán szabadlábra helyezik.

Állapota állandóan rosszabbodott, s október 5-én kivitték a tanyára, ahol született. Mindössze öt nap hiányzott, hogy megérje harmincötödik születésnapját: október 13-án halt meg. A falu körül nagyban folyt a harc.

„Bácsföldvárt a németek október 22-ig tartották. Háborús, hadi viszonyok között, a legkevesebben tudták csak két nap múlva kikísérni és eltemetni a földvári temetőben, mert a falu körül hol hevesebben, hol lanyhábban, de állandóan dúlt a harc. A szomorú temetésen csak öt személy vett részt...”²

A második évtized indulása

A földvári felderítőcsapat fennállásának második évtizedét tehát új vezetőséggel kezdte, Tóth László csapatparancsnok vezetésével. Sajnos a második évtizedben a csapat nem dicsekedhet különösebb eredményekkel. A vezetőség nem váltotta be ígéreteit, s a csapatmunka lanyhulásá-

val a tagság érdeklődése is alábbhagyott. Ezt bizonyítja például az a tény is, hogy az 1965–1975-ös időszakban mindössze két táborozást szerveztek a tengerparton, Krapanj szigetén.

1967 végén már vészes fellegek jelennek meg a szervezet felett. Az év elején még azt olvashatjuk a Jó Pajtás című gyermeklapban, hogy a Bózs őrs május elsejére a Fruška gora-i Venacra tervez kirándulást, és azt, hogy a szervezet legfiatalabb tagjai – az őrszemek és méhecskék is – nagyban készülnek a vajdasági őrszemek és méhecskék első szemléjére, melyet Testerán tartanak június végén. De

decemberben már igen szemléletesen és megrázóan írja le a lap kistudósítója, Paksi Erzsébet, a felderítőotthon állapotát, a szervezet lassú elhalását, amelynek tevékenysége csupán a nyári, vakációs táborozásokban nyilvánul meg. Íme a Mi van veled, felderítő szervezet? rövid szövege:

Az 1970-ben újraalakult felderítőcsapat első elnöke, Suta Margit

„Zárt ajtók, betört ablaküvegek, pókhálós falak, mintha csak a mesebeli Csipkerózsza várát látnánk [...] Nem mese és nem látomás. Valóság! A Stevan Dejanov nevét viselő földvári felderítő szervezetnek nincs vezetője, régi tagjai, akik valamikor dolgos szervezői voltak a csoportnak, már rég kikerültek az elemiből és másutt tanulnak. Nagyon elhanyagott a csoport, pedig sok kis pajtás szeretne felderítő lenni.

A park közepén épült fel a szép, kis, takaros otthon, de most senkinek sem otthona. Az egerek tanyája, a pókok lakhelye és a bogarak fészke. Ha egyszer valaki mégis szívére venné a dolgot, vállalná a felderítők vezetését, az új tagok, akik valóban megérdemlik a felderítő nevet, néhány nap alatt újjá varázsolnák. Pókháló helyett képek és fényképek ékeskednének a falakon ismét, az ablakok a fényes napsugarakat tükröznék és a lakatok sem rozsdásodnának az ajtókon.

Kihez forduljunk? A szervezet jelenlegi vezetőjét nem érdekli a felderítők munkája. Hát akkor miért vállalta? Miért nem hagyta a régieket dolgozni?

Sok fiatal és régi felderítő teszi fel ezt a kérdést, de választ – sajnos – nem kapnak.”³

Az ifjakat, fiúkat és leányokat egyaránt a szervezet gazdag programja csalogatta tagsága soraiba: az ügyességi gyakorlatok elsajátítása a csillagok megszerzése, a természet alaposabb megismerése, a sátortáborok, tábortüzek, különféle versenyek, műsoros teadélutánok, a szórákózási-társalgási lehetőségek. S mivel a program leszegényedett, a gyakorlatok is csupán ismétlésekből álltak, a sátortáborok is elnéptelenedtek, a tagság elmaradozott az összejövetelekről.

Lehet, hogy országsszerte, vagy csak a Vajdaságra szorítkozott, hogy a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek derekáig hanyatlás, szervezetlenség jellemezte a felderítők szervezetét is. Elavultnak tartották ezt a szervezkedési formát. Az ifjakból pedig kiveszett az érdeklődés a felderítősködés iránt, csak olcsó nyaraltatást láttak a táborozásokban is. Újabbán már a család is jobban szeret együtt nyaralni, hiszen van rá lehetőség, s az iskolák is szerveznek nyaralásokat tanulóiknak, nincs szükség a felderítői menetelésekre, szemlékre, táborozásokra... Így vélekedtek a politikusok is, s ha már a politika is pácát tört felette, meg is szűnhet.

S a földvári Ligetben levő felderítő-otthon épülete eltűnt, anyagát a Tapavica Djordje-Džoja Sportközpont új épületének

Jović Djordje, a felderítők utolsó legális parancsnoka

felépítésére használták fel. Nagy Zoltánnak, az egykor aktív felderítőnek köszönve, az ott lévő értékes emlékek, jegyzőkönyvek, oklevelek s más irattári anyagok és fényképek ezúttal megmenekültek.

Bontovits János (1910–1992) csapatparancsnok

Az 1955-ben alakult és kb. 10–12 évig működő földvári Stevan Dejanov Föderítő Szervezet felbomlott, nem volt, aki összetartsa a tagokat – írja a Becsei Újság 1974 januárjában.⁴ Majd így folytatja: „Tavaly (1973) januárjában egy helybeli pedagógus javaslatára jóváhagyták a földerítő szervezet megalakítását. Egy fiataalt azonnal elküldtek kiképzésre Andrevljere. Áprilisban megtartották első ülésüket, a következő hónapban őrsvet-

zetői tanfolyamot indítottak, júniusban már részt vettek a VII. Vajdasági Szemlén, júliusban gyakorlati tudásfelmérést tartottak. Bácsföldvár felszabadulásának ünnepén a becsei földerítőkkal találkoztak, és tájékoztató s más versenyeken mérték össze képességeiket.

Anyagi támogatást nem kaptak, a tagsági díjból fedezték a kiadásokat. Saját termük nem volt, az Ifjúsági Otthonban tartották összejöveteleiket. Azonban, a nehézségek ellenére is, megmaradtak a tagok, összesen kb. százhatvanan. Nemrégén új otthont kaptak, de mivel a terem üres volt, az iskolától öreg székeket és asztalokat kölcsönöztek. Még csak az anyagi támogatás hiányzik, hogy tervüket valóra tudják váltani. Legfőbb vágyuk eljutni a Vajdasági Tájékoztató Versenyre. A közeljövőben megszervezik az ifjúsági rajt is, mert jelenleg csak a pionírok korosztálya működik tömegesen.

A bácsföldvári földerítők derűlátók, az eddigi sikereken felbuzdulva még nagyobb munkakedvvel dolgoznak, és remélik, hogy a társadalmi-politikai és egyéb szervezetek anyagilag is támogatják ezt a népfelszabadító háború hagyományait őrző szervezetet” – fejezi be írását a cikkíró.

Az évtizedes pangás után világhosszá vált tehát, hogy a felderítők szervezete az ifjúság olyan szervezett tevékenységi formája határainkon kívül is, amely nemesíti, műveli, oktatja tagjait és szükség van rá a pionírszervezet mellett, és „...ahol nem hiányzik a munkakedv és az önkezdemenyezés, máris reneszánszát éli a mozgalom.” Majd így folytatja többek között a cikkíró 1974-ben: „Bácsföldváron például minden különösebb erőfeszítés nélkül éledt újjá a felderítő szervezet: a Stevan Dejanov Felderítőcsapat 156 tagot számlál, és sokoldalú tevékenységet fejt ki. Az iskola, a helyi közösség és a társadalmi-politikai szervezetek egyrészt támogatják a felderítőket, az együttműködésre nem lehet panasz. Nem csoda hát, ha a Stevan Dejanov Felderítőcsapat a legjobb úton halad, hogy a régi földvári felderítőhagyományok méltó folytatójaként ismét hírnevet és elismerést szerezzen a Tisza menti községnek, s az eredményes munkát a fiatalok egyre növekvő érdeklődése kíséri.”

1975-ig gond volt a földvári felderítőknél az egyenruha, mert nagyon kevés tagnak volt lehetősége, hogy megvásárolja, főleg a fiatalabb tagoknál. A hetvenes évek derekától ez megváltozott. Mind többen jelentek meg olajzöld színű ingekben, blúzokban és nadrágokban, illetve szoknyák-

ban, nyakuk körül a háromszög felderítőkendővel, gyűrűvel vagy gubacs kötővel összefogva. Jelvényük a zöld jávorfalevél és elmaradhatatlan piros ótágú csillaggal. Fejükön partizánsapka, derekukon tőcsatorerékszíj.

A csapat szervezeti tevékenységéről

Mint már említettük, a szervezeti élet elhalása, az értekezletek hiánya, a tagokkal való foglalkozás ellaposodása és rendszertelensége oda vezetett, hogy az őrök széthullottak és lassan a csapat vezetősége is érdektelenné vált. Egyedül az iskolai vakációk idején szerveztek táborozásokat, illetve nyaraltatásokat gyér programmal. 1969-ig évi közgyűlést sem tartott a felderítő szervezet vezetősége.

1969 májusában az egykori aktív felderítők és a szervezet szimpatizánsai, rokon-szervezői Milovan Jović kezdeményezésére rendkívüli közgyűlést hívtak össze, tíztagú bizottságot választottak, melynek az volt a feladata, hogy összegyűjtse a csapat irattári anyagát, archívumát, pénzügyi dokumentációját, rendszerezze és jelentést tegyen a közgyűlésnek. Ez a bizottság el is végezte a reá bízott feladatokat.

Az irattári anyagot 1960-ig Thomka László tanár gondozta, és azt hiánytalanul át is adta a bizottságnak. 1964-től az archívumot Tóth László csapatparancsnok gondozta, amit a bizottság ugyancsak átvett igen rendszertelen állapotban, az iratok beiktatása nélkül az utóbbi öt éves időszakra.

A közgyűlés határozatot hozott a csapat és őrseinek, rajainak újraszervezéséről, a szétszóródott leltári kellékek begyűjtéséről, a felderítőotthon rendbe hozásáról.

Új vezetőséget is választottak 1969. június 9-én. A csapatparancsnok Suta Margit tanárnő, helyettese Mladen Mirilović, törzsszervező (csapattiszt) Mikus György, titkára Milovan Jović, pénztárosa Kosana Jović, ökonóm (gondnok) Djordje Jović, az őrsemek és méhecskék őrvezetői Dušanka Sekulić, Ivanka Stefanov, Weissenbeck Etelka és Tóth Erzsébet tanítónők. A honismerő (hegymászó) felnőtt nők rajparancsnoka Hegedűs Etelka, a honismerő férfiaké Gavro Ćosić, a felderítők rajparancsnoka Hagács Lajos, a vízi felderítők Hegedűs Tibor. A vezetőség tagjai még: Bontovits János, Milica Živlak és Tóth László.

1969 júniusában az újonnan választott vezetőség úgy döntött, hogy a csapat sátorainak egy részét, amely Krapanj szigetén

volt megőrzésen, kölcsön adja az óbcesei Samu Mihály Általános Iskolának és az ugyancsak óbcesei Petőfi Sándor Általános Iskolának.

1969 nyarán vették fel a kapcsolatot a Novo Orahovó-i (zentagunaras) felderítőcsapattal, mivel azok megküldték a

gi tagok most azon fáradoznak, hogy az egységet újból életre keltsék.”

A fentieket igazolja az a munkajelentés is, amely szerint 1973 márciusában, hosszú szünet után megindult a munka. Megalakították a rajokat és őröket. Több leányt őrvezetői tanfolyamra küldtek, akik azt

Méhecskék és őrsemek őrvezetőikkel, Magyar Ilonával és Eremin Verával 1973-ban

földváriaknak a magyar nyelven júniusban megjelent Föderítők című lap I. évfolyama 1. számának néhány példányát, melyet a topolyai község felderítő szövetsége adott ki. A lap szerkesztősége Orahovón volt. Ehhez az első magyar nyelvű felderítőközlönyhöz sok remény fűződött, hogy idővel vajdasági lappá nővi ki magát, és elősegíti a felderítők magyar nyelvű szakkifejezéseinek megismerését, helyes használatát is. Sajnos az elvárások nem teljesültek.

De nem volt sikeres a magyar nyelven megjelenő Jávor sem, amely 1974 márciusában indult be a Képes Ifjúság mellékleteként 3000 példányban. Három szám jelent meg ebben az évben, a példányszám emelkedett, de csak komoly dotációval, támogatással jelenhetett meg. Az ára 1,5 dinár, az előállítási költsége pedig ennek a kétszerese volt.

1973-ban a csapatparancsnok ismét Bontovits János lett, a titkár Suta Margit, a rajvezető Djordje Jović. Ez év áprilisában jelent meg a sajtóban a hír, amely szerint életre keltik a Stevan Dejanov Felderítőegységet. „Mint ismeretes, egy időben ez a felderítőcsapat a vajdasági határokon kívül is elég ismert volt. Igen aktívan dolgozott és sok szép eredményt ért el. A vezetősé-

sikeresen el is végezték és őrvezetői rangot szereztek. Ebben az időben a Švrca őr vezetője Vidosavljević Slobodanka, helyettese Barna Erzsébet volt. A II. rajnak 42 tagja volt, vezetőjük Tóth István rajparancsnok.

1973-ban a tagság száma 157, ebből az őrsemek és méhecskék (7–11 év) száma 60, a földérítő fiúk (12–18 év) 39, a földérítő lányoké 33 és a honismerőké (férfiak és nők 18 éven felül) 25.

1974. április 7-én tartotta évi közgyűlést a felújított felderítőcsapat, melyet Gavro Ćosić nyitott meg, majd átadta a szót az Urbán Magdaléna, Magyar Ilona és Djordje Jović összetételű munkaelnökségnek. Az elmúlt év munkájáról Gavro Ćosić szerb, Bontovits János pedig magyar nyelven számolt be. Utóbbi beszámolójában kiemelte, hogy „a fiatalok társadalmi tevékenysége és szórakozása ma fontos tényező az ifjúság sokoldalú nevelésében, és ennek eredményes megvalósításában szükség van minden társadalmi tényező összefogására. A Jugoszláv Föderítő Szövetség azt a feladatot vállalta magára, hogy magas erkölcsi értékű fiatalságot nevel, amely mint hasznos tagja a társadalomnak alkalmas lesz betölteni társadalmi szerepét és szükség esetén megvédeni hazáját. A szervezet arra neveli tagjait, hogy jó tanulók legyenek az isko-

lákban, példaadó munkások, a korszerű technika és tudomány hordozói a gazdaságban általában, falun pedig különösen a mezőgazdaságban” – szölt bevezetőjében Bontovits János, majd így folytatta: „... tekintetbe kell venni azt, hogy Földváron 1967 óta a szervezet egyáltalán nem dolgozott, az utolsó évi közgyűlést pedig 1964. november 15-én tartottuk, és csak Tito néptárs és a Központi Iroda levelének hatására, a Jugoszláv Szocialista Ifjúsági Szövetség és egy csoport régi földerítő kezdeményezésére 1973. április 24-én megtartott évi közgyűlésen megválasztott vezetőség irányításával kezdett a szervezet újra dolgozni.”⁵

1974-ben döntött a Vajdasági Felderítő Szövetség arról, hogy az évi közgyűlések megtartásának határidejét szigorúan be kell tartani. A csapatok közgyűléseit november 15-ig, a községi szövetségeket december 15-ig, a tartományi közgyűlést január elején.

A huszadik évforduló

A csapat megalakulásának 20. évfordulójáról méltó módon emlékeztek meg Földvár felderítői. 1975. április 26-án koszorúzásokkal kezdődött az ünnepség. Óbecsén koszorút helyeztek első csapat tisztjük, Korhecz László sírjára. Bácsföldváron névadójuk, Stevan Dejanov emlékművét koszorúzták meg, majd délután ünnepi ülésre került sor, amelyet Bontovits János csapatparancsnok nyitott meg. A munkaelnökséget Stevan Džilitov, az első csapatparancsnok, valamint Zora Kovačev, Urbán Magdaléna, Hekker János és Branislav Vukadinov képezték. Az ünnepi díszülésen beszámoltak szerb és magyar nyelven a csapat húsz éves tevékenységéről, okleveleket osztottak ki az elmúlt időszak legaktívabb tagjainak és a szervezet támogatóinak. Az oklevéllel kitüntetettek: Barna Erzsébet, Bata György, Bencz Ágota, Bercsényi Miklós, Bittó László, Bontovits Erzsébet, Bontovics János, Buru Ilona, Buru Mihály, Buru Róbert, Eremin Vera, Erdősi László, Fülöp István, Fehér László, Galambos József, Gombár Lajos, Hanák László, Hegedűs Aranka, Hegedűs Gyula, Hegedűs Tibor, Hekker János, Hladnik Andrija, Jović Djordje, Jović Milovan, Jović Kosana, Kanžamár László, Kutri Judit, Kutri Lajos, Maglajčević Voja, Magyar Ilona, Makra István, Markov Jelena, Martinecz Ibolya, Mikula Ferenc, Mikula Mária, Mikus György, Mirilović Mladen, Mirosavljević Zorica, Mitrović Milan, Nacsa Gábor, Nacsa Ružica, Nagy Boldizsár, Nagy Zoltán, Péter Magdolna,

Petrovity Krisztina, Plačkov Mira, Ragács Lajos, Samu Piroška, Samu Tibor, Sebők Anna, Surján Zita, Suta Margit, Süge Rózsa, Sekulić Dušana, Stefanov Ivanka, Stefanov Žarko, Thomka Erzsébet, Tóth Erzsébet, Tóth István, Čosić Gavro, Čosić Marija, Čosić Teréz, Urbán Károly, Urbán Magdaléna, Vukadinov Branislav, Weissenbeck Zoltán, Zarić Milan, Zivlak Milica és Zódi József. Hatvankilenc név, hatvankilenc személy, akik hírnévhez segítettek a földvári felderítőcsapatot.

Az ünnepi közgyűlés Partizánfelderítő fokozatra javasolta Jović Djordjet és Urbán Magdalénát, Ezüst juharlevél kitüntetésre Bontovits Erzsébetet, Čosić Gavrot, Čosić Terézt, Sekulić Dušankat, Suta Margitot, valamint Arany juharlevélre Bontovits Jánost.

A szervezetet anyagilag és erkölcsileg is támogató közösségeket is oklevéllel tüntették ki. Ezek: Bácsföldvár helyi közössége, Svetozar Marković Általános Iskola, Testvériség-egység Földmégmunkáló Szövetkezet, Sloga Földműves Szövetkezet, Önkéntes Tűzoltócsapat, Újvidéki Bank, PIK Halastó Részlege, Univerzal Kereskedelmi Vállalat, Becejtrans Utasszállító Vállalat, Október 22. Malomipari Vállalat, a bácsföldvári vasútállomás dolgozói,

Bittó László és Tóth István felderítő parancsnokok

Szocialista Ifjúsági Szövetség és Óbecse Község Népvédelmi Tanácsa.

A jubiláris év tavaszán alakult meg a Tisza Menti Felderítőcsapatok Közössége is. 1975. április 19-én kötöttek megállapodást a magyarkanizsai Moša Pijade, a kispiazi Dózsa György, a zentai Stevan

Sremac, az adai Nikola Tesla, az óbecsei Ivo Lola Ribar és a bácsföldvári Stevan Dejanov nevét viselő felderítőcsapatok az alábbiakban többek között:

A megállapodást kötő felek, együttműködésük és a felderítői élet fellendítése érdekében, koordinációs bizottságot alakítanak, amely indítványozza a munka vezetés módját és körülményeit, megszabja és összeegyezteti a közös tevékenységet. Ez volt az első ilyen jellegű megegyezés, amit Vajdaságban aláírtak. A községközi felderítő szövetség első elnökévé Dobó Sándort választották.⁶

Szervezeti élet a községi választmányban

Óbecsén tartották meg 1976 tavaszán a felderítők községi választmányának alakuló közgyűlését, amelyen a község területén működő csapatok: az óbecsei Ivo Lola Ribar, a péterrévei Veljko Vlahović és a földvári Stevan Dejanov csapatok küldöttei létrehozták a Községi Föderítő Szövetséget, melynek első elnökévé Cserepes Istvánt választották. Az alakuló közgyűlésen részt vett Péter Iván, a Vajdasági Felderítő Szövetség titkára is. Ekkor a községben 445 felderítő tevékenykedett. Itt emelték ki, hogy a kisebb-nagyobb hibáktól eltekintve, a tagok eredményeket értek el. Külön kiemelték, hogy a földvári „Albatrosz őr sorra aratta a babért”?

Az előbbiekkal kapcsolatban Mándity Valéria májusban már arról tudósította

az Újvidéken megjelenő Képes Ifjúságot, hogy a földvári Stevan Dejanov, a becsei Ivo Lola Ribar és a péterrévei Veljko Vlahović földterítői a májusi ünnepek alatt Magyarországon, Szekszárdon jártak. Április 30-tól május 3-ig az Úttörő Szövetség fennállásának 30. évfordulója alkalmából vettek részt a jubiláris szemlén, s megismerkedtek az ottani úttörők életével, munkájával.⁸

1976-ban a csapat végrehajtó bizottságának tagjai: Ragács Lajos (elnök), Tóth István (helyettes), Urbán Magdaléna, Ragács Rózsa, Bittó László, Magyar Ilona, Zarić Milan, Buru Róbert, Suta Margit, Eremin Vera, Weissenbeck Edit, Jović Djordje, Ćosić Gavro, Tancsik András, Zinajić Djordje, Vidosavljević Slobodanka, Ćosić Teréz, Bontovits János, Tóth Katalin, Mirilov Zoran és Vukadinov Branislav. A végrehajtó bizottság nemzeti összetétele: magyar 13, szerb 8, férfi 12, nő 9, ifjú (27 éves korig) 13, azon felül 8 személy.

A felderítőcsapat a hetvenes évektől a tagság soraiból választott vezetőség mellett még külön tanácsot is választott. Az 1976 decemberében választott tanács tagjainak is megmaradt a névsora az utókornak: Ragács Lajos, Kolarov Ilinka, Zivlak Milica, Hegedűs Aranka, Jović Milovan, Klajić Djordje, Petrović Milivoj, Sekulić Dušanka, Markov Jovan, Weissenbeck József, Fehér László, Samu Pál és Crnomrković Božidar. A tanács tagjait társadalmi-politikai vonalon választották, 8 szerb és 5 magyar nemzetiségű tagja volt. A politika tehát ismét igyekezett beleszólni a szervezetek életébe, ami észlelhető is volt a következő években.

A földvári felderítő szervezet második hirtelen hanyatlását 1973-ban érte meg. Idézzük itt Ragács Lajos közgyűlési elnök beszámolójának néhány mondatát: „[...] földterítő-munkánkat, gondolok erre a 77-es esztendőre, az őrök és rajok tevékenyelensége és az egymás közötti kapcsolatok hiánya jellemzi, melyet Urbán Magdaléna csapattiszt eltávózása okozott.” Majd így folytatja tovább: „Az 1977 előtti eredményeink részben hozzá kötődnek, mert ő volt a csapattiszt. Helyette nem választottak új csapattisztet, habár nagy szükség volt rá. Később Bittó László végezte a csapattiszt feladatát, de csak ideiglenesen vállalkozott erre a funkcióra, amíg nem képeznek ki erre a posztra fiatal felderítőt. Erre az Urbán helyére kinevezett fiatal matematikatanár, Milan Radojčin vállalkozott.”

Újabb határkőhöz érve

És újabb határkőhöz értünk. Az eddigi évekből sikerült több-kevesebb dokumentációt (okmányt, írásos bizonyítékot, újságcikket, fényképet) összegyűjteni a földvári földterítők történetének megírásához. Ugyanis az írásos anyag nagy része elpusztult, a tűz martaléka lett a Szövetkezeti Otthon épületében. Ami megmaradt a tagság tulajdonában itt-ott, az kézirat vagy másolat, valamint az újságcikkek a sajtó lapjain. Itt mondok köszönetet azoknak, akik ebbéli törekvésemben segítettek: Buru Ilonának és Mihálynak, Tóth Tivadarnak, Jović Djordjenak és feleségének, Smiljkának, Hegedűs Etelkának és Gyulának, s mindazoknak, akik szóban is tudattak velem adatokat a földvári felderítők életéről.

Sajnos a következő esztendőkből nagyon kevés jegyzet, újságcikk került eddig elő a földvári földterítők tevékenységéről.

1980-ból az alábbiakat jegyeztük fel.

A Jó Pajtás csillagos hírként közölte Bálint Judit Palackgyűjtés című cikkét a földvári földterítők nemes tevékenységéről, melyet érdemes szó szerint idézni a lapból: „A bácsföldvári Stevan Dejanov Felderítőcsapat, amelynek tagságát főleg a Svetozar Marković iskola tanulói képezik, palackgyűjtési akciót szervezett. Falragaszokon hirdették ki a faluban a vállalkozás időpontját. Felkérték a lakosságot, hogy minden felesleges üveget vigyen ki az utcára, ahonnan a felderítők összegyűjtötték. A különböző nagyságú és fajtájú

palackért kapott pénzt az anyagilag nehezebb helyzetben élő gyermekek táborozására fordítják.” Eddig a ma már mesébe illő humánus tevékenység.⁹

1982-ből már csak egyetlen leirat maradt fenn. A Dráva menti Selnicából jelentkeztek a felderítők,¹⁰ hogy a pohorjai ütközet évfordulóján meneteléssel egybekötött ünnepséget rendeznek szeptember 19-én, melyre tíz földvári felderítőt is meghívna. Érdekes a levelük végén írt figyelmeztetés: „Posebno moramo, da Vas upoznamo, da se dobro ubučete in toblo, jer je to visoko u planini” (Külön figyelmeztetni kell Önöket, hogy jól és melegen öltözzenek fel, mert a hely magasan a hegyekben van.). Arról már nem maradt írásbeli nyom, hogy a földváriak részt vettek-e a menetelésen, sőt arról sem, hogy válaszoltak-e a levelükre.

1983 áprilisában az iskola titkára arról értesíti a felderítőcsapat vezetőségét, hogy kérelmüket az iskola telefonjának ingyenes használatával kapcsolatban, az iskolatanács határozata alapján, annak 50%-át fedezi, a másik felét a felderítők próbálják a helyi közösségtől vagy más munkaszervezettől kieszközölni.

A nyolcvanas években lanyhul a munka ismét, ami a társadalom gyér anyagi támogatásának tudható be. Versenyekre, szemlékre és más nagyobb kiadásokra, útiköltségekre nincs pénz. Csak a helyi tevékenységekre, ünnepekre, kirándulásokra korlátozódik a munka. Utalnak erre a lapokban megjelenő hosszabb-rövidebb hírek is a csapat életéről. A Magyar Szó óbcesei tudósítója

Buru Ilona és Mihály felderítők

A földvári Stevan Dejanov Felderítőcsapat a Fruška Gorán

Felderítőtábor a Fruška Gora-i Testerán

1986. április 29-én, a május elsejei ünnepség kapcsán azt írja, hogy április 30-án este fél nyolckor hagyományos fáklás felvonulás lesz, amelybe a helyi iskola tanulóin kívül bevonják a felderítőket és a többi fiatal is. A menet az iskolából indul a főtúcán, és a Djordje Tapavica Sportközponthoz vonulnak, ahol tábortüzet gyűjtanak szerény műsor kíséretében. Lám, megváltozott a helyszín is, hiszen nem a Ligetben lobbant fel a felderítők tábortüze, mint annyi éven át, s nem ott csendül fel közismert daluk: „Szellő zúg távol, alszik a tábor...” Füstös Eszter kistudósító 1987 januárjában arról ad hírt, hogy a csapat néhány őrse október óta tartja rendszeresen összejöveteleit, melyeken Gábor Róbert őrsvezető és Lukács József szakaszvezető foglalkozik a tagokkal. Surján Attila újságíró viszont arról értesíti májusban a Becsei Újság olvasóit, hogy a Kiss Ferenc szakasz, kihasználva a szép időt, a természetben töltötte a május elsejei ünnepeket. Az ünnep előestjén fáklás felvonulást szerveztek, és a labdarúgópályán fellobbant tábortüznél mintegy negyvenen letették a fogadalmat. Május elsején tábor vertek a Holt-Tisza partján, ahol vasárnapig táboroztak és különféle versenyeket rendeztek. A csapattiszt ekkor Bercsényi Miklós volt, a csapatparancsnok Jović Djordje.

Említsük meg végül azt is, hogy a Cserkészek Világszövetsége 1995-ben ismét felvette soraiba Szerbia Felderítő Szövetségét, s akkor vált az óbecsei Ivo Lola Ribar Felderítőcsapat is a világszövetség tagjává, amelynek keretében tevékenykedett a földvári és péterrévei csapat is.

S ezzel le is zárul a földvári Stevan Dejanov Felderítőcsapat önálló tevékenysége. ♦

Jegyzetek

¹ Radivoj Grujić: Forradalmi mozgalom Bácsföldváron 1919–1945. 389. p.

² Uo. 406. p.

³ Paksi Erzsébet: Mi van veled, földérítő szervezet? (Jó Pajtás, XXI. évf., 37. szám, 1967. XII. 21.)

⁴ Az újjáébredt felderítő szervezet (Becsei Újság, XVI. évf., 1. sz., 1974. január 12.)

⁵ Az 1974. április 7-én tartott évi közgyűlés eredeti beszámolójából.

⁶ L. Gy. (Lajber György): Megalakult a Községközi Felderítő Szövetség (Magyar Szó – Becse és környéke – 1976. II. 14.)

⁷ Cserepes Zoltán: Községünk felderítői végre együtt (Becsei Újság, 1976. II. 20.)

⁸ Mándity Valéria tudósította a Képes Ifjúság XXXII. évf. 1406. számában 1976. május 19-én.

⁹ Bálint Judit: Palackgyűjtés (Jó Pajtás, XXXIV. évf., 29. szám, 1980. október 23.)

¹⁰ Zveva tabornikov Slovenije – Odred Djuro Djaković, Selnica od Dravi

Szántó István, a naiv festő*

Szántó István, a naiv festőművész

Mojzes Antal, Bajmok

Szántó István régi bajmoki családból származik. Őstehetség volt. Nagy kár, hogy az ecsetforgatást nem művészi szinten kezdte művelni, mint néhány bajmoki, köztük Stipan Kopilović (Kopilovity István, Bajmok, 1877 - Bácsstopolya, 1924) akadémiai festőművész, akinek első önálló tárlata a Szabadkai Városi Múzeumban volt 1972-ben, és szülőfalujában, Bajmokon 1974-ben, a szabadkai Bela Duranci művészettörténész rendezésében, aki monográfia is írt róla. Azóta is több önálló tárlata került megrendezésre, például 2007-ben a Topolyai Múzeumban és a szabadkai Dr. Vinko Perčić Képtárban. Vagy a bajmoki születésű Benes József festőművész, aki ma Kecskeméten él, ott van kiállítási szalonja, aki Zenta város Pro Urbe díjas, érdemes polgára és Munkácsy-díjas akadémiai festőművész.

A család

A Szántó régi, ismert családi név Bajmokon. Szántó István Bajmokon született 1926. augusztus 26-án. Édesapja, Mihály, asztalosmester volt. Az édesanyja a háztartást vezette. István gyermekkorra igen változatos volt. Előfordult, hogy nem éppen kedvtelésből, de volt libapásztor, kiskondás és juhászbojttár. István iparos családból származik. Az édesapja rendkívül jó asztalos volt. A mesterségen kívül kitűnően rajzolt. Rajzait, mintáit sok esetben átvitte a bútorokra is. Akkoriban ezek ott díszítették a nyoszolyák végeit, a sifonérok ajtóit, a támlás és karosszék oldalszegélyeit.

Szántó Mihály tűzoltó is volt. Tagja volt a bajmoki Önkéntes Tűzoltó Egyesületnek. Az Egyesületben évfordulóra készültek 1934-ben, amikor is Szántó meglepetésképpen fafaragással elkészítette a bajmoki Tűzoltó Egyesület jelvényét. Az embléma a Tűzoltó Egyesület irodájának ma is egy jeles dísz.

Szántó István az elemi iskoláit Bajmokon fejezte be. Tanítója felfigyelt rajzaira. Később képzőművészeti tehetsége be is igazolódott. Fiatalkorát Bajmokon töltötte. Ezek egybeestek a háborús évekkel. Majd megnősült, Faragó Juliannát vette nőül. A boldog házasság négy gyermeket adott a családnak: Lajost, Istvánt, Lászlót és Mártát. A leszármazottakból ma már nyolc unoka és tizennégy dédunoka van. István minden utódja büszke lehet elődeire.

A háború után kendergyári munkás lett. Itt volt rakodómunkás, tilós, raktáros és munkavezető is. Saját bevallása szerint csak igazgató nem volt. Azonban betegsége miatt 46 éves korában nyugdíjaztatták.

Alkotói munkássága

A képzőművészet iránti tehetsége már az iskolában megnyilvánult, hiszen a kisfiú tehetségére a tanító is felfigyelt rá. Azonban a festészethez igazi inspirációja 1950-es években jelentkezett. Szabadidejében ecset és ecsetes tál volt előtte, és a kendergyári raktárossága szabadidejében is rajzolt. Nyugdíjaztatása után az egész életét a képzőművészetnek szentelte.

Munkássága

Szántó Istvánnak kitűnő meglátása volt a természetéről, az emberekről, a tájról. A gyermekkori emlékeit is megőrizte és festette. Ő a tanyai és a falusi élet festője volt, témáit innen merítette: a síkság, az aratás, búzamezők, téli tájak, téli vadászat, szánkázás, az évszakok, a rét és tarka virágai, paraszti házak, paraszti élet, baromfiudvar jóságokkal, bajmoki utcák, a bajmoki tanyák, színes öltözékek, takaros udvarok, mezők, pázsit stb.

Alkotásait az első években falemezre festette. Később ezt átváltotta vászonra, majd üvegre is festett.

A Csillag utcában levő háza egy képtárra hasonlított. A lakás minden szobáját festménye díszítette. Az egész ház egy

kiállítási csarnok volt. Aki meglátogatta, hosszú órákon keresztül gyönyörködhetett az alkotó festményeiben.

Szántó István naiv festő volt. Saját festésmódjától, meglátásától sohasem akart eltérni.

Az első festményeire a tavankúti Matija Gubec Művelődési Egyesület Képzőművészeti Alkotótáborában figyeltek fel, aminek tagja is lett, és műveit a képzőművészeti csoport szervezésében rendezett közös tárlatokon állította ki. Tehát 1959-ben volt az első nyilvános szereplése.

Bajmokon a Jedinstvo-Egység Művelődési Egyesületben 1962-ben képzőművészeti szakkör alakult. Ez azonnal maga köré szedte a rajzolni, festeni vágyó személyeket. Ezek voltak: Szakács Ferenc és Pajo Kečenović rajztanárok, a szobafestő fiúk, mint Herczeg György, Berkes Lajos, Péjity László, Hajnal Ferenc, továbbá Szántó István kendergyári munkás, Lengyel Ágota hivatalnok, Kata Marganic hivatalnok és Josip Krizsák amatőr festő. A szakkör vezető Szakács Ferenc rajztanár lett. Említésre méltó, hogy a szakkör kiállításaihoz megkapta a helyi Trgoped Kereskedelmi Vállalat Fő utcán levő egyik üzlethelyiségét. Ez kiállítási szalon lett. A szakkör tagjai itt szervezték meg a tárlataikat és a meghívott festőművészek és képzőművészek csoportjainak tárlatait.

A bajmoki amatőr festők első önálló tárlata 1962-ben volt. Ezt egy zsűri értékelte is. Ezen az első díjat Szántó István érdemelte ki a Csillag utca című festményével.

Említésre méltó, hogy a csoport tagjai közül önálló tárlata volt Szántó Istvánnak,

Herczeg Györgynek, Berkes Lajosnak, Szakács Ferencnek és Pajo Kečenovićnak.

Benes József festőművész ekkor már a zentai gimnáziumban rajzot tanított. Az egyik nyáron, szabadsága ideje alatt Bajmokon tartózkodott, ahol két hónapos képzőművészeti tanfolyamot szervezett a bajmoki képzőművészeti csoport tagjai részére.

Ennek eredményeként megszervezték Szántó István amatőr festő első bajmoki önálló tárlatát 1965-ben. Erről tanúskodik a helyi Jedinstvo-Egység Művelődési Egyesület Slikari amatera Bajmok – Amatőr festők Bajmok című műsorfüzete, amely 1965-ben lett kiadva. Az amatőr festők szakköre 1975-ben megszűnt, ekkor őrségváltás következett be a művelődési egyesület vezetőségében. Azonban Szántó István továbbra is megmaradt az egyesületben.

Festményei

Az évszakokat kitűnően vetette vászonra. A tél, a tavasz, a nyár, az ősz, a borult égbolt, az utcák festőjeként is ismerik. Megfestette a Strossmayer utcát a katolikus templomtól a Pfeiffer-malomig. A Fő utcát a templomtól, a korzót a zsinagógával együtt. A Csillag utcát a családi házzal, részletet a Kis utcából. Az épületek közül Bajmok központját, a bajmoki nagyskolát, a téglagyárat, a kendergyárat, munkahelyi üzemének épületét, a Kis utcai házat. Tájak és emberek festője is volt: Gémeskút, Aratási ebédszünet, Rézszeg, Szállás, Pecárosok, Baromfiudvar, Lakodalom, Emberek, Öregember, Női akt. Valamint az állatok kitűnő festője volt, mint a lovak, nyáj.

A fotón balról Bozidar Jovanović, a nép hőse, Marko Tomašković, bajmoki elöljáró és Szántó István, az alkotó az 1979-es kiállítás megnyitóján

Igen termékeny alkotó volt. Mondható, hogy minden földrészén van festménye. Az alkotásaiból legtöbb Magyarországon van. De ideiglenesen külföldön dolgozó munkásaink révén van Németországban, Ausztriában, Olaszországban, Kanadában, Kaliforniában is.

Részvétele közös tárlatokon

Apatinban volt közös tárlata a bajmoki amatőr festőkkel 1964-ben, majd Kovacicán, Uždinban és Törökbecsén. A vajdasági naiv festők közös tárlatán 1975-ben vett részt. Ezekon Szántó a szabadkai naiv festőket képviselte. Az, hogy az észak-bácskai város amatőr festőit képviselte ezen a rangos rendezvényen, hatalmas elismerés volt az alkotó számára.

Zentán kétszer vett részt közös tárlaton.

Szabadkán a Veljko Vlahović Munkás-egyetemen 1983. november 6-16 között. Szántó részére megtiszteltetés volt részt vállalni ilyen kiállítók között, hiszen itt rangos festőművészek állítottak ki. Szegeden a szabadkai amatőr csoporttal 1980-ban, 1982-ben és 1984-ben állított ki. Továbbá részt vett még Magyarországon, Nyíregyházán és Hódmezővásárhelyen is közös tárlatokon. Horvátországban, Eszéken 1982-ben láthatták festményeit. Bosznia-Hercegovinában pedig Bjelinan, ahol tárlat után egy kiválasztott festménye a képtár állandó tulajdona maradt. Zomborban 1985-ben mutatták be festményeit.

Önálló tárlatok

1972-ben Bajmokon a városi központi Dužijanica/Aratóünnepség szervezőbizottsága rendezte meg Szántó tárlatát.

1979. október 19. Bajmok falunapja. A tárlat a központban épült új háztömb üzlethelyiségében nyílt meg.

1983-ban volt tárlata a helyi Közművelődési Közösség által szervezett Népi táncszemlén.

1983. június 9-én a bajmoki helyi közösség szervezésében volt önálló tárlata.

1983. október 10-én a helyi Gerontológiai Központban volt kiállítása a Napsugaras ős, a nyugdíjasok évi ünnepi műsora alkalmával.

Kiállítás megnyitón. Balról Mojzes Antal, Bela Duranci, Szántó István

1984. szeptember 8-án a bajmoki Köz-művelődési Község szervezte meg önálló tárlatát Szántó István munkásságának 25. évfordulója tiszteletére a Jedinstvo-Egység Művelődési Egyesület klubtermében.

1985. október 19-én a falu felszabadulásának 41. évfordulója tiszteletére szervezte meg önálló tárlatát a helyi közösség közgyűlése az esketési teremben.

1987-ben volt tárlata a bajmoki Vuk Karadžić Általános Iskolában. Ekkor Szántó festészetről a tanulóknak tartott előadást.

1989-ben a bajmoki könyvtárban volt tárlata.

1984. október 12-én nyílt meg kiállítása a Subotičke novine Lapkiadó Munkaszervezet Laptanácsának és dolgozói gyűlésének, valamint a Szabadkai Újságírók Aktívájának együttes ünnepi ülése apropóján, amelyet a lap fennállásának 40. évfordulója, valamint a Tájékoztatási eszközök napja alkalmából szerveztek meg a Veljko Vlahović Munkásegyletem amfiteátrumában 10 órai kezdettel. A megnyitón nagyszámú közönség és szabadkai polgár jelent meg. Szántó István részére nagy elismerés és megtiszteltetés volt képeinek kiállítása ezen a rangos rendezvényen.

1985. március 26-án nyílt meg tárlata a Szabadkai Pedagógiai Főiskola képzőművészeti tanárának szervezésében, az intézet dísztermében.

1985-ben volt kiállítása Szabadkán az Egészségügyi Középközpontban.

1990. február 28-án Újvidéken a Forum Házban volt tárlata. A tárlatot a Magyar Szó klubtermében rendezték meg.

Bácsalmás Bajmok testvértelepülése. Mojzes Antal és Szénásiné Harton Edit, a bácsalmási Művelődési ház igazgatóasszonya együttműködésének köszönhetően két alkalommal nyílt Szántó Istvánnak tárlata a bácsalmási Művelődési házban.

Aleksa Šantić (Babapuszta) Bajmokkal szomszédos település. Ebben az időben különösen a helyi Jedinstvo-Egység Művelődési Egyesület műkedvelői tartották fenn a kapcsolatot a šantići műkedvelőkkel. Az iskolában két tárlata volt: 1984-ben és 1988-ban.

Tudomásunk szerint még Verbászon és Zentán is egyszer volt tárlata.

Említésre méltó még szerbiai városokban közös tárlatokon való részvétele. Meghívásos tárlaton Jagodinán volt

1993-ban kiállítva munkája, ahol maradt is a naiv festők képtárában egy festménye. Szintén ebben az évben Paraćinban vett részt közös tárlaton. Itt is maradt egy festménye.

Saját bevallása szerint 48 közös tárlaton vett részt és 21 önálló tárlata volt.

Szántó István életében az 1993-as év volt a legjelentősebb. Ugyanis ebben az évben a paraćini tárlat után Szántó Istvánt felvették a Szerbiai Naiv Festők Szövetségébe, megkapta a naiv festőművész státuszt. Ettől kezdve a bajmoki Szántó Istvánt a naiv festészet legmagasabb fokára léptették fel.

Tagsága a képzőművészeti alkotótáborokban

Szántó István tagja volt a tavankúti Matija Gubec Művelődési Egyesület képzőművészeti alkotótáborának, a bajmoki Jedinstvo-Egység amatőr festők alosztályának, a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem képzőművészeti csoportjának és Paraćinban a Szerbiai Naiv Festők Szövetségének.

Társadalmi elismerései

1964-ben a bajmoki amatőr festők első közös tárlatán első díjat nyert alkotásával.

1972-ben a Dužijanica/Aratóünnepség szervezőbizottsága dicsérő oklevélben részesítette.

1983-ban a bajmoki Gerontológiai Központ dicsérő oklevéllel jutalmazta, a volt posta épületének tatarozás utáni átadásakor.

1982-ben és 1984-ben Szegeden díszoklevélben részesítették.

1983-ban a Testvériség-Egység által Bajmokon megrendezett népi táncszemle szervezőbizottsága dicsérő oklevelet adományozott neki.

1983-ban a szabadkai Munkásegyletem szervezésében rendezett tárlaton való részvételéért oklevélben részesült.

1984-ben a Subotičke novine Lapkiadó Vállalat részesítette díszoklevélben, miután a lap 40 éves fennállása tiszteletére rendezett ünnepségen volt tárlata.

1983-ban a szabadkai Művelődési Öngazgatási Érdekközösség részesítette díszoklevélben.

Részére a legnagyobb elismerés mégis, hogy kiérdemelte Paraćinban a naiv festőművész rangot.

Az élet naplementéjének sugarai

Szántó István 2002-ben hunyt el. Örök nyugalomra 2002. június 4-én helyezték a bajmoki Paprenyacsba temetőben (Alsótemető). Bajmok érdemes polgárát nagy részvét mellett helyezték örök nyugalomra. Utolsó útjára számtalan ismerőse, barátja, munkatársa kísérte el. Az elhunyt koporsójánál nekrológot mondott Mojzes Antal, az alkotó tisztelője, közéleti személyiség.

A bajmoki naiv festőművész hagyatéka fiánál, Szántó Lajosnál van a Tomislav király utcai házában. Az itt elhelyezett festmények ma is egy kiállítási teremre hasonlítanak. Az ott járó vendég órákon át gyönyörködhet a festményekben.

Szántó István halála után tisztelői többször szerveztek munkásságáról posztumusz megemlékezést. A település előljárói, művelődési szervezetek, kultúregyesületek és tisztelői sohasem feledkeztek meg nagy fiukról, az alkotóról, Szántó Istvánról, a naiv festőművészről.

Így a helyi közösségben, a falunapi rendezvények keretében volt posztumusz tárlata 2008-ban. Ez a helyi iroda esketési termében volt megtartva, kezdeményezője és szervezője a helyi közösség tanácsa volt. Majd 2013. február 17-én, a falu napján szintén a helyi közösség tanácsa indítványozta a posztumusz tárlatot. A szervező Balázs György, a tanács alelnöke volt. A kiállítást az esketési teremben rendezték meg. Értékelést és megemlékezést Szántó István munkásságáról a tárlaton Mojzes Antal helytörténész mondott.

Szántó István neve sokáig élni fog a közéletben, Bajmok tekintélyes polgára volt. A képzőművész alkotómunkásságát tekintetbe véve jó lenne elgondolkodni az illetékeseknek, hogy alkalomadtán egy utcát nevezzenek el róla. Nem lenne rossz elképzelés, ha az a Csillag utca lenne, ahol a naiv festőművész élt és alkotott. ♦

Jegyzetek

Mojzes Antal: Bajmok művelődési krónikája, II. kötet. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék 1993, 99–101.

Mojzes Antal fotó- és irattára

Kiállításokról katalógusok és meghívók

Mojzes Antal visszaemlékezései

Újságcikkek

Fotók

* A paraćini Autodidakta Naiv Festők Szövetségének tagja.

Jancsó Terézia csantavéri síremléke

A temetőbe látogatók közül sokan megpróbálják kihámozni egy szürke síremlék kopott szövegét, de még senkinek sem sikerült kiderítenie, hogy ki volt a fiatalon elhunyt Jancsó Terézia, és ki volt pacséri Odry Éva, aki az emlékművet emeltette. A rejtély most megoldódott.

Szedlár Rudolf, Csantavér

Az 1980-as évek közepétől a Nagytető északi részében felújítások történtek. A területet megtisztították a gáztól, az elhagyatott sírhantokat pedig legyalulták, és új kriptákat építettek. A munkálatok közben felszínre került néhány sírkő, melyek közül kettőt a temető dolgozói letisztogattak, és a feliratokat láthatóvá tették. Az egyik sírkő Loósz Balázs (1798–1857) egykori plébánosé, a másikon Jancsó Terézia neve áll. Évekkel később az új kápolna melletti területet átrendezték, és a két raktáron lévő emlékmű a tetszetős sírkertben kapott végső helyet.

Jancsó Terézia síremléke

Az obeliszks felső részén egy címer látható, ami a bácskai falusi temetőkben ritka jelenség. Azt tudatja velünk, hogy

az elhunyt nemesi származású volt. A sírfelirat ma már hiányos, de egy 1989-ben készített fényképen egészen jól kivehető a teljes szöveg, amit most betűhűen közlünk:

„Elfelejtethetlen kedves rokonának, az ártatlanság, kegyesség s nyáias szelídség ritka remekének IANCSÓ TERÉZIÁNAK kit a rósa kor leg szebb ékeivel e gyász hantok fednek. Vigasztalhatatlan unoka nénie pacséri ODRI ÉVA néhai Polimberger György özvegye hív szeretetének és mély fájdalmának ielől síránkozva emelte. Meg holt pünköst hava 4kén 1833. életének 24ik évében”

A feliraton három név is szerepel, akik valamilyen okból a két évszázaddal ezelőtti Csantavérhez kötődtek. Az újratelepítést követően a falu hűbérura Szabadka volt, de a város árlejtés (licitáció) során, 1783-ban magánszemélynek adta át ezt a jogot. A lakosság ezek után az adót és a jobbágyi kötelezettségeket Frankovics Antalnak róttá le, aki a bérleti díjat befizette a város pénztárába, a különbözetből pedig úri módon élt. Azonban Frankovics önkényes viselkedése miatt több panasz érkezett az úriszékhez, és nyolc év után a város új bérlőt választott.

Így került a falu történetébe a Polimberger család utóda, a fiatalon megözvegyült György, aki Jánoshalma és Bajmok mellett Csantavér földesura lett. Az ifjú nemes új feleséget keresett magának, és 1810-ben a

topolyai özvegy Kray bárónénál (is) próbálkozott, azonban a csinos báróné kiköszarazta. Ezek után a pacséri nemesi származású Odry Évát vette nőül.

A Fejér megyei Polimberger család elég későn, 1792-ben Bécsben, I. Ferenc császártól kapta a nemesi címet, és az ország különböző részein tekintélyes vagyonnal rendelkezett, főleg Bács-Bodrog vármegyében. Polimberger György 1815-ben bekövetkezett korai halálát követően özvegye vette át a vagyonkezelést, ezzel együtt Csantavér bérletét is. A pacséri származású Odry család még 1766-ban kapott nemesi címet, és jogosult a „pacséri” előnév, valamint a címer használatára. A fiatal özvegyasszony a férjét Baján, a Szent Péter és Szent Pál plébániatemplomban helyezte örök nyugalomba. A templomban ma is látható az a gránit síremlék, amely Polimberger Györgynek, a templom jótévőjének állít emléket, és amelyet örök hitvesi szeretete jelöl 1821-ben pacséri Odry Éva készítetett el Jakob Schrott szobrásszal. Az özvegyasszony többek között a csantavéri templomnak is bőkezűen adakozott, amit Loósz Balázs plébános latin nyelvű megemlékezéseiben méltat.

Virág Gábor helytörténész leírása szerint Odry Éva Csantavéren tetemes vagyonnal rendelkezett. A 19. század kezdetén az uradalmi birtok a falu mai központjában állt,

A Polimberger család címere

Polimberger György és Odry Éva síremléke

ODRY.

A pacséri Odry család címere

nagyjából a lakótömbök, a templom és a főutca helyén. A korabeli faluközpont pedig a mai Topolyai utca és a Kiss Ferenc utca (Sár utca) kereszteződésében volt, az első

iskolaépülettel, a községházával, a piaccal és a kocsmával együtt. A Csík-ér partján húzódott a főutca: „Via Mariatheresiopolis”, vagyis a Szabadkai út. Az uradalmi birtok tehát a falu szélén, a magaslatra épült, terjedelmes lakó- és gazdasági épületekkel, műhelyekkel, istállókkal, ólakkal és egy nagy kapacitású kúttal.

A magaslat oldalába 35 öl hosszú pincét ástak, a mai mértékek szerint 60–70 méternek felel meg. Az idők folyamán az egykori pince körül sok találgatás és mese keletkezett. Tény, hogy a pince a mai főutca alatt végighúzódik a Korzó irányába, és az elmúlt évtizedek során a templom előtti parkban több helyen beszakadt. Viszszatérve Odry Évára, Virág Gábor szerint Csantavéren halt meg. A bajai Szent Péter és Szent Pál templomban 1998-ban végzett belső építkezések során a padló egy helyen beszakadt, és a nyílásban egy krip-

tát találtak, amelyben Polimberger György és felesége pacséri Odry Éva nyugodtak.

1848-ban állami rendelettel megszüntették a jobbágyságot és a hűbérrendszert, helyébe polgári rendszer lépett. Az 1865-ös földmérések és földosztások során Csantavér egyre bővült, a falu központja fokozatosan eltolódott a mai helyére, és az uradalmi birtok helyén először a régi templom, majd 1817-ben a „Csengettyűs iskola”, később pedig az újabb községháza épült fel. Az említett épületek közül ma már egyik sem létezik.

Végül arra kell fényt deríteni, hogyan került Jancsó Terézia Csantavérré. A 24 éves leány atya gidófalvi Jancsó Miklós, annak a szerteágazó Jancsó családnak egyik leszármazottja, amelynek erdélyi őseit, Jancsó Istvánt és Gáspárt, 1625-ben Bethlen Gábor címeres levéllel tüntetett ki.

Gidófalvi Jancsó Miklós felesége Latinovits Franciska volt, feltehetően nőtestvére annak a Latinovits Józsefnek, aki tekintélyes birtokkal rendelkezett Gara, Katymár és Madaras környékén. Latinovits József

Az 1815-ben épült Pádovai Szent Antal-templom

JANCsó.

A Jancsó család címere

felesége pedig nem más, mint pacséri Odry Antónia. Odry Antóniáról annyit lehet tudni, hogy nővérehez hasonlóan, fiatalon, 1826 előtt megözvegyült. Férje a madarasi templomban lett eltemetve, a mesterien elkészített és megmintázott szarkofágot pedig Odry Éva rendelte Jakob Schroth mesternél. A kör lassan bezárul.

Tehát Jancsó (szül. Latinovits) Franciska és Odry Éva afféle sógornői viszonyban voltak, és így már elképzelhető, hogy az özvegyességben élő asszony a csantavéri kúriájában vendégül látta a fiatal, törekeny Teréziát. Azt már csak találgatni lehet, hogy mi okozta a leány halálát. Elképzelhető a tüdőbaj, tüdőgyulladás, szívbaj, illetve egyéb, akkoriban gyógyíthatatlan betegség. Az „unokánéit” nagyon megviselhette a haláleset, amiről a sírfelirat is tudósít. A temetési szertartást Czorda Adalbert, a szabadkai Szent Teréz-templom plébánosa – korábban csantavéri plébános – vezette, a zentai Vorgich András és másik két szabadkai káplán, Orlovác József és Hományi András segédletével. A halotti anyakönyvi bejegyzés Loosz Balázs plébános kézírása, aki maga is részt vett a temetésen.

Pacséri Odry Éva 1833-ban a saját uradalmi földjéből az egyháznak adományozott egy nagyobb területet, amelyen létrehozták a mai Nagytemetőt. Erre azért volt szükség, mert a korábbi, Topolyai úti temető megtelt. Az új „Keleti temető” egyházi szertartással szentelték fel, és néhány hónappal később itt helyezték örök nyugalomra Jancsó Teréziát.

Egy mesterien elkészített síremlék – talán Jakob Schroth munkája – és rajta a felirat lehetőséget adott egy reformkori rejtély megfejtésére, amely Csantavér történetének újabb fehér foltját tüntette el. ♦

Irodalom

Bakk Endre: A Bakk és Jancsó család története. Budapest, 1883

Iványi István: Bajmok és Csantavér keletkezése. A Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve, I. évfolyam, 1. füzet. Zombor, 1885 (reprint kiadás Grafoprodukt, Szabadka, 2009)

Magyar Országos Levéltár: Polimberger József (internetes forrás)

Szedlár Rudolf – Szedlár Ágnes: Végállomás – A csantavéri temetők története. Logos-print, 2009

Szedlár Rudolf: Csantavér hitvilága. Grafoprodukt, Szabadka, 2009

Virág Gábor: Hogyan kerültek a topolyai verses históriába a csantavériek? Csantavéri Újság, 1999. II. évfolyam 4. szám

Forrásanyag: a csantavéri plébániahivatal anyakönyveiből és a Historia Domus feljegyzéseiből és Szent Péter és Pál apostolok templom, Baja. (<http://belvaros.bajaplebania.hu/index.php/rolunk/templomok/szent-peter-es-szent-pal-apostolok-templom>) A csantavéri fényképeket a szerző készítette, a bajai síremlék fényképét Fábrián Borbála, a címerképek internetes forrásból származnak.

A Szabadkai Történelmi Levéltár Levéltári kalauza (I. kötet)

Felelős szerkesztő: Stevan Mačković; szerkesztők: Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović (A 2012-ben, szerb nyelven megjelent kiadvány kiegészített és javított változata). Kiadó: Istorijski arhiv Subotica – Szabadkai Történelmi Levéltár¹

A levéltár munkájának a koronája az, amikor kiadja a levéltári kalauzt. Ilyenre a Szabadkai Történelmi Levéltár kapcsán utoljára az 1970-es években került sor (1. Levéltári kalauz 1970. Karlóca, Kiadója a Vajdasági Levéltár, és a Levéltári kalauzok című sorozat 1. kötete. 2. Szabadkai fondjegyzék 1977-ben, a Jugoszláviai Levéltári Dolgozók Egyesületeinek Szövetsége adta ki). Azóta a nemzetközi szervezetek egy sor ajánlást fogalmaztak meg, ezenkívül Szerbiában is formalizálták a levéltári fondok leírásának módját. Mindezeket figyelembe venni, majd átültetni magyar nyelvre, hosszú időt vett igénybe, maga a fordítás és lektorálás kb. két évig tartott, az adatok összegyűjtése és formába öntése szerb nyelven pedig nagyjából négy évet vett igénybe. Az eredmény a 392 oldalas kötet lett. A kötet szerzői: Tatjana Segedinčev, Zoran Veljanović, Zoran Vukelić, Zolna Matijević, Smilja Prodanović, Sanela Pletikosić.

A Szabadkai Történelmi Levéltár nagyon körültekintően járt el, és minden fontos lépéskor kikérte a Vajdasági Levéltár szakvéleményét, és az ott megfogalmazott ajánlásokat messzemenően beépítette a közreadott szövegbe. Ami a magyar szöveget illeti, azt Matijević Zolna levéltárosi tanácsos, Halász Tibor és dr. Mészáros Zoltán levéltárosok fordították le. A fordítás cseppet sem könnyű feladat, amikor levéltárosi szakszövegről van szó, hiszen a szerb és a magyar szaknyelv egészen sajátos, sokszor nehéz megtalálni a megfelelő kifejezéseket. Ezért volt kulcsfontosságú Apró Erzsébet, aki a szaklektor szerepére vállalkozott, és aki pályafutását a Szabadkai Történelmi Levéltárban kezdte, majd a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban folytatta, azaz érintkezésben volt mindkét szaknyelvvél, és ismerte a szerb és a magyar levéltári gyakorlat logikáját is. A Szabadkai Történelmi Levéltár célja, hogy a Levéltári kalauz által kiszolgálja a szerb, a horvát és a magyar közönséget, ezért vélhetően mindhárom kötet meg fog ezeken a nyelveken jelenni (digitálisan már meg is jelent, letölthető). Ez azért is fontos, mert magyar nyelven egészen sok irat található a levéltárban (emellett még latin és német iratokat is őriznek).

Az első kötetben 220 fondot írtak le. Az 1970-es Kalauzban 143, az 1977-esben 191 fond és gyűjtemény szerepelt. Azóta a Levéltár állománya nagymértékben nőtt: 2010-ben már 473 fondot és gyűjteményt tartottak számon. Ezekről megadták az alapadatokat: pontos megnevezés, mennyiség, az iratok nyelve, ill. nyelvei – a Szabadkai Történelmi Levéltárban számos több nyelven keletkezett fond van –, leírták, hogy milyen segédletek állnak a kutatók rendelkezésére, valamint a fondok besorolásáról és belső struktúrájáról is információkat adtak. Ezek után közölték, hogy a fondok nagyjából miről szólnak, hogy ezt az iratképző szerv története kövesse, majd magának az iratanyagnak a története, végül az iratanyag jellemzőit és a fond megőrzöttségét írják le.

Ez a fajta szabványosított közlésmód az egész kiadvány vezérfonala, és minden fondról ezeket és ilyen sorrendben közlik, ahogy az egy levéltári kalauz esetében el is várható. A felhasználó szempontjából pedig ez logikus és áttekinthető. A kötet elején, a bevezető részben még egy útmutató is segíti a pontosabb eligazodást.

Az első kötetben elsősorban a régebbi korok fontosabb fondjai találhatók meg, amelyekből Szabadka község és tágabb környéke történetének régebbi fejezetéről értesülhetünk. A Szabadkai Történelmi Levéltár ugyanis nem csak a szabadkai és a közigazgatásilag Szabadkához tartozó települések iratanyagának gyűjtésére illetékes, hanem Topolya és Kishegyes iratait is gyűjti.

A kalauz végén többféle mutató segíti a jobb tájékozódást. A klasszifikációs séma (a fondok rendezési elve), valamint a fondok betűrend szerinti felsorolása is.

Mindent összevetve, a kutató egy jó minőségű segédletet vehet a kezébe, amely maximálisan segíti abban, hogy jól tudjon fondot választani a kutatásához.

A levéltári kalauz második kötetén is folyik a munka, egyelőre a szerb nyelvű kötetten.

Dr. Mészáros Zoltán

¹ http://www.suarhiv.co.rs/downloads/vodic/sztl_leveltari_kalauz.pdf

Az aldunai csángók

Pancsovai emlékkönyv, szerk.: Wigand János, Pancsova, 1896, 267–274.

Szmik Antal

Azon események között, melyek a 80-as években az ország hazafias érdeklődését és áldozatkészségét igénybe vették, mindig nevezetes marad a bukovinai csángóknak Magyarországra való betelepítése.

Magyarország mindig testvéri szeretettel és érdeklődéssel viseltetett a külföldön, jelesen Romániában és Bukovinában lakó székely-csángó fiai sorsa iránt, őket viszonyaikhoz mértén támogatta és főleg egyházaik, iskoláik fentartásában állandóan segítette. - Ezen kapocs folytán állandó volt az összeköttetés az anyaországgal s ilyen viszonyban állottak a bukovinai csángók is honi testvéreikkel, elolthatlanul égvén sziveikben a vágy Magyarországra való mielőbbi visszaköltöztetésre.

A bukovinai csángók a múlt század második felében 1770-ben, Mária Terézia királynő uralkodása alatt, Erdély kormányzójának báró Bukow tábornoknak – a ki a székely határőrvidéket felállította – kegyetlenkedései folytán ősi székely hazájukból Moldvába menekültek, s az ottani török pasától engedélyt kértek a megtelepülésre. Ezt azon feltétel alatt kapták meg, ha felveszik a mohamedán hitet. - Ők azonban régi keresztény hitükből kivetkőzni nem akarván, másrészt pedig helyzetük szomorú jövőjén

elkeseredve: Mária Teréziához folyamodtak, hogy fogadná őket vissza.

Ekkor történt, hogy Moldvának a töröktől Ausztria részére átengedett része Bukovina név alatt katonai közigazgatást kapott. A bécsi haditanácsnak akkor tájban elnöke gróf Hadik András cs. kir. tábornagy, „Mária Terézia leghűbb lovagja” volt, a kiből a hazájától elszakadt székely nép a királynőnél hatalmas szószólót és pártfogót talált. Az ő közbenjárása folytán Mária Terézia megengedte, hogy a kimenekült az akkor tájban rengeteg erdővel borított Bukovinában települhessen le s ott a Szucsava folyó völgye jelöltetett ki részökre lakóhelyül, hol Istensegíts, Hadikfalva, Józseffalva, Andrásfalva, Laudonfalva s Fogadjisten községeket alapították. Ezen községek szép fejlődésnek indultak s a legutolsó, 1890. évi népszámlálás szerint körül-belül 20.000 lelket számlálnak, s közöttük Hadikfalva a legnépesebb.

A lakosság földműveléssel, fuvarozással, favágással foglalkozik, nyáron pedig elszegődnek Romániába aratónak, viszont a nők igen szép házi iparral foglalatoskodnak. Az osztrák kormányzat alatt megtartották nyelvüket, vallásukat – részint római katolikusok, részint reformátusok – és szokásaikat. Minden faluban magyar tanuló állami iskola van, a templomokban

az istentisztelet nyelve magyar; – közigazgatásilag a szerethi kerületi főnök hatósága alá tartoznak, és a községi belső ügyeket magyarul intézik.

Lelkökben mindig megőrizték a vágyat, hogy Magyarországra visszaköltözhessenek, viszont a magyar sajtó és társadalom is többször hozta szőnyegre a betelepítés kérdését, de az a megoldásra nem volt eléggé megérve.

Az 1883. év kora tavaszán történt, hogy az 1882. évben megalakult pancsova-kubini ármentesítő és belvízszabályozó társulat az al-dunai 6. és 7. számú rétöblözeteknek az árvizek ellen töltésekkel való megvédését határozta el.

Ezen öblözetek mintegy 36.000 katasztrális hold kiterjedésben Pancsova és Kubin városok között terülnek el, s klasszikus tanui évezredek nevezetes eseményeinek. – A dák, goth, római, kun, avar, magyar, török uralom nem egy emlékezetes jelenete játszódott le e vidéken. – a mai Pancsova helyén az Árpádok alatt Horom vára állott, míg a mostani Kubin eredetileg Keve-vára név alatt szerepelt, mely fontos dunai átkelőhely évszázadokon át csaknem állandó csatahely volt a magyar, görög, török stb.

Torontál vármegye 1897-es térképének részlete a Pallas nagy lexikonból

hadaknak. – Ezen folytonos háboruskodás folytán e vidék lakossága rendkívül meggyérült, részint leölettek, részint elmene-kültek, vagy rabszolgaságba hurczoltattak.

Óriási területen – a mint azt Grisellini 1773-ban tett bántási utazásában érdekesen leírja – a dunai árvizek okozta mocsarak és ingoványokban ezrei tanyáztak a vízi és más vadaknak, melyek a megmérhetetlen nádasok és rengetegekben biztos és kényelmes tanyára letek.

A mint a zentai győzelem után a temesi bántás felszabadult a török három alól, úgy VI. Károly, mint utódja Mária Terézia különös gondot fordítottak arra, hogy ezen elhagyott vidékek benépesíthessenek, s a földek megművelés alá kerüljenek. – Ez irányban széleskörű tevékenységet fejtett ki Mercy tábornagy, ki nemcsak magyar, német, szerb, tót, hanem francia, sőt spanyol lakosokat is telepített be az országba, s számos falunak, községnek vetette meg alapját. – Ezeket írván önkénytelenül tolam hegyére jön a megjegyzés, vajha a nagy királynő ezelőtt 120 évvel a hazátlan csángókat Bukovina helyet e vidékre telepítette volna el! Mily világ volna most itten! –

A Mercy és utódai által alapított községek mind a természetes magaslatokon fekszenek, a hová a Duna folyó legmagasabb árvizei sem képesek felhatolni. – az alacsonyabb fekvésű öblözetekre csak később kezdtek nagyobb figyelmet és gondot fordítani, s e század közepén már történtek lépések arra nézve, hogy itt is községek alakuljanak. Ez azonban véglegesen csak úgy létesülhetett, ha az öblözetek az árvíz ellen állandóan megvédtetnek. a katonai határvidéki kormányzatnak sikerült is települőket szerezni, kik 1861-ben három községnek u. m. Marienfeld, Ivanova és Gyurgyevónak megvetették alapját, s magasabban fekvő területekre építették, hol csak a nagyobb árvizek okozhattak kárt. E három község néhány évig szépen fejlődött, de 1876-ban az akkori óriási árvíz teljesen elpusztította őket, úgy hogy a lakosság világgá ment.

Nagy György szegedi kincstári jószágigazgató kezdeményezésére aztán megkezdtek az előmunkálatokat az öblözetek végleges ármentesítésére, s e végből a pancsova-kubini ármentesítő és belvízszabályozó társulat 1882. év tavaszán megalakult.

A töltések építése Kutlány János vállalkozóra bízott, a ki azonban nem volt képes elegendő munkást állítani, mivel akkor – a szegedi katasztrófa után – az egész országban nagymérvű töltésépítési, helyreállítási és erősítési munkálatok folytak, s e miatt nagy volt a hiány munkásokban. A csángók telepítésével kapcsolatosan felmerült az eszme, miszerint célszerű volna töltések felépítésére a bukovinai testvérek közül munkásokat hozatni. Az idea visszhangra

Al-dunai csángó szoba az 1885-ös országos kiállításon (Vasárnapi Ujság, 1885. 27. sz. 436. p.)

találván mind nagyobb hullámokat vert, s a sajtó útján kezdte az ország közvéleményét foglalkoztatni, mely azt mindjárt lelkesen támogatta.

Az akkor létezett „Írók és művészek társasága” magáévá tette az ügyet, e célra bizottságot szervezett, mely Szádeczky Lajost kiküldte Bukovinába, hogy az ottani viszonyokat tanulmányozza, s a bevándorlásra a népet előkészítse. Ugyanekkor ment ki a pancsova-kubini árm. és belvízszab. társulat részéről is klopp károly szakasz mérnök azon megbízatással, hogy 100 munkabíró férfit felfogadván, szállítsa őket Pancsovára. Hozzájuk csatlakozott még Odescalchy Arthur herceg is, s ezen három kiküldött megjelenése Bukovinában oly lelkesedést keltett, hogy a csángókat a beköltözéstől többé visszatartani nem lehetett. E közben az országban is rohamosan terjedt a mozgalom, melyet a hazai sajtó is ritka egyértelműséggel pártolt, a csángók betelepítésére országszerte folytak, mely rövid idő alatt csak nem 100.00 frtot jövedelmezett. Ezen országos mozgalomban a kormány eleinte nem avatkozott bele, de végre is ki nem térhetvén előle, kikérte ő felségének beleegyezését, s az osztrák kormányval az ügy politikai részét rendezte. klopp Károly szakaszmérnök kénytelen volt belátni, hogy a beköltözési mozgalommal szemben a társulati töltésépítés ügye teljesen háttérbe szorul: az időközben megalakult országos csángó-bizottság intenióinak megfelelően járt el, úgy hogy végre az 1883. év április hó 1-én a bevándorló csángók első csapatja vasuton megindult Magyarország felé. A 700 főből álló csapatot hozó külön vonat utja az ünnepléseknek szakadatlan láncolata volt, homonna, Sátoralja-Ujhely, Szerencs, Tokaj, Debreczen, Szolnok, Csongrád, Szeged városok egymást iparkodtak a vendégszeretemben és sziveslátásban felülmúlni: érlelmi szerekkel, szivarral, borral, pénzzel bőven ellátták őket.

Április 4-én délután 6 órakor érkeztek meg a csángók, az akkor létezett Ivanova, jelenleg Sándoregyház községbe, s itt Vizkelety Gusztáv járási szolgabíró, s Christian Antal pancsovai polgármester üdvözölték őket, mire Nagy György kormánybiztos a szabad ég alatt feleskette a csángókat a magyar alkotmányra és hűségre. Hasonló lelkes fogadtatást lelt útjában a második és harmadik csángó települőcsapat is, melyek április hó 11-én érkeztek meg, mintegy 1350 lélekszámmal. a csángók betelepítése után azonban csakhamar kitűnt, hogy elhelyezésükre előkészület téve nem volt. Élelmi szerekkel elvoltak ugyan ugyan a magyar nép áldozatkészsége folytán látva, de elhelyezésükről senki sem gondoskodott, úgy hogy eleinte a szabad ég alatt tanyáztak, s csak néhány nap múlva tudták őket nagyhirtelen összetakolt kunyhókban elhelyezni. a bevándorlottak összes száma körül-belül 3000-re volt tehető, kik között azonban a nők, gyermekek és gyámolításra szorúlok száma a munkaképes férfiakét jóval túlhaladta. Más tekintetben a bevándorlottak nagyobb része oly egyénekből állott, kik nem igen irtak Bukovinában fekvőségekkel és ingatlan vagyonnal. Ily elemek legkönnyebben változtatnak lakó-helyet és hazát, de a kik viszont a józan élet, jó erkölcs és kötelességtudásban nem szoktak első lenni. Ezeket pedig a magyarországi ünnepeltetés úgy elkábította, hogy rendes, munkás élethez nem igen akartak szokni.

Nagy György iparkodott ugyan, hogy a csángókat beállítsa a munkába, de ők a töltés-építés nehéz földmukájához nem értettek, s daczára annak, hogy a vállalkozó Kutlány János többféle kisebb előnyökben részesítette őket, s nekik jobb egység-árakat biztosított, csak nem tudtak boldogulni, míg viszont a csángók dédelgetése a többi honi munkásoknál rossz vért szült, a mi megint a munka hátrányára vált. Időközben aztán a nekik kiosztott földek megmunkálásához is fogtak, de gazdasági eszközök hiányában ez is igen nehezen és keservesen ment.

A pancsovai csángó-segélyző bizottság igen sokat fáradozott a bevándorlottak érdekében, a város hazafias elemei méltóan vették ki részüket a hazafias kötelesség s áldozatkészség teljesítésében. Kellő tapasztalatok hiánya, az ügy szokatlansága, és más rendkívüli körülmények folytán fordultak elő szabálytalanságok és visszaélések, melyeket még az is növelt, hogy Nagy György kormánybiztos kevés egyénnel rendelkezett, a ki kellő tapintattal, körültekintéssel, s tapasztalatokkal birt volna, s így ezek működése az ügynek is kárára volt.

A telepítés vezetése, s keresztülvitele ellen mindinkább hangosabbakká váltak a panaszok, s ezek Torontálmegye 1883. évi tavaszi közgyűlésén szóvá is tétettek. A megye vizeki Tallián Béla alispán elnökelete alatt bizottságot küldött ki, mely a helyszínén gyűjtött tapasztalatok alapján készült jelentését beadván, a vármegye a csángók érdekében úgy a kormányhoz, mint a képviselőházhoz feliratot intézett. az ügy interpelláció alakjában a képviselőház elé is került, s a kormány a közvélemény hangos óhajának engedve a csángók telepítési ügyét az állami igazgatás keretébe vonta, s e végből „Aldunai telepítési kormánybiztoság”-ot állított fel, melynek élére Gromon Dezsőt nevezte ki, sőt teljes hatáskörrel felruházván, ügykezelési szabályzattal, s a kellő hivatali személyzettel látta el. A kormánybiztoság alatt két szolgabíró mint helyhatósági biztos, egy mérnök, két orvos, két raktáros, egy pénztáros, s iroda személyzet működött. Hertelendyfalva, s az Ivanovából később Nagy-Györgyfalvára keresztelt községben Vizkelety Gusztáv, a Temes vármegyébe tartozó Gyurgyevó községben pedig Baróthy Károly működött mint helyhatósági biztos. A telepítés rendezésével báró Fiáth Gyula kincstári tisztartó bizatott meg, ki mellett Germán Gyula mint mérnök működött. Telepítési orvos dr. Schwarcz Ignác, s dr. Alföldi Izidor lett? raktárosok: Rimanóczy Károly s Bereczky Ottó, végül pedig pénztáros Zsido Domonkos.

1883. július hó 1-én kezdte meg Gromon Dezső a működését, s a telepítés ügyét a rendes fejlődés útjára terelte. Az ország közvéleménye azonban állandó figyelemmel s jó akarattal kísérte a csángók ügyét, melynek érdekében igen hasznos tevékenységet fejtett ki az országos csángó-egyesület is, Somisich Pál elnökségével, a bevándorlókat támogatta, útjokat megkönnyítette s pénzzel segítette. Az országos vereskereszt-egyesület három népkonyhát és kórházat állított fel, mely 1884. márczius 15-ig működött, s intézményei igen áldásosaknak bizonyultak. Daczára azon körülményeknek, hogy a csángók közül többen vándoroltak vissza Bukovinába, s viszont mások bejöttek:

a telepítés ügye kezdett megszilárdulni, s a csángók is mindjobban beletalálták magukat új hazájok viszonyiba.

1884. év végén Hertelendyfalván lakott 188 csángó család 778 személylyel; Nagy-Györgyfalván 199 család 810 lélekkel, míg Gyurgyevón 357 csángótelepes család élt 1932 lélekszámmal. A kormánybiztoság 1884. év augusztus hó végeig segítette őket, mely célra, s azon felül gazdasági eszközök és vetőmag beszerzésére 43.609 frt 85 krt fordított.

A régi Marienfeld helyett Pancsova város közelében alapították meg az akkori főispánról elnevezve Hertelendy-falvát. Természetes magaslaton, árvízmentes területen létesült e község, s e célra az állam a voljováci erdőből 1200 holdat engedett át. 1887. év őszén a mély területen fekvő, s a talajvizektől is sokat szenvedett Gyurgyevó községet is magas területre telepítették át, Temes-Kubin mezőváros mellett, s az ott régen „Kevevára” emlékére Székely-Keve névre keresztelték.

Minden telepes kapott a községben 400□-öl beltelket házépítésre, s ezenkívül 10 hold szántóföldet, melynek megváltási módozatai azonban még jelenleg is függőben vannak. Az egyes községekben az állam iskolákat építtetett, melyek daczára a tanerők megszorításának már is megnagyobbitást igényelnek. Bonáz Sándor volt temesvári püspök 50.000 frtos alapítványt tett a Székely-Keven Sándorgeyházán építendő róm. kath. templom és papilak javára, és Nagy-Györgyfalva a püspök iránti hálája jeléül 1888. év őszén miniszteri engedéllyel a »Sándorgeyháza« nevet vette fel.

A telepítési kormánybiztoságban 1883. év őszén Gromon Dezső utódja Bornemisza Ádám orsz. képviselő lett, ki alatt a telepítés ügye nagyjában befejezést nyert, úgy hogy 1888-ban a kormánybiztoság meg is szűnt. Vizkelety Gusztáv helyhatósági biztos utódja előbb Jankó Ágost, később gróf Bethlen Miklós lett, ki hivatalos ügykőren felül még sokat buzgólkodott a csángók szép házi iparának megismertetésével, s terjesztésével. A birtokviszonyok és a telekkönyv végleges rendezése végett a kataszteri felmérések befejeztetvén, a földművelésügyi miniszter 1894. év nyarán Kolossváry László min. titkárt, mint miniszteri megbizottat nevezte ki, a ki szíven viselvén a három csángó falú népének jólétét és jövőjét: nevezetes könyvebbítéseket eszközölt ki részökre az államnál, s fáradszhatlan tevékenységet fejt ki, hogy a csángók minél biztosabb jövőnek nézhessenek elébe.

A mi a három csángó község jelenlegi viszonyait illeti, legelőnyösebb helyzetben van most Hertelendyfalva; Pancsova város közvetlen szomszédságában fekvővén, ezen előnyt a lakosság szépen értékesíti, s nem

csak házi termékeit jó áron pénzzé teszi, de mindenféle kenyérkeresethez könnyen jut. A község jelenleg mintegy 2400 lelket számlál, kiknek nagyobb fele református hitvallásu csángó, a kik főleg Andrásfalváról származnak. a lakosság kisebb része evangélikus hitű tót és német, kik a régi Marienfeldről telepítették ide.

Sándorgeyházán a viszonyok még nem tudtak eléggé kedvező fordulatot venni, s itt mintegy 2300 főnyi lakosság fele csángó, a kik a római katolikus egyházhoz tartoznak s leginkább hadikfalvi származásuak. A lakosság másik fele bolgár és német nemzetiségű. Az egyházi teendőket a szomszéd Homolicz katolikus lelkésze volna hivatva elvégezni, ki e végből az államtól 20 holdföld haszonélvezetét bírja; azonban a község s a lelkészek közt már évek óta oly nagy surlódások forognak fönn, hogy e miatt a rendes intentszetelet és hitoktatás a faluban már évek óta szünetel. Ezen elszomorító viszálynak hatása az erkölcsi és vallási kötelek megglazulásán már is mutatkozik. Ezen bajon csak is egy önálló községi lelkészi állomás felállításával és betöltésével lehet segíteni, melyre nézve a kellő lépések megtétetvén, remény van, hogy a községnek ezen nagy óhajása alkalmassint már a közel jövőben meg fog valósulni.

A legfiatalabb község, Székely-Keve a legnépesebb, mert itt a lakosság száma 3100 főre megy. Ezek kétharmada róm. katolikus vallásu csángó, kik Istensegits, Hadikfalva, Józseffalva, s Fogadjisten községekből települtek át. a lakosság többi része bolgár, német és tót nemzetiségű. E község érdekében sokat fáradsz buzgólkodik tisztelet és becsülésre méltó fiatal lelkésze, Demele Ferencz, kinek a lakosság már is sokat köszönhet. Ő szervezett ott egy hitsszövetkezetet, melynek működése a szegény népre nézve igen nagy jótétemény.

Mindhárom község szabályos, széles utcákkal bir, melyek derékszög alatt metszik egymást, két-soroson eper fákkal beültetve, s ezzel kapcsolatosan a selyemhernyó-tenyésztés is kezd meghonosodni, főleg bolgár és német lakosság közt. Nevezetes jelenség, hogy a csángók a selyemtenyésztéstől idegenkednek, s nem szeretnek „a kukacokkal” foglalkozni.

A csángók jövőjére nézve igen fontos, hogy még függőben lévő ügyeik mielőbb rendeztessenek, rendes telekkönyv létesüljön, földjeik a belvizek elöntéseitől megvéddessenek, és hogy az állami előlegek visszafizetésétől, melyek egy-egy háztelek és föld után az évek során át roppantúl felszaporodtak, felmentessenek, mert ők azt vissza fizetni képtelenek, és ha az állam ezen követelését nekik el nem engedi úgy a biztos tönkrejutásnak teszi ki őket. ♦

Szent István király napja Székelykevéen

Illés Kádek Katalin, Tata

Széntistván „Hazajöttök-é? Há, perszehogy!” Székelen a helyünk minden augusztus huszagyikán. Nékem is, a máshonnan hozott menyecskének, a befogadottnak, a megszeretettnek, akárcsak minden nyitott szívvel és őszinte lélekkel érkező idegennek. Székelykeve az egykori cipó legdélebbi csücske, a határvédő bukovinai székelyekkel 1887-től betelepített Gyurgyevóról (Gyurgyova) a kincstár által épített, egymásra merőlegesen tervezett, széles utcáiról könnyen felismerhető al-dunai település, ahol a mai napig élő történelemkönyvbe lép, ki oda látogat.

Az évszázados megpróbáltatásoknak most sincs vége, hiszen bár eleink az osztrák elől menekültek, később, mikor Tito határt nyitott, a nyomorból, s ma, mikor világútlel jár a magyar állampolgárság mellé, többemagukkal, aprónéppel indulnak a családok egy új élet reményében nyugat felé. A nagy jövés-menés eredménye, hogy aligha van a világnak olyan apró szeglete, ahol legalább egy székeli ember ki ne kötött vóna. Oldott kéve..de van még madzagja!

Minden évben egyszer, augusztus derekán, megtelik a falu! Hazajön, ki teheti. Már a nyár elején bizseregni kezd a talpra, nem is érti, mily titokzatos erő vonza e különös ország felé, mégis úgy tervezi, a nyár második felében az Al-Duna felé kanyarodik majd az útja. Izzanak a telefondrótok, ki-ki szervezi a szállást, kérdezi az otthoniakat, ki más jön még haza, ki mit tud, ki mit hallott, milyen lagzi, milyen találkozó készül, kinek mekkora az unokája, mit szeret, mit vigyenek neki. Aztán bécsomagol ezt-azt jelenlegi életéből ajándékként. A Skandináviából érkező fél kilós

fahajat, cimetet hoz, az ausztrál kengurus párnákat, a német félkész szószoakat. Akad, aki éveken át gyűjtögetett nyugdíját váltja repülőjegyre, s szeli át az óceánt, hogy még egyszer átlépje szülőháza küszöbét. Hogy még egyszer rányissa az ajtót a kedves ismerősökre, hogy még egyszer kezét szorítson egykori pajtásaival, hogy megölelje keresztszüleit, hogy kísértájon a temetőbe és gyertyát gyűjtve megsirassa elhalt rokonait, hogy mulasson egyet a korosztályos találkózón, hogy leöblítse torkát jóféle, Szamarasznál főzött házi pálinkával, hogy hálát adjon az égnek, hogy ide született és sorsközösséget vállalt e maroknyi székely közösség hétköznapjaival, s hogy belenyugodjon egykori döntésébe, hogy elvándorol.

Ahogy a nyári hetek telnek, duzzad a falu lakossága, s hó derekán már-már eléri az egykori legnépesebb 3500-4000-es létszámot, ami különös érzés, hatalmába kerít mindenkit: VAGYUNK. A szürke hétköznapok, a látszólagos népességfogyás ellenére – ez a falu él. Láthatatlan szálak fűzik minden kontinenshez, vérbő kapcsolatok építik jelenét s jövőjét, s augusztus idusán, pár nappal az ünnep előtt kezdetét veszik a Székelykevei Nyári Estek. A programsorozatot a helyi közösség szervezi immár több évtizede, velejét az új iskola két bejárata közé remekül beillesztett színpadon zajló esti műsor adja. A szervezők igyekeznek a helyi csoportok mellett környékbeli csoportoknak is lehetőséget adni a fellépésre, szinte minden évben érkezik magyarországi vendégládó, aki meghatóttan távozik a végekről.

A valóság azonban más: a Nyári Estek igazi vonzereje nem is a program, hanem a sok csillogó szempár. Különös varázsa van ám annak, amikor a szépen öltözött családok végigsétálnak a falu korzóján, rég nem látott

ismerősök vélik felfedezni egy-egy szempárban az egykori padtársat, ministráns társat, libapásztor játszótársat, munkatársat, jó barátot. Egy pillanat alatt foszlik szét az idő, s a beszélgetéseket ugyanott lehet folytatni, ahol évtizedekkel azelőtt abbamaradtak. Közben ugra-bugrálnak köröttünk a gyerkőcök és unokák, örülünk egymásnak és hálát adunk az élményért, hogy hazajöhettünk. A kirakodóvásár megannyi törekeny műanyag bővílja közül megvesszük a legvillogósabb vonatot és a legszebb mesekönyvet, egy fagyira, koktára betérünk Lilkához vagy Dani Ernőékhez, majd ha hül az idő, tovább sétálunk. Hazatérvén elfogy a száрма, elcsitulnak az apró talpúak, ki-ki egy tánc erejéig benéz a bálba vagy csak a lugos alatt iddógálva hallgatja a fiatalok mulatozását az utcán, s emlékezik elmúlt Szentistvánok duhajkodásaira.

Szüntelenül csöng a telefon. Kontinenseket átszelő szeretet öleli a községet, érkeznek a hívások, jó kívánságok, fájdalom és örömkönnyek, nagy kacagások. Terjed az aktuális stózs: ki szorult bé hálóingben a kertvégi budiba, kinek a macskája ellett háromlábú kölyköt, s mit olvastak a kávézaccból...Gyermekkorom Lánchídról nézett tűzijátékait cseréltem erre az évente visszatérő, lelket átlényegítő élelményre. Másnap már nem a Dunára megyünk, s nem szekerekkel és harmonikaszóval, csak a Sljunkerára. Még egy biciklizés a Nagy Aljba, a kereszting, aztán az utolsó lekvár is bekerül a kocsiába, s a gyerkőc lába alá még begyúr egy fej káposztát Mamánk. A férfiak kezét ráznak, az asszonyok könnyüket törlik, s kukorékoláskor elindulunk. A határon a csomagtartóból a vámos ölébe hull egy cukros zacskónyi tetovácab...Felkacag: „Otthonró gyűnnek?” „Há! S meünk hazafelé...” ♦

Nagyurak és vezérek

Híres avar leletek a Kiskunságból

A Kecskeméti Katona József Múzeum régészeti állandó kiállítása

Wicker Erika, Kecskemét

Talán nincs még egy olyan megyei múzeum az országban, ahol soha nem volt régészeti-néprajzi-helytörténeti jellegű állandó kiállítás. Ennek legkevésbé sem a gyűjteményi anyag hiánya, vagy a szakmuzeológusok hozzáállása volt az oka – egyszerűen hiányzott (és hiányzik ma is) a megfelelő nagyságú kiállítási tér. A múzeum vasútkerti kis főépületében közel 20 éve kényszerűen szüntettük meg a korábban három közepes nagyságú teremben rendezett kiállításokat; a folyamatosan bővülő gyűjteményeknek helyre, a muzeológusoknak pedig, akik korábban a raktárakban dolgoztak, irodára volt szükségük.

És persze ott volt a Cifrapalota... A korábban kizárólag képzőművészeti kiállításokat bemutató épület ekkor lett „általános” kiállítóhely, ahol minden múzeumi szakterület egyenrangúan lehetőséget kapott arra, hogy megmutassa magát az érdeklődő közönségnek. A háromszintes, gyönyörű szecessziós épület felső szintje maradt a képzőművészeté – a másik két tőn az éppen aktuális időszaki kiállítások osztoztak. Mert állandó helytörténeti kiállításra változatlanul nem voltak megfelelő nagyságú tereink...

Ezért akkor sem gondolkozhattunk „klasszikus” kiállításban, ahol a környék történetét a kezdetektől mutathatnánk be, amikor másfél évvel ezelőtt – az ALFA-pályázat keretében – módunk nyílt arra, hogy végiggondoljuk: az adott lehetőségek között milyen is legyen a Katona József Múzeum állandó régészeti-történeti kiállítása. A kis terület (a terek összesen 387 m²-ében a gyönyörű, ám kiállítási célra nem igazán alkalmas díszterem 151 m²-e is benne van) kényszerűen jelölte ki a tervet: azt kell bemutatnunk, ami alapvetően jellemző városunkra és környékére, és amit ezért csakis Kecskeméten lehet megvalósítani. Így esett választásunk a legszebb avar leletekre és a szecesszióra. A pályázon végül csak az előbbi nyert, és ez év áprilisában hozzáláttunk a forgatókönyv megvalósításához.

A kiállítás címe egyben utal céljára is: az avar „felső tízezer” legszebb tárgyi hagyatékát mutatja be, azokat a híres leleteket, melyek Kecskemét tágabb környékéről kerültek elő, s melyeket így, együtt soha nem lehetett látni. Kétharmadát a kora avar kor nagyurainak, akik az uralkodócsalád tagjai voltak (talán uralkodók/kagánok is – ebben a kutatás nem egységes), és a holdudvarukhoz tartozó előkelő vezéreknek magányos sírjaiból előkerült, páratlan szépségű aranytárgyak alkotják. Céлом az volt, hogy a Kecskemét tágabb környékéről előkerült legjelentősebb kora avar leleteket együtt, egymás mellett mutassam be, még akkor is, ha egy részüket csak (igaz, kiváló minőségű) másolatban, mivel néhány alapvetően fontos tárgyegyüttes eredetijét nem sikerült megszerezniük. A közép és késő avar kor aranyleletekben jóval szegényebb hagyatéka ennek megfelelően kisebb teret kapott.

Amikor a pályázathoz elkészítettem a forgatókönyvet és a látványtervet, nyilvánvaló volt, hogy az avar kiállításra kijelölt 55 m²-es tér teljes egészében nem használható fel, hiszen nyílászárókkal erősen tagolt, és innen nyílik az egyik raktár is. Ráadásul a természetes fényben nem érvényesült volna az arany ragyogása. Ezért a „szoba a szobában” megoldás eredményeképpen a látogató egy zárt, 3,5 x 5,5 m nagyságú „dobozba” lép be, ahol minden fekete, a

padló, a falak, és csak a süllyesztett vitrinek világítanak. És halványan a mennyezetet alkotó, ledekkel kirakott csillagos ég... Alex Horsch folyamatosan hallható, ázsiai jellegű zenéje egészíti ki az élményt. A kiállításban minimális a szöveg, csak a legfontosabb információk szerepelnek. A kora, ill. a közép és késő avar kor történetét diaszerű blokkok mutatják be, a vitrinekben levő tárgyakról élfénnyel világított plexi-lapok tudósítanak.

Mielőtt a látogató belép a kiállításba, a bejárati ajtó mellett elhelyezett tv-n a kunbányai lelet legszebb darabjait nagy felbontású, részletes fotókon láthatja (köszönet érte Vágó Ádámnak), olyan részleteket, amiket szabad szemmel nem is lehet észrevenni.

A kiállítás a **kora avar kort** (568–650/660) röviden bemutató információs blokkal kezdődik. Ismerteti a kora avarok vándorlási irányát és honfoglalását, utalva arra, hogy kezdeti gazdagságukat 626-ig (Bizánc sikertelen ostromáig) az évente a birodalomtól a béke fejében kapott aranyadó biztosította. Elsősorban ez tette lehetővé, hogy a kora avar nagyurak (uralkodók? uralkodói család tagjai?) és az őket szolgáló rangos vezérek temetkezéseiből ilyen különleges leletek maradtak ránk. Illetve sajnos nem maradt ránk minden, ami előkerült... Függetlenül attól, hogy a magányos sírok – természetükből adódó-

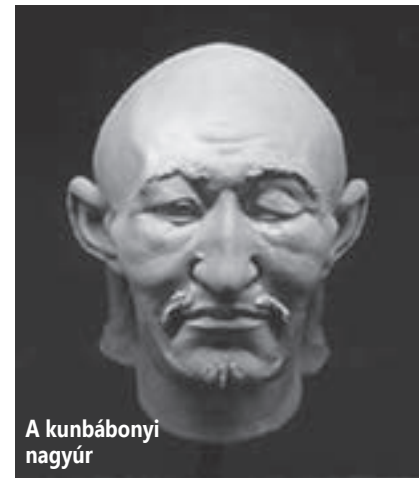
an – véletlenszerűen kerülnek elő, találóik részben vagy egészen kifosztják őket, és a múzeumokba szerencsés esetben is csak egy részük kerül. Amikor egy másik probléma is. Amikor régebbi szakirodalmi tudósítások említenek igen gazdag avar leleteket, ám ezeknek mára (többnyire a II. világháború idején) végleg nyoma veszett. Bár e tárgyak nem maradtak ránk, a tény, hogy voltak, nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ezért akkor, amikor az első információs blokk második térképét szerkesztettem, velük is számoltam. Ezen a térképen a következőket jelöltem: nagyúri és vezéri sírok (tehát aranytárgyakat tartalmazó, gazdag, magányos temetkezések), különösen gazdag temetők, ritka leletek (pl. máglyalelet), szórvány aranytárgyak. Egy település akkor is csak egyszer szerepel a térképen, ha határából több jelentős lelet került elő; az egyes leletek rangját a településnév betűnagysága jelzi. A lelőhelyes térkép számomra is meglepő eredményt hozott – a lelőhelyek ugyanis négy blokkot rajzolnak ki ezen a vidéken: Kunbábony, Bócsa, Kiskunfélegyháza–Petőfiszállás és Kecskemét környékén. Hogy ez a négy blokk (négy nagyúri központ) valóban ilyenformán létezett-e, ahogy a jelenleg ismert lelőhelyek jelzik, és hogy pontosan mit jelentenek, azt a jövőbeli kutatásnak kell eldöntenie. Jelenleg úgy látom: a legelőkelőbb kora avar nagyurak szállásterületét

jelzik, akárkik is voltak ők: kagánok vagy az uralkodóház tagjai, esetleg „csak” igen rangos tagjai a korabeli avar társadalomnak. A kiállítás kora avar része mindenestre ezeket a blokkokat követi.

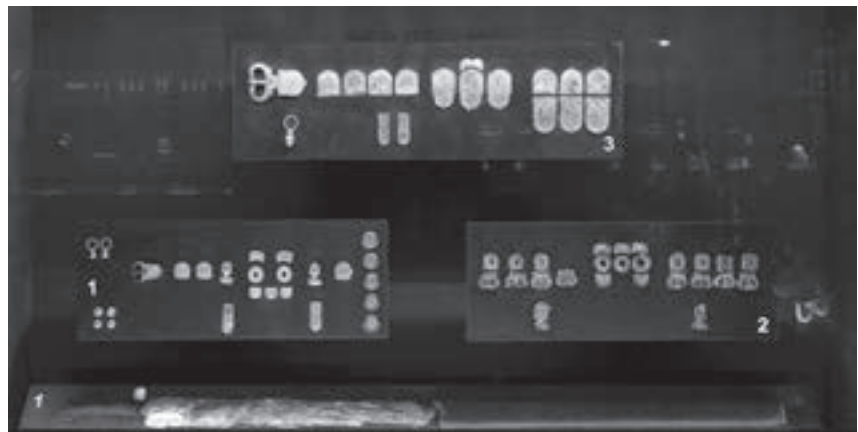
Az első vitrin a Kiskunfélegyháza–Petőfiszállás környéki magányos vezéri sírokból előkerült aranyvereteket, aranszerelések kardot mutatja be: *Csanytelekről* (másolat, az eredeti a szentesi Koszta József Múzeum gyűjteményében van), *Petőfiszállásról* és *Kiskunfélegyháza–Pákapusztáról* (utóbbi kettőt a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum szíveségéből mutathatjuk be). Közülük az első és az utolsó meglehetősen hiányos, a bombamentesítés során előkerült petőfiszállási sírt azonban szinte teljes egészében régészek tárták fel, ezért az teljesnek tekinthető. E környékről nagyúri temetke-

zést még nem ismerünk – vagy talán előkerült már, de nem maradt ránk.

A kiállítás „fő helye” természetesen a *kunbábonyi* nagyurat illeti meg, a kecske-

A kunbábonyi nagyúr

A KORA AVAR KOR (568–650/660)

Az avarok Belső- és Közép-Ázsiából származó harcos népe 568-ban foglalta el a Kárpát-medencét. Gazdagságukat elsősorban a bizánci birodalomtól a béke fejében kapott rendszeres évi aranyadó biztosította. Bizánc 626. évi sikertelen ostroma után megcsappant legfontosabb jövedelemforrásuk, és ezzel kezdetét vette az avarok lassú elszegényedése. Az uralkodó réteg gazdagsága azonban még sokáig fennmaradt.

Erre utálnak leletekben gazdag kiscsaládnemzetségi temetők, de elsősorban maguknak az avar nagyuraknak és az őket szolgáló vezéreknek ázsiai hagyományokat követő magányos sírjai. Véletlenszerűen előkerült temetkezéseiket a találok sajnos általában kifosztották, ám a múzeumokba került hiányos leletegyüttesek is sejtetik az előkelő réteg egykori gazdagságát.

A KORA AVAROK BETELEPÜLÉSÉNEK FELTÉTELEZETT IRÁNYA

JELENTŐS KORA AVAR LELŐHELYEK A KISKUNSAÁGBAN

NAGYÚRI KÖZPONTOK A KISKUNSAÁGBAN

Nem tudjuk, hogy hol volt a kora avarok uralkodójának, a honfoglaló Baján kagánnak és utódainak a székhelye. A Kiskunságból jelenleg ismert korabeli gazdag temetők, különleges szórványleletek, de elsősorban a vezető réteg magányos férfisíriai négy, az avar uralkodócsaládhoz köthető központot sejtetnek. Ám ezek tényleges kapcsolata az avar kagánokhoz ma még bizonytalan.

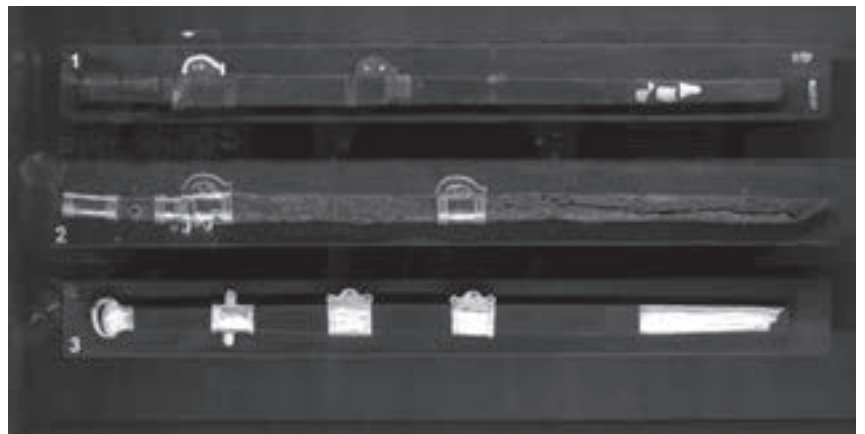
Kiskunfélegyháza és Petőfiszállás környékén vezéri sírok és gazdag közösségek temetői kerültek elő.

Kunbábonyból ismerjük a Kárpát-medence leghíresebb avar sírleletét, a kunbábonyi nagyúr hagyatékát. Családjá női tagjait bizonyonnyal a környékbeli gazdag temetőkből temették el.

Bócsa határában a kunbábonyi nagyúrral közel azonos rangú férfit temettek el. Közeliéből vezéri sírok és jelentős leletek kerültek elő. A kecskeméti és a nagykorösi vezéri sírok fontos avar szállásközpontot jelölnek ki ezen a tájon is, ahol még sok különleges korabeli leletet rejt a föld...

méti múzeum leghíresebb leletegyüttesének egykori tulajdonosát, akinek arcát a koponya alapján Skultéty Árpád rekonstruálta. A kereszt alakú vitrinegyüttes közepén különleges szépségű, öntött arany övvereteinek, ékszereinek ráánk maradt része, madárfejes jogara, aranyedényei, az aranydíszes tegez rekonstrukciója és a nagy amfora látható. Ezt foglalják keretbe egyéb ráánk maradt sírleletei: balról két egyszerűbb övének aranyveretei, aranszerelékés késtokok és edények, jobbról – egyebek mellett – halotti öltözkének aranydíszei és aranszerelékés

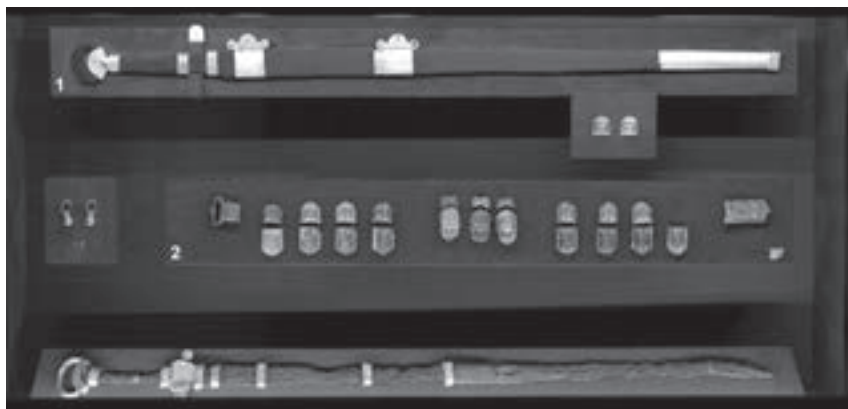
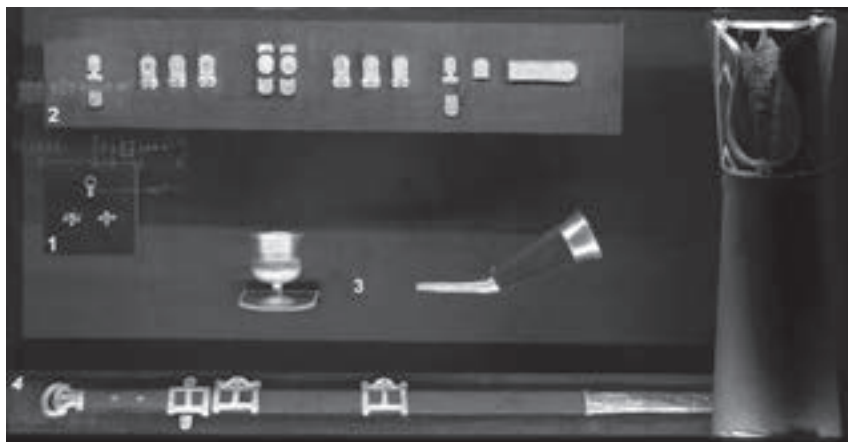
díszkardja. A kunbányi nagyúr 1971-ben homokbányászás során talált sírját a találok feldúlták, ám a múzeumba került hiányos leletegyüttes különleges szépsége még így is azt sugallja: egykori tulajdonosa talán nem is „egyszerű” nagyúr, hanem esetleg az avarok egyik kagánja lehetett...

Vezérek aranszerelékés kardjait mutatja be a következő vitrin. Az ugyancsak *kunbányi*, de évszázadokkal ezelőtt kirabolt sír kevés aranytárgya és a *kunpeszéri* vezér kardja igen rangos tulajdonosokat sejtetnek. A *keceli* kard (másolat, eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban látható) pedig már egy másik szállásterület felé mutat.

E szállásterület nagyurának sírja *Bócsán* került elő. Természetesen mire régészek tudomására jutott, a sírletnek már csak egy részét sikerült összegyűjteni. A dísz-öv veretei kisebbek ugyan, de bizonyonnyal ugyanott készültek, ahol a kunbányiak

– és egyáltalán: a bócsai leletegyüttes kísértetiesen hasonlít a kunbányihoz. Talán kissé szegényesebb – de nem tudhatjuk, mi minden volt a sírban akkor, amikor a rangos nagyurat eltemették (másolat, eredeti leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban láthatók).

Kecskemét közvetlen környékének legfigyelemreméltóbb korabeli lelete a *nagykőrösi* kard, amelynek találási körülményei meglehetősen titokzatosak, hiszen csak az arany kardveretek kerültek a helyi múzeumba; a környező terület átvizsgálása sajnos semmiféle eredményt nem hozott. Így semmi mást nem ismerünk annak az előkelő avarnak a hagyatékából (a kiállított madaras veretek biztosan nem a sírjából származnak), aki valaha ezt a kardot viselte, melynek különleges szépsége alapján joggal feltételezhető: tulajdonosa nem egyszerű vezér, de bizonyonnyal avar nagyúr volt. Mellette a *Kecskemét–Sallai úti* vezér préselt aranylemezes öve és kardja látható

– ritkaság a hasonló leletegyüttesek között, hiszen jórészt régészek tárták fel, így feltételezhető, hogy az egykor a sírba került tárgyak talán mindegyike ránk maradt.

A nagyurak és vezérek, tehát az előkelő férfiak hagyatéka után egy kisméretű vitrin

következik, tele a környék (*Kunpeszér, Gátér, Fülöpjakab, Dunavecse, Ballószög és ismeretlen lelőhelyek*) legszebb kora és középvárosi aranyfűlbevalóival, mind-egyik a kecs-

keméti múzeum gyűjteményéből való. A különleges szépségű fűlbevalókat férfiak és nők is hordták, akik gazdagságuknál fogva megengedhették maguknak e műre-mek megvásárlását. A bemutatott középvárosi aranyfűlbevalók vezetnek át a korszak második és harmadik szakaszába.

Az elsővel szerkezetében azonos második információs blokk a **közép és késő avar kor** (660/670 – 803/826) rövid bemutatását adja. Ebben a részben nem választottam szét a két korszakot; ezt részben a kevés leletanyag indokolja, részben az, hogy a két eltérő népcsoport egymáshoz való viszonya máig nem tisztázott. Annyi bizonyos, hogy 660/670 körül egy viszonylag tehető onogur-bolgár népcsoport kap „letelepedési engedélyt” az akkori avar kagántól. Vezetőik a Dunántúlra költöztek, de a köznép hagyatéka – többek között – vidékünkön is megtalálható. Más kérdés, hogy a griffes-indásoknak nevezett késő avarok mikor és honnan érkeztek a Kárpát-medencébe. Vajon az onogur-bolgárokkal együtt, vagy néhány évtizeddel később? A griff- és inda-ábrázolások messze ázsiai őshazára utalnak-e, vagy valamiféle belső fejlődés és külső kulturális hatások következtében valahol Kelet-Európában jöttek létre? E kérdések megválaszolása régi adóssága az avar kutatásnak...

A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KOR (660/670–803/826)

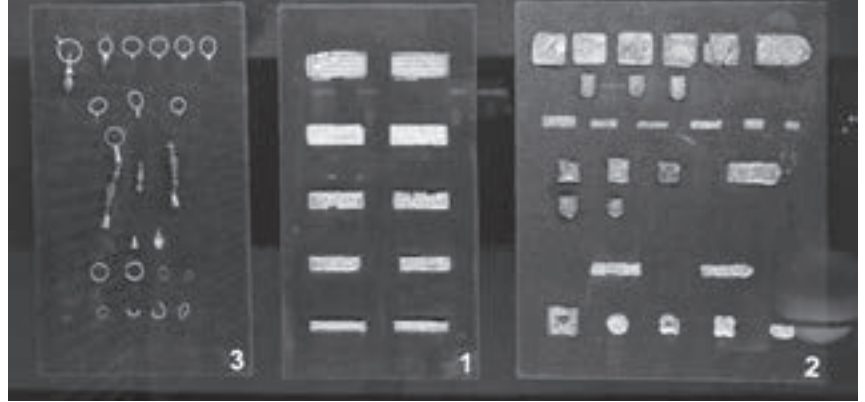
A sikertelen bizánci ostrom (626) után az Avar Kaganátus nem volt többé jelentős politikai tényező, ezért írott forrásokban hosszú ideig nem is említik. Közel fél évszázaddal későbbi az a híradás, mely szerint 670 körül onogur-bolgár népcsoportok kaptak „letelepedési engedélyt” az akkori avar kagántól. A középvárosi kornak nevezett időszakra jellemző, a kora avaroktól számos jellegzetességben eltérő régészeti leletanyag vidékünkön is ismert. Az avar kor legnagyobb rejtélyét a különleges öntött bronz övdíszekről elnevezett késő avar „griffes-indások” jelentik, akiknek hagyatéka jól elkülöníthető a középvárosi onogur-bolgároktól. Vajon ez a nagyszámú népcsoport is az onogurokkal jött a Kárpát-medencébe, vagy őket néhány évtizeddel követve? A griff- és indaábrázolások messze ázsiai „őshazára” utalnak, esetleg valamiféle belső fejlődés és külső kulturális hatások következtében valahol Kelet-Európában vagy a bizánci birodalom területén jöttek létre? E kérdésekre a mai napig nincs megnyugtató válasz. Tény, hogy a griffes-indások igen nagy számban érkeztek, hiszen ránk maradt emlékeik az egész Kárpát-medencében megtalálható. Bejöveteleükről, mindennapjaikról azonban nincsenek írásos forrásaink.

A KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAROK BETELEPÜLÉSÉNEK FELTÉTELEZETT IRÁNYA

JELENTŐS KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR LELŐHELYEK A KISKUNSAGBAN

A négy korábbi kiskunsági szállásközpont ekkorra elvesztette ugyan korábbi rangját, de továbbra is jelentős maradt (különösen a mai Kiskőrös határa), hiszen az itteni temetőkből e korszakból is kerültek elő gazdag leletegyüttesek, arany vagy aranyozott szórvány ékszerek, övdíszek. A 8. századtól aztán az ékszerek szeré-

Előkelő kislány ékszerei (Kiskőrös)

Előkelő kislány ékszerei (Kiskőrös)

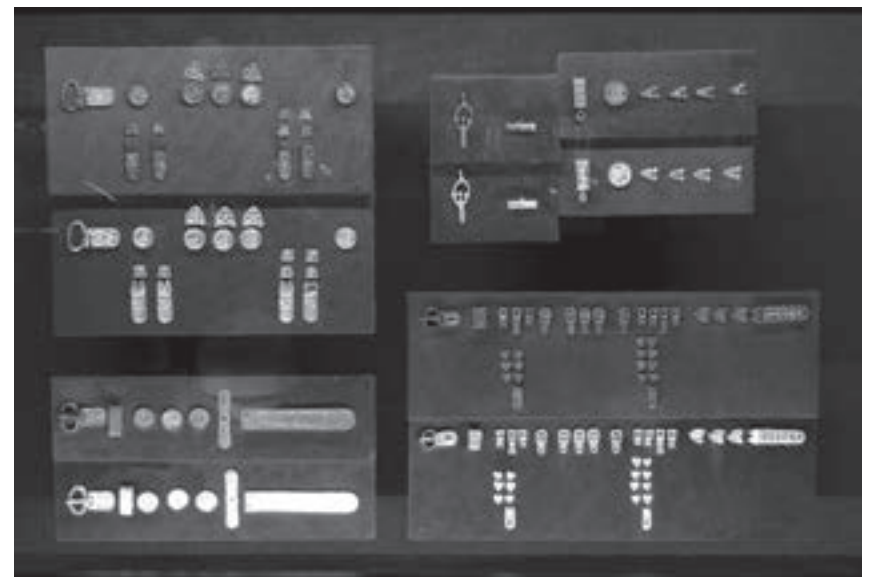
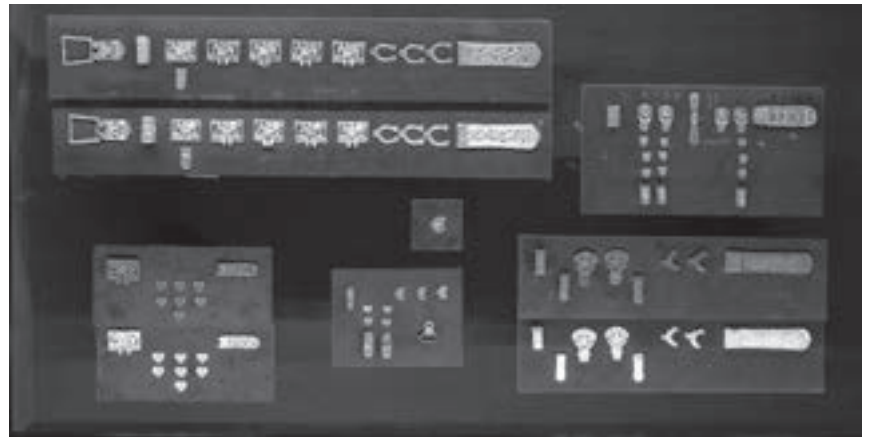

nyek lettek, fegyveres sírok nincsenek, a korábbi nagy griffes és indás vereteket a kevesebb bronzanyagot igénylő, kisméretű övdíszek váltották fel – de aki még tehetős volt, bronz ékszereit, vereteit aranyoztatni tudta. Az elszegényedés azonban megállíthatatlan volt.

A közép avar korból származik az eddig ismert leggazdagabb avar gyermeksír. Az előkelő kiskőrösi kislányt arany ékszereivel, különleges szépségű ékítményekkel díszített ruhájában temették el (másolat,

az eredeti leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban láthatók).

A tágabb Kiskunság területéről előkerült közép avar leletek között akadnak még aranyból készült ékszerek, kisebb préselt övdíszek, ám számuk egyre kevesebb, minőségük egyre gyengébb. A gyöngycsüngős fülbevalók még szemet gyönyörködtetőek, de az avarkor késői szakaszában már a gazdagabbak is csak egyszerű – bár aranyhuzalból készült – karikákat engedhettek meg maguknak (*Szabadszállás, Gátér, Kunadacs, Kunbaracs, Kecskemét–Hetényegyháza és*

GAZDAG KÖZÉP ÉS KÉSŐ AVAR KÖZPONTOK A KISKUNSAGBAN

A Kárpát-medence új lakói a kora avar népesség temetőit folytatták vagy újakat hoztak létre. Előkelőiket ritkán temették el magányosan: a gazdag, fegyveres férfiak sírjai többnyire már a közösségük temetőjébe kerültek.

Az új betelepülések után a négy kora avar kiskunsági központ elvesztette ugyan egykori különleges helyzetét, de továbbra is jelentős maradt, hiszen az itteni temetőkből e korszakból is kerültek elő gazdag leletegyüttesek, arany vagy aranyozott szórvány ékszerek, övdíszek. Az új bevándorlók magukkal hozott, és egy-két generáción át öröklődött gazdagságára utalnak ékszereik, aranylemezes veretekkel díszített öveik, arany szerelvényes szabályák.

A változás a 8. században kezdődött. Az ékszerek egyre szerényebbek lettek, fegyverek még a gazdagabb temetkezésekben sincsenek, és a griffeket és indákat ábrázoló bronz övveretek között ritkák az aranyozott darabok. Az övdíszek idővel egyre kisebbé váltak; a griffes és indás helyét kevesebb bronzanyagot igénylő, áttört díszítmények váltották fel, és már a silányabb aranyozás is ritkaságszámba ment. Az elszegényedés megállíthatatlanná vált...

ismeretlen lelőhely). Az onogur-bolgár (közép avar) bevándorlók tehetős férfiai új divatot hoztak magukkal: két copfba font hajukat préselt aranylemezes vagy aranyozott bronz varkocsszorítókkal (hajcsatokkkal) ékesítették; ez a divat csak rövid ideig, és csak rájuk volt jellemző (*Fülőpjakab, Ballószög, Kecskemét-Hetényegyháza és ismeretlen lelőhely*). Idővel nemesfém ékszerek, övdíszek egyre ritkábban kerültek a sírokba, gyakran csak egy-egy darab, mely azonban így is jelzi tulajdonosa kivételezett helyzetét (*Fülőpjakab, Szabad-szállás, Orgovány, Kecskemét-Hetényegyháza*). Ahogyan a gazdag aranysereléses kardokat is a szerény díszítésű szablyák váltják fel, amelyekből mindössze egyetlen példány ismert környékünkéről (*Petőfiszállás*).

A kiállítás utolsó két vitrinje rendhagyó módon mutatja be a kiskunsági késő avar, bronzból öntött aranyozott övvereteket. A kezdetben még nagyméretű díszek az idő múlásával nemcsak egyre kisebbek lettek, hanem a griffeket és indákat áttört geometrikus motívumok váltották fel. Ennek háttere egyelőre nem pontosan ismert, de bizonyos összefüggéssel azzal, hogy a kisebb veretekhez és az áttört díszekhez kevesebb nyersanyagra volt szükség. Az a szűk réteg, aki még tehetett, aranyozott bronzveretekkel ékesítette övét – és bármely silány is volt az aranyozás, az öv viselője még mindig tehetősebb volt, mint környezetében annyian...

A „rendhagyó mód” arra utal, hogy ha csak az eredeti övvereteket mutattuk volna be, akkor többnyire alig látnánk az egykori aranyozást, amire olykor csak a veretek sarkaiban megbúvó arany szemcsék utalnak ma már – de semmiképp nem tudnánk elképzelni, milyen is volt az adott öv akkor, amikor tulajdonosa viselte. Ezért a kiállított övveretekről másolatot is készítettünk, melyet 24 karátos arannyal vontunk be. Így jól érzékelhető, hogy milyenek lehettek valójában azok a díszítmények, melyekről az egykori aranyozást „megette” a föld és az idő...

A kiállítás vitrines része a fentiekkel zárul. Egy információs tábló utal még arra, hogy mi történt az avarokkal a frank hódítás során és után – legalábbis a frank krónikák szerint. Annyi bizonyos, hogy az egykori Avarország nyugati fele egy időre frank határgrófság lett – de egyelőre nem tudjuk, mi történt azokkal az avarokkal, akik a Duna-Tisza közén és a tiszántúli részeken laktak. És hát röviddel a magyar honfoglalás előtt vagyunk... Hogyan és mi módon, hányan és hol – nem tudjuk, de az eddigi régészeti-történelmi bizonyítékok hiánya ellenére is joggal feltételezhető, hogy az avarság nagy tömege érte meg helyben, a lakóhelyén a magyar honfoglalást.

Az elszegényedő és belháborúkkal is sújtott avarországról legközelebb akkor szóltak a korabeli, ekkor már frank krónikák, amikor Nagy Károly a 8. század végén meghódította Avarország jelentős részét. Az akkori avar lakán szálláshelyéig, a Duna-Tisza közére benyomuló frank sereg egykorú források szerint mérhetetlen kincset zsákmányolva vonsult vissza. Még ha nyilvánvalóan túloznak is a híradások, az avar uralkodócsalád tagjai a köznép elszegényedése ellenére is igen gazdagok lehettek, bár ebből az időből sem nagyról, sem vezéri sírokról nincs tudomásunk. A frank hódítások következtében a Kárpát-medence közel három évszázados politikai egysége egy időre megszűnt: a 830-as évek után írásos források sem tudósítanak erről a vidékről és az itt élő népről. Az azonban feltételezhető, hogy az avarság maradéka megélte a magyar honfoglalást...

A záró impresszum-tábla jelzi a kiállítást megvalósítók nevét, azon intézményeket, akik eredeti tárgyaikat rendelkezésünkre bocsátották, azokét, akik lehetővé tették, hogy a gyűjteményükben őrzött darabokról másolatot készíthessünk, továbbá azok megnevezését, akik anyagi támogatásának köszönhetően a kiállítás megvalósulhatott.

Ezúton is szeretnék külön köszönetet mondani dr. Balogh Csilla PhD kollégának (Isztambul), aki a kiállítás hajrájában hihetetlenül önzetlen segítséget nyújtva (az utolsó hetekben átlag napi 15 e-mail Kecskemét és Isztambul között) alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a kiállítás ne csak a látványt illetően, de szakmailag is a lehető legkorrektebb lehessen.

A kiállításhoz magyar nyelvű kiállításvezető készült, melyben minden látható leletegyüttes rövid története szerepel sok-sok színes fényképpel. Szeretném, ha ez a vezető a közeljövőben német és angol nyelven is megjelenhetne. Mivel a kiállításban helyhiány miatt nem szerepeltethettünk idegen nyelvű feliratokat, németül és angolul beszélő látogatóink kedvéért kézbe adható, fotókkal gazdagon illusztrált információs füzetek készültek, készülnek.

A jelen ismertetőben megjelent fotókat Zalatnay Pál (ZépéDesign) készítette.

Röviddel a kiállítás rendezése előtt került sor a kunbábonyi nagyúr gránátberakásos övvereteinek vizsgálatára. Erről kiállítóhelyünk, a kecskeméti Cifrapalota honlapja is hírt adott: <https://www.facebook.com/cifrapalota/photos/a.291879290897669.70484.291857310899867/727310944021166/?type=1&theater>

És két werkfoto:

<https://www.facebook.com/cifrapalota/posts/727778640641063>

November közepén két napra bezárt a kiállítás a nagyközönség előtt, mivel a kunbábonyi sírlelet legszebb darabjainak újabb technikai vizsgálatára került sor; ez alkalommal az anyagösszetétel vizsgálták németországi kollégák, ill. igen nagy felbontású háromdimenziós képeket is készítettek: <https://www.facebook.com/kecskemetimuzeum/posts/830597673628554>

Mindkét vizsgálat eredményei a közeljövőben lesznek ismertek. ♦

Egy évezred magyar pénzei

Kálmán (1095–1116)

Gerlovics Szilveszter, Szabadka

(Szent) László, miután fiúgyermeke nem született, bátyja, I. Géza gyermekei közül Álmos herceget, 1091 óta horvát királyt, jelölte ki utódjául, Kálmánt pedig a papi pályára készítette fel. A király halála után azonban a főurak a püspöki méltóságig jutott elsőszülött Kálmán trónigényét támogatták, akit szellemi képességei, magas fokú műveltsége folytán – innen származik a Könyves előneve – felkészültebbnek tartottak az uralkodásra. Kálmán 1074 körül született, Álmossal való trónviszályát és II. Orbán pápától kapott felmentését követően csak 1096-ban koronázták meg. Álmosnak átengedte a dukátust, de a herceg nem rendelkezhetett önálló pénzverési joggal. Első feleségétől, Feliciától (?), I. Roger normann herceg lányától három, a másodiktól, Eufemiától, az orosz nagyfejedelem lányától, akit 1114 körül házasságtörés gyanújával eltaszított, egy gyermeke született. 1096-ban átengedte és átkísérte az országon az első keresztes seregeket, és sikerrel fékezte meg a fosztogatókat. A 12. század elején elfoglalta Dalmáciát. Bizánccal szövetségre lépett, I. Szent László lányát, Piroskát a bizánci császár legidősebb fiához adta. Hadjárata Halics meghódításáért sikertelen volt. Álmossal állandó viszálya volt, és hogy próbálkozásait megtörje, 1106-ban megszüntette a dukátus intézményét, valamennyi rangjától megfosztotta. A korona megszerzésére irányuló újabb kísérlete után, hogy fiának, Istvánnak biztosíthassa halála után a trónt, 1113 körül Álmost és fiát, Bélát megvakíttatta, ezzel uralkodásra képtelenné téve őket. Enyhítette I. (Szent) László törvényeit. Törvényt alkotott a zsidókról és a böszörményekről. A királyi birtokok növelése érdekében elrendelte, hogy a világi birtokok a fiúág kihalásával a királyra szálljanak. Az ország belső viszonyai és az új szellemű törvények végrehajtása, továbbá a dalmát városok birtoklásáért kiújult harcok körüli gondok megromlott egészségi állapotát tovább rontották, és 1116. február 3-án, 42 éves korában elhunyt.

Kálmán ábrázolása Thuróczi János krónikájában

Székesfehérvárott temették el, I. (Szent) István sírja mellé.

A Kálmán uralkodása alatt vert pénzekkel kezdetét veszi a XII. századi ún. **aprópénzkorszak**. Ezzel új korszak kezdődik a magyar pénzverésben, vége szakad I. (Szent) László abbéli törekvésének, hogy nehéz pénzláb szerinti, jó minőségű pénzt tartson a forgalomban. E korszak egyre apróbb és könnyebb dénárjai közül Kálmán valamennyi veretén ott szerepel még

a kibocsátó uralkodó neve, ezért egyértelműen besorolhatók. Kálmán dénártípusainak pontos száma is még vitatott. Kovács László szerint a Huszár-féle katalógusban meghatározott 13 dénártípusa közül a H36, H42 és H43 jelzésű minden bizonnyal korabeli hamisítvány. Sokéves gyűjtői tapasztalomra támaszkodva, az első és az utolsó esetében osztom ezt a nézetet, tekintettel egyebek közt e példányok rendkívül ritka előfordulására, viszont a H42-es előfordu-

lása olyan gyakori, méretében és minőségében egységes, hogy valódiságát illetően nyilván nem, esetleg csupán besorolását illetően merülhetnek fel kétségek. Kálmán első dénártípusa még követi ugyan I. (Szent) László vereteinek méretét, súlyában és minőségében viszont elmarad ezektől. Míg I. (Szent) László dénárjainak átlagsúlya 0,72 g, Kálmán dénárjainak átlagsúlya 0,43 grammra, ezüstjének finomsága pedig esetenként 5-10%-kal csökkent. Kálmán kétvétenkénti pénzűjtással kibocsátásra kerülő dénárjainak súlya és minősége az ország bel- és külpolitikai történéseinek, a viselt háborúk kimenetelének függvényében alakult. Az első dénár kivételével az érmék mérete csaknem a felére csökkent, viszont a lapka vastagabb, ezáltal merevebb és körülnyírásra alkalmatlanabb lett. Az előlapi érmeképek I. (Szent) László érméinek motívumvilágát idézik, a köriratban az uralkodó neve legtöbb esetben +CALMANRE vagy +COLVMBANVSRE, ritkábban +LABVHARE alakban, gyakran zavarosan, tévesen, fordított állású betűkkel poncolva. Az egyre nagyobb mennyiségben vert érmék előlapján található a kor pénzverésének magyar sajátosságaként a különféle alakú, ill. az egyes elemek kombinációjából álló szigtlák. A hátlapon valamennyi érmén, I. (Szent) László személyének és pénzverése folyamatosságának kapcsán kettős vonalkör között +LADISLAVSRE körirat szerepel elnagyolt módon poncolva, számos betűhiányos vagy téves változatban, a belső vonalkörön belül pedig egyenlő szárú kereszt van, szárai közt egy-egy ékkel. A köriratok, részben az érmék kis méretéből kifolyólag, elnagyoltak, a betűk elnyújtottak, esetenként csak imitáltak, nehezen kiolvashatók. Korrendjük szerinti felsorolásukat Huszár Lajos mérv-

Első dénártípusának (U25, H31) előlapján a külső féldhaldsoros és belső gyöngyör között +CALMANRE körirat, a belső körben mankós kereszt, szárvégeiben és a szárak között egy-egy ékkel. A hátlapon két vonalkör között +LADLAVSRE körirat, fekvő S betűvel, a belső vonalkörben egyenlő szárú kereszt, szárai közt egy-egy ékkel. A lapka vékonysága következtében az érme leginkább brakteátaszzerű, az előlapi érmekép a hátlapon negatív veretben jelenik meg. Az érme átmérője 17,5-19,5 mm, átlagsúlya 0,46 g, ezüstjének finomsága 84,02%.

Kálmán második dénártípusa. Átmérője 12,0 mm, súlya 0,32 g (a szerző gyűjteményéből)

Második dénártípusának (U26, H35) érmeképe az első alaki jegyeit viseli magán, de annál már kisebb méretű. Az előlap kettős gyöngyörében a LA-BV-HA-RE köriratot a belső gyöngyört áttörő mankós kereszt tagolja négy részre, gyakran a H helyett N betűvel. A hátlapi körirata +LADLAVSRE néhány változatban, fordított állású S betűvel. Átmérője 11,0-13,0 mm, átlagsúlya 0,42 g, ezüstjének finomsága 88%. E dénártípus hamisnak tartott változatán (U26A, H36) az elő- és hátlapi körirat egyaránt értelmetlen, írást utánozó

Kálmán harmadik dénártípusai. Az első átmérője 14,0 mm, súlya 0,40 g; a második publikálatlan előlapi köriratú: +CAILIMIANRE, hátlapján a körirat betűi helyett vonalakká, átmérője 13,0 mm, súlya 0,34 g (a szerző gyűjteményéből)

vonalkákból és pontokból áll. Ennek átmérője 11,0 mm, átlagsúlya 0,48 g.

Harmadik dénártípusa (U27, H33) nagyobb lapkájú, előlapján két gyöngyör között +CALMANRE körirat, rendszerint fordított N betűvel, de ismert rendkívül ritkán előforduló +LABVHARE körirattal is. A belső gyöngyörön belüli középponti pont körül négy kis kereszt. A hátlapi körirata +LADLAVSRE, vagy ennek változatai, fekvő S betűvel. Átmérője 13,5-14,0 mm, átlagsúlya 0,50 g, ezüstjének finomsága 86,9%.

Kálmán negyedik dénártípusa. Átmérője 13,0 mm, súlya 0,42 g (a szerző gyűjteményéből)

Negyedik dénártípusának (U28, H37) előlapján kettős gyöngyör között, kívülről olvasható, tükörképi helyzetű betűkkel futó +COLVMBANVSRE körirat, a belső gyöngyörön belül egyenlő szárú, kiszélesedő végű görög kereszt. Hátlapi körirata az előző dénárjával megegyező. Átmérője 12,0-13,5 mm, átlagsúlya 0,50 g, ezüstjének finomsága 85,4%.

Kálmán ötödik dénártípusai. Az első átmérője 13,5 mm, súlya 0,47 g; a második átmérője 11,0 mm, súlya 0,45 g (a szerző gyűjteményéből)

Ötödik dénártípusának (U29, H38) előlapján a kettős gyöngyörben futó +CALMANRE köriratot a belső gyöngyört áttörő mankós kereszt tagolja négy részre, a szárak végéhez hegyével csatlakozó ékkel, a szárak között a középponthoz sugarasan

Kálmán első dénártípusa. Átmérője 19,0 mm, súlya 0,45 g (a szerző gyűjteményéből)

adó katalógusával szemben az érmegyűjtők körében preferált Unger-féle katalógus szerinti sorrendben mutatjuk be.

irányuló egy-egy dúccal. A hátlapi körirata az előző dénárjával megegyező. Átmérője 11,0–13,5 mm, átlagsúlya 0,44 g, ezüstjének finomsága 84,1%.

Kálmán hatodik dénártípusa. Átmérője 11,0 mm, súlya 0,40 g (a szerző gyűjteményéből)

Hatodik dénártípusa (U30, H34) kisebb méretű, előlapján a peremen futó gyöngy- vagy félhodsoros körön belül a +CAL-MAN köriratot, amelyben az N betű fordított állású, három hosszú szárú kereszt tagolja ketté, a kereszt végein és közepén egy-egy gömbbel, felül hegyével csatlakozó ékkel. A hátlapi körirat az előző dénárjával megegyező. Átmérője 10,0–11,0 mm, átlagsúlya 0,43 g, ezüstjének finomsága 76,2%.

Kálmán hetedik – átmérője 11,0 mm, súlya 0,44 g – és nyolcadik – átmérője 11,5 mm, súlya 0,41 g – dénártípusa (a szerző gyűjteményéből)

Hetedik dénártípusának (U31, H40) előlapján a félhodsorral szegélyezett peremen belül futó +C-AL-M-N köriratot, amelyben az N betű fordított állású, gyöngyözött, egyenlő szárú görög kereszt tagolja négy részre, a szárak végén egy-egy hegyével illeszkedő ékkel, a kereszt szárai közt egy-egy gömbbel. A hátlapi körirat az előző dénárjával megegyező.

Átmérője 10,5–11,0 mm, átlagsúlya 0,45 g, ezüstjének finomsága 77,6%.

Nyolcadik dénártípusának (U32, H39) előlapján a félhodsorral szegélyezett peremen belül az óramutató irányával ellentétesen futó, értelmetlennek látszó +ADANVE körirat egy szélesedő végű görög keresztet fog körbe, a kereszt szárjai között egy-egy félhoddal és ponttal. A hátlapi körirat a legtöbb érménél csupán néhány függőleges és vízszintes vonalkává egyszerűsödött, ritkán fordul elő, hogy ha elnagyoltan is, de szerepel a +LADLAVSE körirat vagy ennek a változatai. Átmérője 10,5–11,5 mm, átlagsúlya 0,41 g, ezüstjének finomsága 72,3%.

Kálmán kilencedik dénártípusai. Az első átmérője 12,0 mm, súlya 0,36 g; a második elő- és hátlapi körirata csupán betűket utánzó jelsor, átmérője 11,0 mm, súlya 0,36 g (a szerző gyűjteményéből)

Kilencedik dénártípusának (U33, H32) előlapján a félhodsorral szegélyezett érme közepén koronás királyfej, körülötte +CALMANRE körirat, fordított N állású betűvel. Hátlapján a +LADLAVSRE körirat számtalan romlott változatú alakban, gyakran olvashatatlan jelsorok formájában. Átmérője 11,0–12,5 mm, átlagsúlya 0,46 g, ezüstjének finomsága 76,78%.

Tizedik dénártípusának (U34, H41) előlapján apró gyöngy- vagy félhodsoros fut végig a peremen, közepén 4 félhold alkotta, vaskos kereszt jellegű pajzs középpontjában két vonalka között apró kereszt, a félholdak közepén egy-egy pont. A pajzs körül +CALMANRE körirat, fordított állású N betűvel. A hátlapon +LADLAVSRE vagy +LADLAVSE elnyújtott, széteső betűkből álló körirat. Az előlapi érmeképen a pajzsban lévő két vonalkának a köriratban szereplő kis keresztet viszonyított állása lehet függőleges vagy vízszintes, mindkét változat megközelítőleg egyenlő arányban fordul elő. Átmérője 10,0–11,0 mm, átlagsúlya 0,44 g, ezüstjének finomsága 80,96%.

Tizenegyedik dénártípusa (U34A, H42) az U34-es típus leegyszerűsített, értelmes köriratok nélküli, kisebb súlyú és gyengébb minőségű változata. Előlapi érmeképe abban is eltér, hogy a négy félhold végeinek találkozásánál is egy-egy pont van, a hátlapon pedig a két vonalkörön belül 4–6 vonalkából, pontból, keresztből álló jelsor jelzi a köriratot, a belső kereszt szárjai között pedig nem ékek, hanem pontok szerepelnek. Átmérője 9,5–10,5 mm, átlagsúlya 0,18 g, ezüstjének finomsága 0,26%. Mindezekre a lényegi különbségekre való tekintettel erősen vitatható, hogy besorolható-e Kálmán dénártípusai közé. ◆

Irodalom

HÓMAN Bálint

1916: Magyar pénztörténet 1000–1325. MTA, Budapest

HUSZÁR Lajos

1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Corvina Kiadó, Budapest

KINCSES Gyula

2003: Az Árpád-házi uralkodók pénzverése és királysága. A szerző kiadása, Debrecen

KOVÁCS László

1997: A kora Árpád-kori pénzverésről. MTA Régészeti Intézete, Budapest

PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba

2012: A magyar pénztörténet. Kossuth Kiadó, Budapest

UNGER Emil

1997: Magyar éremhatározó I. kötet (1000–1540). Ajtósi Dürer Kiadó, Budapest

Kálmán tizedik dénártípusai. Az első átmérője 11,0 mm, súlya 0,54 g; a második értelmetlen köriratú, korabeli ezüst hamisítvány, átmérője 10,0 mm, súlya 0,27 g. Kálmán tizenegyedik dénártípusa. Átmérője 11,0 mm, súlya 0,18 g (a szerző gyűjteményéből)

Raffai Judit
MEGKOMPONÁLT FÉNYKÉPEK
– Szabadkai fényképészek 1860
és 1941 között
KOMPONOVANE FOTOGRAFIJE
– Subotički fotografi od 1860
do 1941 godine

Kiadó: a Szabadkai Városi Múzeum. Készült a Grafoprodukt nyomdában 2014-ben

Furcsa érzés tölti el az embert Raffai Judit *Megkomponált fényképek* c. albumának lapozgatása közben, nézve a sok szép, részben művészi színvonalú, részben érdekes témájú régi fotográfiát, melyek megalkotásához nem kevés munkát kellett befektetni egykori készítőjének. Ma, amikor a számítástechnika robbanásszerű fejlődésének köszönve, képletesen szólva, szinte minden óvodás gyermek bármikor készíthet szülei vagy éppen saját okostelefonjával sokszorosan jobb minőségű és gyakorlatilag bármilyen témájú fényképet.

Bizony jócskán felértékelődnek és igazi kordokumentumokká válnak a 70-80 éves, sőt még annál öregebb felvételek, amelyek elsősorban a Szabadkai Városi Múzeum anyagából, továbbá számos magángyűjteményből, családi fotótárakból, a fényképész hagyományokra vonatkozó terepi gyűjtemésekből, illetve a szabadkai fényképészcsaládok leszármazottainak szó- és adománybeli anyagából származnak.

A szerző a szabadkai fényképész-mesterség bemutatását tűzte ki céljává, nem mélyedve bele annak technológiai problematikájába, amely nélkül viszont sohasem készülhettek volna el a közölt exponátumok. Persze az előrelátott terjedelem függvényében mindez érthető. Az már kevésbé, hogy a válogatásban miért szerepel olyan kevés katonafénykép (összesen két fő), hiszen Szabadka (köszönve hatalmas pályaudvarának) köztudottan a Monarchia egyik legnagyobb szárazföldi katonai bázisának számított. Két gyalogezred (egy cs. és k., valamint egy honvéd), több szakasznyi huszár, valamint nagyszámú tüzérség állomásozott a városban. Az impériumváltást követően a szerb királyi csapatok, majd a II. világháborúban a királyi honvédség sok ezer katonája járult a fényképezőgépek elé, ami kitűnő megélhetési lehetőséget jelentett a fotósoknak. Természetesen ezekből kevés maradt Szabadkán, de ettől függetlenül a

családi gyűjtemények szinte mindegyike rejt katonaképet. Ez nem kritikai jellegű megjegyzés, inkább egy baráti ösztönzés a következő fotóalbum megjelenéséhez.

Rátérve a szabadkai fényképezés történetére, a források szerint Budapesten, Zágrábban és Belgrádban 1840-ben jelentek meg az első dagerrotípiások, majd ezt követően nagyon hamar, már 1841-ben Bácskában is feltűntek az utazó fényképésztők. A XIX. század '60-as éveiben Bács-Bodrog és Torontál vármegyében Szabadkán kívül Zombor, Nagybecskerek, sőt Pancsova rendelkezett képiró műhellyel, azaz műteremmel. Emellett a vándorfényképészek folyamatosan jártak a vidéki településeket. Ebben az időszakban a fényképész szakma a létéért küszködött, mivel, fiatal szakmai ág lévén, megoldatlan volt a mesterképzés. Csak a század végén sikerült a szakmának felzárkóznia a nagy múltú egyéb iparágakhoz, amely folyamat 1902-ben csúcsozott ki, amikor a fényképezés és a vele rokon foglalkozások (akár csak a többi iparos szakma) az 1884. XVII. törvénycikkelyben meghatározott ipartörvény szabályai alá estek.

A szabadkai fényképészipar kezdete az 1860-1880-as évek időszakát öleli fel. Az első hiteles fényképész Scheffler N. J. 1862-től működtette fényképezőüzletét. Ő volt az első, aki Blaha Lujzának, a „nemzet csalógnyanának” legkorábbi (feltehetően 1865-ben) szabadkai fényképét elkészítette. Jó két évtizedre rá (1882-ben) a városban megnyitott Vajdaság talán első női fényképésze, Speizer Irma. A szakmát Budapesten kitanuló hölgy ízlésesen berendezett szalonját a korabeli sajtó igen nagyra értékelte.

A szabadkai fényképezés történetének második korszaka az 1880-as évektől az első világháborúig tartott. Ebben az időszakban sorra alakultak azok a műtermek, amelyek néha személycserével ugyan, de fennmaradtak a XX. század folyamán. Ugyanakkor a fényképgyűjtemények arról tanúskodnak, hogy a felsőbb polgári osztályoknál ekkor honosodik meg a fényképezkedési szokás, ellentétben a városi ipari polgársággal és a városi parasztsággal, akik még csak ekkor ismerkednek a számukra újdonságot jelentő képrögzítő eljárással.

A század elején fokozatosan divattá vált a fényképezés. Megkezdődött az albumok, illetve fényképes dobozok kialakítása, amit a mai napig, ha gyakorlatilag

már nem is művelünk, de tudatunkban nagy becsben tartunk.

A szabadkai fényképezkedési szokásai alkalmanként meghatározott eseményekhez kötődtek. Érdekes módon az első időszakban a városi lakosság fényképezési szokásai (főleg a középréteg esetében) nagyban hasonlítottak a parasztság körében kedvelt szokásokra, amelyek mindig valamilyen, az egyén vagy a család életében beálló fordulathoz kötődtek, illetve örökítették meg azokat. Ezek közül kiemelendő helyen az esküvő áll. Ugyanakkor a családon belüli események, mint pl. gyermek születése, évfordulók, szolgálat (katonai vagy más jellegű) stb. megörökítése történik meg.

A szabadkai fényképezés harmadik szakasza a trianoni békeszerződéssel kezdődik. Ekkor már működnek fényképezőműhelyek, élükön az úttörőnek számító Pietsch Ferenc műhelyét átvevő Kapiszta Fotószalon. Érdekes módon a város fényképészei között kialakult egyfajta differenciálódás. Kapisztahoz járt az elit. A Fotó Barna és Fotó Ica műtermébe az alsóbb rétegbeliek és a környező falusiak jártak, míg a Tímár, Lengyel, Reményi és Megyeri műtermek mindenkit kiszolgáltak.

A XIX. század végén a városban megjelent az amatőr fényképezés szokása. Egyes fényképészek különböző szakkellékek árusításával népszerűsítették a fotózást. Az első amatőrök a tehetősebb családok tagjai voltak, mint pl. a Vojnichok vagy a Vermesek. Idővel az amatőr fényképezés divatja mind jobban elterjedt a középréteg körében is. Ilyen formán készült sok világháborús front-kép az egykori bajtársokról, harcterekről, eseményekről. Az amatőr fényképezés a két háború között teljes mértékben teret hódított. Egy magára valamicskét adó család rendelkezett saját fény-

képezőgéppel, amit természetesen használt is, immár szabad természeti környezetben.

A könyvben ismertetett SZABADKAI FÉNYKÉPÉSZEK JEGYZÉKE: Bottlik Márton, Fotó Anna, Fotó Barna, Fotó Erős, Fotó Ica, Gyulaffy Lajos, Haberfeld Károly, Hollósi József, Huszthy Máttyás, Kapiszta Fényképészszalon, Lengyel Dezső, Lengyel Géza, Meinhardt Ágoston, Molnár Megyeri István, Pertics Lajos, Pietsch Ferenc, Pietsch Mihály, Reményi fényképész, Scheffler N. J., Solymosi Lajos, Somogyi és Társa, Speizer Irma, Stephany Ottó, Szombathy Károly, Tímár Imre, Tőke Ágoston, Vajda Sándor és Vörös Kálmán.

Ezek után, mintegy összefoglalóként az album borítóján magától a szerzőtől kapunk egy átfogó képet a bemutatott fotográfákról. E szerint a közölt képek a divathullámok, művészeti irányzatok, továbbá a technika fejlődésének függvényében folyamatosan változtak, ám a valósághoz fűződő viszonyuk mindig azonos maradt. Ennek az időszaknak a fényképei mindig a valóság szépített változatai voltak és ez által a kor normái szerinti „álomvilágot” igyekeztek bemutatni az adott fényképész – szakember segítségével. Nyugodtan állítható, hogy a vizsgált periódus megegyezik a műteremben készített, megkomponált fényképek aranykorával.

Ricz Péter

Németh Ferenc: A bánáti tipográfus Pleitz Ferenc Pál (1804–1884)

Bácsország Vajdasági Honismereti
Társaság, Szabadka, 2014

Németh Ferencet Nagybecskerek története és minden, ami a várossal kapcsolatos, évtizedek óta foglalkoztatja. Egészen fiatalon lett a város krónikása. Helytörténeti írásai a vajdasági sajtóban már több mint harminc éve vannak jelen. A Magyar Szóban, a 7 Napban, a Családi Körben, a Hídban, a Létünkben, a Hungarológiai Közleményekben publikált várostörténeti munkái Bori Imrét arra készítették, hogy biztató tanácsaival rábírja Németh Ferencet, folytasson széleskörű kutatásokat Nagybecskerek történetéhez. Bori tanár úr azon a véleményen volt, hogy ezzel szemben kellene azok az érdekesítő helyismereti, kicsit szenzációízű írások is, mint pl. a már Németh Ferenc által publikált *A becskerei tűz* (*Magyar Szó*, 1987) vagy *Tanító kerestetik...* (*Magyar Szó*, 1984), *Becskerki kaszinók* (*Magyar Szó*, 1987), *Jókai és a becskerekiek* (*Magyar Szó*, 1986) stb. Németh megszívlelte Bori

Imre tanácsát, és azóta is folyamatosan jelennek meg tudományos alapokra helyezett könyvei. Néhány cím a szerző kiadványai közül: *A torontáli szőnyeg* (1993), *Streitmann Antal* (2000), *A bánáti fényképész története* (2002), *Negyed évezred az Úr szolgálatában* (2004), *A nagybecskereki sajtó története* (2004), *Ady vonzáskörében* (2012), *Arany, Jókai és Petőfi kultusza a Vajdaságban* (2014) és most, szintén 2014-ben a Pleitz Ferenc Pálról szóló könyve a nyomdász születésének 210., halálának 130. évfordulója alkalmából.

A szerző régi adósságát törlesztette *A bánáti tipográfus Pleitz Ferenc Pál (1804–1884)* c. kiadványával. Azért beszélünk adósságról, mert a becskerekiek és a helytörténeti kutatók a szerző már említett *A nagybecskereki sajtó története (1849–1918)* c., 2004-ben napvilágot látott kiadványa után mintegy folytatásként várták Pleitz F. Pál nagybecskereki nyomdász teljes életművének a bemutatását. Ez most meg is történt. Az a sokoldalú művelt és fáradhatatlan városi tipográfus érdekel bennünket, aki nemcsak nyomdász, de lapszerkesztő és lapkiadó is volt. Neve ebből kifolyólag főleg a *Torontál* több évtizedes nyomtatásához és szerkesztéséhez, népszerűsítéséhez fűződik. Erdemeihez tartoznak még azok a tudományos és szakkönyvek, amelyeket a 19. században ritkán adtak ki és nyomtattak olyan kisvárosokban, mint az akkori Nagybecskerek. Tipográfia-történetünkhöz kapcsolódik az a tény, hogy Vajdaság-szerzte a 19. század közepétől a nyomdák megjelenése kultúrtörténeti, gazdasági és társadalmi fellendülést hozott. Így volt ez Nagybecskereken is Pleitz Ferenc Pál révén.

A regensburgi születésű Franz Paul Pleitz indulásáról, aki 1804-ben látta meg a napvilágot, számos pontatlan és homályos adat található különböző kiadványokban, több szerző tollából is. Németh Ferenc több életrajzíró munkáját egybevetve, levéltári anyagot tanulmányozva jutott szavahihető adathalmazhoz, amelyből mára kirajzolódik a nyomdász élete és munkássága. Így számos megválaszolatlan kérdésre, főleg Pleitz életrajzi adatainak tisztázásához, nyomdatermékeinek pontosabb számához jutunk. Ezekhez az adatokhoz viszont a szerző csak úgy juthatott, hogy a tudományos kutatómunkák nélkülözhetetlen levéltári anyaggyűjtésén kívül több hazai és külföldi könyvtár meg levéltár legkülönbözőbb állományegységeinek tanulmányozását kellett elvégeznie hosszadalmas és kitartó munkával. Ilyenek pl. a ma már ritka és csak néhány jól működő levéltárban fellelhető megyei közgyűlési jegyzőköny-

vek, helyhatósági levéltári iratok, a város magisztrátusi anyagai, német és magyar nyelvű korabeli újságok, iskolai értesítők, vándorkönyvek, érvényben lévő jogszabályok, ritka aprónyomtatványok. Csakis ilyen utat bejárva juthatott el a szerző azokhoz a tényekhez, amelyekből könyve megszülethetett.

Németh Ferenc könyvét 12 fejezetre osztotta, s azokban körültekintő rendszerrel foglalkozik minden olyan releváns tényezővel, amely egy monográfia szerves része kell, hogy legyen. A könyv jegyzetsora rendkívül gazdag, több mint 700 egységet tesz ki. Ez a szám a kutatómunka alaposságára utal, növelve a kiadvány tudományos értékét. Képanyaga ma már ritkaságszámba megy. Fejezetei a következők:

- I. Bevezetés
- II. A bánáti nyomdászat Pleitz előtt (1847-ig)
- III. Nagybecskerek a XVIII. század végén és a XIX. század elején
- IV. Becskereki nyomdaalapítási kísérletek Pleitz előtt
- V. Pleitz Ferenc Pál indulása
- VI. Pleitz nyomdaalapítási kísérletei, sürgetései (1843–1847)
- VII. A privilégium (1847)
- VIII. A nyomda beindítása (1847–1849)
- IX. A cenzúra árnyékában (1850–1854)
- X. A lassú kibontakozás időszaka (1855–1872)
- XI. A fejlődés útján (1873–1884)
- XII. Pleitz halála (1884) és cégének további sorsa

Egy jól képzett nyomdászról van szó, aki betűszedő volt Lipcsében és Bécsben, majd híres németországi nyomdászokhoz került, többek között Mainzba, a tipográfusok Mekájába. Temesváron már mint nyomdász-mester telepedett le. Innen vezetett az útja Nagybecskerekre, ahol a város szívében, a megyeháza mögötti utcában, az Üri utca, ma Piac utcának ismert, 3. számú házában rendezte be nyomdáját 1847-ben, amelyet haláláig, 1884-ig vezetett. Pleitz nem tudott magyarul, de jó érzékkel követte a bánáti német mellett a magyar olvasóközönség és a „fogyasztók” igényeit is. Így jutott el az 1890-es években rendszeresen kinyomtatott kalendáriumaival a ma hihetetlennek hangzó 25000-es példányszámig. Erősen hitt a nyomtatott szó társadalomformáló erejében és ez a hite vitte az évek folyamán nyomdájának felvirágoztatásához. Harminchárom évig monopolhelyzetben volt Nagybecskereken. A több mint hatvan dolgozót foglalkoztató vállalkozás Pleitz halála után sem szűnt meg, unokája Brájjer Lajos vitte tovább. Ezek után a cég több változáson, részvénytársasággá való

átalakuláson ment át. A két háború között Globus néven 1946-ig működött, amikor is az állam konfiskálta.

Pleitiz Ferenc Pál munkásságára ma csupán a valamikori vármegye nevét viselő első vajdasági heti-, majd napilap, a *Torontál* emlékeztet bennünket, Nagybecskerek viszont mostohaülőként nem méltányolja a nyomdász és kiadószerkesztő nagyságát. Házát, ahol nyomdája működött, lebontották. „Emléktáblája sincs a Bega menti városban, s utcát sem neveztek el róla. Pedig a könyv apostola volt, a könyvkultúra bánáti meghonosítója” – írja róla Németh Ferenc.

Kunkin Zsuzsanna

Ágoston Pribilla Valéria, Hicsik Dóra, Korhecz Papp Zsuzsanna, Ninkov K. Olga: SÉTA KOSZTOLÁNYIVAL

Forum Könyvkiadó Intézet – Szabadkai Városi
Múzeum, Újvidék – Szabadka, 2014

Kétezertizennégy decemberében jelent meg a Forum Könyvkiadó Intézet és a Szabadkai Városi Múzeum kiadásában a *Séta Kosztolányival* című könyv, amely egy szabadkai Kosztolányi Dezső kulturális útvonalat generálva 41 helyszínt mutat be a Kosztolányi életmű Szabadkára vonatkozó műveinek részleteivel. A helyszíneket bemutató szövegeket Ágoston Pribilla Valéria, Hicsik Dóra, Korhecz Papp Zsuzsanna, Ninkov K. Olga és Raffai Judit írta, a kötet fényképeit Hevér Miklós készítette, a Kosztolányi-idézeteket Hicsik Dóra és Raffai Judit válogatta, a kötet arculata Harangozó Attila munkája. Szerkesztők Raffai Judit, Lovas Ildikó, Ninkov K. Olga. A kiadvány a Grafoprodukt Nyomdában készült, mint kiemelt nemzeti programot a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt és az MNT támogatta.

Részlet a kötet előszavából:

„A 19. és a 20. század fordulóján Szabadkát – lakosságának száma alapján – Szeged után a második legnagyobb vidéki városként tartották számon az országban. A várost mindig a nyelvi gazdagság és a vallási sokszínűség jellemezte. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint az itt lakóknak 57,05 százaléka volt magyar, 3,15 százaléka szerb, 2,12 százaléka német. A többi szabadkaiak – eltekintve a százhatvanhárom tót, huszonhárom horvát, hat oláh és egy rutén lakostól – az egyéb kategóriához sorolták. Ebbe a csoportba tartoztak a bunyevácok is, és csak feltételezhetjük, hogy ők alkották a lakosság közel 38 százalékát. A korabeli

város vallási megoszlása is tarka képet mutat: 1900-ban a lakosság 91,20 százaléka római katolikus, 3,71 százaléka izraelita, 3,05 százaléka görögkeleti, 1,23 százaléka református, 0,42 százaléka evangélikus, 0,27 százaléka görög katolikus, 0,14 százaléka egyéb vallású. Kisebbségeket leszámítva hasonló adatokkal rendelkezünk a népesség anyanyelv és vallás szerinti megoszlásáról az 1910. évi népszámláláskor készült felmérés alapján is.

A város lakossága nagyon elmaradott volt, legalábbis ezt bizonyítják a statisztikai adatok: 1891-ben a lakosság 21,66 százaléka tudott csupán olvasni és írni. Ez a szám 1900-ban 47,94 százalékra, 1910-ben pedig már 61,12 százalékra emelkedett. Ezt a képet erősítik azok az 1900-as adatok is, amelyek szerint az itt élők 1,71 százaléka számított csupán értelmiséginek. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a korabeli publicisták, írók, költők és egyéb tollforgató emberek – köztük Kosztolányi Dezső is –, gyakran említik a város elmaradottságát.

Ennek az elmaradott városnak a fejlődése a 19. és a 20. század fordulóján indult meg, és az első világháborúig többé-kevésbé felzárkózott a hasonló korabeli városokhoz.

Ennek a folyamatnak az egyik elindítója a vasútvonalak megnyitása volt, amely a városi élet gyorsabb fejlődését, a gazdasági élet fellendülését, ipartelepek és üzemek, takaré- és hitelintézetek megnyitását eredményezte. 1880 és 1912 között történtek a városban a legnagyobb beruházások. Az akkor felépült épületek (vasútállomás, bérházak, Városháza, Palics fürdőépületei, Nemzeti Kaszinó, főgimnázium épülete, templomok, kórházak, óvodák, iskolák, gyermekmenhely, szegényház, gyárak, telepek, malmok, stb.) határozzák meg a mai Szabadka városképét is. Ezek az építkezések erőteljesen a polgárosodás jegyében történtek. Nemcsak a város esztétikai képét erősítették, de a bennük lévő tevékenységek kihatottak a város lakosságának életmódjára

is. Ennek következménye, hogy egyletek, társaskörök, társulatok alakultak, megváltozott a szórakozás módja: tudományos előadásteket, felolvasóesteket, koncerteket, rangos színházi és mozielőadásokat szerveztek a városban.

A 19. és a 20. század fordulóján a polgárosodó, de sok esetben mégis mezővárosi életmódot tükröző Szabadka épületei, intézményei, eseményei, hangulata, az itt élő emberek gondolkodásmódja, mentalitása, mindennapi élete kevés forrásban körvonalazódik annyira jól érezhetően, mint Kosztolányi Dezső műveiben. A *szegény kislányok panasza*, a *Pacsirta*, az *Aranysárkány*, az *Esti Kornél*, a *Számadás* című kötet néhány verse, és még jó néhány novella és vers, valamint naplójegyzés és publicisztikai írás pontosan elénk vetíti Szabadka korabeli hangulatát, megerősítve ezáltal a várostörténeti, művelődéstörténeti munkák adataiból jól ismert tényeket.

Kosztolányi Dezső műveit olvasva másképp járhatjuk körbe Szabadkát. A Kosztolányi-életműben szereplő helyszínek közül jó néhány (a gimnázium, a főtér, a Városháza, a valamikori kaszinó [a mai könyvtár] épülete, a színház, az Magyar Királyi Étterem, a valamikori Kossuth utca [a mai Korzó], az állomás, a Gombkötő utca, a Vörös Ökör [a mai Ivan Goran Kovačić Általános Iskola], a Kiserdő, Palics, Ludas, stb.) ma is végigjárható. Az e helyszínekhez kapcsolódó Kosztolányi-idézetek közül emeltünk ki néhányat Kosztolányival való sétára invitálva, azzal a reménnyel, hogy a város történetét a szabadkaiak és az idelátogatók a Kosztolányi-életművön keresztül más aspektusból láthatják majd. Az általunk kialakított útvonal 41 állomást tartalmaz a Kosztolányi életrajzban, életműben és a korabeli Szabadkán látható helyszíneket bemutató, az épített örökség és a művelődéstörténet jellegzetes jelenségeinek számbavételével.”

Raffai Judit

Bellosics Bálint poéziséről

Halász Albert: Bellosics Bálint poézise. Lendva
Községi Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség,
Lendva, 2014¹

Örömteljesen szaporodnak azok a kiadványok, amelyek múltbéli életünk értékes dolgait, honi népismeretünk értékmentő munkáját, illetve annak kezdeti szakaszában tevékenykedő kutatóink élet- és pályarajzát hivatottak

¹ A könyv az interneten is olvasható: http://www.bellosicsbalint.info/fb_Bellosics_Balint_poezise-final/Bellosics_Balint_poezisei.pdf (a szerk. megjegyzése)

bemutatni és a feledéstől megmenteni. Így van ez a magyar nyelvterület minden táján, azonban a Magyarország határain kívül és szórványban élő kis közösségek esetében fokozott figyelmet illik tanúsítanunk az előttünk járó és nekünk utat mutató, a néprajz iránt érdeklődő és leírásaikkal értékmentő szolgálatot vállaló, többnyire pedagógus elődeink hagyatékával. Szerencsés az a közösség, amelyben ilyen tudósok tevékenységéről több írásos anyag maradt fenn, s még akkor is, ha nem minden publikáció, illetve kézirat foglalkozik a népelet dolgaival. Ilyen elkötelezett gyűjtője volt Bellosics Bálint (1867–1916) a Dél-Zala megyei népeletnek, lett légyen szó akár magyar, akár szlovén/vend szellemi vagy tárgyi néphagyományról.

A mai Szlovénia északkeleti csücskében, a Muravidéken élő magyarság a legjobb XIX. századi kutatójaként tartja számon Bellosics Bálintot, de a dél-alföldi, bácskai és baranyai – magyar, sokác, bunyevác, szerb, német – gyűjtéseit bemutató publikációi ugyancsak rendkívüli értékkel bírnak. Bellosics életútját, néprajzkutatói munkásságát már könyvek, konferenciakötetek, kiállítási katalógusok prezentálják, ugyanis a kulturális múlt feltárásában elkötelezett dr. Halász Albert lendvai néprajzkutató kiemelten fontos feladatának tartja a jeles előd által az utókorra hagyományozott etnográfiai anyagközlés megbecsülését, s magának a kutatónak a tiszteletét is.

Vannak vidékek, amelyeknek népelete bár sok ősiséget, archaikus nyelvet őrzött meg sokáig, mégsem dicsekedhetnek azzal, hogy mindez köztudott, s hogy maguk az ottani emberek is tudatában lennének mindennek. Épp ezért fontos a korábbi évszázadok tudósainak több szempontú bemutatása, a néprajzitól eltérő tevékenységük prezentálása is. Erre a munkára vállalkozott most a muravidéki Halász Albert, aki maga is költő, amikor Bellosics Bálint szépírói próbálkozásait, ilyen jellegű publikációit gyűjtötte össze, hogy a maga népevel megismertesse a neves pedagógus és néprajzkutató verseit, elbeszéléseit, amelyeket korántsem lehet elvonatkoztatni néprajzkutatói eredményeitől, publikációitól.

Bellosics a XIX. század végén, az 1880-as években jelentkezik versekkel. Abban a korban, amelyben a vidéki széplelkek még Petőfi költészetének hatása alatt, s azt szinte biztos védőszárnynak tudott hitükben írták, a helyi, vidéki lapokban pedig publikálták édesbús, avagy hazafias költeményeiket. Bellosics sem kivétel ez alól. Számunkra azonban jóval fontosabbak azok az elbeszélései, amelyekben nem fordít

hátat vállalt feladatának, s a nép életéből meríti témáját, illetve a kidolgozásban, a kötet szerzője szerint „a néphagyományra hagyatkozó” motívumokat használ fel.

Már az elsőként megjelent *Drávai halász* című szomorú hangú karcolatban, amelyben ugyan ott van még, csaknem szó szerint Petőfi *A pusztán télen* és *A Tiszán* című költeményeinek néhány szókapcsolata, de már egy gyermeknevelési népszokás említése is: „Úgy tett a nap a földdel, mint a hogy a gyermekkel szokás: fényes pénzdarabot adnak neki, hogy minél előbb elaludjék”.

A *Cseke Panna karácsonya* című, Bellosics által rajznak nevezett írásban több, a népeletből vett megfigyelést is olvashatunk, amelyek a női munkákra vonatkoznak: „peregnek a rokkák, mint az imádkozó koldus ajkai” – s bár csak tudnánk, hogy az a koldus mit imádkozott!; „a menyasszonyi lepedőjéhez sodorta a kenderkócot”; illetve a téli munkákhoz tartozó pihefosztásról is olvasunk, amikor még teknőben ringatták a csecsemőt, a házbelsőben rézkarikás sublódban tartották a ruhát, lócán ültek, az aranycsipkés kis menyecskekontyot a ládában őrizték, a hideg elől hímes kődmenkét viseltek a fiatalasszonyok, s a mumos nevű hiedelemmelnyel ijesztették a gyerekeket. A kimondott szó erejében is hittek, s így átkozódtak: „a jó Isten ragyával vesse tele a patyolat arcát”. S hittek az eljövendő rossz előjeleiben, mint azt *A fekete ember* című tárcában közli az író: „Születése éjjelén a kápolnában a földre zuhant az oltárról, s izzé-porrá törött a Megváltó szobra, kereszteléskor meg a szenteltvíz változott olyan véressé, mint a vér”. Ebben a kísértet-történetben a hazajáró lélek mondája ködlik fel, „aki üres kézzel ment el, vagy valamijét a földön hagyta”, s azért jön vissza, meg feketében jár, nem úgy, mint szokás, hiszen a hétköznapi tudat szerint „a rendes fajtájú kísértet fehérben jár”; a boszorkánygyűlés nyomaira bukkannak a gyilkosságokat, gyűjtogatásokat elkövető fekete ember nyomait követő földi halandók.

A *Nyakasháza* már elbeszélés műfaj-megjelöléssel jelenik meg, s Dancs Ádám nagyhatalmú, dúsgazdag, örökké ellenkező, nyakas természetű emberről szól, aki ter-

mészete után a Nyakas Ádám nevet kapta, s róla lett a tanyája is a Nyakasháza. Hetés szép leírását olvashatjuk az elbeszélésben, amelynek lapalji megjegyzésében Bellosics a tájegység elhelyezkedését, nevének eredetét is megmagyarázza. Megírja a szerző azt is, hogy az egyszerű nép számára mi a vagyon a maga idejében: a gulya, a ménes, az ökrök, csikók, paripák, bútorok, szekrények, ágyak, hímes ládák, feltornyozott ágynemű, szeke-
rek, a pénzesláda fenekén zacskóban őrzött ezüstpénz, a szép darab föld stb. Az elbeszélés több néprajzi vonatkozása közül kiemelkedik az a mondatföredék, amely az öreg Szijártó eltűnt lányáról szól „kinék a vadrozsa arcú hajadon leánya gyönni ment régen a bödeházi fakolostorba, a barátok lelke rajta, hogy sohase látta többé ősz apját”. Egy másik földrajzi név, a gyönyöröri malom eredetére is kitér: „gyenyeralis malomja, valami német generálist fojthattak a zúgójába a kuruc-labanc világban”. És sorjáznak még az írások Baján is, ahova 1892-ben érkezett Bellosics tanítóképezdei tanárnak, egészen az 1898-ban megjelent *Danica* című elbeszélésig, illetve az 1900-ban a Muraköz lapban megjelent *Hajnali lesen* című vadásztörténetig, amely már alföldi helyszínű, bácskai sváb falu határának tőpartja, ahol akár a megidézett Herman Ottó is barangolhatott, amikor a Magyarország pókfaunáját kutatta a nyugat-bácskai Doroszló környékén, a Mosztonga folyó nádasában. A karcolat, ihletett természetleírásaival majd 1902-ben ismét megjelenik egy másik lapban.

A kötetben szereplő rajzok Bellosics jó rajzkészségét bizonyítják, s többnek éppen a néprajzi értéke a hangsúlyos, pl. a viseletekről készült rajzok. A csatolt családi fényképek színesebbé, az eredeti kéziratok élvezetesebbé teszik az összegyűjtött versek, prózai írások könyvét.

A magyar apától és vend anyától Rédiczen született, de az egész Muravidéket, Göcsejt és Hetést is jól ismerő Bellosics Bálint szépírói tevékenysége érett férfivá, komoly tanítóképezdei tanárrá válása után befejeződött. Azonban a ránk maradt írások olvastán Halász Albert megállapítja: „ő az egyik jelentősebb poétája, fordítója, ha nem is publicistája, de helyi írója volt a csáktornyai és az alsólendvai térségnek... Írásainak fontosságát, írói jelentőségét főleg a helyi témákból merített egyedi tartalmak növelik”. A szerző írásait olvasva ebben igazán nem kételkedhetünk. A 2013-ban Lendván megtartott tudományos Bellosics-konferencia, az író mellszobrának felállítását, néhány korábbi publikáció után kiterjedélyesedni látszik Bellosics Bálint szülőföldi tisztelete.

Silling István

A délvidéki, immár két évtizede folyó restaurálásokkal összekötött kutatómunka, amely a térség 18. századi egyházművészetét szeretné feltérképezni, a 2014-es esztendőben az elfeledett prágai születésű cseh mesternek, Mathias Hanischnak (1754 körül - 1806) szentelt vándorkiállítást, amelyet Szabadkán januártól szeptember elejéig láthatott a múzeumlátogató közönség. Az anyagot ezután Zomborban, Baján és Kalocsán tekinthette meg a nagyerdemű, mindazonkon a helyszíneken, ahol a művész több mint 200 esztendővel ezelőtt megfordult. Úgy válhatott volna ez a körút teljessé, ha a vukovári múzeumba is eljutott volna a tárlat, oda, ahol vándorművészünk életét befejezte. Szabadkán Zsellér Attila, a Szabadkai Egyházmegye irodavezető-helyettese tolmácsolta Pénzes János üdvözlő szavait, és Jávor Anna művészettörténész, a kiállítás és a monográfia szaktanácsadója nyitotta meg a tárlatot. A Zombori Városi Múzeumban Daniela Korolija Crkvenjakov, az újvidéki Szerb Matica Galériájának megbízott igazgatónője méltatta a tárlatot, Baján Fábian Borbála történész és Binszki József plébános nyitotta meg a válogatást Fercsák Róbert polgármester-helyettes köszöntőjét követően. Kalocsán Babel Balázs érsek és Lakatos Adél, az Érseki Kincstár szakembere üdvözölte az egybegyűlteket.

Az örökös tartományokból először a korabeli magyarországi Trencsénbe (Trencín, SK), majd a 18. század végén a déli végekre települő művészt a kalocsabácsi érsekség festőjeként tarthatjuk számon egyházi megrendelése okán. Zomborban, Kalocsán és Baján is néhány esztendőt tartózkodott. A kiállítás kurátorának hiánypótló, határokon átnyúló kutatásai eredményeként ma már megközelítőleg nyolcvan Hanisch-alkotást ismerhetünk. A térség plébániatemplomai (Baja, Bácsbokod, Béreg, Doroszló, Jánoshalma, Monostorszeg és Szépliget) és kápolnái, valamint egyházi (Érseki Kincstár, bácsi, szabadkai, vukovári ferencesek) és közgyűjteményei (bajai, szabadkai és zombori múzeum) büszkélkedhetnek jellegzetes

A monostorszegi templom főhomlokzata

Ördögfiókákból újra angyalok – a monostorszegi főoltárkép restaurálása

Mathias Hanisch Szent Péter és Pál megdicsőülése nagyméretű főoltárképét a szerző a Szabadkai Városi Múzeum Mathias Hanisch pictor Imperio című kiállításának keretén belül élőben restaurálta 2014 februárjától júniusáig, hogy az „Péter-Pál-ig” visszakerülhessen a monostorszegi főoltárra.

A monostorszegi templom főhajója

stílusú műveivel. Művészeti hagyatéka ma négy közép-európai ország: Magyarország, Szlovákia, Szerbia és Horvátország örökségét képezi. A vándorkiállítás Szabadka város önkormányzata, a Tartományi Oktatási és Kulturális Titkárság és a Szerb Kulturális Minisztérium, valamint a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatásainak köszönhetően jött létre.

A bemutatót több éves kutatómunka (terepbejárás, levéltári kutatás) előzte meg, amelynek végeredményeként kirajzolódott e késő barokk festőművész életének és munkásságának bő egy évtizede, amit a kalocsabácsi érsekség területén töltött. Kilenc oltárkép és 18 portré restaurálása valósult meg 2012-2014 végéig, ebből láthattak „közönségbarát” ízelítőt hat pannon az érdeklődők. E munka nélkül nem lett volna lehetséges sem a kiállítás, sem

a monográfia megvalósítása, mert a több évszázados műalkotások besötétedtek, széthulló félben voltak, sőt kettőt teljes átfestés borított. E restaurálások közül a leglátványosabb és legnagyobb méretű feladatról szeretnék ez alkalommal beszámolni, amely új eredményeket hozott a monográfián felül is.

A festmények, s ezen belül a táblaképek, mint minden szerves anyagból készült emberi alkotás, idővel az öregedés jeleit mutatják. A vászonra festett olajfestmények a kedvezőtlen körülmények, a nagy nedvesség és hőingadozás következtében a vászon és az alapozás között fellépő feszültségek miatt megrepedeznek, felkagylósodnak és végső esetben pergésnek indulnak, lassan megsemmisülnek. Ezt a mechanikai és vegyi sérülések csak fokozzák. A restaurálás mértékét és módszerét meghatározó döntések, a korábbi felújításokat, átfestéseket megítélő viszony minden műtárgy esetében egyedi, elsősorban az eredeti állapotától, a beavatkozások színvonalától és azok rendeltetésétől függ.

Szent Péter és Pál megdicsőülését ábrázoló (3,9x2,4 m) kép az első, 1752-ben emelt monostorszegi templom főoltárára készült 1794 körül, később alkotója megnagyobbította, hogy az új, 1806-ban felszentelt templom márványozott oltárépitményébe illeszkedjen. Ezekre a következtetésekre a restaurálás

Fatimai Szűzanya

Keresztelőkút

Szószerék

során történt megfigyelések és vizsgálatok szolgáltatott bizonyítékokat.

Először röviden a kép ikonográfiájáról szólnék néhány szót: a monostorszezi főoltárkép kompozíciójának középpontjában, mennyei dicsőségben lebegve, felhőkön ül az apostol pár, jobb oldalon a zöld ruhás, piros köpenyes Szent Pál, ölében a Szentírással, a bal oldalon a kék ruhás, sárga köpenyes Szent Péter, jobb kezében attribútumát, a kulcsot tartva. Fölöttük az Istenszem szimbóluma, körülötte szárnyas fejcsékek serege. Szent Péter előtt egy anyalka pápai tiarát és palliumot tart, a Szent Pál előtti egy nagy kardot, vértanúságának jelképét. Alattuk a csodálatosan gazdag halfogás jelenetét ábrázolta a művész. Krisztus két apostollal a partról figyeli az eseményeket. A két apostolfejedelem megbízása – a kulcsok és a törvény átadása Szent Péternek és Szent Pálnak – nem egy meghatározott történeti esemény megörökítése, inkább egy látomás a megdicsőült Krisztusról és egyházáról. Ők ketten nem csak az összes apostolt, hanem az egész keresztény egyházat képviselik. Szent István királyunk a két déli, erőteljes

hittérítő munkát folytató egyházmegyéje patrónusának választotta az apostolfejedelmeket: Szent Pétert a pécsi püspökség, Szent Pált a kalocsa-bácsi érsekség védőszentjévé, ünnepnapjuk június 29-e.

Monostorszeg az apatini járásban, Bezdán és Apatin között, a Duna mellett fekszik. Ezt a helységet, az 1720-as években, az eltűnt régi Bodrog városnak is tartották. Azelőtt a helyiség neve csak Monostor volt, de 1725 óta már Monostorszegnek írták. Nevét a határában fekvő Bodrog város Szent Péter tiszteletére szentelt középkori bodrogmonostori apátságáról kapta. A hódoltság idején elnéptelenedett települést a 18. században főként horvát (sokác), valamint német és magyar telepesek újraalapították, egyházát az apostolfejedelmek tiszteletére szentelték. A helység pecsétjén egy nagy kereszt áll, s ennek egyik oldalán kard, másik oldalán kulcs látható, a két főapostol jelképe. Csak a körülírás változott. Így az 1740-es években használt pecséten „Sigill. Comm. Monostoriensis” állott, 1770-ben „Sigill. Monostorszeg”. A plébánia 1722 óta áll fenn. A templomot Péter és Pál apos-

tolok tiszteletére szentelték fel, feltehetően a középkori apátság emlékére. A helyi hagyomány szerint – amelyet Vilov Goran plébános mesélt – a templom azért épült ilyen nagyra, mert az építész egy helybéli leánynak udvarolt, s lecserélte a terveket, hogy lenyűgözze választottját. A történetnek nem sok valóságalapja lehet, de az méreteivel valóban kitűnik a környező falusi templomok közül: a templomhajó hossza 48 m, szélessége a mellékhajókkal 23 m, a főhajó magassága 15 m, a torony 42 m magas. A templombelső magas színvonalú berendezése, egységes klasszicista stílusjegyeket mutat, feltételezhetően zombori asztalos-szobrász műhelyben kiviteleztek a 19. század első évtizedében. Sajnos a háztörténet elkallódott, így semmi bizonyos nem állítható e munkákkal kapcsolatban. A diadalívré épített Mária oltáron jelenleg a Fatimai Szűzanya szobra áll, vele átellenben a Szent Kereszt oltárt emelték. Eredetileg a Skapuláris Szűzanya festmény foglalhatott itt helyet, melyet a Hanisch műhely műveként tarthatunk számon, mint a jobb oldali Páduai Szent Antal-oltárképét, mindkettő

Szent Márton-oltár

Páduai Szent Antal-oltár

Skapuláris Szűzanya

Szentsír

A keresztlőkút szobordíszé

1810 körül készülhetett, a mester halála után. Az előző jelenleg a templomhajójában függ. A bal oldali mellékoltáron Loncsarevics Illés, zombori festő szerény Szent Márton ábrázolása látható, amely jelzése szerint 1812-ben, helyben készült. A templomban található még a Fekete Mária, Fájdalmas Szűz Mária, Szent Pál apostol, Szent József, Assisi Szent Ferenc, Xaveri Szent Ferenc, Páduai Szent Antal, Sienai Szent Katalin, Szent Rókus és az Olajfák hegyén imádkozó Jézus szobra. A keresztút kvalitások, modern festménysorozat, az eredeti kilétéről nincs információk.

A főoltárképet a Tartományi Műemlékvédelmi Hivatal az 1960-as években, mint ismeretlen mester művét, állami védelem alá helyezte. Annak ellenére, hogy az oltárképet teljesen átfestették valamikor a 20. század első felében, nyilvánvalóan Mathias Hanisch műveként volt azonosítható. A korabeli „restaurátor” szigorúan követte az eredeti archerendezéseket, drapériákat, angyalkákat, nyilván a teljesen besötétített, pergő felületet szerették volna kevés

hozzaértéssel felfrissíteni. A végeredmény azonban több helyen is tragikomikus lett.

A műalkotás egyrészt az emberi szellem, másrészt a szaktudás és technológia egyedi terméke. A restaurátorok sokrétű tevékenységének, szerepének és felelősségének felértékelődéséről tanúskodnak a Nyugat-Európában az utóbbi évtizedekben meginduló művészet technikatörténeti kutatásának eredményei, mely hozzáállás meghonosítása nagyszerű helyi jellegzetességek felismeréséhez vezethetnek. A technikatörténeti módszer magában foglalja a művészek és műhelyek tanulmányozását, ahol a műalkotások bizonyos és nem akármilyen, a kor által jelentősen determinált alapanyagok és technikák alkalmazásával születtek meg. A „technical history of art” hivatkozott képez a restaurátorok, természet tudósok és művészettörténészek között.

E festmények, amelyek a 18-19. század fordulóján keletkeztek, technikájukkal szorosan kötődnek az egész Európára jellemző késő barokk táblaképfestészethez: vászon hordozó, színezett alap, olajfesték. A művész-technikák történetével kapcsolatos

fontos adatok és a korábbi beavatkozásokról tanúskodó jelek a restaurátori állapotfelmérés és kutatás folyamán a dokumentáció részévé válnak, a kulturális örökségvédelem modern módszereit felhasználva, speciális felvételek, mikroszkópos és más anyagvizsgálati eljárások segítségével készülnek. Sok fontos technikai részlet a restaurálás után már csak a dokumentációkból tanulmányozható: a hordozóvaszon textúrája és illesztései, az eredeti vakkeret, az alapozás színe és összetétele, a kép előkészítésének (alapozásának, felfeszítésének stb.) és védelmének technikája.

A művészet történetével foglalkozók közül is kevesen tudják, hogy a 19. század közepe előtt nem lehetett előkészített festővásznakat beszerezni térségünkben, sőt a festékeket is igen korlátozott választékban tudták beszerezni, s egészen az 1880-as évekig nem léteztek tubusos olajfestékek, a mesterek maguk törték és keverték el a gyógyszertárakban beszerzett pigmenteket lenolajjal. A restaurálások folyamán megismerhetővé vált Hanisch mester festészeti technikája, amellyel a kora által erősen

A szabadkai kiállítás részletei (Fotó: Hevér Miklós)

determinált anyagokkal és módszerekkel elkészítette műveit. E festészeti technika megismerése sokban hozzájárul a legtöbbször szignálatlan művek attribálásához, megerősítheti vagy cáfolhatja a stíluskritikai alapokon történt felismeréseket.

A korabeli festőműhelyek ugyanolyan gazdasági vállalkozások voltak, mint bármelyik más mesterség, anyagi tőkájüket a felhalmozott szerszámok és anyagok képezték, szellemi tőkájüket mesterségbeli tudásuk, tehetségük adta. Működésüket leginkább polgárjoghoz kötötték, mert festőcéh csak kivételes városokban (a Kárpát-medencében Kassán és Sopronban) működött.

A monostorszegi nagyméretű festmény hordozóját négy kézi szövésű lenvászon szövetből varrták össze ráhagyással. Ez a módszer a 19. század közepéig, a gépi szövetek megjelenéséig elterjedt előkészítési technika volt, amit leginkább a festőműhelyekben végeztek el, talán maga a mester, vagy segédje, családtagja, annak céljából, hogy megfelelő méretű festési felülethez juthassanak, mert a szövőszékeken leginkább 60-80 cm széles vásznakat készítettek. A mikroszkópos vizsgálatok megerősítették a feltételezést, hogy Hanisch mester is lenből készült vásznat használt, ebben az esetben 87 cm széles szövetet, melynek szálsűrűsége 14/13 négyzetcentiméterenként.

A kép vakkeretét több darab fenyőfalécből állították össze, a sarkokat átlapolással, ragasztással és csapokkal rögzítették, keresztben két merevítő, függőlegesen egy erősítette meg e konstrukciót, amely mára teljesen szétkorhadt a rovarfertőzés következtében. A felső ív deszkáján jól láthatók a megmunkáló szerszám, a kézivonó nyomai. Térsgünkben a 19. század első évtizedéig nem ékelhető vakkeretekre feszítették fel a vásznakat, általában kovácsoltvas szögekkel rögzítették, de művészünk legtöbbször faszögeket használt, s így történt e kép esetében is.

A feszítés után következett az előnyvezés, amivel a vásznat telítették és elszigetelték az olaj kötőanyagú alapozástól, amit Hanisch mester már a vakkereten hordott fel, az 1790-es években vörös vastartalmú földfestéket használt e célra lenolajjal és gyantával elkeverve, melynek a 17. századtól nagy hagyománya volt a barokk festészetben. E vörös alapozóanyag az egyik datáló tényező, mert Hanisch mester az 1800 után festett képeit már rózsaszín alapozóra, később fehér színűre festette. Feltételezhetően nem tudta beszerezni a korábban megszokott anyagokat, s alapozóit ezért kréta, kvarc és minium (ólom tartamú vörös pigment) keverékéből állította össze.

A zombori levéltárban található igazoló okiratból tudhatjuk meg, hogy rendeltetési helyeiken festette meg műveit.

A monostorszegi főoltárképet kétszer rögzítették vakkeretére, először egy cca. magasságában és szélességében is 10 cm-rel keskenyebb, félkörívesen végződő konstrukcióra, majd véglegesen a ma is látható formára, ezért a kép mindkét szélén nyers vászonsáv fut, mely egykor a vakkeret oldalán feküdt, s így nem került rá alapozó. A felső ívből utólagosan, a festés után vágták ki a beszőgellést, a kép alján pedig vászoncsikkal töltötték meg a hordozót, melyet a szokásostól eltérően szintén a festett oldalon rögzítettek faszögekkel. Az alapozást száradása után kövel dörzsölték, simították. Mesterünk festése ebből a vörös alaptónusból építkezett, nagyon vékony pigmentrétegekkel, szigetekben felvitt ún. foltfestéssel, amire a jobban kidolgozott részleteket (ékszerek, brokátok, hatalmi jelvények) pasztózus ecsetvonásokkal hordta fel.

A sötét, színes alap más festészeti technikát igényelt, mint a 19. századtól elterjedt fehér alapozás. Az alap és a felvázolás színe áttetszett az igen vékony festékrétegen, és ez a hatás az idő elteltével csak fokozódott, ezért az a benyomás támadt, hogy a képek a színes alap miatt besötétedtek. Az alakok és drapériák megfestése a fekete színű, ecsettel felvitt vázolással kezdődött, majd az árnyékos-sötét részekkel folytatódott, ezt egészítették ki a megvilágított helyek színei, amelyekre még frissiben, nedvesen kerültek fel a világosabb árnyalatú csúcscsények.

Kortársaihoz hasonlóan, a könnyen, olcsón beszerezhető ókor, vagy akár őskor óta használatos pigmentekkel festett, ezek közül csak az ún. párizsi vagy berlini kék volt a 18. század felfedezése, amellyel végre nagy színező képességű, olcsó kék festékhez jutottak a művészek (korábban pl. az ultramarint - lapis lazuli féldrágakő - a mai Afganisztán területéről szereztek be, s súlya az arannyal egyenértékű volt). Mathias Hanisch palettáját szintén a rétegcsiszolatokon lehetett beazonosítani: ólomfehér, okker vörös és okkersárga, minium, cinóber, krapplakk, berlini kék, növényi fekete. Festészeti alapanyagait a gyógyszerárakban szerezte be, majd maga dolgozta fel. A vásznat helyi takácstól, a vakkereteit helyi asztalosoktól vásárolta nagy valószínűség szerint.

A főoltárkép alsó toldása több helyen megeresztett, az átfestett, besötétedett alkotás erőteljesen pergett, ezért a restaurálás halaszthatatlan volt. A kétrétegű vörös

alapozást és az átfestéseket jól dokumentálja a képből vett minta rétegcsiszolata. Az átfestés mértékét az UV megvilágításban készült felvétel is igazolja.

Az épített oltárkeretbe leveles, faragott, aranyozott léccel rögzítették a képet, ezeket a kopogóbogarak szívacsos, porlékony állagúra rágták. A kiemelés és szállítás közben a korhadt vakkeret darabjaira esett szét. A konzerválás a festett felület levédésével kezdődött, majd a hátoldal tisztításával folytatódott. A hátoldalon az olajátszívódás következtében jól felismerhetőkké váltak a kompozíció elemei. E jelenség mesterünk béregi oltárképei esetében is dokumentálható volt és festéstechnikai jellemzőként tartható számon. A lesorvasztott illesztéseknél a hordozót meg kellett erősíteni úgy, mint a meggyengült húzószéleknél. Ezután következett a viasz-dammárgyantás konzerválás, amely a kép további romlását leállította, s lehetővé tette az eredeti festett felület feltárását. Nagy szerencsére az olajoldószer (Kromofág) csak az átfestést puhította fel, s az könnyen eltávolíthatóvá vált az eredeti réteg felsértése nélkül. E folyamat végén feltárultak a mű eredeti festészeti értékei, kiegyensúlyozott kompozíciója, élénk színei. A torz átfestések alól épségben kerültek elő az eredeti formák. A hiányokat esztétikai rekonstrukcióval sikerült pótolni a védőréteg felvitele után. A kép erős dublívásznat és új, erős, ékelhető vakkeretet kapott. A bronzporral átfestett faragott díszkeretlecek élettartamát a műgyantás átítatás és a fémlemezre való felerősítés hosszabbította meg. Eredeti aranyozott felülete is feltárható volt.

Mathias Hanisch munkásságát összehasonlítva a vele kortárs magyarországi, főként pesti és budai vezető mesterekével, Schöff Józseffel (1776–1851), Falkoner Józseffel (1765–1808) vagy Mertz János-sal, azoktól nem maradt el, helyi jelenlétének köszönhetően velük szemben nyert el megrendeléseket. Alkotásai határozott stílusukkal, különleges típusaikkal érdekes színfoltjai a korszak művészetének. ♦

Irodalom

Borovszki Samu: Bács-Bodrog vármegye monográfiája I. 1908. Folio DVD Korhecz Papp Zsuzsanna: A szabadkai ferencesek portréorozata. Bácsországi, 51. szám, Szabadka, 2009.

Korhecz Papp Zsuzsanna: Mathias Hanisch kalocsai portréi. Bácsországi, 59. szám, Szabadka, 2011.

Korhecz Papp Zsuzsanna: Mesterek és művészek a Délvidéken a 18. században és a 19. század elején. Bácsországi, 61. szám, Szabadka, 2012.

Korhecz Papp Zsuzsanna: Mathias Hanisch pictor Imperio. Szabadkai Városi Múzeum, 2013.

Schematismus Suboticae, Szabadkai Egyházmegye, 2009.

A képeket a szerző és Hevér Miklós készítette.

Átvételi állapot

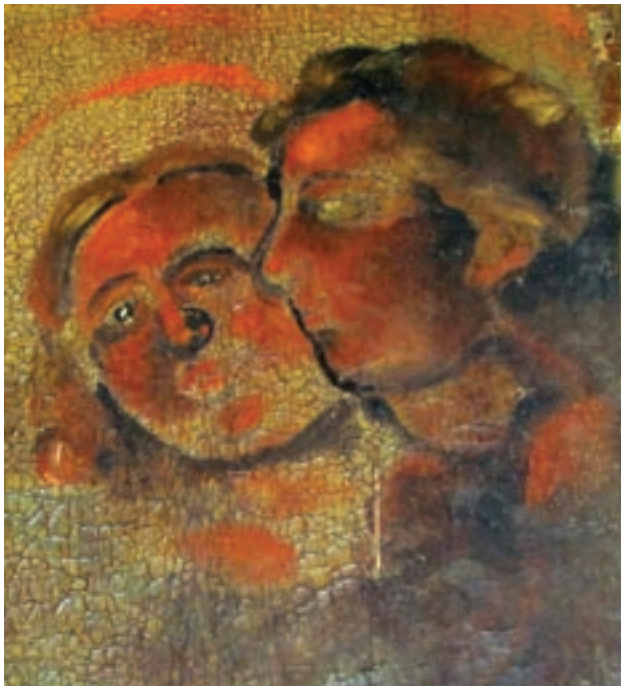
Átvételi állapot, lumineszcens felvétel

Félig feltárt állapot

Feltárt, kitömített állapot

Átvételi állapot

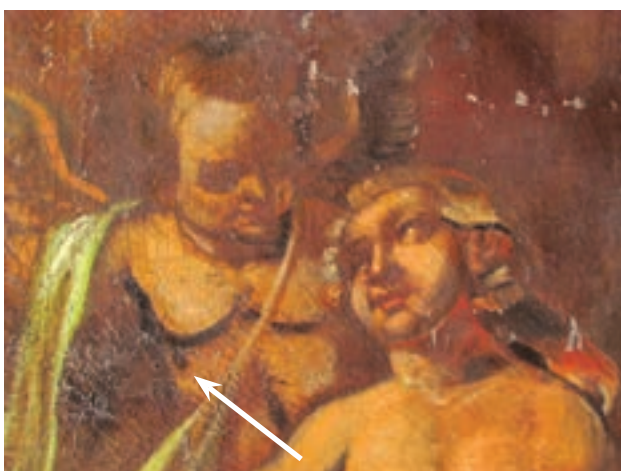
Feltárt állapot

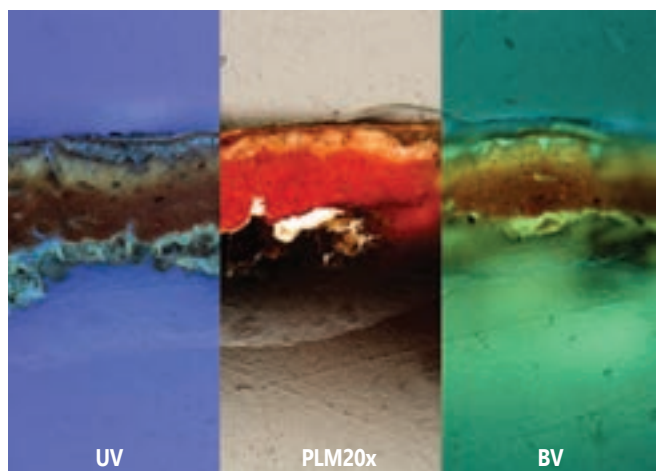
Tisztítópróba

Félig feltárt részlet

Átvételi állapot, mintavételi hely

Rétégcsiszolat polarizációs mikroszkópos felvétele

A Csekoniccsok júliamajori gabonaraktára

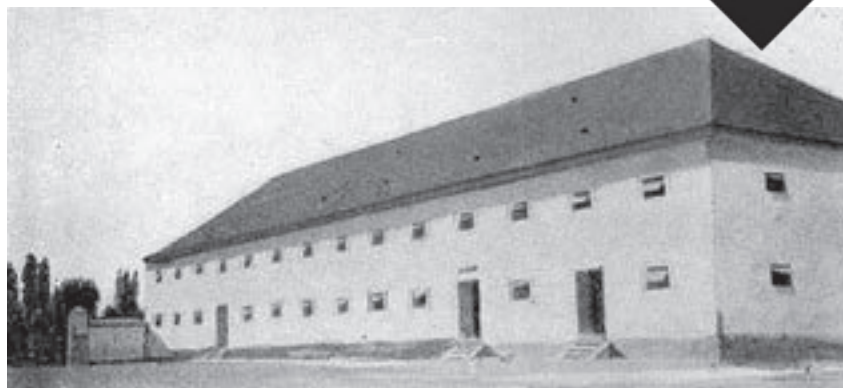
Szilágyi Mária, Magyarcserenye

A Bánság mezőgazdaságának fellendülése a XVIII. század végén kezdődött, amikor is a bécsi udvar árverésre bocsájtotta az egykori Temesi bánság területén lévő kamarai birtokokat. Az új földbirtokosoknak közel száz év alatt sikerült megküzdeniük e mocsaras területtel, és a Monarchia éléskamrájává varázsolniuk azt. Már a XIX. század közepén azt állítja Bánáról Fényes Elek, hogy termékenysége miatt egyaránt mondhatják mind „Magyarország Egyiptomának, mind Bécs és Ausztria tárházának, mert földje általában trágya nélkül is gazdagon fizet, mivel összetétele általában fekete agyag, igen sok humusszal keveredve” (HEGEDŰS 1979: 642).

A majorsági gazdálkodás¹ főként a XIX. század első felében terjedt el Bánát területén (HEGEDIS 1987: 143, 144), vagyis az akkori Torontál vármegyében, és ekkor jelentek meg a gabonaraktárak mint a rohamosan fejlődő mezőgazdaság szimbólumai.² Gyakran az uradalmi majorok legdominánsabb épületei voltak. A Csekoniccsok, a horvát származású, akkor Vas vármegyében élő család 1790-ben vette bérbe, majd vásárolta meg a zombolyai uradalmat, és itt hozta létre mintagazdaságát, amely a XIX. század végére példaként szolgált még Nyugat-Európában is (SZILÁGYI-TUFEGDŽIĆ 2014: 60, 61.).

Júliamajor a zombolyai uradalom egyik legkorábban létrehozott gazdasági központja volt, amelyet Csekoniccs János létesített 1828-ban a mellette álló ménessel együtt, és anyja, Jankovich Júlia tiszteletére Júliamajorok nevezte el. A második katonai felmérés térképén³ csak a ménes van jelölve és néhány további épület rendeltetése. Visszaemlékezések szerint a régi magtár pincéjében sörfözde működött, és ezt alátámasztja a felmérés térképén szereplő felirat, *Brauhaus* is (The Second Military Survey). Ezen adatok arra engednek következtetni, hogy az együttes igazi fejlődésére a XIX. század második felében került sor (SZILÁGYI-TUFEGDŽIĆ 2014: 151-153.) Csekoniccs János hagyatéki ügyében, 1880-ban, ismertetésre kerül többek között Júliamajor épületállománya is, ezek szerint már akkor volt itt egy sarokmagtár malommal és egy nagy magtár, amelyet 1874-ben újítottak fel, akkor cserélték le az addigi tetőfedést cserépre.

A ma is álló magtárakat, a mestergeregdán lévő évszám szerint 1889-ben építették fel vagy építették át, mindkettő a major bejáratánál van, az egyik rövidebb, a másik hosszabb oldalával fordul az országút felé. Kialakításuk csaknem identikus. Megállapítható, hogy az

épületek kiképzésénél a funkcionális követelmények játszottak nagyobb szerepet, a külső kialakítása csak másodlagos feladat volt. A házak megjelenésére jellemző a visszafogottság, a katonai szigor és az egyszerűség (SZILÁGYI-TUFEGDŽIĆ 2014: 143.). Mindkét magtár nyújtott téglalap alakú, négy szintes, földszint, emelet és két szint a padlástérben. Az építészeti elemek, jelek szerint szuterén is tartozott mindkettőhöz, azonban ezek lejárát betömték az idők folyamán. A magtárak köpenyét egy méter széles kívül-belül vakolt téglafal alkotja, az épület belsejében azonban a faszervezetek dominálnak. Ebből az anyagból, fenyőfából készült a padló, a födém, a tetőszerkezet, valamint az oszlopsorok és a gerendázat is, ezen elemek legtöbbször fémpanókkal kapcsolódnak egymáshoz. A külső homlokzat teljesen mentes a díszítőelemektől, a falakat csak téglalap alakú ablakok törik meg, melyek mindegyikén az egyik épületen fémfából, míg a másikon fából készült ablaktáblák vannak. Az egyik magtárnál megmaradt a lóvontatású vasút, a lóré egy szakasza, mely tanúsodik az egykor jól megszervezett gabonaszállításról, vagyis gazdálkodási rendszerről.⁴

A történelem sorsfordulatai következtében az első világháború után a Csekoniccsok elvesztették a birtokrészt, a magtáron az idők folyamán minimális változtatások történtek, melyek inkább csak a nyílászárókat érintették, azonban mindmáig az eredeti rendeltetésének megfelelően használják, bár a gabona tárolásának módszere gyökeresen megváltozott.

A Csekoniccsok júliamajori gabonaraktára ma előzetes műemlékvédelem alatt áll, ez azonban aligha mentheti meg az enyészettől. Az ismertetett gabonaraktár nem egyedi, hanem egy típuspélda, ezen épülettípus ismertetése pedig azért rendkívül fontos, hogy megértjük a gabonaraktárak egykori jelentőségét. A XIX. század folyamán Bánság-szerte felépült és máig megőrzött magtárakra ma lényegesen nagyobb figyelmet kellene fordítani, és okosan

újrahasznosítani őket, hiszen építészeti, vagyis szerkezeti sajátosságai mellett rendkívül érdekes és értékes a gabonatarolás, szárítás egykori módszere, valamint ezen épületek szimbolikus jelentése, hiszen tárgyi bizonyítékai a vidék mezőgazdasága fejlődésének, történetének és jelentőségének. ♦

Irodalom

- Dr. BOROVSKY Samu (szerk.) 1911. Torontál vármegye. Budapest
 DEUTSCHEN Landwirtschafts-Gesellschaft (szerk.) 1897. Kurze Beschreibung der zum Besitzthum des Herrn Grafen Endre v. Csekoniccs gehöri gen aus Anlass der Studienreise der Mitglieder der Deutschen Landwirtschaftlichen Gesellschaft: Zombolyaer Herrschaft. Budapest
 HEGEDŰS Antal 1979. Vajdaság mezőgazdasága a XIX. század első felének szakirodalmában = Létünk 3-4. 640-668.
 HEGEDIS Antal 1987. Agrarni odnosi u Torontalskoj županiji u Banatu 1779-1848. Novi Sad
 Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5.
 SZILÁGYI Mária-TUFEGDŽIĆ, Anica 2014. Az uradalmi majorok épületállománya a zombolyai Csekoniccs-birtok példáján. Létünk. évf. 44. szám 2. Novi Sad, 139-160.
 SZILÁGYI Mária-TUFEGDŽIĆ, Anica 2014. Заборављено наслеђе: Градитељско наслеђе имања Жомболъ породице Чекоњић/Elfeledett örökség: A Csekoniccs család zombolyai uradalmának épített öröksége/Vergessenes Erbe: Das Bauerbe des Csekoniccs-Gutes in Hatzfeld. Novi Sad
 The Second Military Survey 1806-1869. (2. katonai felmérés) <http://mapire.staatsarchiv.at/en/> (2015. 01. 05.)

Jegyzetek

- ¹ A majorok birtokigazgatási központok voltak, de akár kis falvaknak is mondhatjuk őket.
² A városokban, főként a folyópartokon, vagyis a közlekedési csomópontok mentén már a XVIII. század felétől építettek gabonaraktárakat, a könnyebb áruszállítás és kereskedelem végett, ilyen volt például Törökbecsén a Tisza partján vagy Pancsovánál a Temes partján épült magtár. Az uradalmi magtárak egyik ékes példája pedig a műemlékvédelem alatt álló, az 1830-as években épült beodrai gabonaraktár, melyet a Karátszonyi család építtetett.
³ A térképszelvény 1864-1865-ben készült.
⁴ Ilyen szállítási módszert használtak számos magtárnál, például a Békés megyei Nagymágoconson épült, Ybi Miklós által tervezett magtárnál is.